

પ્રકાશક

કચ્છના નારાયણ વિસનજી
“દિન્દુલ્યોતિ” નાચાલિયે
નં. ૧૭૦, બાલરગેડ
જાડી, કોટ, સુરેષ.

(અત્યંતવાંચન્યના રૂબું અભિહાર પ્રકાશકે સ્વાર્થીન રાખ્યા છે.)

અથમ સરજી

પ્રકાશક (૨૦X૨૦૧-૩૧૨)

સુદેશ

વલ્લભના વિશ્વનાથ પાઠક

“આદિત્ય” સુદેશનાથ,

રાયજીડ રોડ,

અમદાવાદ

ઉપહારપત્ર

શ્રીમાનુ
શ્રીમતી

આ ગ્રંથ હું આપનાં શ્રીમંડિત કરકમલોમાં પ્રેમ તથા માનપૂર્વક ઉપહાર કિંવા ભેટ તરીકે સમર્પું છું તેનો, આશા છે કે, આપ આદરસહિત સ્વીકાર કરશો; કારણ કે, મારી માન્યતા અનુસાર સુપ્રસિદ્ધ તથા પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન ગ્રંથકારીના ગ્રંથો સમાન અન્ય કોઈ શ્રેષ્ઠતમ ઉપહાર છે જ નહિ.

તારીખ
સ્થાન

}

હું છું આપ.....

નાટક, સિનેમા તથા હળવા સાહિત્યનું એક અગ્રેસર
અને સચિત્ર સાપ્તાહિક

નાટક, સિનેમા અને પાખંડપ્રકાશ

ઈ. સ. ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસથી એટલે કે છેલ્લા નવ માસથી પ્રત્યેક રવિવારે પ્રભાતમાં નિયમિત પ્રકટ થાય છે. જાન્યુઆરી (૧૯૩૦) ના પ્રથમ અંકથી એની સાઈન 'વીસમી મહી' સાપ્તાહિક જેટલી મોટી કરીને એમાં ખાલ તથા આખ્યંતર ઘણી જ સારી સુધારણા કરવામાં આવી છે. ખાખા સર્વ જાણીતા વર્તમાન પત્રોએ આ સાપ્તાહિકના સંબંધમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપ્યા છે. રમપૂર્ણ નવલિકાઓ, મધુર કાવ્યો, હૃદયરંજક નાટકો, યુરોપ તથા હિન્દુસ્થાનના પ્રખ્યાત નદો તથા નદીઓના મનોરંજક વૃતાંતો અને મુખર્ષિ, ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડની રંગભૂમિપર રજૂ થતાં નાટકો તેમ જ હિંમોના નિષ્પક્ષપાત અવલોકનો એમાં અપાય છે. એ ઉપરાંત ગુજરાતના મુખ-સિદ્ધ નવલકથાકાર સાક્ષર થી નારાયણ વિસનજી ઠંકરે ની રસજરતી લેખનીથી લખાવડી સામાજિક તથા ઐતિહાસિક નવલકથાઓ તેમ જ નાટકો પણ એમાં પ્રકટ થાય છે. એમની લખેલી 'હિરણ્યમદિર' નામક ઐતિહાસિક નવલકથા પૂરી થતા થોડા સમયમાં એમની લખેલી 'સુરેલનો વાંસો' અથવા એક નદીની આત્મકથા' નામક રોમાન્સક સામાજિક નવલકથાનો ત્રીજો ભાગ એમાં પ્રકટ થવા માંડશે.

આ સાપ્તાહિકના સ્થાયી આદકોને સચિત્ર તથા દળદાર મુંદર 'વસંત અંક' ઉપરાંત રો. ઠંકરે નારાયણ કૃત 'જયન્તી' અથવા મંતાલ વિદ્રોહ' નામક રૂ. ૨-૪-૦ ની હીમતનું ઐતિહાસિક નવલકથાનું પુસ્તક ભેટ તરીકે અપાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ સ્થાયી આદકોમાટે (હિન્દુસ્થાનમાં) પોસ્ટેજ સહિત રૂ. ૪-૦-૦

સમુદ્રપારના દેશોના સ્થાયી આદકો માટે પોસ્ટેજ સહિત રૂ. ૬-૦-૦

ભેટના પુસ્તકના પોસ્ટેજ રજીસ્ટ્રેશનના ચાર આના વધારે

છૂટક નકલ એક આનો: દોઢ આનાની ટિકિટ મોકલનારને નમૂનાનો અંક મોકલ. આદક થવામાટે આજે જ લખો:

તંગી, "નાટક સિનેમા અને પાખંડ પ્રકાશ"

નં. ૧૦૦, જાનરગેટ સ્ટ્રીટ, દોર, મુંબઈ ૧

ઉદારતા અને વિદ્યાવિદ્યાસી

માન્યવર ઝેડ શ્રી જયરામ દયાજી ડેમા મીઠાવાળા. મુંબઈ.

બેશી આર્ટ, કોટ, મુંબઈ

ત્રથોત્સર્ગ

ભટ્ટીવંશજપણ, આદર્શ હિન્દુધર્માભિમાની, અનન્ય વિદ્યા-
વિલાસી, અનેકાનેકસદ્ગુણાલંકૃત તથા વિવેકચૂડામણિ શ્રીમાન
શેઠ જયરામ ડાંગા મીઠાવાળા મહોદયની પવિત્ર મેવામાં, શુભ
સ્થાન સુંબઈ

સુભટ્ટીમતિના અભિમાનવધેક ને યશોવધેન;
ગુણગ્રાહી મહાગંભીર, લક્ષ્મીના કૃપાભાજન;
નિરાધારો અનાથોના અચ્છ આધાર ને જીવન;
વિરોધી પણ કરે છે આપના ગુણગાન, અભિવાદન;
અમુરવશે અધિક ને વિશ્વમાં સુરવંશ થોડા છે,
સુભટ્ટીવંશના નર આપ સમ અવતંત્ર થોડા છે. ૧

કહે શાસ્ત્રો: 'શતક્રમા એક નર રણવીર જન્મે છે;
હજારે એક પંડિત સુઘ વિદ્યામીર જન્મે છે;
સુવક્તા દશ હજારે એક નર ગંભીર જન્મે છે;
પરંતુ લાખમા પણ કોક દાતા ધીર જન્મે છે';
મળે નહિ લાખમા તેવા યથાળળ આપ છો દાતા;
નથી કોટીશ તેવા આપ છો શરણાગતત્રાતા. ૨

સદા શ્રીમંત છો, તો પણ ન હૃદયે ગર્વ ધારો છો;
અહંતાને ઘટાડી નમ્રતા ગુણને વધારો છો;
વદન હસતું સદા રાખી મધુર વચનો ઉચારો છો;
મરે જે ગોળ દેતા ઝેરથી તેને ન મારો છો;
હશે કોઈ ધનિક નરમા અનેરા સદ્ગુણો એવા;
બધા શ્રીમતને છે સદ્ગુણો એ શીખવા જેવા. ૩

કરી પરમાર્થની છે જંબના દિનરાત અંતરમા;
યવા દીધો નથી કે સ્વાર્થનો ઉત્પાત અંતરમાં;

ન લાભો દર્શ છે કે દાનિથી આવાત અતરમા;
 યતું ક્યારું પ્રભુનું સૌ હિતારી વાત અતરમા,
 રહી સંસારમા ચિંતાતિ સંન્યાસી સમી પાળી,
 રોધો એ ચાતિથી સંન્યાસના પશુ ગર્વને ગાળી ' ૪

તમારે આમણે વિદ્યજનો સન્માન પામે છે,
 સરસ આનિધ્ય આદર આવના ભેદ્માન પામે છે,
 યથા નિજ લાભ્ય લિશ્તુક વસ્ત્ર ભોજનદાન પામે છે,
 તમાના દાનમા કોઈ નહોં અપમાન પામે છે,
 ભરી છે ઈશ્વરે તેથી સદનમા સિદ્ધિ ને ઋદ્ધિ,
 કરી માયુજ અર્પાને તમાગ વસની જદિ ૫

અચન આરો-પમડિન ને ચતાયુ થાવ સંસારે,
 વધો શ્રી યોગમા સત્તાન વસન્ને નિત્ય ખનિવારે,
 રહો જુમ ચાલતા સદર્શ નીનિ ન્વાય-આધારે,
 વરી જ્યો કર્તિ મહિલાને પ્રનય આદર્શ ઉપકારે,
 અમર યશની કમાણી છે, અમર નાણા નથી જગના,
 અણાઆ ખીર્તિના જે કોટકા, પાડયા નથી પડના ' ૬

યથો છે જન્મેં વ્યાપારી કુળે હો શાદ સૌદાગર,
 જના વિગ્રાવિનામી હો વિશ્વક્ષુ ને મહાનુંદર,
 સુભામી ભાન્તીના બળ હો શ્રદ્ધાલુ ને રથાવર,
 સમર્થ આજ તેથી આપને આ ' કાવ્યકુસુમાકર
 જા હીલુ અમેએ આજ દેવાનું યુ ટાણું,
 મયાર્દિન ધર્મ છે આપ આજજ કાવ્ય નગનણું ' ૭

આપને! ગુણગુચમી

કંકર નારાયણ વિશ્વનથ,

અચકર.

પ્રસ્તાવના

ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં કાવ્યના લેખનથી જ મારો લેખક તરીકેનું
 જીવનનો આરંભ થયો હતો. તે વેળાએ મારા વાનપ્રસ્થ પરંપરાના પિતા
 તથા વિદ્યાગુરુ સિંધુ (સિંધ) પ્રાંતના દાદા રોશનથી ખાર માઈલ્સના
 અંતરે આવેલા જોહી નામક ગ્રામમાં વસતા હતા, મારી અવસ્થા પંદર
 કિંવા સોળ વર્ષની હતી અને હું ગૃહમાં જ વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો.
 ત્યાર પછી અમો પિતા પુત્ર સીતા રોશનથી ૭ માઈલ્સના અંતરે
 આવેલા ખમરપુર નાથોશાહ નામક ગ્રામમાં દોઢ વર્ષ પર્વન્ત રહ્યા હતા
 અને ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં અમો સિંધ હયદરાબાદમાં આવીને
 એટલામાટે વસ્યા હતા કે એક તો ત્યાંનાં જલવાયુ ઉત્તમ હતાં અને
 તે હિપરાંત ત્યાં સુશિક્ષિતોની સંખ્યા અધિક તથા વિદ્યાપ્રાપ્તિનાં સાધ-
 નોની વિપુલતા હોવાથી મારાથી મારો વિદ્યાભ્યાસ લઘુ ગ્રામો કરતાં
 સિંધ હયદરાબાદ જેવા નગરમાં અધિક ઉત્તમ સ્વરૂપમાં કરી શકાય
 તેમ જ વ્યાવહારિક જ્ઞાનને પણ વિશેષ પરિમાણમાં મેળવી શકાય એ
 સ્વાભાવિક હતું. ઇ. સ. ૧૮૯૮ થી ઇ. સ. ૧૯૦૨ સુધીનાં પાંચ
 વર્ષનો કાળ મેં મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીની શીતલ છાયામાં રહીને સિંધ
 હયદરાબાદમાં વીતાડ્યો હતો અને એ સિંધુનિવાસના એકંદર સાત
 વર્ષના કાલાવધિમા મારી લેખિનીથી જે જે પ્રકીર્ણ લઘુ કાવ્યો લખાતાં
 હતા તે કાવ્યો પ્રકાશનમાટે તે સમયમાં મુંબઈ તથા ગુજરાતમાં
 પ્રકટ થતા ' શુદ્ધિપ્રકાશ ' ' સુદર્શન ' ' જ્ઞાનવર્ધક ' ' સમાલોચક '
 (તે સમયમાં ત્રિમાસિક) ' સરસ્વતીસુંગર ' ' કોહીનૂર લક્ષ્મી '
 ' વિચારદર્પણ ' અને ' જ્ઞાનોત્તેજક ' આદિક માસિક તથા ત્રિમાસિક
 પત્રોના તંત્રીઓ ઉપર હું મોકલ્યા કરતો હતો અને મારાં કાવ્યોને એ
 માસિક તથા ત્રિમાસિક પત્રોમાં અવશ્ય સ્થાન મળતું હતું. મારાં અમુક
 કાવ્યો પ્રથમ કયા વર્ષમાં લખાયાં હતાં અને તે કયા માસિક અથવા
 ત્રિમાસિકના કયા વર્ષના કયા અંકમાં પ્રકટ થયાં હતાં તેનો આ

અંશમાં ઉપાધતાં કાવ્યોના પાદટિપ્પણમાં ઉલ્લેખ કરાવતો હોવાથી અહીં એના અધિક વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. આ માસિકોમાંનાં 'સુસ્ત્રી' માસિક પત્રના તંત્રી અભેદમાર્ગપ્રવાસી રા. મણિલાલ નમ્બુસાર્થ દ્વિવેદી બી. એ. જેવા સુર્જરભૂમિના એક અધ્યૈતિક પ્રતિભાસંપન્ન પુરંધર વિદ્વાન પુરુષ હતા; 'સરસ્વતીશૃંગાર' માસિક પત્રના તંત્રી સ્વ. શુવરામ અગ્રરામર ગોર કમ્ભૂમિના દિન્દી તથા ગુજરાતી ભાષાના એક સર્વમાન્ય પ્રતિષ્ઠિત તથા પ્રતિભાશીલ કવિશ્વર હતા અને 'સમાસોચક' ત્રિમાસિકપત્રનું તંત્રચાલન વિદ્વાત્પ્રસવિની નરિયાદભૂમિના મુસંતાન સદગત સાક્ષરવર્મ શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી બી. એ., એલ. એલ. બી. ('સરસ્વતી-અંદ' તથા રત્નેદ્રકુડા 'ના નિર્માતા)ના પરામર્શથી થતું હતું એટલે જ્યારે આવા પુરંધર વિદ્વાન તથા કવિશ્વરોનાં માસિકપત્રોમાં વીસ વર્ષથી પણ ઓછી અવસ્થાના મારા જેવા એક યુવકનાં કાવ્યોને સ્થાન મળવા માગ્યું અને પત્રોદ્ધારા પણ એ કવિ કોવિદો તર્ફથી અને પ્રોત્સાહન મળતું રહ્યું ત્યારે પછી મારાં કાવ્યો ઘણકે પણ રીકે હોવાં જોઇએ એવો આત્મવિશ્વાસ મારા હૃદયમાં બંધાવા લાગ્યો અને તે આત્મવિશ્વાસના પરિણામે ઇ. સ. ૧૯૦૨ ના અંતિમ ભાગમાં મુજબમાં આવ્યા પછી કેટલાક સમય પર્વન્ત હું પ્રકીર્ણ કાવ્યો લખતો રહ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં 'મુસાફર' નામક માસિક પત્રનો હું એક વર્ષ પર્વન્ત તંત્રી હતો તે સમયમાં 'મુસાફર' માસિકમાં કેટલાંક પ્રકીર્ણ કાવ્યો ઉપરાંત મેં મદદાત્મા શ્રેષ્ઠ સાદી-કૃત 'કરીમા' નામથી જોગખાના 'પન્દનામઃ' નામક લઘુ કાવ્ય ગ્રંથનો કાવ્યમાં જ સુર્જર અનુવાદ કરીને પ્રકાશિત કર્યો હતો અને એ અનુવાદ કાવ્યવિદ્યારીજનોના આદરને પાત્ર થયો હતો જે વેળાએ હું 'મુસાફર' માસિકનો તંત્રી હતો તે વેળાએ ગુજરાતના જાણીતા ગ્રંથકાર અને મારા મિત્ર વડવાલુનિવાસી રા. ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહના સેષક તરીકેના શ્રવણનો આરંભકાળ હતો અને તેઓ 'મુસાફર'માં

પારંપાર ઉત્તમ પ્રકીર્ણ કાવ્યો લખતા હતા. સ્વ. અમૃત કેશવ નાયક, મારા સહોદરતુલ્ય મિત્રનાં 'ભારતદુર્દયા નાટક' કેટલાંક કાવ્યો તથા કેટલાંક પ્રકીર્ણ લેખો પણ પ્રથમ વાર એ 'મુસાફર' માસિક પત્રમાં જ પ્રકાશિત થયાં હતા. અરુ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બિન લિખિત માસિક તથા ત્રિમાસિક પત્રોમાં પ્રકટ થયેલાં મારાં કાવ્યો તે જાણે આ સંગ્રહમાં અપાવલાં જ છે; પરંતુ તે ઉપરાંત મારાં લખેલાં નાટકોમાંનાં જે કાવ્યો મને આ સંગ્રહમાં લેવા યોગ્ય જણાયાં છે તે કાવ્યોનો પણ આ સંગ્રહમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે; 'વિવેકાનન્દ વિચારમાળા' તથા અન્યાન્ય ગ્રંથોમાં યથાપ્રસંગ લખાયેલા કાવ્યોને પણ જેઓ કેવળ કાવ્યના જ વિલાસી હોય તેમના આનંદભાટે આ સંગ્રહમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને તે ઉપરાંત કેટલાંક એવાં કાવ્યો પણ આ સંગ્રહમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યાં છે કે જે કાવ્યો અન્યત્ર ક્યાંય પ્રકાશિત થયેલાં ન હોઈને આ સંગ્રહમાં પ્રથમ વાર જ પ્રકાશિત કરાયેલાં છે. આ સંગ્રહમાં પ્રકટ કરાયેલાં કેટલાંક કાવ્યો મૌલિક છે અને કેટલાંક કાવ્યો સંસ્કૃત, અગ્રીય, ફારસી, હિન્દી તથા હિંદુ કાવ્યોના મુક્ત અનુવાદ છે. ઉદાહરણ તરીકે, 'ઝલ્લસંહાર' નામક કાવ્ય કવિકુલશુર કાલિદાસકૃત સંસ્કૃત 'ઝલ્લસંહાર'નો મુક્ત ગુર્જર અનુવાદ છે અને 'કરીમા અથવા પારસનીતિદર્શન' નામક કાવ્ય મુસ્લિમ મદદાત્મા શેખ સાદી કૃત 'કરીમા' અથવા 'પન્દનામઃ' નામક ફારસી કાવ્ય પુસ્તિકાનો પદ્યબદ્ધ ગુર્જર અનુવાદ છે. એવી જ રીતે જે જે કાવ્યો અન્ય ભાષાનાં કાવ્યોનાં ભાષાન્તર છે તેમને તેમના સ્થાનોમાં ભાષાન્તર ક્રિયા અનુવાદ તરીકે જ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યાં છે એટલે જ્યાં એવો કાંઈ વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોય ત્યાં તે કાવ્યોને મૌલિક સમજવાનાં છે. કેાંઈક સ્થળે દષ્ટિદોષથી એવો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ ન કરાયો હોય તો તેને અપવાદરૂપ જ માનવાનો છે.

એક અન્ય વિષયના ઉદાપોદની પણ આવશ્યકતા છે અને તે એ કે આ ગ્રંથમાં સંગ્રહાયેલાં કેટલાંક કાવ્યો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે

ભિન્ન ભિન્ન માસિક તથા ત્રેમાસિક પત્રોમા બહુ વર્ષ પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલા હોવાથી તેમનામા કેટલીક સુધારણા તથા કેટલાક પરિવર્તનોની આવશ્યકતા અનિવાર્ય જણાતા તે કાવ્યો આવશ્યક સુધારણા તથા પરિવર્તન કરીને જ આ ગ્રંથમા પ્રકાશિત કરવામા આવ્યા છે ઉદાહરણ તરીકે ઠવિકુલગુરુ કાલિદાસકૃત 'સપ્તસહાર' કાવ્યનો ગુર્જર પદ્યગદ્ય અનુવાદ મેં સિંધના ખયરપુર નાયોશાહ નામક ગ્રામમા ઈ સ ૧૮૯૮ના આરભમા કર્યો હતો, તે અનુવાદ ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરત, હેમન્ત તથા સિંધિર એ પાંચ સપ્તએના વર્ણનનો હોઈને બહુધા સમશ્લોકી હતો અને તે અનુવાદ 'સરસ્વતીશૃંગાર' માસિક તથા 'મનોત્તેજક' સાપ્તાહિક આદિક સામાયિક પત્રોમા ભિન્ન ભિન્ન સમયે પ્રકટ કરવામા આવ્યો હતો, પરંતુ તે સમયનો એ સમશ્લોકી અનુવાદ મને કાંઈક કિંદબ્દ જણાતા સમશ્લોકી અનુવાદના મોહને ત્યજી દઇને જ્યાં સુધારણા તથા પરિવર્તનની આવશ્યકતા હતી ત્યાં સુધારણા તથા પરિવર્તન કરીને, જ્યાં નવીન અનુવાદનો આવશ્યકતા હતી ત્યાં નવીન અનુવાદ કરીને અને વસત સપ્તના વર્ણનનો અનુવાદ કરવામા જ ન હતો આગ્યો તે કરી નાખીને 'સપ્તસહાર' કાવ્ય પ્રસ્તુત કાવ્યસમ્રદમા પ્રકાશિત કરાયેલું છે એ જ નિયમ તે સમયના લખાવલા અન્યાન્ય નાના મોટા કાવ્યોના સખધમા પણ સ્વીકારાયલા સમજી લેવાનો છે જે કાવ્યો છેલ્લા ખારેક વર્ષના કાલાવધિમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગે લખાવલા છે તે કાવ્યોમા કાંઈકાંઈ રચને કેટલાક ચન્દોના પરિવર્તન ઉપરાત વિશેષ હલેખનીય પરિવર્તન કરવામા નથી આ યુ

આ કાવ્યસમ્રદ આજથી પાંચે વર્ષ પૂર્વે અમદાવાદના 'આદિત્ય' મુદ્રણાલયમા છાપવા માટે આપવામા આવ્યો હતો અને જેમ જેમ કાવ્યો સુધારીને આપવામા આવતા હતા તેમ તેમ ગ્રંથ છપાતો જતો હતો, પરંતુ અનેક અનિવાર્ય સંયોગો તથા અનિવાર્ય કારણો વચ્ચે કાવ્યોને સુધારીને તેમ જ નવેસરથી લખીને છાપખાનામા આપવામા વિરત થતો રહ્યો અને પાંચ વર્ષ જેટલો કાળ ગ્તેત ગ્તેતામા

વહી ગયો; પરંતુ આ વિલેખમાં પણ વિધાતાનો કાંઈક વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ હતો અને તે એ કે જ્યારે આ કાવ્યસંગ્રહ છાપવામાટે છાપખાનામાં આપાયો ત્યારે જેની મને કિંવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિને કલ્પનામાત્ર પણ ન હોતી તે આજથી અઢી વર્ષ પૂર્વે અમદાવાદને ત્યજીને મુંબઈમાં આવી વસવાનો અવસર મને અચાનક પ્રાપ્ત થઈ ગયો; મુંબઈમાં આવી વસ્યા પછી મસ્તિષ્કમાં જેનો વિચારમાત્ર પણ કોઈ દિવસ ન હોતો હિંદુઓ તે 'હિન્દુજયોતિ' નામક એક સાપ્તાહિક પત્રને મુંબઈમાં પ્રકાશિત કરવાનો મારા કેટલાક પરમહિતૈષી હિન્દુ સહ-ગૃહસ્થો તથા મિત્રોના પ્રોત્સાહન તથા હિતેજનથી અણુધાયો અવસર આજથી પાંચેક માસ પૂર્વે આવી લાગ્યો અને આ કાવ્યસંગ્રહ 'હિન્દુ-જયોતિ' ના રથાથી ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપવાનો નિશ્ચય પણ તે જ વેળાએ કરી નાખવામા આવ્યો. અર્થાત્ વિધાતાએ જેના લાગ્યમાં 'હિન્દુજયોતિ' ની ૧ લી ભેટ તરીકે પ્રકાશિત થવાનો જ લેખ લખી રાખ્યો હોય, તે આ 'કાવ્યકુસુમાકર' નામક મારા કાવ્યોનો સંગ્રહ એના પ્રકાશનના નિર્માયલા સમયથી પૂર્વે ક્યાંથી તથા કેમ કરીને પ્રકટ થઈ શકે વાર? વિધાતાના લેખોને કોણ મિથ્યા કરી શકે? ખરેખર 'લખ્યા લેખ મિથ્યા ન થાયે લગર' એ કબુલિત અક્ષરશઃ સત્ય તથા ત્રિકાલાબાધ્ય છે અને એનો મને એક વાર નહિ, પણ અનેક વાર અનુભવ મળી ચૂક્યો છે. અરણ્ય.

પ્રસ્તુત કાવ્યસંગ્રહમા વિભિન્નરુચિ પાઠકો તથા પાઠિકાઓને તેમની ભિન્ન ભિન્ન રુચિ અનુસાર સંગર હાસ્ય તથા કરુણા આદિક લિન્નલિન્નરસાત્મક; ધાર્મિક,—આધિભૌતિક, આધિદૈવિક તથા અધ્યાત્મિક,—દેશભક્તિદર્શક, જાતીય લાવના કિંવા હિન્દુત્વપ્રદી-પક, દુતાત્મચુલ્લમાયક તથા સામાન્યનીતિવિધાયક નાનાવિધ નાના મોટાં કાવ્યો મળી ચકરો એવી મારી માન્યતા છે અને જે રસજ્ઞ પાઠકો તથા પાઠિકાઓને મારાં આ કાવ્યોના વાચનથી આનંદ તથા સંતોષનો પરિમિચિત્ર પણ સાક્ષાત્કાર થશે, તેા હું મારાં આ કાવ્યોના

લેખનના પરિશ્રમને સફળ થયેલો માનીશ અને પાઠકો તથા પાઠિકાઓના આનંદ તથા સંતોષને જ મારા આ પરિશ્રમના અમૃતરૂપ તરીકે સ્વીકારી લાઉં.

અહીં સાથે સાથે મારે એ વાતોને પણ વ્યક્ત કરી જ દેવી જોઇએ કે કવિની પદવી આજ કાલ કેટલાક લેખકો માની બેઠા છે તેટલી સામાન્ય સાધારણ તથા સદૃશ સાધ્ય નથી એ હું સારી રીતે જાણું છું અને તેથી મેં મારા નામની પૂર્વે અથવા પશ્ચાત્ત 'કવિ' શબ્દ લખીને 'કવિ' શબ્દનો દુરુપયોગ કરવાની ધૃષ્ટતા કદાપિ કરી જ નથી અને લવિષ્યમાં 'કવિ' શબ્દનો એવો દુરુપયોગ કરવાની મારી ઈચ્છા પણ નથી. હું તો અત્યારે કાવ્યનો મેં જે કાંઈ અસ્પર્શસ્પર્શ અભ્યાસ કર્યો છે અને તે અસ્પર્શસ્પર્શ અભ્યાસના ફળ તરીકે ગુર્જરકાવ્યપ્રદેશમાં હું જે કોઈ પણ સામાન્ય પ્રયત્ન કરી શક્યો છું તે મારા સામાન્ય પ્રયત્નને આજે સંપ્રદના સ્વરૂપમાં ગુર્જર પાઠકો તથા પાઠિકાઓના કરકમળમાં સમર્પી રહ્યો છું એટલે મારા આ પ્રયત્નની ઉત્તમતા કિંવા મધ્યમતાનો નિર્ણય આ મંથ જેમના પર અવલોકનાર્થે મોકલવામાં આવે તે નિષ્પક્ષપાત વિદ્વાન અવલોકનકારો અને રસઘ તથા મર્મઘ પાઠકો તથા પાઠિકાઓએ જ કરી જનાવવાનો છે; અર્થાત્ આ અધિકાર તેમનો છે, મારો નથી.

દ્વે પ્રરુપ મંથના સમર્પણના મંબંધમાં ચાર શબ્દો લખીને હું પ્રસ્તાવનાની પરિસમાપ્તિ કરીશ. આત્મચાપાના દોષને ઘેરી લાઇને પણ મારે એટલું તો કહેવું જ પડે છે કે સેઠ નાનજી કાલિદાસ મેદના, શેઠ મનસુખલાલ જમનલાલ ચૈત્રલાલ તથા શેઠ નેણમિદ તેજપાલ સોમૈયા જેવા કેટલાક દિન્દુતાશિમાની દિન્દુ સદૃશદરયોએ મને મારા સહિત્યએવા વિષયક કાર્યમાં અસાધારણ સદાયના આપવાની ઉદારતા દર્શાવી છે અને દજ પણ દર્શાવતા રહે છે; જ્યાં પણ મેં કોઈ 'પણ' વ્યક્તિને કેવળ ધનની લાલચાથી જ મારા મંથો સમર્પિત કર્યો નથી અને લવિષ્યમાં એમ કરવાની મારી ઈચ્છા પણ

નથી. મેં ધરત આફ્રિકાના શાહ સૌદાગર શેઠ નાનજી કાલિદાસ-મેદતાને તથા શેઠ મનસુખલાલ જમનલાલ શેરદલાલને જે ગ્રંથો સમર્પિત કર્યા છે તે કેવળ તેમના હિન્દુત્વવિષયક પ્રયંક અભિમાન, વિદ્યાપ્રચાર વિષયક અર્થક અભિરુચિ, સમાજ-સુધારણા વિષયક અવિચાર પરિચય, હિન્દુત્વવિષયક અનન્ય અનુરાગ તથા અનુકંપા અને વિશુદ્ધ વૈદિક હિન્દુધર્મ વિષયક હિમાન્ય સમાન અવિકંપ શ્રદ્ધા આદિક નાનાવિધ આર્થ્યતર સદ્ગુણોથી મુગ્ધ થઇને જ કર્યા છે; શેઠ નેણુસિંહ તેજપાલ સોમવાને 'હિન્દુ-ગૌરવગ્રંથમાલા'ના 'હિરણ્યગર્ભહિન્દુ' નામક તૃતીય ગ્રંથ તેમના એ સદ્ગુણોના પરિણામે જ હું સમર્પિત કરવાનો છું અને પ્રસ્તુત 'કાવ્યકુસુમાકર' નામક ગ્રંથ જે શેઠ જયરામ ડોસા મીઠાવાળા નામક કાઠિયા સદ્ગૃહસ્થને સમર્પાયેલો છે તે પણ તેમના આવા જ પ્રકારના કેટલાક વિશિષ્ટ સદ્ગુણો, તેમની ઉચ્ચ બાવનાઓ તથા તેમના આદર્શ ચારિત્ર્ય આદિકથી મુગ્ધ થઇને જ સમર્પાયેલો છે; તેમની ધનાઢયતા કિંવા સાધનસંપત્તિના કારણથી નથી સમર્પાયો; કારણ કે, મુગ્ધ અને ગુજરાત, કચ્છ તથા કાઠિયાવાડમાં ધનાઢય તથા સાધનસંપત્તિ પુરુષોની સંખ્યા તો જોષ્ઠ્યે તેટલી વિશાળ છે; કિન્તુના શેઠ જયરામ ડોસા મીઠાવાળાની ધનાઢયતા જેમની ધનાઢયતા સાથે સરખાવતા કશી મળનામા જ ન મળી શકે તેવા કુબેરપુત્ર ધનાઢય ગૃહસ્થો પણ હિન્દુસમાજમાં સારી સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે; છતાં શેઠ નાનજી કાલિદાસ મેદતા, શેઠ મનસુખલાલ જમનલાલ શેરદલાલ, શેઠ નેણુસિંહ તેજપાલ સોમવા તથા શેઠ જયરામ ડોસા મીઠાવાળા આદિક હિન્દુ સદ્ગૃહસ્થો પ્રમાણે ગોતાના મનુષ્યત્વ તથા હિન્દુત્વને દીપાવનારા ઉપર્યુક્ત સદ્ગુણ પરંપરાને ધરાવનાર ધનાઢય સદ્ગૃહસ્થોની સંખ્યા કેવળ હિન્દુસમાજમાં જ નહિ, હિન્દુ કોઇ પણ દેશ તથા કોઇ પણ જાતના માનવસમાજમાં જ હોય અથવા વિશ્વ જ હોય છે અને કોઇ પણ મનુષ્ય કેવળ તેની ધનાઢયતાથી નહિ, કિન્તુ તેના મનુષ્યત્વમુદ્ધા આદર્શ સદ્ગુણો-

થી જ પ્રદાભાજન થઈ શકે છે એટલામાટે જ મારા ગ્રંથોને આવા વિરલ સદ્ગુણપ્રધાન સદ્ગૃહસ્થોના કરકમળમા સમર્પવાના નિયમને મેં સ્વીકારેલો છે અને ભવિષ્યમા પણ આવા જ પ્રકારના અન્યાન્ય સદ્ગુણપ્રધાન વિરલ સદ્ગૃહસ્થોના કરકમળોમા મારા હવે પછી પ્રગટ થનારા ગ્રંથો સમર્પાતા રહે અને તેમના ભદ્ર નામોના સંયોગથી મારા ગ્રંથોની શોભાની વૃદ્ધિ થતી રહે એ જ મારો એકમાત્ર અભિલાષ છે. અસ્તુ.

પાંચ પાંચ વર્ષ જેટલા દીર્ઘ કાલાવધિ પર્યન્ત આ ગ્રંથ છપાતો રહ્યો છતાં 'આદિત્ય મુદ્રણાલય'ના ચિદાન્ત તથા ઉદારતામા રવત્વાધિકારી રા. પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક તથા રા. મળનન વિશ્વનાથ પાઠક એ ઉભય બંધુવર્ષોએ મારા પ્રતિ પોતાના સહભાવને અવિચલ રાખવાની, લેશમાત્ર પણ અધીરતા ન દર્શાવવાની અને મારા કાર્યમા જેટલી પણ કરી શકાય તેટલી સરળતા કરી આપવાની જે અપૂર્વ ઉદારતા દર્શાવી છે તે તેમની અપૂર્વ ઉદારતામાટે તેમના પ્રતિ મારે કયા શબ્દોમાં ફૂલગતા દર્શાવવી એનો મને વિચાર થઈ પડ્યો છે; કારણ કે હું તેમના પ્રતિ જેટલી પણ ફૂલગતા દર્શાવું તેટલી તેઓજી થવાનો સંભવ છે અને તેથી મારા આટલા ફૂલગતાદર્શક શબ્દોને જ તેઓ પર્વાપ્ત માની લેવાની બીજી ઉદારતા દર્શાવશે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે.

અંતે જે પરમકલ્યાણિષ્ઠ તથા કૃપાધન પરમાત્માની પરમ કૃપાથી પાંચ પાંચ વર્ષના લાંબા માર્ગા પછી પણ મારાં કાવ્યોનો સંગ્રહ પ્રકાશિત થવાના અને ગુર્જર પાઠકવૃન્દના કરકમળમા વિરાજવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે તે પરમાત્માના શ્રીચરણોમા મસ્તક નમાવીને હું મારી આ પ્રસ્તાવનાને પૂર્ણ કરીશ.

વિક્રમાર્ક ૧૯૮૬, શાશ્વત,
શુકલા અષ્ટમી. ચનિવાર
ના. ૮ મી માર્ચ ૧૯૩૦
સુંબઈ

નવદીપ
હંફર નારાયણ વિમનજી
મયકાંર

‘કાવ્યકુસુમાકર’ની વિષયાનુક્રમણિકા

૧ ચારદાસ્તવન (ઇ. સ. ૧૯૦૨)	૧
૨ જીવનસ્વપ્ના (ઇ. સ. ૧૯૦૧)	૩
૩ હે સુંદરી !	૬
૪ વસંતે વસ્ત્રભોક્તિ (ઇ. સ. ૧૯૦૨)	૮
૫ નવચૌવનાદર્શન (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૯
૬ તપસરી વા પ્રેમપારણામિ (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૧૦
૭ પ્રેમતત્ત્વજ્ઞાન (ઇ. સ. ૧૯૦૩)	૧૮
૮ દિવ્ય જરતભૂમિ (ઇ. સ. ૧૯૦૮)	૧૯
૯ સંન્યાસીનો મંદેશ (ઇ. સ. ૧૯૦૮)	૨૧
૧૦ પ્રણુદ્ધ આરતને ' (ઇ. સ. ૧૯૦૮)	૧૬
૧૧ શાન્ત (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૨૯
૧૨ પ્રભાત (ઇ. સ. ૧૯૦૩)	૩૧
૧૩ સંખ્યા (ઇ. સ. ૧૯૦૩ કિંવા ૧૯૦૪)	૩૨
૧૪ જગજાલક (ઇ. સ. ૧૯૦૩)	૩૪
૧૫ ગગારમરણાજ્ઞાતિ (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૩૫
૧૬ અનન્ત સાથે એકતા (ઇ. સ. ૧૮૯૮ કિંવા ૧૮૯૯)	૩૭
૧૭ ભગવતસત્ત્વરે (ઇ. સ. ૧૯૧૬)	૩૮
૧૮ માયાનો અધિહાર (ઇ. સ. ૧૯૦૮)	૩૯
૧૯ સમયની સત્તા (ઇ. સ. ૧૯૧૧)	૪૦
૨૦ સુવતી વિધવા વિજ્ઞાપ (ઇ. સ. ૧૯૦૪)	૪૦
૨૧ વિષ્ણુ આધાર વિધવાનો ' (ઇ. સ. ૧૯૨૧)	૪૨
૨૨ સ્વાર્થસાધુનું અજ્ઞન (ઇ. સ. ૧૯૨૧)	૪૩
૨૩ રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું રાષ્ટ્રગીત (ઇ. સ. ૧૯૦૪)	૪૪
૨૪ હિન્દુ અને મુસલમાન (ઇ. સ. ૧૯૨૦)	૪૬
૨૫ બેસી જગતે કૃષ્ણ વસુનાને તીર (ઇ. સ. ૧૯૧૬)	૪૭
૨૬ વૈરી વિધાના (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૪૮
૨૭ શાંતી જ્ઞાન (ઇ. સ. ૧૯૨૦)	૪૮

૨૮ એક પાત્રનો પથાપાપ (ઇ. સ. ૧૯૦૩) ...	૪૯
૨૯ આજકાલના સાધુડા (ઇ. સ. ૧૯૦૬) ...	૫૫
૩૦ વર્ષાનું આગમન (ઇ. સ. ૧૯૦૩ કિંવા ૧૯૦૪) ...	૫૬
૩૧ પ્રાસ્તાવિક મુખાપિત ...	૫૭
૩૨ આત્મસદનમા સત્યનો સ્વીકાર (ઇ. સ. ૧૯૧૮) ...	૬૨
૩૩ નારીધર્મનો રાસ (ઇ. સ. ૧૯૧૨) ...	૬૩
૩૪ મુમુક્ષુની મહત્વાકાંક્ષા (ઇ. સ. ૧૯૧૮) ...	૬૫
૩૫ નવીન જીવન (ઇ. સ. ૧૯૧૮) ...	૬૬
૩૫ આત્માની અમરતા (ઇ. સ. ૧૯૧૮) ...	૬૭
૩૬ ધૈર્યશીલતા (ઇ. સ. ૧૯૧૮) ...	૬૮
૩૭ આત્મા અને પરમાત્માની અભિનના (ઇ. સ. ૧૯૧૮)	૬૯
૩૮ પ્રયત્ન (ઇ. સ. ૧૯૦૧) ...	૭૦
૩૯ અદ્વૈતતત્ત્વ (ઇ. સ. ૧૯૦૧) ...	૭૩
૪૦ શરદા અને સરસ્વતી (ઇ. સ. ૧૮૯૮) ...	૭૪
૪૧ કલિયુગના કૌતુક (ઇ. સ. ૧૮૯૯) ...	૭૬
૪૨ સ્વદેશાભિમાન (ઇ. સ. ૧૯૦૨) ...	૮૦
૪૩ કંદીમા અથવા પારસનીતિદર્શન (ઇ. સ. ૧૯૦૪) ...	૮૧ થી ૧૦૪
(વિશ્વધરને વિનનિઃ ૨ પદ્યમજરની મદત્તાઃ	
૩ આત્મશિક્ષણઃ ૪ ઔદ્યોગિકપ્રશંસાઃ ૫ દાનરત્નનિઃ	
૬ કૃપણનિન્દાઃ ૭ નમ્રતાપ્રશંસાઃ ૮ મર્વનિન્દાઃ	
૯ શાનપ્રશંસાઃ ૧૦ મૂર્ખનિન્દાઃ ૧૧ ન્યાયપ્રશંસાઃ	
૧૨ અન્યાયનિન્દાઃ ૧૩ મંત્રોત્પરત્તિઃ ૧૪ ભોજનનિન્દાઃ	
૧૫ વિનય તથા અક્રિતપ્રશંસાઃ ૧૬ સખાનાની શિક્ષામતઃ	
૧૭ મહિરાપ્રશંસાઃ ૧૮ તારિકે વક્ષાદારીઃ ૧૯	
કૃતગતિપ્રશંસાઃ ૨૦ ધૈર્યરત્નનિઃ ૨૧ મત્યસ્તુનિઃ	
૨૨ અમત્યનિન્દાઃ ૨૩ પરમાત્માની ઉત્કૃષ્ટતા)	
૪૪ જાનમોગીસંવાદ (ઇ. સ. ૧૯૦૨) ...	૧૦૫
૪૫ અભેદમાર્ગપ્રચારી સ્વામી વિવેકાનંદના સ્મરણમાં એ	
પ્રેમમયી પત્રિકા (ઇ. સ. ૧૯૧૧) ...	૧૦૮

૪૬ 'સન્મિત્ર એવો અવનિમા આહા' કહો કયાથી મળે ?...	૧૧૦
૪૭ વિધાયતી (ઇ. સ. ૧૯૧૪)	૧૧૨
૪૮ ભારતભારતીના ગોકેઙ્ગાર (ઇ. સ. ૧૯૦૩) ...	૧૧૩
૪૯ ભક્તિમદિમા (ઇ. સ. ૧૯૦૧)	૧૧૬
૫૦ ' નથી કેં સાર સંસારે ! ' (ઇ. સ. ૧૮૯૮ ક્રિવા ૧૮૯૯)	૧૧૭
૫૧ બ્રીક્લેસ ઍરીસ્ટરનો બળાપો (ઇ. સ. ૧૯૧૩) ...	૧૧૯
૫૨ દુનિયાની રીત ગાડી (ઇ. સ. ૧૯૧૪)	૧૨૧
૫૩ બળનનો વ્યાપાર (ઇ. સ. ૧૯૨૧)	૧૨૨
૫૪ રસીવીના રસણા (ઇ. સ. ૧૯૧૫)	૧૨૩
૫૫ હિન્દુ નારી (ઇ. સ. ૧૯૨૪)	૧૨૫
૫૬ અબળાનો અધિકાર (૧૯૧૪)	૧૨૬
૫૭ અબળાનો આધાર (૧૯૧૪)	૧૨૭
૫૮ સર્વ સંસાર મદન-આધીન (૧૯૧૫)	૧૨૮
૫૯ ગુરુસંહાર (ઇ. સ. ૧૮૯૭ થી ૧૯૨૭) ... ૧૨૬ થી ૧૬૩ (૧ ગ્રીષ્મ; ૨ વર્ષ; ૩ શરદ; ૪ હેમન્ત ૫ શિશિર, અન ૬ વસંત)	
૬૦ યૌવનવિભ્રમશતક (૧૯૦૨ ક્રિવા ૧૯૦૩)	૧૬૪
૬૧ વૈકુંઠવાસી પડિત શ્રી ગદુમાલજી (ઇ. સ. ૧૮૯૮) ...	૧૮૪
૬૨ ' દર ' માદાગમ્ય ત્રયોદશી (ઇ. સ. ૧૯૧૪) ...	૧૮૬
૬૩ સસારસ્ખમસમક	૧૮૯
૬૪ કેટલાક વિચારપૂર્વક પ્રશ્નો (ઇ. સ. ૧૯૦૨ ક્રિવા ૧૯૦૩)	૧૯૦
૬૫ કર્ણાવવાસ (ઇ. સ. ૧૯૦૨ ક્રિવા ૧૯૦૩) ...	૧૯૩
૬૬ પંચિની	૧૯૭
૬૭ વારણી	૧૯૮
૬૮ સુશી ભાવના (ઇ. મ. ૧૯૧૨)	૧૯૮
૬૯ ગુરુમદિમા	૧૯૯
૭૦ મળી સાખી	૨૦૧
૭૧ સત્ય નાદુ (ઇ. સ. ૧૯૦૦ ક્રિવા ૧૯૦૧) ...	૨૦૪
૭૨ તંત્રામદિમાર્પયદશી (ઇ. સ. ૧૯૧૪) ...	૨૦૬

હિન્દુત્વના ઉપાસકોને શુભ સન્દેશ '.

મુખ્ય ઈનાકાની હિન્દુ પ્રજાનું હિન્દુત્વદ્વંધક, અને શુદ્ધિ, સંગઠન
તથા ગૌરવપુરસ્કારક, નિબંધપાત્ર તથા નિર્ભય સામાજિક

હિન્દુજ્યોતિ

તત્ત્વ અને માનિક

ડૉક્ટર નારાયણ વિસનજી

વિક્રમ સવત ૧૯૮૬ ના કાર્તિક શુક્રના પૂર્ણિમા (શનિવાર
તા ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯) ના શુભ દિવસથી એટલે કે લગભગ
પાંચ આસથી આ સામાજિક પ્રતિ શનિવારે પ્રાતઃકાળમાં નિર્ધારિત
પ્રાર્થનામાં ભાગ લે છે. આટલા ઘોડા સમયમાં પણ આ પત્ર હિન્દુ-
ત્વના પ્રેમીઓને મુખ્ય કરી દીધા છે. હિન્દુજ્યોતિના દ્વિતીય રક્ષા
કરવી તથા હિન્દુધર્મના ગૌરવની વૃદ્ધિ કરવી એ આ પત્રનો પરમ
ઉદ્દેશ છે. આ પત્રના તત્ત્વો શ્રી ડૉક્ટર નારાયણ છે એટલું જ જણા
વવાથી સ્પષ્ટ જનો તેની ઉપયોગિતાની કલ્પના કરી શકશે, કારણ કે,
હિન્દુત્વરક્ષાના સમયમાં શ્રી ડૉક્ટરની વીરત્વપ્રેરક તથા નિર્ભય
લેખિની સર્વને સંવિદિત છે.

આ સામાજિકમાં આદર્શ હિન્દુ દુતાત્મા સ્વ સ્વામી શ્રદાન
ન્દજી કૃત 'Hindu Sangathan or Saviour of the Dying
Race' નામક અગ્રેજી ગ્રંથનો 'હિન્દુ સંઘઠન અથવા મૃત્યુ
નમુખ હિન્દુજ્યોતિની એટમાત્ર સંસ્થાવની' નામથી અવિકલ
અનુવાદ ધારાવાહિકરૂપે આપવામાં આવે છે. વિશેષમાં દેવી રાજ્યો
તથા રાજાઓ, કન્યા બાપુઓની દુનિયાના રોમાચક રહસ્યોનો રહસ્ય
કરનારી તથા વર્તમાનકાર્તિક સમાજ સાથે સખ્ય મરાવનારી શ્રી ડૉક્ટર
નારાયણની રમવાહિની લેખિનીથી વખાતી 'બાલવિધવા કટ્યાણી',
નામના આલ્પનવનકથા પણ નિયમિત આપવામાં આવે છે. રથાપી ગ્રાહકોને
ડૉક્ટર નારાયણ કૃત 'કાવ્ય કૃમુમાકર' નામક તેમના આજ દિવસ
મુખીના કાવ્યોનો પ્રચલ સંગ્રહ એટલે કે તરીકે આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ

હિન્દુજ્યોતિ તથા જર્મી મટે ૩ ૫-૦-૦

સમુદ્રપારના દેશો મટે ૩ ૭-૦-૦

બેટના પુસ્તક તથા ખાસ અંક સંદિત

છટક નકલનો એક આનો, ટપાનથી સવા આનો

ગ્રાહકે ચલામટે લખો —

વ્યવસ્થાપક 'હિન્દુજ્યોતિ' કાર્યાલય,

૧ ૧૦૦ બજારમેટ, કો. મુંબઈ, નં.

૭૩ હે દેવી વીરને !	...	...	...	...	૨૦૯
૭૪ હે જનની !	...	...	...	...	૨૧૦
૭૫ અર્ધાંગીને! અનુનય	...	...	...	...	૨૧૧
૭૬ પરનારી	...	...	...	...	૨૧૨
૭૭ મયંક	...	...	...	...	૨૧૪
૭૮ કવિ...	...	...	...	...	૨૧૨
૭૯ પ્રિયતમની પ્રતિમા	...	...	...	...	૨૧૮
૮૦ અશ્રુ...	...	...	...	...	૨૧૯
૮૧ સર્વવ્યાપક ભાવ	...	...	...	...	૨૨૧
૮૨ આત્મખલિદાન	...	...	...	...	૨૨૨
૮૩ વન્દનીય વિશ્વપા	...	...	...	...	૨૨૩
૮૪ " વરવાથી મરવું ભક્ત ! "	...	...	...	...	૨૨૫
૮૫ કેવિતા	...	...	...	...	૨૨૮
૮૬ ' અહંબ્રહ્માસ્મિ ! '	...	...	...	...	૨૩૦
૮૭ સામાન્યનીતિચતક	...	...	...	...	૨૩૧
૮૮ દિન્દુ અને દિન્દુત્વ	...	...	...	...	૨૪૧
૮૯ લોકમાન્ય બાલ ગંગાધર તિલક (ઇ. સ. ૧૯૨૦)	...	...	...	...	૨૪૫
૯૦ શ્રી કૃષ્ણની વીરવાણી	...	...	...	...	૨૫૦
૯૧ વનિનાવિજયવૈજયન્તી	...	...	...	...	૨૫૪
૯૨ સ્વ. લાલા લાજપતને સ્મરણાંજલિ (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૬૦
૯૩ "ધર્મચક્ર એવી તો દગ્ગરો કેલા જાણે છે ! " (ઇ. સ. ૧૯૨૬)	...	...	...	...	૨૬૨
૯૪ જીવન્મૃતા દિન્દુ બાલ વિધવા (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૭૦
૯૫ ધર્મ અને પાપ	...	...	...	...	૨૭૨
૯૬ રાજસત્તા (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૭૩
૯૭ એક વીર દિન્દુના વીરોદ્ધાર (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૭૭
૯૮ આદર્શ દુતાત્મા સ્વામી અદાનન્દ (ઇ. સ. ૧૯૨૬)	...	...	...	...	૨૮૪
૯૯ અસિધારા (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૮૭
૧૦૦ હુદાબા દાનવીર નાનજી કાલિદાસ પ્રસસ્તિ (ઇ. સ. ૧૯૨૯)	...	...	...	...	૨૮૯
૧૦૧ વૈદિક દિન્દુધર્મ દમારા ! (ઇ. સ. ૧૯૩૦)	...	...	...	...	૨૧૯

૨૧, ૨૨. શેઠ મનમુખલાલ હજનલાલ એર દલાલ આશ્રિત

હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથ માળા

સપાદક, પ્રકાશક તથા મુખ્ય લેખક,
ડૉક્ટર નારાયણ વિસનજી

વિસ્કવિત થયેલા હિન્દુ સમાજને પુનઃ સંગઠિત તથા શક્તિ-
શાલી બનાવવાના શુભ આશયથી આદ્ય હિન્દુ હતાત્માઓના પ્રેર-
ણાદાયક ચરિત્રોને ઓળખાવવાની લાખમા લખીને તથા સચિત્ર સ્વરૂપમાં
પ્રકાશિત કરીને અને એ ગ્રંથોનો પડતર કરતા પણ ઓછા મૂલ્યથી
પ્રચાર કરવામાટે આ ગ્રંથમાળાનું સંચાલન કેવળ મેવાલાવથી
જ કરવામા આવે છે. માળાના જે જે ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે,
તેમના સંબંધમાં વર્તમાનપત્રોએ તેમ જ વિદ્વાનોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો
આપેલા છે. આ ગ્રંથમાળાના રચાયો આદ્યકોની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિગત
યજ્ઞ રહેલી સખ્યા જ એની લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ કરાવે છે.
ફક્ત એક વાર આઠે આના પ્રવેશ શીના ભરીને આદ્યક થનારને
માળાનો પ્રત્યેક કાવ્યાપૂર્ણ ગ્રંથ બાર આનામાં અને પાઠાપૂર્ણનો
એક રૂપિયા બે આનામાં આપવામાં આવે છે. આદ્યક થયા પછી
બહાર પડનારા તમામ ગ્રંથો વેચાને આદ્યકો બંધાયેલા રહેશે. બહાર
પડી ચૂકે છે માળાનું પ્રથમ પુષ્પ (પુસ્તક)

શુરેશાવિન્દસિંહ અથવા શુરેન્દ્ર ધર્મમંદિર
લેખક-ડૉક્ટર નારાયણ

માળાનું દ્વિતીય પુષ્પ (પુસ્તક)
વીર વૈરાગી અથવા બ્રહ્મા બહાદુર
લેખક-હિન્દુ ત્રિમૂર્તિ

તૈયાર થાય છે શેઠા સમયમાં બહાર પડશે

માળાનું તૃતીય પુષ્પ (પુસ્તક)
હિન્દુ ધર્મ હિન્દુ અથવા
યશસ્વિની હિન્દુ જાતિના દિવ્ય ગૌરવનો ઇતિહાસ
લેખક-ડૉક્ટર નારાયણ

વિશેષ વિગતમાટે અડધા આનાની ટિકિટ ખીટી ગ્રંથમાળાનું
વિસ્તૃત વિજ્ઞાપનપત્ર મંગાવો પત્રવ્યવહાર નીચેના મરનામે કરવો -

વ્યવસ્થાપક,
'હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા કાર્યાલય'
નં. ૧૦૦, બજારમેટ સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુંબઈ; નં. ૬

વીપ્રસાદિની રી મન્દરતી

રૂપે યથાની વિશેષ આની નવરથી મય નિશ્ચય
ભાગી એકવ છ ૧ કૃત્યો અતિ ૧૨ ન નવ પંચત્ર

ॐ तत्सत्परमात्माने नमः ॥

કાવ્યકુસુમાકર

શારદાસ્તવનં

ચોપાયા

(પ્રથમપ્રાસ અને અન્ત્યપ્રાસ યમક)

વૃદ્ધિ વ્યયથી વિશેષ થાવી સંવ્યયથી ક્ષય નિશ્ચય;
ભારતિ ! એ તવ લાવ્ય કોપનો, અતિશય અદ્ભુત પરિશ્રય;
સંશયસંહારિણી શારદા, દ્રવ્યદાયિની દેવી;
એ સન્નેત્ર વિના નરને ઉપમા અંધાની દેવી. ૧
સર્વ દ્રવ્યોમાંથી વિદ્યાદ્રવ્ય અનુત્તમ ગણુતા;
‘અહાર્ય’ ઉપદેશતાદિ ગુણોથી અદ્વિતીય કવિ ભણુતા;
યાય વિસ્તૃતા અધિક આપવાથી ન નશે કલ્પાન્તે;
હારકને ફલિભૂત થાય નહિ, અમરકાર વિદ્યાન્તે. ૨
‘વર્ણ’વિકાર ન લહે કદાચિત્ ચોરથી ન ચોરાય;
સ્વભક્ષાને જ મહત્તા આપે, હો વા નીચો, શય;
શત્રુ શત્રુ એ વિદ્યાદયમાં, પ્રથમ ન ઉત્તમ માનો;
દીપ્તિદાયિની દ્વિતીય કેવલ, કરે નષ્ટ પામ માનો. ૩

૧ આ લાવ્ય ‘સમાલોચન’ ત્રિમાસિકના ઇ. સ. ૧૯૦૨ના જાન્યુઆરી માસના (૧ હા) અંકમાં પ્રથમ પ્રકટ થયું હતું.

૧ અનુત્તમ=જેનાથી અન્ય કોઈ ઉત્તમ ન હોય, તે. ૨ અહાર્ય=હરી ન રાખે તેડું. ૩ અપદેશતા=નાસ થવાપણું નહિ, તે. ૪ વર્ણ=મલ, રવિષ, વેશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ. ૫ પામ=અપાત. ૬ માનો=અહંકારો.

શશ્વકલા યૌવનમા શોભે, ^૧હારથક ^૨વૃદ્ધશાભાં;
 મર્વ સમયમા શાશ્વકલા, મુદ્ધ ને ઔષ્ધક ^૩સાભાં;
 મનુષ્યજીવન વિદ્યારહિત ચાનપુરુષવત્ વ્યર્થ,
 દશ^૪નિવારણ ^૫શુદ્ધગોખને તે ન કદાપિ મમર્થ, ૪
 મંત્રામા યદિ સદ્વિદ્યા તો શોક હરુનો શો છે ?
 હરે, ગમ એ ગ્યેચારણે, શુકને મળે ગ્યેસો છે;
 જનની સમ વક્ષતિ તે પાલતિ પિતા સમાન સદૈવ;
 રજવતી ખીલવતી કમચી સ્ત્રી સમ ^૬માનસ જૈવ પ
 વેદશ્રમવિપે વશુ વધારો કૃતી કીર્તિ સકલ દિગ્દેશે,
 કટપલતાવત્ સાધિત વિદ્યા શુ ન મન ફલ દેશે ?
 આવશ્યકતા સન્મિત્રોની વિદેશમા તે મારે,
 કુરૂપને પણ રૂપ અધિક આપીને યશ પ્રસારે, ૬
 વિવિધ મુખો ને લોભો પામે, વિદ્યાથી માનવ ભે,
 સૃષ્ટિવિપે નેવ્યા વિદ્યા મર્વત્ર તથા હમા ^{૧૦}નવ ^{૧૧}ભે;
 ઉદાહરણ એનું ભે બૂપાલ અવસ્થલ પૂનય,
 પણ સાદુ સન્માન મેળવે વ્યા કવિ ^{૧૨}ખલપૂ નય ૭
 શરૂ જાતિથી હોય તોય વિદ્યાથી વર્વ વિવેકો,
^{૧૩}મૂલ વર્ણમંકુ તથપિ તે ^{૧૪}અક્ષ અથો ^{૧૫}ભુવિ લોકો,

૧ હારથ = હારથ વચનનાર ૨ વૃદ્ધશાભા = વૃદ્ધવસ્થા ૩ સાભા =
 સાતિથી ૪ દશનિવારણ = અલિપ્ય આદિને હટાવવાનું નાચું ૫ શુદ્ધગોખન =
 શુદ્ધાનને કાનુ તે ૬ માનસ = મન ૭ દૈવજનીન ૮ વેદશ્રમ = વેદ
 ૯ મા = વર્ણમી ૧૦ નવ = અદિ ૧૧ ભે = વદિ ૧૨ ખલપૂ = પૃથ્વી અથવા
 મૂખને પવિત્ર કરનાર ૧૩ મૂલ = મૂલ પુત્રાદિ ૧૪ અક્ષ = અક્ષર
 ૧૫ ભુવિ = પૃથ્વીમા.

ગુપ્ત દ્રવ્ય ગણી વિદ્યાને ગુરુગુરુપદ પંડિત દે;
 તે પુમાન પણ પુચ્છવિહીન ન વિદ્યાથી મંડિત જે. ૮
 કામદુષ્ટા ધેનુરૂપ, વિરહે રતિસ્વરૂપા ભવદા;
 સમાજમાં સત્કારહેતુને કૃતબ્રહ્મિયા વૈભવદા;
 રત્નવિના કેવલ એ જૂપણ, અન્ય અભૂષણ ભાળે;
 પ્રેમભાવથી ધાર ચઢા તો કહા ન દૂપણ રસાદે. ૯
 અંતર્પટપર યદિ આવેળો વિદ્યાનું ભવિ ! ચિત્ર;
 સ્વસંવેદ્ય આનંદ વિશ્વમાં પામો સદા વિચિત્ર;
 અંતે મારી એજ અંતર્યામી ગાન શાસ્ત્રા ગાયો;
 સર્વ જનોને નારાયણુ તે સદા સત્કાર્યા ગાયો. ૧૦

છવનસ્વમ્*

દરિગીત

તે અધિકારે વ્યાપ્ત વેળા અર્ધરાત્રીની હતી;
 જલવૃષ્ટિ સાથે ગગનમાં વિપુલવિલા પણ અમકતી;
 મમ ગૃહ હતું સરિતાવટે હું ત્યાં ઉભો'તો શાંતિમાં;
 ધરો દષ્ટિ મારો નિર્સર્ગદેવીની ભયંકર કાંતિમાં. ૧
 પણ વીતવાં પલ એક જે તે અધિકાર વિલય થયો;
 તત્સ્થાનમાંહો પ્રકાશ અદ્ભુત આવ્યોને પ્રકટી રયો;

* આ કાવ્ય 'સુમધ્યેયક' ત્રિમાસિકના ઇ. સ. ૧૯૦૧ના ઓક્ટોબર
 નાસના (૪થા) અંકમાં પ્રથમ પ્રકટ થયુ હતુ

૧ મંડિતચતુષ્વિત, ૨ ભાવેન્દ્ર, ૩ ભાવેન્દ્ર

ઉઘાન નંદનવન સમાન સમાન તંરુ ફલભારથી,
 શોભી રહ્યાં અતિ કુસુમવૃક્ષ મુગંધયુક્ત વિહારથી. ૨
 જલણિંદુને જલયંત્રથી ઉડતાં નિર્ઘો કૌતુક થયું;
 આનંદના આભાસથી તત્કાળ ભય ભાગી ગયું;
 ઠરવા મનોરંજન ધર્યું પગલું વધી ઉઘાનમાં;
 મુખ દેશીને શું ફોંટું મેં કર્યું જતાં ગાનમાં? ૩
 વિદ્યામધામ હતું અહો તે મધ્યમાં આરામના^૧;
 ત્યાં ખાલકો રમતાં હતાં જે પૂતળાં આરામનાં^૨;
 તન્મધ્ય રમતી એક ખાળા રૂપની સીમા હતી;
 નિર્દોષ ને અસ્પષ્ટ વચને સર્વને રીઝાવતી. ૪
 મૃદુ કેશ કાંચન^૩ રંગ અર્જુન^૪ અંગ ભયમુક્તા તથા;
 પ્રત્યક્ષ દેવી સ્વર્ગથી આવી ન ભાસે અન્યથા;
 ખાલો સહિત રમતી તથા ગાતી હતી મૃદુ ગાન તે;
 શેશવ જ છે સંપૂર્ણ મુખમય, પૂર્ણ આંચુ^૫ ધ્યાન તે. ૫
 પલ્લુ લોપ તો શીઘ્ર જ થયો એ મોહમય આદર્શનો;
 રમણીય રમણી એક આવી દેતો નિજ વપુદર્શનો;
 ગજગામિની, હરિણાક્ષિ, વિધુવદના તથા ઠટિકેસરી;
 શુક અંચુસમ નત^૬ નાસિકા વર્ણો ગૌર કાયા મદલરી. ૬
 કાંચનકલશ સમ કુચદ્વયને ઢાંકવા મથતી યથા;
 સંદેહ્યવા વસનો નમી વચુધા લણી ચપલા તથા;
 છટો હતો તત્પૃષ્ઠભાગે લંબ કેશકલાપ જે;
 એ મુંદરીનું સૌખ્ય નિત્ય અનંત વિશ્વે વ્યાપજો. ૭

૧ આરામ=આગ, ઉઘાન. ૨ આરામ=મુખ, આનંદ. ૩ કાંચન=સોડા.
 ૪ અર્જુન=ગોળું. ૫ નત=નનેલું. ૬ વાડું.

કર કનકકંકણયુક્ત કટિ કટિમેખલાથી શોભતી;
 ને રત્નમંડિત કનકપુષ્પે નાસિકા પણ ચોપતી;
 હસ્તાંગુલીમાં મુદ્રિકા કર્ણે વિલોકો કુંડલો;
 પદનૂપુરેના ઝલત્કારે ચાય જન હતતુંડ લો. ૮
 સુખ મંદહાસ્યવિયુક્તથી ખોલી ફરી તે મુજભણી;
 “મૃતલોકના હે માનવી, શી ભાવના છે તુજતણી ?
 આવી ઉભી છું હું અહીં, જાવા ન દેતો સમયને;
 ઉપસોગ કરો લે હે પતે ! પરિપૂર્ણ કર તોષમય ને; ૯
 હું કોણ, આવી ક્યાં થઈ ? એ પ્રશ્ન સઘળા વ્યર્થ છે;
 તું લાભ કેવળ સાધિ લે, યદિ સાધવા જ સમર્થ છે !”
 એ વચન વદતાં દંતપંક્તિ તેનો દગ્ગોચર થઇ;
 તે મૌક્રિકોની પંક્તિમ્મ અતિ ધવલ સરલ ણની રધ. ૧૦
 તે કોમલાંગી કંઠ કોમલથી વહી વહિ ગદ્યમાં;
 ગંધર્વદંત્યા ગાન કરતી હોયની મૃદુ પદ્યમાં
 મમ ચિત્ત એવા ભાસથી વ્યાપી ગયું ને હું પડ્યો;
 મૂર્ચ્છિત થઈ પૃથ્વીપરે સૌંદર્યના મોહે અડ્યો. ૧૧
 સ્વભાવ જાતાં નયન ખોલી જોઈ છું શું અરે !
 ઉપવન તથા રમણી ન કાંઈ પણ હતું ત્યાં તો ખરે;
 તે હતી એક ઉપત્યકા ત્યાં હું પડ્યો તો એકલો;
 નહિ કોઈ દેખાયો મને ત્યાં જીવ જૂડો કે લલો. ૧૨
 વટવૃક્ષની છાયા નિકટમાં ત્યાં હતી અતિ શીતલા;
 ત્યાં જઈ ઘડિક વિશ્રાંતિ લેવા ધારોને મનમાં લલા,
 હું ત્યાં ગયો, તો એક વામા વૃદ્ધ વસુધાપર પડી;
 ન વ્યાધિ સહન યવાર્થો અહિં તહિં લોટતીતી જાપડી. ૧૩

નિસ્તેજ થઈ ગ્રંથિહ્ય ને અળલત્વથી તે કંપતી;
 અરુપ વચનો બળદતી પાત્ર પળ પછી વર્ણો જંપતી;
 કેા આત્મ ગોત્ર સમીપમાં નોતું જણાતું અજળ એ;
 બમ દેખતાંજ મરી ગઈ એ વૃદ્ધ વનિતા ગજળ એ; ૧૪

મમ મન વિષે ભય અતિ થવાથી ભાગવાને હું ગયો;
 તો નેત્ર મમ ઉઘડી જતાં નિદ્રાર્થો જાગત હું થયો;
 એ સ્વપ્ન અદ્ભુતનો હશે ભાવાર્થ શો તે શોધવા;
 અતિ યત્ન કીધો ને વળી તે અન્ય જનને જોધવા. ૧૫

શોધાન્તમા નિશ્ચય થયો એ જીવનાવસ્થા હતી;
 જે બાલિકા, તરુણી અને વૃદ્ધા સ્વરૂપે થઈ હતી;
 ઉપદેશવા મુજને 'અરે કર માનવી, ઉત્તમ મતિ;
 જીવન ન વિધિમનીય માટે કર ભવે નિજ ઉન્નતિ. ૧૬

બાલ્યા અવ-યા મ્મત ગમતે વીતતી બહુધા ભવે,
 વૃદ્ધા અવસ્થામાંહોં નગ્ની કાર્ય થાય નહિ ભવે;
 માટે, મનુજ, તારુણ્યમાં કર યત્ન નાગયણ કરે,
 યદિ તેમ તું ન કરી શક્યો તો શોક કરતો ક્યમ હવે? ૧૭

હે મુંદરી !

દર્શિત

હે મુંદરી ! તૂને સુખવી સૃષ્ટિનારે સૃષ્ટિમાં;
 આનંદ દેવા પુરુષને ધર્મ સ્નેહછાયા દૃષ્ટિમાં,

હું માણ, આવી કયા યજ્ઞ, જે પ્રથમ સધના બપોરે છે;
 ઇં લાભ કેવળ સાધિ છે, વાદે સાધના જ સમયે છે.

નિસ્તેજ ઘણું શંથિલ્ય ને અણલત્વથી તે કંપતી;
 અરુપ વચનો ગળડતી પાત્ર પળ પછી વર્ણો જંપતી;
 દેા આસ ગોસ સમીપમાં નોતું જણાતું અજળ એ;
 ગસ દેખતાંજ મરી ગઇ એ વૃદ્ધ વનિતા ગજળ એ; ૧૪

મમ મન વિષે લય અતિ યવાથી ભાગવાને હું ગયો;
 તો નેત્ર મમ ઉઘડી જતાં નિઠાર્યો જાત્રત હું થયો;
 એ સ્વપ્ન અલ્પુતનો હશે ભાવાર્થ શો તે શોધવા;
 અતિ યત્ન કીધો ને વળી તે અન્ય જનને બોધવા. ૧૫

શોધાન્તમાં નિશ્ચય થયો એ જીવનાવસ્થા હતી;
 જે બાલિકા, તરુણી અને વૃદ્ધા સ્વરૂપે યદ્ય હતી;
 ઉપદેશવા મુજને 'અરે કર માનવી, ઉત્તમ મતિ;
 જીવન ન વિવસનીય માટે કર ભવે નિજ ઉત્તતિ. ૧૬

બાલ્યા અવસ્થા સમત ગમતે વીતતી બહુધા ભવે;
 વૃદ્ધા અવસ્થામાંહોં નસ્યી કાર્ય થાય નહિ ભવે;
 માટે, મનુજ, તારુણ્યમાં કર યત્ન નારાયણ કવે;
 યદિ તેમ તું ન કરી શક્યો તો શોક કરતો ક્યમ હવે? ૧૭

હે સુંદરી !

હરિગીત

હે સુંદરી ! તુને સજ્જવી ચૃદિનાથે ચૃદિમાં;
 આનંદ દેવા પુરુષને ધર્મ સ્નેહછાયા દૃષ્ટિમાં;
 તું પ્રેમની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા પુરુષજીવનદેવતા;
 સુર અસુર તેથી ભાવ ધરી સુંદરીને સેવતા. ૬

મુળના સમયમાં સર્વ વેલવમાંહીં લાવે લાગ લે;
 યૌવનવને વિહરાવીં ચુંબનરસ ધરે અધરે, ગળે;-
 હસ્તદ્વયે આલિંગીને શાંતિ હૃદયમાં સ્થાપતી;
 નાના પ્રકારે હાથ લાવેથી વ્યથાને કાપતી. ૨
 આગત્તિના અવસરમહીં અનુસરાગથી અર્દાંગને !;
 ધૃતિ ધારીં ધૈર્ય વધારતી સમભાગથી સહીં કદને;
 રક્ષી સતીત્વ સુશીલતા સંતોષ જન્મ સુધારતી;
 પાપી પુરુષને સાખ્વદા તું પૃથ્વિમાં પ્રમદા સતી ! ૩
 તારા તનૂને તરણિ ! જે કેા સ્પર્શતો કુવિચારથી;
 વંચિત થતો નાંકાલ તે સુરલોકના અધિકારથી;
 હે પુણ્યદેવી ' સ્થાન તેને નરકમાં પણ નહિ મળે;
 તારા અગમ્યે પ્રભાવને પામર પુરુષ તે શે કળે ? ૪
 તારા ગુણોથી મુગ્ધ થઇ ઋષિ મુનિજનો પણ એ વહે;
 'ગૃહ તે ન ગૃહ પણ સત્ય 'ગૃહિણી' ગૃહ મનાય નિરાપદે;
 જે સદનમાંહીં સુન્દરી સત્કારથી પૂજાય છે:
 ત્યાં દેવતાનો સર્વદા અવિચલ નિવાસ મનાય છે." ૫
 તું આમ આત્મા અર્પતી જાણે કદાચિત્ એમ કે;
 છે કપટ વર્તન પુરુષનુ તો કેમ તેને સહીં દાકે ?
 શી રિયતિ લયંદર તે સમય તારા હૃદયની ચર્તા હશે ?
 આશા નિરાશાના તરંગો ચિત્તને ફોલાવશે. ૬
 નિઃશ્વાસની આ ઉપ્પુતા જ્વાળા મહા પ્રજ્વળાવશે;
 ને નેત્રના અશ્રુપ્રવાહો પ્રલયેત્તાન કરાવશે;
 અતે વિજય મળશે રમે ! નિષ્કપટ તવ અનુસાગને;
 નિશ્ચય કપટલાવક સહેશે અતુલ દુઃખવિભાગને. ૭

યુગના સમયમાં સર્વ વેલવમાંહીં લાવે ભાગ લે;
 યૌવનવને વિહસારીં યુગનરસ ધરે અધરે, ગળે;-
 હસ્તદ્વયે આલિંગીને શાંતિ હૃદયમાં સ્થાપતી;
 નાના પ્રકારે હાવ લાવેથી વ્યથાને કાપતી. ૨
 આપત્તિના અવસરમાંહીં અનુસરાગથી અર્ધાંગને !;
 ધૃતિ ધારીં ધૈર્ય વધારતી સમભાગથી સહીં કંકને;
 રક્ષી સતીત્વ સુશીલતા સંતોષ જન્મ સુધારતી;
 પાપી પુરુષને સામ્યતા તું પૃથ્વીમાં પ્રમત્તા સતી ! ૩
 તારા તનૂને તરુણિ ! જે કેા સ્પર્શતો કુવિચારથી;
 વંચિત થતો ગાંડાલ તે સુરસોદના અધિકારથી;
 હે પુણ્યદેવી ! સ્થાન તેને નરકમાં પણ નહિ મળે;
 તારા અગમ્ય પ્રભાવને પામર પુરુષ તે શે કળે ? ૪
 તારા ગુણોથી મુખ્ય થઇ ઋષિ મુનિજનો પણ એ વહે;
 'ગૃહ તે ન ગૃહ પણ સત્ત્વ 'ગૃહિણી' ગૃહ મનાય નિરાપદે;
 જે સદનમાંહીં મુંદરી સત્કારથી પૂજાય છે;
 ત્યાં દેવતાનો સર્વદા અવિચલ નિવાસ મનાય છે." ૫
 તું આમ આત્મા અર્પતી જાણે કદાચિત્ત એમ કે;
 છે કપટ વર્તન પુરુષનુ તે કેમ તેને સહીં શકે ?
 શી રિયતિ લયંકર તે સમય તારા હૃદયની થતી હશે ?
 આશા નિરાશાના તરંગો ચિત્તને દોભાવશે. ૬
 નિઃશ્વાસની આ ઉપ્પત્તા ત્વાળા મહા પ્રજ્ઞાવશે;
 ને નેત્રના અશ્રુપ્રવાહો પ્રલયેશ્વરના કરાવશે;
 અંતે વિજય મળશે રમે ! નિષ્કપટ તવ અનુસાગને;
 નિશ્ચય કપટભાવક સહેશે અતુલ દુઃખવિભાગને. ૭

અખલા કહે છે સર્વ પર્વે પ્રખલા કહું છું હું તને;
 તું વીર્યધારક, વીર જનની, વીરદાર વરનને !;
 રણભૂમિમાં સંગ્રામ તે રિપુ સાથ શું કીધો નથી ?;
 કર્તવ્ય તારું ન્યૂન શું, અખલા તને મનુજે કથી ? ૮
 આવી સકલગુણકોપરૂપા કામિનીના હૃદયને;
 છતી શકે નહિ તે ન જિજ્ઞાસાન નર લાસે મને;
 આશા પિપાસા એ જ નારાયણુમને રહ્યો છે વસી;
 તું એક વેળા મુંઢરી ! બોલાવ રતિ ધારી, હસી. ૯

ગાત્રિ

જે પતિને રતિ ધારી, સુમતિ વધારી સદા સતી નારી;
 કૃપાકટાક્ષે ભાળે, વિજયશ્રી તે નરને વરનારી. ૧૦

વસંતે વલ્લભોદિત.*

દોહરા

આજે છે શ્રી પંચમી, કામજન્મદિન વાહ !;
 થયો વસન્તારમ્ભ શુભ, જનમનમાં ઉત્સાહ. ૧
 નાનુ બદત્યો વિકસિત કુસુમ, આગ્યો નિકટ વસન્ત;
 ચૈત્યબીતિથી મુક્ત જન, થયો અંત હેમંત. ૨
 મોદક બૂઆદર્શ ને, પ્રેમી મુદિત વિલોક;
 મધુકર મધુસ્વચુત ઉટે, નષ્ટ વિશ્વનો શોક. ૩

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં લખાયેલો અને ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં પ્રકટ થયેલો મારો 'ચિંતાનિની' નામક નવલકથામાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે.

એવા સરસ સમય વિષે, મેં મન ઉપવનમાંહિ;
 વહરોં ને રેપિત કરી, સૌથી નયન જલ આંહિ. ૪
 તેની ને આ મંજરી, યથા જોઈ ઉપહાર;
 કરું સમર્પિત હે પ્રિયે ! , પ્રેમે અંગીકાર. ૫
 કેમ કરું ને શું કરું ? , કેા દેખાડ ઉપાય;
 પ્રિયે ! અહનિશિ ને થકી, તવ મુખદર્શન થાય. ૬
 પ્રમદે ! તવ મિલનાર્ય આ, જીવ આર્તિ અકળાય,
 જનલજ્જનાના જાલમાં;—અહ, ન મળવું થાય. ૭
 દર્શનાર્ય આતુર નયન, વચનશ્રવણે કાન;
 પરિરંભણુમાટે હૃદય, પ્રિયે ! સત્ય જો માન. ૮
 પક્ષ ન લીધા રે પ્રભો ! ઉડોં ન થકું આકાશ;
 નહિ તો ક્યમ આ પળજૂધી, મહું આટલો ત્રાસ ! ૯
 નિશા નિશાપતિહીન ને, કણ્ઠહીન નૌકા જ;
 તકત્ હું તવહીન છું, પ્રાણ ! આવિ મળ આજ. ૧૦

નવયૌવનાદર્શન*

અજલ

રસીલાની રતિએ દેં અજળ જાદૂ કરેલો જ;
 મદનનો ગર્વ હરવા જો રસીલો અવતરેલો છે.—૧.
 હરે છે ચિત્ત દર્શનથી, હરે છે સ્પર્શથી લગ્ન;
 સુધાનો સ્વાદ મુગનમાં, મધુર મીઠો ભરેલો છે.—૨.

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં લખાયેલા અને લલિતાયણ મારા
 ‘રંગ દમયંતી’ નાટકમાંથી અડી લેવામાં આવ્યું છે.

ન છટે ધ્યાન પ્રતિમાનુ, અગણ્યમાં ઈશ ના આવે;
હૃદયમાં ઘર કરી એવો, વિલાસી એ વસેલો છે.-૨.
પધારો, ગજ ! થાપી આંખડી આ વાટડી ભેતી,
વિરહની વેદના ટાળો, મદન મદથી છટેલો છે.-૨

તપસ્વી વા પ્રેમપરિણામ*

૨૫૧ પર્વતપ્રદેન મમીપ નિખિટ અગણ્ય અને નમ્રિયના પર્ણકૃતી
પાત્રો -તપસ્વી અને પ્રવાસી
ગાદંડવિકીરિત

પ્રવાસી:-

“ જો જો તે હર્ષમાંહો દીપ જળતો શોભાવતો તેહને;
પોતાના અતિ મદ મદ કિન્નેા વિન્તાગિ, હું એહને,-
જોવા ઇચ્છું ખતાવ ભાવ ધર્મને, અજ્ઞાત પથા મને,
ને હે આજ દયાવુ તાપમિ ! તહીં, આભાર માનું મને ૧
છે આધાર નહિ તથાપિ ધર્મને, મંદા ગર્ભ દેહમાં,
શકિત રંચ ન તો મ હાય વનને, ભેદ મર્તિ મ્નેહમાં,
સર્વત્ર પ્રમરેલ વેલ તરની, ઘાટી ઘટા ઘાટમાં;
આત્રુ હું શ્રમ ધારી ભારી ન થતું, -ધૂનત્વ દે વાટમાં ” ૨

* આ ૨ કવિ “સોનકિમ્” ના “ધિ દમિ” ને આ પદ્યનું
અનુવાદ “સમયે ચ” રેખાલિખા દં સ ૧૯૦૩ ના અનુબંધની માસન
(૧૯) તથા એવિત્ર માસન (૨૯) અન્ન પ્રવન પ્ર ૮ વર્ષે દને

તપસ્વી:—

“ રે ! રે ! ધેર્ય ન હાર પાંથ; ન થતો, એવો કદા સાહસી;
ના, એ દીપ ન દુઃખહાર જનનો, જેને જુએ તું હસી;
બ્યાપ્યો ચો દિશિ અધકાર નિરખી, કીજે મનોનિશ્ચય;
તવદુર્લભ તને મને પ્રમવર્તુ, માટે ન તેને શ્રદ્ધ. ૩

વસન્તતિવ્રક્ષ

જેને ન હોય વસવા ઘરખાર લાડી,
તેકાજ પર્ણકુટિકા મમ આ ઉલાડી;
આંહી ન યદ્યપિ વિશેષ વમે જ અન્ન,
તો તદ્યપિ અતિથિને યજ્ઞને પ્રસન્ન. ૪

હે પાંથ ! આવ મમ પર્ણકુટીરમાં તું;
લૈને વધાર્યિ સુલોજન તુદ્ધ થા તું;
શય્યા વિશે તૃણવણી થઈ સુખ શાન્ત;
વીતાડ રત્નિ મુખરૂપ મુખધુ બ્રાન્ત ! ૫

યોગિની'

પશુગણ આવે નિર્ભયતાથી, તૃણ ચરવા આ કંઠરમાંથી;
પણ નહિ મારી માંચેં બ્રહ્મ હું, મમ સમ જીવો કેમ હહું હું ? ૬
પ્રભુ કરતો મારી જ્યમ રક્ષા, ચહું કરવા તેની ત્યમ રક્ષા;
મન અહ્યા જો માનુષ ધારે, પશુ મનુજોમાં લેદ લગારે ? ૭

૧. યોગિની રૂપ કવિશ્વર દક્ષપતરામ કૃત ગુજરાતી પિંચગમાં નથી
એ રસની રચના એક દિંદી પિંચગ અનુગાર કરવામાં આવેલી છે. ૧૧
અક્ષરના એ રૂપમાં નમળ, મગળુ ભગળુ ને ગુરુ આવે છે.

બુજંગપ્રયાત

ફલદ્રુપ આ ગોત્રના લાગથી લે,
નિરામિષ હું લાવતો લક્ષ્ય ચીલે;
ફળો ઠન્દ મીઠાં ! બહુ સ્વાદયુક્ત,
ઝરામાંથી વાગે ભરે માદ્યુક્ત. ૮

વસન્તતિલકા

હે પાંથ ! આવ ધર ના મનમાંહી શોક;
છે વ્યર્થ ખેદ સહુ ધ્યાનથી લે વિલોક;
સ્વદ્વાદ્ય વસ્તુ ભવ માનવને અવશ્ય.
તે થે લઘુ સમય, ના ચિરકાલ પર્ય. ૯

કેન્દુક્રિા:—

આકાશમાંથી પડતા હિમખિંડુ જેવા,
તે તાપથી મૃદુલ વાદ્ય વેલો જ તેવા;
શમીળ એ અતિથિ રાત્રિ વૉતારવાને,
આદ્યો તહીંથી, મુર્છા, ઝૂપડોમાં જવાને. ૧૦

તે ઘોર નિર્જન વને અતિ દૂર લે કે,
એકાંત પર્ણકુટિકા લઘુ ભૂમિ રોકે;
જો દોઈ યાવ પર્વતદ્વ દેદા પ્રવાસી,
આંધાર પાર્શ્વો નિત તત્ર ચતા મુખારી. ૧૧

ભંડાર પર્ણકુટીમાં ધનનો ન બંધ;
તેથી ન કાર્ય વમુદાણનો પ્રબંધ;
ઉવાડી અંકગ દરે કરી દ્વાર મુક્ત;
કીધા પ્રવેશ ઉભયે મહોં પ્રેમયુજ્જ. ૧૨

જાતા પ્રદોષ સમયે કરો પૂર્ણ કામ,
 લેવા વિરામ શ્રમભર્યો મજૂર ધામ;
 હોવાયો શીત સમયે પ્રજ્ઞાવો તાપ,
 દે તાપસી અતિથિને સુખનો પ્રતાપ. ૧૩

ભુજંગપ્રયાત

ફલાહાર રાખી સમીપે તપસ્વી,
 કરે આશ્રહો હાસ્ય સાથે મનસ્વી;
 કહીને રસે દન્તગાથા મળની;
 સ્વવેલા વીંતાડે મુઠે તે ગમાની. ૧૪

દહાવી સ્વચિત્તે ખરે બધુભાવ;
 રમે ત્યાં શશક દાખવી હાવભાવ;
 ઠોંઠાઓ કરે મિષ્ટ શબ્દો સુખાળા;
 મનોરમ્ય આંખરભે ભરો આલ્યા. ૧૫

મનોહાર એ દશ્યમાંથી ન એકે;
 કિંધો તે પ્રવાસી અસોડી વિવેકે;
 શુરુ ચિત્તમાંડી હતો દુઃખભાર;
 વહી નીકળી નેત્રથી અયુધાર. ૧૬

ગાત્રિ

પ્રેક્ષી પ્રવાસિપીઠા,વનસ્થ મન નિજ દુઃખ થયું તાબું;
 નય ધારી તે બોલ્યો, “તવ હૃદયે કયમ દુઃખ આમ આહું?” ૧૭

વસંતતિલકા

“ ધિષ્ઠારિયો પુરજને લટકે શું તેથી ?;
 કે ખિન્નતા તવ મને વધતી વસેથી ?;

સ્વસ્નેહનો ન લવમાં જાહેલો મળેથી ? ;
કિંવા તવ પ્રિયજને ઉપમર્દનેથી ? . ૧૮

તે સૌખ્ય ગ્રાપ્ય લવમાં ધનના જ રંગે;
તે નાશયોગ્ય ગણ મિત્ર સમસ્ત અંગે;
તે માનતો જન પરંતુ મહત્ત્વ એતું;
હુદ્રત્વ તેથી અધિકું જનમાંહી તેનું. ૧૯

મેત્રી ખરેખર રહી અહીં નામમાત્ર;
મોહે શ્રમાર્વો જનચિત્ત દહે સ્વગાત્ર;
છાયા પ્રસારી નિજની ધનકીર્તિલોભ;
અંતે રહાવે નરને ઉપજાવો દોભ. ૨૦

૨ ! પ્રેમ એથી પણ પોકળ શબ્દ માનો;
તેથી ચ મોહ વર્ગો દેવળ જે સમાનો;
જેવું તડાગજલથી અત્ર નિત્ય પદ્મ;
ભાસે યથા ક્ષણિક ટટલ—પશિસ્રમ. ૨૧

ઉન્મત્ત હે તરુણ ! શાંત કરી સ્વચિત્ત;
તું તુલ્ય માન સમણીરતિ કીર્તિ વિત્ત;”

દૃવ્યુક્તિ:—

બોલ્યો વનસ્થ, અતિથિસુખરંગમાં તો
આવ્યો પ્રકાશ રતિવિવ્દલનાર્યો રાતો. ૨૨
આશ્વર્યકાર અનિ આ નવ જે સ્વરૂપ;
જોતો વનસ્થ વદતો “ અતિ એ અનૂપ !”;

જેવેઃ પ્રભાતસમયે નભરંગં થાય;
 તેવી પ્રભા તરલ એ મુખમાં જણાય; ૨૩
 દૃષ્ટિ સલગ્ન બહુ ઉત્તમં પુષ્ટ છાતી;
 દુઃખે ભરી પલપલે અતિ શાન્દિ થાતી;
 ચિહ્નો બધાં નિર્ણો આ કિલ મોહકારી;
 શંકા થઈ ન નર એ, પણ, આરુ નારી. ૨૪
 તેણે કહ્યું: “અબલ હું અતિ અસ નારી;
 ધે પાપિની આ મઠવિધે પદ પાપિ ધારી;
 જ્યાં ના રહે પ્રસુ અને તુજના વિના હે;
 ત્યાં આવી હું ક્ષમ મને અપરાધ પાડે. ૨૫
 હે હે મને તવ દયાર્થો વિભાગ અદ્ય;
 પ્રેમે વિદગ્ધ બ્રમતી પલ હેટિ કદ્ય;
 હું શાંતિ શોધતોં દરં ધરો તીવ્ર આશા;
 આવે અશાંતિ અતુલા, વિપુલા નિરાશા ૨૬

ઉપન્યસિ

દાઈન તીરે મમ તાતવાસ,
 હેતું વધારે ધન તેનો પાસ;
 પુત્રી પિતાની હેતોં હું જ માત્ર;
 તેથી થઈ હું ધનલાભપાત્ર. ૨૭
 કલો પિતાસન્નયો મુક્તિ મારી;
 આવ્યા મુવાઓ બહુ, રાગધારી;
 દરી પ્રશંસા મમ રૂપ દેરી;
 બનાવટી, સત્ય અને અનેરી; ૨૮

વસવતિવક્ત્ર

આ-આ ઘણાકે યુવકો ધનવોલદાખી,
કીવા પ્રયત્ન મમ કાજ મુશળદ લાખી,
તે મધ્ય એક તપ્તુ પ્રિય એકવીન,
પ્રેમી, સ્વભાવ મૃદુ ને અભિમાનહીન. ૨૯

સાદા સદૈવ નિજ અગ ધરે મુવત્રો,
જેના કરે ન ધન કે અધિકાર શત્રો,
પ્રજ્ઞત્વ તદપિ જહુ વર્ણો ચોખ્ખતાઓ,
જે ! મર્વથા પ્રિય મને ગમતી મતાઓ ૩૦

માન મમક્ષ ગિગિની દર્નમા સમર્થ,
ગાતો યદા મધુર ગાન અહા મદર્થ,
તન્દ્રાસ્ત ગધ મધુનો પવને પ્રનારે,
તદ્ગાન મિષ્ટ કંતુ તન્ગાઈ હા રે ! ૩૧

જે કાન્તિયુક્ત કુમુમો વિગ્ને પ્રલાતે,
આકાશમાર્ગ હિમખિદુ તયેવ આ તે,
(મદપિ) તેનો દિશે અતિ મનોહર શુદ્ધ દેહ,
તન્નિત્તસામ્ય ઠગ્વા ન સમર્થ તેહ ૩૨

વૃક્ષન્થ પુષ્પ વર્ણો જે હિમખિદુ તેમા,
શેલે મુગ્ધ તદપિ મ્ચિગ્તા ન એમા,
તે ગ્ધ્ય તેમ દંડતાયુત એકવીન,
મારો જ ચાત પણ હું જહુ ભાગ્યહીન. ૩૩

જૂલાવવા ચર્હો નિર્ગંધક યુગ્મિ ચોણ,
તેને, ન લાલ મુગ્ધને કઈ ચે થયો છ,

તત્પ્રેમવાસ મમ ચિત્તવિષે છર્તાય;
માન્યું સદૈવ મુખ તદુઃખમાંહી હાય ! ૩૪

વિકકાર પામી મુજથી હૃતઆશ યેને;
ગર્વેભરી ત્યજી મને, વનવાસ લેને;
એકાંતવાસ કરી તે વસિયો જ તત્ર;
સ્વર્ગે ગયો મમ પતિ લહી મૃત્યુ થત્ર. ૩૫

મારે જ દોષ સહસા મમ મંદ દેવ;
થાશે મને વિષમ શાસન રે સદૈવ;
કાન્તારવાસ તપી વત્સમ હું કરીશ;
ભૂગર્ભમાંહી પછી સત્વર હું શમીશ. ૩૬

ત્યકતા, નિરાશ, હૃતભાગ્ય ચહ સ્વતંત્ર;
પામીશ મૃત્યુ પડી ત્યાં ભણી કાંતમંત્ર;
જે માર્ગ પૂર્વધૃત એડવિનેથી મિત્ર;
તે માર્ગભામિ થઈ, યેશ હવે પવિત્ર.” ૩૭

“બરુણસ્ પ્રભો ! ન સહનીય હવે વધારે ! ”
આલિંગિયો સુવનવાસી કરી પુકારે;
આનંદિતા સુવતિ થે નિજ કાંત ભોઈ;
એ એડવીન નહિ અન્ય મનુષ્ય કોઈ ૩૮

“રે ! આવ, આવ રસિકા સખી એંજલીના !;
થા એડવીનમિલને પતિભોહલીના;
જેનો તને વિરહ આ બહુ દુઃખ દે છે;
તે પ્રેમી આજ તુજને હૃદયે ધરે છે. ૩૯

આ સર્વ ત્યાગી દરી દારણુ દુઃખ શોક;
 આલિંગ મોદસહિતા રતિથી વિરોધ;
 તારી તવૈવ મમ હોય મણવ કાયા;
 એકત્ર નિત્ય વસોશુ મરો પૂર્ણ માયા.^૧ ૪૦
 ને હે પ્રિયે તવ મનોમુદહાર વસ્તુ;
 ઉદ્ધૃત સેદક ખરે મમ ચિત્ત અસ્તુ;
 થાવું કદાપિ નહિ આ ભવમાં વિયુક્ત;^૨
 રે'વું સદૈવ સહ થી રતિરાગયુક્ત. ૪૧

કવ્યુક્તિઃ-(આશીર્વાદ)

વિયુક્ત આ પ્રેમિદય, મિલનયદી પામ્યા અતિ આનંદ;
 તેમ સર્વને અર્પો, સદૈવ આનંદ ન પરમાનંદ.^૩ ૪૨

પ્રેમતત્ત્વજ્ઞાન^૪

ગીતિ

મૃદુ મંજુલ કલનાદી, લઘુ નિર્ઝર^૫ સરિતામાં જઈ મળતા;
 નદી નાથ નીરધિને, ભાવે ભેટે કવિવર એ કળતા. ૧
 પૃથ્વીમાંના પવનો, રહે પસ્તપર મળી સદા રાગે;
 બેનુ સ મેલન તે, નૈસર્ગિક છે નિયમ અચલ લાગે. ૨

● પ્રખ્યાત આંગ્રેજ કવિવર રોડીના ‘લૅન્ડ ફ્રોમ લૅન્ડ’ શીર્ષક ૯૪
 કાવ્યના આધારે રચાયેલું આ કાવ્ય આજથી વીસ વર્ષ પૂર્વે ‘ભારતચંદ’
 નામક મ સિકે પત્રમાં પ્રથમ પ્ર-ટ ચલુ દર્શ

૧ નાયા=પ્રીતિ ૨ વિયુક્ત=વિયોગી ૩ પરમાનંદ=કંથર ૪ નિર્મિત=કલ્પ,
 ઝાણા ૫ નીરધિ=ઝેદધિ, સમુદ્ર

ઉત્તર કરી સ્વમસ્તક, નલને ચુંબે ગિરિ લલ્લ મેલી;
 સાગરસલિલસુલહરી, પરિભ્રમણી કરે મિલનકેલી. ૩
 કુસુમાકરનાં^૧ કુસુમો, એકમેકને રહે સદા લેટી;
 મિહિર^૨ મહીને^૩ લેટે, પ્રકાશકરથી,^૪ યદિ વસુધા છેટી. ૪
 સમુદ્રજલચુંબનનો, શશાંક^૫ લેતો શને: શને: સ્વાદ;
 આલિંગન ચુંબનનો. સર્વત્ર વ્યાપક એ ઉન્માદ. ૫
 કેમ ન હું આલિંગું, તને, પ્રિયતમે ! વહ, લલ્લ ત્યાગી;
 અન્યાલિંગન ચુંબન, વ્યર્થ, ન જોતું મહીય રતિભાગી. ૬

દિવ્ય ભરતભૂમિ*

સપ્તમા એકત્રીસા .

ચશિષ, વિશ્વામિત્ર, આગિશ, જમદર્ગિનિનું જન્મસ્થાન;
 શુદ્ધ સનાતન પ્રહરતેજથી જે પ્રકાશતી સૂર્ય સમાન;
 પ્રહરસિદ્ધ વૈદિક ઋષિવરનાં બ્યાં ગવાય છે ગૌરવગાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૧
 બ્યાસ, જૈમિનિ, કણ્વાદ, ગૌતમ, કપિલ, પાણિનિ પ્રજામહાન;
 આશ્વલક્યના ત્યાયનવાણીસરિતાનું જલ સુધા સમાન;
 તેનું જેનાં ભાગ્યશાળિ જન કહ્યું કરે નિરંતર પાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૨

* આ દંવિતા ઈ સ. ૧૯૦૮ માં રચવામાં આવી હતી અને ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં 'હરમીર હદ' નામક નવલકથામાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થઈ હતી.

૧ કુસુમાકર=ઉપવન, ઉદ્યાન, બગીચો. ૨ મિહિર=સૂર્ય. ૩ મહી=પૃથ્વી.
 ૪ પ્રકાશકરથી=પ્રદાસપ દસ્તોતરે ૫ સશાંક=ચન્દ્ર.

ભાર્ગવ; રાઘવ, હીમ, હીમનેદ્રાણ, કૃષ્ણ, અર્જુનખળવાન;
 નામ સાંભળી જે વીરોનાં થાય વીરનું હૃદયવિતાન;
 ન્યાં ગીતાથી કૃષ્ણે આપ્યું કર્મયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૩
 કર્યું અવતરી જેમાં છુદે દયા અહિંસાનું સન્માન;
 વચનકાળ હંમીરે આપ્યું ન્યાં હઠથી જીવનખલિકાન;
 સરિતા ગંગાસિન્ધુ સમી ન્યાં, ન્યાં પવંતહિમગિરિપ્રધાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૪
 કર્મ ધર્મના મર્મ, સભ્યતા, સંસ્કૃતિ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન;
 એ વિષયોનું સકળ સૃષ્ટિમાં પ્રથમ થયું ન્યાંથી આધાન;^૧
 સભ્યતા છે થવા જગદ્ગુરુ ભાગ્યવતી જે ભૂ^૨ ઉત્તાન;^૩
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૫
 શ્રદ્ધવાદિની ગાર્ગી, મૈત્રેયી ને સાવિત્રી સજ્ઞાન;
 સીતા, તારા, દમયન્તી, પાંચાલી શ્રીકુલદીપ્તિનિકાન;
 કુલમહિલા^૪ ન્યાં કૃતાર્થ થાતી ધરી એમનું હૃદયે ધ્યાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૬
 કર્મયોગના રહસ્યનું ન્યાં તિલકે^૫ આપ્યું ઉત્તમ જ્ઞાન;
 ન્યાં અરવિન્દે^૬ કરમાં ધાર્યું ઉત્તાયક^૭ ધીગિક વેમાન;
 ઠરી રહી છે ન્યાંની જનતા સ્વતંત્રતાપથમાં પ્રસ્થાન;
 તે જ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલૌકિક તેજનિધાન. ૭

૧ આધાન=આપના. ૨ ભૂ=ભૂમિ. ૩ ઉત્તાન=વિજ્ઞાન, વિસ્તૃત.
 ૪ કુલમહિલા=કુલકામિની, કુલીન સ્ત્રી. ૫ તિલક=સ્વ. લોકમાન્ય બાલ
 અનાધર તિલક. ૬ અરવિન્દ=નમિવવં શ્રી અરવિન્દ ધ્યાય. ૭ ઉત્તા-
 યક=ઉચ્ચ પ્રદેશમાં વસે જનાર.

ધર્મભૂમિ ને વીરભૂમિ આ ભારતનું બળવવા માન;
વીરહાકથી ઉઠેા વીર નરનારી ભારતનાં સન્તાન;
ઉત્તતિમાટે ઐક્ય વધારી કરેા ભેદપર શરસંધાન;
અહીં મેળવેા યશઃકીર્તિને અમરલોકમાં મુક્તિવિધાન. ૮

સંન્યાસીનો સંદેશ*

હરિગીત

જે દૂરના સ્થાને કદાપિ ન વિશ્વબાધા વિચરતી;
થન, કીર્તિ, સુખ આશા ન જેની શાંતિને સંહારતી;
ન્યાં જ્ઞાનસરિતાનો પ્રવાહ પ્રબળ વેગે પ્રવહતો;
ન્યાં સત્ય ને આનંદનો અંગમ નિયત અવિચલ થતો;
એવાં મહાધન વન તથા ગિરિશુકામાં જન્મેલ તું;
હે મંત્ર ! ભ્રમત થઈ હૃદયમાં મોહ ધારી ખેલ તું;
ગંભીર સંન્યાસિન ! કહે ઉચ્ચ સ્વરે એ મંત્રને;
છે નામ જેનું ' ઋ તત્તિ ઋ ' એ સુખતંત્રને. ૧
સંસારમાં જે નીચતાથી બાંધતાં દુઃખે તને;
તે કૃષ્ણ ને નિર્મૂલ ધાતુનાં બનેલાં ચળ અને;
ચળકાટવાળા સ્પર્શનાં સંહાર જે જે બંધનો;
સારે નઠારે, પ્રેમ ને ધિક્કાર એ સહુ દેતનો:-

● અબેદમાર્ગપ્રવાસી શ્રીમદ્ વિવેકાનન્દ સ્વામીફત " The Song of the Sannyasin " શીર્ષક અંગ્રેજી માન્યનો આ મુક્ત અનુવાદ ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં કસ્વામાં આવ્યો હતો અને 'વિવેકાનન્દ વિચારમાળા'ના પ્રથમ પુષ્પ-લાલ-માં 'સંન્યાસીનું સ્તોત્ર' શીર્ષકથી પ્રથમ ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં પ્રકટ થયો હતો.

. સંહાર કર સત્વર અને મનમાંહોં માની લે સદા;
 છે દાસ અંતે દાસ, તે પરતંત્ર, સુકૃત નહિ કદા;
 હોયે લલેને કનકનું તો યે અધમ બંધન ગણો;
 તે લેશ દુખદ લોહબંધનથી ન, માટે તે હણો;
 સાહસી સંન્યાસિનૃ ! પ્રબળ એ મંત્રના ઉચ્ચારથી;
 બે ' ઓ તત્સત્ ઓ ' નામે જ્ઞાત, મળ અવિકારથી.^૧ ૨

હૃદ-અધિકાર વિદાર, મિથ્યા વાસનાને માર તું;
 જે દાખવીને તેજ ઘસડે અધિકારે, સાર^૨ તું;
 જીવનપિપાસા મારોં દે, તે સર્વદા અથડાવતી;
 ચંભવ^૩ મરણના ચક્રમાં આત્મા બમે ભટકાવતી;
 જે મનોબેતા તે જ સાચો ભવવિબેતા^૪ માનજે;
 આ વિશ્વબાધાને ન તેથી કોઈ કાળે વશ થજે;
 અવિકાર ને આનન્દદાયક કર સદા તે ગાન જે;
 છે ' ઓ તત્સત્ ઓ ' નામક, સુક્ષિપ્તમાં બહુમાન^૫ જે. ૩

‘ જે યથા વાવે લણે તેણું,’ વિશ્વમાં બાલાય છે;
 કારણે પ્રમાણે કાર્યનું પરિણામ પણ દેખાય છે;
 પરિણામ ઉત્તમ કાર્યનું ઉત્તમ જ નિશ્ચિત થાય છે;
 ને અધમનું છે અધમ, એ સંન્યાય નહિ લોપાય છે;
 રૂહે રૂપધારી બંધનોમાં બદ્ધ, એ દંદ નિયમ છે;
 પણ રૂપ નામ ઉભયથી આત્મા પૃથક્ નિર્નિયમ છે;
 આત્મા સદા છે સુકૃત ને તું તે જ આત્મસ્વરૂપ છે;
 એ બાણોં વદ તું ‘ ઓ તત્સત્ ઓ ’ કે તદ્દપ છે. ૪

. ૧ અવિકાર=પરમાત્મા, પરબ્રહ્મ. ૨ સાર=ચાચી દે. ૩ ચંભવ=અન-
 ૪ ભવવિબેતા=વિશ્વવિબેતા. ૫ બહુમાન=મહત્વથી, માનયુક્ત

ધરે ભાવનાં એવી હૃદયમાં, ‘સર્વ શાંતિ પામજે;
 કે પ્રાણિને મારા થકી અણુમાત્ર દુઃખ નહિ થજે;
 ઉત્તમ તથા અવનત સકળનો હું જ આત્મા એક છું;
 આ લોક કે ‘પરલોકજીવંન્થો સદા વ્યતિરેક છું;
 આ ભૂમિ, સ્વર્ગ તથા નરક, આશા તથા ભય સકળનો;
 મેં ત્યાગ કર્યોને, મોહથી છે મંત્ર લીધો અકળનો’;
 એ ભાવથી બંધન બધાં કાપી, સદા ઉચ્ચારજે;
 તે ‘ઐ તત્સત્ ઐ’ મંત્ર જ મોક્ષનો ભંડાર જે. ૮

આ દેહ જીવે કેમ ચાલે, એ ન લેતો ધ્યાસમાં
 દે વિચરવા તેને સદા કર્માનુસાર પ્રયાસમાં;
 અર્પે ભલે કે પુષ્પમાળા, દેહને કોઈ દમે;
 ઉચ્ચારવો નહિ શબ્દ મુખથી શુભ અશુભ કોઈ કમે;
 ત્યાં સ્તુત તથા સ્તુતિકાર તેમ જ નિંદા નિંદક એક છે;
 સ્તુતિ તથા નિંદા માનવી ત્યાં, એ વિષમ અવિરેક છે;
 એ ધારણથી શાંત થા, ને યોગ સંન્યાસિન ! અરે;
 તે ‘ઐ તત્સત્ ઐ’ જે તાપ ત્રિવિધને પરિહરે. ૯

જે સ્થાનણાં ધનલોભ, લેલવ પિપાસાનો વાસ છે;
 તે સ્થાનમાંથી સત્યના સંચારનો નહિ ભાસ છે;
 જે પુરુષ લલનાલુપ્ત છે, નહિ પૂર્ણતા તે પામતો;
 મમતા હૃદયમાં ધરી જેણે તે કદા ન વિરામતો;
 વર્ણો કોપની દંઢ શૃંગલાથી બદ્ધ જે નર હોય છે;
 તે પ્રજા આચાર્યારમાંથી નીકળે નહિ કાય છે;
 માટે ત્યજ એ બધેનો વદ ભાવો સંન્યાસિન ! હવે;
 તે ‘ઐ તત્સત્ ઐ’ કે જે મંત્ર મોક્ષદ છે ભવે. ૧૦

હે મિત્ર ! કેઈ સ્થાનને તું ગૃહ કદાપિ ન માનતો;
 આથય તને મળશે ન ક્યાંયે સુખદ કે મનમાનતો;
 આકાશ તવ ગૃહછત્ર છે, તૃણભાર છે શય્યા ખરી;
 જે ભાગ્ય અર્પે વર અવર તે જ્ઞાનમાટે ભાખરી;
 જે સત્ય આત્મા જ્ઞાનથી નિજ રૂપને બાણી ગયો;
 તે ખાનપાનવિલેદથી છે સર્વથા મુક્ત જ થયો;
 ફલકંપા^૧ સમ થઈ રહે નિઃશ્રી સંન્યાસિન ! તથા;
 તે 'ઐ તત્સત્ ઐ' નો ઉચ્ચાર કર, નાશે વ્યથા. ૧૧

સુખ, સત્યના જ્ઞાતા તને થોડા જ મળશે માનવી;
 ધિક્કારશે તેઓ તને જે છે મનુષ્યો દાનવી;
 પણ તેમના પ્રતિ તું કદાપિ ન કેાપને દર્શાવતો;
 જઈ લિપ્ત લિપ્ત સ્થાનમાં રહે જ્ઞાનદીપ જગાવતો;
 સુખકામના ને દુઃખભીતિ રહિત થઈ સંસારમાં;
 માયાપટલ, અજ્ઞાનતમમાંથી મનુજ-ઉદ્ધારમાં;-
 ચત્નો કરી, સુખદુઃખસંગવિહીન, સંન્યાસિન ! ખની;
 કર ઘોષણા તું 'ઐ તત્સત્ ઐ' એ શુભ મંત્રની. ૧૨

યાવત વિનષ્ટ કર્મસત્તા થાય પૂરી મૂલધી;
 ને મુક્ત આત્મા સર્વથા, ત્યજ મંત્ર એ નહિ ભૂલથી
 અંતે ન રહેશે જન્મ, મૃત્યુ, અહંત્વ આદિકે લિપ્તવા;
 ઇન્ધ્ર મનુજની ભાંગશે એ હેદયન્યા ખિન્નવા;
 જે 'અદમ્' તે 'તર્વમ્' થશે, 'હું સર્વ છું' એ સાવના;
 સુવિશાળ વિશ્વ શ્રદ્ધામય છે એ થશે પ્રત્યાવના;
 તું ભણ કે તું તે જ છે, હે સુર સંન્યાસિન ! સલા;
 એ 'ઐ તત્સત્ ઐ' ની છે સદિમાં વ્યવેત દેલા. ૧૩

૧ ફલકંપા=જે પ્રવાહ અત્યંત વેગવાન હોય છે તેવી સરિતા.

પ્રયુક્ત ભારતને !*

રુચિરા અને સર્વથા એકત્રીયા

નિદ્રાથી વ્યથિત યા, ભારત, એક વાર તું મુનરપિ ગાજ;
મરણ ન હોતું, હતાં એ નિદ્રા કેવળ નવીન જીવનકાળ;
કમળનેત્રને વિરામ દેવા લેથી તે તેજસ્વી યાય;
યર્ષ શાંતિની સીમા માટે ધર ન હવે આવસ્ય જરાય. ૧

તારી તીવ્ર પ્રતીક્ષા કરતું જિહ્વું છે આ વિશ્વ વિશાળ;
શીઘ્ર નયન ખોલી પોતાનાં, પામે આવેલાને ભાગ;
છે પ્રતિમા સાક્ષાત સત્યની, તું, ભવમાં તવ મરણ નથી;
નિભંચ યા, ભયરત ભારત ! તું, પ્રયત્નમાંથી લાગ મધી. ૨

નહિ ન્યૂન યાવા દે શાંતિ, મૃદુ ચરણે આગળ લા તું;
સચક્ર, દંડ, આનંદયુક્ત, ગંભીર, મુક્ત અતિથય યા તું;
દૂલવીશ નહિ દોષ જીવને, પૂરિને ચ મસ્તક ધારી;
પ્રયુક્તતાથી ચાલ, વચન મુખથી ઉત્તેજક ઉચ્ચારી. ૩

લે વમુધાના પ્રેમી હૃદયે તવ લાલન પાલન કીધું;
તારી વૃદ્ધિ તથા મુખમાટે પોતે દુઃખ ખની લીધું;
જન્મજૂમિ ગાલે તે તારી તારા હસ્તચક્રી ગર્હ છે;
જહું હૃદય, ભારત ! તારી વર્તમાન કાળે યર્ષ છે. ૪

* અમેદભાઈપ્રવાસી કીમત વિવેચનન સ્વામીનંદ "To The Awakened India" ચોથું સંસ્કરણ આ જાન્યુઆરી દ. સ. ૧૯૦૮ના સ્વપ્નમાં ગાંધી દ્વારા અને "વિવેચનન વિદ્યાભાગ" ના પ્રથમ પુસ્તક-ભાગ-૧ પ્રથમ દ. સ. ૧૯૧૧ માં પ્રગટ થયેલ છે.

ચિન્તા નહિ, છે દેવ સદા જળવાન, નિયમ એ લવનો છે;
પ્રત્યાન્તર થાતું સહુ વસ્તુનું, અભિલાષ વિભવનો છે;
નવીન સત્તા મળશે મહત્તી, માટે તું નિશ્ચિન્ત જાની;
આગળ વધ આશાથી રણમાં, ઉદ્ધરવા ભારત જનની ! ૫

હરિગીત

જે સ્થાનમાં છે એવથી ઘેરાયલી હિમકણ્ઠતિ;
જેના પ્રભાવે માનવીની બુદ્ધિની ચર્તા ઉન્નતિ;
તે હિમકણ્ઠો નિજ શક્તિને તવ અંગમાંથી પ્રેરતા;
અદ્ભુત નવીનાકૃતિકરણમાં, જો, તને ઉત્કેરતા; ૬
સ્વર્ગીય સરિતા નાહને તારા, સ્વહર્ષે લેજાયે;-
નિજના અમર સંગીત સાથે, જેથી ઉત્તેજન ભરે;^૧
તવ દેવદાર્ફની સુધાયા અચલ શાંતિ સમર્પતી;
તું એવી સશુણ્ણા જન્મભૂમિથી નોકળ ધરી સન્મતિ. ૭

અચિરા

હિમગિરિતનયા અતિ મૃદુ નિર્મળ પવિત્ર ઉમયા તામધરી;
સકલ શક્તિ ને સકલ લવની જનનીરૂપા સદા ઠરી;
સર્વ કાર્ય કરતી સત્તાથી, એક મહાથી બહુ કરે;
જેની કૃપા ઉઘાડે સત્વર મુત્યદારો આવી કરે.^૨ ૮
સમષ્ટિમાંથી દેખાડે એકત્વ અલૌકિક શક્તિથી;
અર્પે પરિધ્રમરૂઢિત શક્તિ તવ અંગે, બોલું ભક્તિથી;
એ જ શક્તિ લઈ જશે તને તે અનંત પ્રેમાના દેશે;
કહેર, દેવ વિનાશો તને એ અમતાશીલ કરી દેશે. ૯

૧ ભવે=ઉત્પન્ન થાય. (અહીં જીવનો ક્રિયાપદ તરીકે ઉપયોગ કરા-
યેલો છે.) ૨ કરે=દરર અથવા દાખવે. ૩ પ્રેમા=પ્રેમ, પ્રીતિ.

મહન્ત દેષા, લેઓને દે દેશકાળનો પાંધ નથી;
મહાપિતા તે અમ બાલિના, લેની ગરિમા બહુ કથી;
ધરાવતા'તા જ્ઞાન સત્યનું, લેની તુલના કયાંય નથી;
સત્યાસત્યજ્ઞાન કરાવ્યું, અરોને દિનરાત્રિ મથી. ૧૦

એવા મહન્ત દેષાઓના દાસ થવાનું બાવ્ય મળ્યું;
ગુપ્ત તત્ત્વ એ અદ્ભુત મળતાં, ઘોર ચિત્ત-અજ્ઞાન ટળ્યું;
'પ્રહ્લ સર્વ છે, એક સર્વ છે,' એમ બાલુવું અવનીમાં;
એ જ તત્ત્વથી પડતો અટકોંશ, ઊડી પીડા ભવનીમાં. ૧૧

સદૈયા એકત્રીસા

નિર્મળ ને મૃદુ કંઠસ્વરથી વિશુદ્ધ પ્રેમાને ઉચ્ચાર;
નિરખ કેટલાં દૃશ્ય યાદ છે હ્રુમ નિત્ય, તેમને વિચાર;
અસંખ્ય સ્વપ્નપટોનો કમથી લોપ થતો બતો આ વાર;
અંતે કેવળ સત્ય, એકલું સત્ય પ્રકાશે એ નિર્ધાર. ૧૨

રુચિરા

માટે તું ઉપદેશ આપ આ શ્રદ્ધિને દંઢ ભાવ ધરી;
'સ્વપ્નરૂપ સંસાર સર્વ આ વિચિત્ર રચના સકળ કરી;
કર્મ શુદ્ધતાં વિચારરૂપી સુમનોની અગુણા^૧ માળા;
હોય પુણ્ય સૌગંધ્યયુક્ત, દુર્ગન્ધયુક્ત પણ ભમરાળાં; ૧૩
પરંતુ 'નહિ' માંથી જન્મેલાં કમોનું દે મૂળ નથી;
'અત્' ના એક શ્વાસાઘાતે 'નહિ'માં મળતાં, કેહું કથી;

૧ લંડી પીડા ભવનીમાં=સસારની ત્રદન પીડામાં. ૨ સુમન=પુષ્પ.
૩ અગુણા=દોરી બધવા વાર વિધાની.

માટે તું ગંભીર થઇને, એ 'સત' ને સ્વીકારી લે;
 એકરૂપ થા એની સાથે, સ્વમસૂચિ સંહારી દે.' ૧૪
 પણ ન એમ જો કરી શકે તું, તો સત્સ્વપ્નોને જોજે;
 શાશ્વત્ રનેહસ્વરૂપ સ્વપ્નો જોઇ મનોદ્રેષો જોજે;
 સત્ય માર્ગે જે બધવિમોચનરનો તે એ જ વિચારી જો;
 સત્યનિરૂપણ કર દંડતાથી પ્રેમભાવના ધારી જો. ૧૫

શાન્તિ*

હરિગીત

જો જો અરે દેખાય વસ્તું બલવતી આ આવતી;-
 સત્તા છતાં સત્તા નથી એ જ્યોતિ દિવ્ય પ્રભાવતી;
 જે દ્વાન્તરમાં જ્યોતિ પ્રખર ને તેજમાં છાયા સમી;
 તે સર્વ પ્રતિમા આજ અંતઃકરણમાં આવી શમી. ૧
 આનન્દની એ લાગણી મુખથી ઠંઠાપિ ન જે વદી;
 એ વેદના છે તે ન જેની વેદના થઈ છે ઠંદી;
 એ અમર જીવન છે છતાં જીવન ન એણે જોગવ્યું;
 શાશ્વત મરણ હોવા છતાં નહિ દુઃખ કોઈએ અનુભવ્યું. ૨

* અભેદમાર્ગપ્રવાસી શ્રીમદ્ વિવેકાનન્દ રચામીકૃત 'Peace' શીર્ષક અંગ્રેજી કાવ્યનો આ અનુવાદ ઈ. સ. ૧૯૧૫ માં કરાયો હતો અને ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં 'વિવેકાનન્દ વિચારમાળા'ના પંચમ પુસ્તક-ભાગ-માં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયો હતો.

૧ શાશ્વત=નિઘ્ન, સદા ટકી રહેનાર. ૨ બધવિમોચન=બંધનમુક્તિ.

એ હર્ષ અથવા શોક એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી;
 એ વસ્તુ તે છે જે ઉભયના મધ્યમાંથી વિરાજતી.
 ઉન્નતવલ્લ પ્રભાત નથી, નથી એ તમોન્માસ^૧ વિભાવરી^૨;
 એકત્ર કરનારી ઉભયની શૃંગલા જ એ ખરી. ૩.

સંગીતમાંનો અતિ મનોહર એ મધુર વિશ્રામ છે;
 ને જે પવિત્ર કલા વિશે લેવાય તે આરામ છે;
 એ વ્યકિતના સંવાદમાં એ શ્રમવિદારક મૌન છે;
 એ વિકૃતિના આપેશમાંથી મનઃસ્થેર્ય અગૌણ છે. ૪

સૌન્દર્ય છે પણ કોઈને 'એ કદા દેખાયુ નથી;
 સંગીત છે પણ ગવાયુ' કે કદા સંભળાયુ' નથી;
 એ પ્રીતિ તે છે જે વસે છે નિત્ય વિશ્વે એકલી;
 છે જ્ઞાન, પણ અઘાપિ એને 'કોઈયે ન શકયું' કળી. ૫

એ જીવનોના મધ્યમાં એ જાણ્યો કે મરણ છે;
 ને ઉભય જંજાવાત મધ્યે શાન્તિ જાહુંમુખકરણ છે;
 જેમાંથી સર્પિ ઉદ્ભવી ને લીન જેમાં થઈ જતી;
 તે શૂન્ય પણ છે એ જ જેમાં વિકૃતિ કાંઈ નથી થતી. ૬

આ અશ્રુબિન્દુ હસિત મુદ્રા ધારવા ત્યાં બાય છે;
 એ વસ્તુ અંતિમ સાધ્ય જીવનનું સદા દહેવાય છે;
 એ જોળખી નહિ હોય એને, એ વિશે તે જ્ઞાન્તિ છે;
 તો જાણી લ્યો હે ખંધુજન, એ પરમ વસ્તુ શાન્તિ છે ! ૭

પ્રભાત*

હરિષ્ઠી

વિરલ વિરલાં તારા થાતા યથા કલિ સજ્જન;
 નલ મુદિત આ ભાસે સાચું યથા મુનિનું મન;
 અરુણ હરતો ધ્વાન્ત, પ્રાયઃ ખલો મુજનો સદા;
 રત્નનો લય પામી જો, જેવી નિરુલભિસંપદા. ૧

શિખરિણી

દિશા પ્રાચી પિંગા, રસપતિ યથા કાંચન શુભે;
 હતશ્રી શીતાંશુ, ખુબ જન યથા મૂર્ખસદને;
 ચતી તારા ક્ષીણા, સમ કૃશ અનુદ્યોગી નૃપથી;
 ન શોભે દીપાલી, વિનયરહિતોના શુભ યથા. ૨

માલિની

અરુણકિરણકાન્તિ, લોપતી તારકેને;
 શિશિર સમે પ્રભાતે, વાય છે મંદ વાયુ;
 પ્રિયતમપરિરંભે, મુક્તિ અર્પી પ્રિયાને;
 અદ્ભુતગિરિતટસ્વે, પ્રેક્ષ રે ચન્દ્રમાને. ૩

દ્વિધી

પુર્ણિતની દિગંગના પ્રભાતે;
 આ પ્રસવે શિવ પુત્ર દીપકાન્તિ;
 ચતી નલિનીદલમુક્ત ભૂંગપંકિત;
 પ્રમદાગ્ને પતિનાદુમુક્ત થાતી. ૪

*આ કાવ્યની રચના ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં કરવામાં આવી હતી અને તે જ વર્ષમાં આ કાવ્ય ગુજરાતના એક નવપ્રકાશિત ત્રૈમાસિક પત્રમાં પ્રકટ થયું હતું. તે ત્રૈમાસિક પત્ર અત્યારે સંસ્થાન ન હોવાથી અને તેના નામનું અને સમયનું ન રહેવાથી હું તેનું નામ આપી શક્યો નથી.

. શાદૃશ

‘સૂર્યે દગ્ધ નૌહાળૌ સર્વ જનને લાવી સ્વચિત્તે દયા;
પ્રેમાથી રમણીય રત્નિસમયે સંતોષવા આવતો;
નિદ્રાસેવન મૂઢ હાથ કરતા, શોભાસમીક્ષા નહિ;
રે ધિદ્! તે,’ વહિને નિશાપત્તિ અહા અસ્તાચક્ષે બાય છે. ૫

૨૨
સંધ્યા*

માલિની

વ્યસનો મનુજ વિદ્યા, જેમ રે નદ ધાય;
ઝહુ સુખદ દિનાન્તે, પંકજશ્રી સુકાય;
શુભિજન પરદેશે, કષ્ટને જેમ પામે;
બ્રમરગણ દિનાન્તે, દીનતામાં વિરામે. ૧
કૃતૃપતિથર્કો ખીડા, જેમ પામે પ્રભ રે;
ત્યમ સહુ જનતા આ, ખીડિતા અધકારે;
કૃપણધન ન કોઇ કાર્યમાં જેમ આવે;
દિનકર લય ચાતાં, વ્યર્થ ચક્ષુ પ્રભાવે. ૨
પ્રભવતિ જવ હાનિ એકની, લાલ બાય;
અવર પુરુષ હસ્તે, રીતિ એ સૃષ્ટિમાંય;
ચરમગિરિતટે ત્યાં સૂર્યનો અસ્ત ધાય;
ગગનમહો શશીની, પૂર્ણ સરતા જણાય. ૩

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૦૩ કે ૧૯૦૪ માં રચવામાં આવ્યું હતું અને તે જ સમયમાં કોઈ એક સામયિક પત્રમાં પ્રકટ પણ થયું હતું; પરંતુ તે સામયિક પત્ર અત્યારે મારી પાસે ન હોવાથી અને તેનું નામ પણ મારા સ્મરણમાં ન હોવાથી તે સામયિક પત્રનું નામ અહીં મારાથી આપી શકાયું નથી.

જલનિધિતલમધ્યે, દૂષતા જે પતંગ;
 અમલ કમલજલે, જે ભરાતા જ ભૂંગ;
 ઉપવનતરુસમે, શીઘ્ર જતા વિહંગ;
 પ્રકટ યુવતિચિત્તે, થાય હર્ષે અનંગ. ૪
 શિશિર પવન વાયે મંદ ને ગંધયુક્ત;
 નલમહી વિલસે જો સર્વ નક્ષત્ર મુક્ત;
 યુવકયુવતિચિત્તો, ડામથી હૃદય થાતાં;
 ખદુવિધ, દિવસાન્તે, લક્ષણો જો જણાતાં. ૫
 સમર ઇતિ^૧ અવાથી, સૈનિકો શાન્તિ જોતા;
 ત્યમ જન દિવસાન્તે, શાન્ત થૈ કલાન્તિ^૨ જોતા;
 વિદુ રમણ^૩ વિક્ષોદી, જોમ રાત્રી હસે છે;
 નિજ પતિ અવલોકી, કામિની ઉલ્લસે છે. ૬
 રમણુરત^૪ અપયો,^૫ પ્રાય નિદ્રાહુ થાતાં;
 શિથિલજલ ઘટને, માતૃ-અંકે ભરાતાં;
 વિનયયુત, વિભૂનાં, કીર્તનો, લોક ગાતા;
 ક્ષણ, વિસર્ગ વિકારો, ભક્તિના લોભી થાતા. ૭
 જયમ દિન રજની છે, દુઃખ આનન્દ તેમ;
 અચલ નહિ જગત્માં, -કાંઈ, દેખાય એમ;
 ભવમહો મુખ દુઃખો, બાય આવે વિચારો;
 નહિ મદ મુખનો દેં, દુઃખનો ચોક ધારો. ૮

૯૬

૧ ઇતિ=સમાપ્તિ. ૨ કલાન્તિ=પરિશ્રમનન્ય શિથિલતા, યાક. ૩ રમણ=પતિ. ૪ રમણુરત=રમણમા તલ્લીન થયેલા. ૫ અપયો=ખાળડો.

જગન્નાટક *

ગીતિ

આ વિશ્વ રંગભૂમિ, સ્ત્રીપુરુષો છે નટમંડળ દક્ષ;
 અભિનય કરવા આવે, લજવે નિજ ભૂમિકા દઈ લક્ષ. ૧
 ધાય બાલિકા બાલક, તથા યુવા યુવતિ કામનાં લોગી;
 હરિદ્ર થાતાં પલમાં, ધનાઢય તેમ જ ધાય પછી ચોગી. ૨
 જરા છૂર્ણ રંગોથી, નટ સમ વલિયુત શરીર દેખાય;
 અંતે સર્વ મનુષ્યો, યમધાનીજ્વનિકા વિષે જાય. ૩
 યથા નટો નાટકમાં, નૃપ, નારી, લિધુ ભૂમિકા ધારી;
 લિન્ન લિન્ન રૂપોથી, પ્રેક્ષકને દેખાય મનોહારી. ૪
 પણ નહિ નૃપ કે નારી, નહિ લિધુક સત્ય તે વેશધારી;
 ધતાં ભૂમિકા પૂરી, નટ તે નટ છે નટી નટી નારી. ૫
 ત્યમ નરનારીરૂપો, આત્માના છે વિકાર સંસારે;
 ઉપાધિ નષ્ટ ધતાં એ, આત્મા નિજ સત્ય રૂપને ધારે. ૬
 મારાંશ એ મુમુક્ષો, જ્ઞાનશત્રથી છેદ મોહજલ;
 લવની ક્ષણભંશુરતા, અનુલવોને મોક્ષમાર્ગમાં ચાલ. ૭
 આત્મા આ અવિકારી, તેનું શોધન સદૈવ કર ખંતે;
 નર ! તું નારાયણ થા, જય પામીને પ્રયત્નમાં અંતે ! ૮

* આ દાન્યકુમ્ભાકર ૧૯૦૩માં રચાયું હતું અને તે જ સમયમાં મુંબઈમાં પ્રગટ થતા “દાનોનેજ્ઞ” નામક સાત્તિક પત્રમાં પ્રથમવાર પ્રગટ થયું હતું.

ગંગાસ્મરણાંજલિ-

હરિગીત

ગંગા હતું તવ નામ ગંગા સમ હતી તું નિર્મલા;
 શ્યામા સતી, તારી હતી, પતિભક્તિમાં મતિ નિશ્ચલા;
 તરુણી છતાં પ્રૌઢા સમી ગંભીર નારી તું હતી;
 રે શૂર નારી, વીર નારી, ધીર નારી તું હતી. ૧

ગૃહકાર્યમાં દક્ષા હતી, ગૃહની સદા રક્ષા હતી;
 દંઢધર્મનયવક્ષા હતી, માધુર્યરતિક્ષા હતી;
 શોભા ઉભય કુળની હતી, કર્તવ્ય - અનુલક્ષા હતી;
 લક્ષ્મણવશુંઠનભૂષિતા, અનુરાગ—અધ્યક્ષા હતી. ૨

સાધ્વી હતી, ભક્તતા હતી, મું સ્નેહશીલા મુન્દરી;
 ઠર ઉદરથી નિપજાવનારી પાક^૧ ઉત્તમ રસ ભરી;
 ગૃહરમા^૨ તું શાણી હતી, તારી મધુર વાણી હતી;
 ભારી હૃદયશાળી હતી, આદર્શ^૩ ઠંઠશાળી^૩ હતી. ૩

* આ કાવ્ય ઇ. ૧૯૧૫ તા નવેમ્બર માસની ૧૮મી તારીખે કચ્છામીના સ્વર્ગવાસિની યયેશા મારાં પ્રથમ ધર્મપત્ની અંગાદેવીના સ્મારક તરીકે રચવામાં આંધું હતું અને તે મારા 'નારાયણગણગંગા' નામક ગ્રંથમાં ઇ. સ. ૧૯૨૧માં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયું હતું.

૧ અર્થો 'પાક' સુન્દરો જે જિન્ન જિન્ન અર્થમાં પ્રયોગ કરાયેલો છે. સ્ત્રીના ઠર-દસ્ત-થી પાક-ભોજન-ની વિષ્ણુની વાચ છે અને સ્ત્રીના ઉદરથી પાક-સંતાન-ની ઉત્પત્તિ વાચ છે એટલામાટે સ્ત્રી જે પાકોને નિપજાવનારી મનાય છે ૨ ગૃહરમા=ગૃહલક્ષ્મી. ૩ ઠંઠશાળી=સુત્રિયજાતિની સ્ત્રી

તેં આવીને મમ વિકટ વન સુમ સદન નન્દનવન કર્યું;
 રસહીન જીવન રમણનું તેં કર્યું રમણી! રસલયુઃ
 ત્યારે સ્મરણ તે સોળ વત્સરનાં સુખોનું થાય છે;
 તારા અભાવે દુઃખમય સંસાર આ દેખાય છે. ૪

જે હતી ઘટના વર્તમાના, ભૂત ઘટના તે થઈ;
 જે વસ્તુ હતી તે તો ગર્ભ સ્મૃતિમાત્ર તેની રહ્યો ગર્ભ;
 જે હોય માણ્યું સ્મરણ તેનું તે ચ દહાણું છે કણું;
 તેથી હવે જો સ્મરણથી સંતુષ્ટ થાવાનું રહ્યું. ૫

હૈ દિવ્યધામનિવાસિની, તવ મૂર્તિ ના વિસરાય છે;
 તલપે વિયોગી દૃઢ્ય, સુખથી હાય નોકળી બાય છે;
 ત્યારે ક્વચિત્ તવ સોમ્ય આકૃતિ સ્વપ્નમાં દેખાય છે;
 ત્યારે સુખદ તે સ્વપ્નમાં આનન્દ - અનુભવ થાય છે. ૬

નશ્વર શરીર મનાય છે. આત્મા અમર અવિકાર છે;
 આત્મા કદા મરતો નથી, જો શામનો નિર્ધાર છે;
 જો સત્ય છે તો સ્વર્ગભૂમાં આત્મસંબંધન ધરો;
 ત્યાં દિવ્ય શાશ્વત ધામમાં, સયોગ શાશ્વત યઈ જશે. ૭

પ્રાણેશ્વરી, તું ત્યાં લગી પતિ પુત્રની સ્મૃતિ રાખજે;
 કલ્પાત્ ધરુથી સ્વાર્માં સુનનું તોપદાર્થ દાખજે;
 અંજલિ સમર્પુ સ્મરણની તે ક્ષેત્રથી સ્વીકારજે;
 તું પ્રાણ્યને પરલોકમાં પડ, નહિ કદાપિ વિચારજે. ૮

૯૨

અનન્ત સાથે એકતા*

દોહરા

- પરમેશ્વર હિન્દુ કહે, કહે ખુદા મોનીન;
ખ્રીસ્તી ગોંડ કહી સદા, રહે ભક્તિમાં દીન. ૧
- અંથ કહે સંસ્કૃત વિદે, ફારસીમાંહોં કિતાબ;
પાણીને વોટર તથા, કોઇ કહે છે આખ. ૨
- ભિન્ન ભિન્ન ભજવાનનાં, ભલે હોય એ નામ;
મનમાં નિશ્ચય મેં કર્યો, તે રહીમ તે રામ ! ૩
- ખ્રીસ્તી જો હું યાદ'ં તો, કરે મુસલ્માં રોપ;
યાદ'ં મુસલ્માં તો શિરે, હિન્દુ મૂકે કોપ. ૪
- તમણું ન મારો ધર્મ હું, નિન્દું નહિ પરધર્મ;
ત્યાં ઈશ્વર છે એક ત્યાં, શાને વિગ્રહકર્મ ? ૫
- હે ઉદાર સજ્જન ! સદા, ત્યાગી ધર્મવિવાદ;
અનન્ત ઈશ્વરને ભજો, મારી મનઃપ્રમાદ. ૬
- ભિન્ન વર્ગે બહુ હોય છે, નાટકશાળામાંય;
નાટ્યપ્રયોગ સર્વને, તથાપિ એક જણાય. ૭
- તેમ જ ધર્મો ધારણે, પણ પરમેશ્વર એક;
અનન્ત સાથે એકતા, સખો ધરી વિવેક. ૮

* આ કાવ્ય ઇ. સ ૧૮૯૮ કે ૧૮૯૯માં રચાયેલું હતું અને તે જ સમયમાં સુંબડમાં પ્રકટ થતા 'લક્ષ્મી' નામક માસિક પત્રમાં પ્રથમ નાર પ્રકટ થયું હતું.

ભગવત્સત્કાર*

અજ.૬

કરી સત્કાર શો, ભગવન ! કહો તમને રૈંઝાવું હું ?
 કંઈ વસ્તું, કહો, સ્વામિન ! તમારી પાસ લાવું હું ?-કરી-
 કંઈ આબ્દાન હું કેળું, તમે સર્વત્ર વ્યાપક છો;
 નિરાદર ધાય જો ભોલાવવા ઘંટી બજાવું હું-કરી-
 તમે પાપાણ્ડપ્રતિમામાં, તથા છો વ્યાસ પુષ્પોમાં;
 પ્રભુના શિશુમર પ્રભુને, કહો, કેમ જ ચઢાવું હું ?-કરી-
 ધરાવું ભોગ કેં તમને, તમારો તે અનાદર છે;
 જગતના અન્નદાતાને, કયા ભોગો ધરાવું હું ?-કરી-
 તમે શાર્વત નિવાસી છો, પ્રભો ! આ વિશ્વમન્દિરના;
 તમારા વાસભાટે સિન્ન મન્દિર ક્યાં ચણાવું હું ?-કરી-
 તમારી જયપતાકા ચન્દ્ર ને રવિ બે ગગનગામી;
 નવીના જયપતાકા લાવૌને ક્યાંથી ઉડાવું હું ?-કરી-
 તમે અઘૌપ્રહર ભગવત રહો છો વિશ્વહિતભાટે;
 નથી નિદ્રા તમોને બ્યાં, કહો કેને જગાવું હું ?-કરી-
 તમારાં ગૌરવોનાં ગાન વેદોમાં ગવાયાં છે;
 રહું ગૌરવ કયું અવશિષ્ટ જે ગાર્ધ મુણાવું હું ?-કરી-
 નિરાકાર, પ્રભો ! નિર્ગુણ નિરંજન વિશ્વકર્તા છો;
 છતાં સાકાર માની લક્ષિને દૃઢ્યે વસાવું હું-કરી-
 તમે સ્વામી અને હું એક સેવક દીન પામર છું;
 તમારા પાદપંકજમાં સદા મસ્તક નમાવું હું-કરી.

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં રચાયેલ અને કરાચીમાં બજવાવડા
 માત્ર 'દેવી દ્રૌપદી અથવા મદ્દાભાગવત હિન્દસન' નામક નાટકમાંથી અર્ધ
 ઉદ્ભવ કરવામાં આવ્યું છે.

માયાનો અધિકાર

ગજલ

થયો ચારે તરફ સવમાં મહાવિસ્તાર માયાનો;
મનુષ્યો ગ્રેમથી કરતાં, સદા સત્કાર માયાનો-થયો.
થયુ પાપી, નરકવાસી થતાં સહવાસ માયાથી;
સમજતાં તોય ક્યમ ચાતો નથી ધિક્કાર માયાનો-થયો.
નયનથી નિત્ય જોતાં કે જગત્સંહારિણી છે એ;
છતાં ઠમો કરે કાળાં, લઈ આધાર માયાનો-થયો.
નથી એ માર્ગ મુક્તિનો, અચલ સુખનું ન સાધન એ;
તથાપિ રમ્ય દેખાતો, વિકટ આકાર માયાનો-થયો.
ન છૂટે કોઈ કાળે તે, મનુષ્યો જે ક્ષયાં એમાં;
હૃદય પાપી થતું પૂર, થતાં સંચાર માયાનો-થયો.
કર્ચું જો એક પાતક તો, કરી ખીજાં જહુ પાપો;
થતાકા પાપની ફરકાવવી, એ સાર માયાનો-થયો.
મહાહુલેંચ માયાહુર્જ, કોઈથી ન લેદાતો,
વિલક્ષણ વિશ્વમાં જોયો, અકળ અધિકાર માયાનો-થયો
યદા છે મોક્ષની ઇચ્છા, ત્યજો આ મોહિની માયા;
અનાસક્તિ પ્રખર ધારી, કરો સંહાર માયાનો-થયો

* આ ગજલ ૬ સ ૧૯૦૮ મા રચાયેલા અને અમદાવાદમાં
વાળવાયેલા માર્ગ “માગ્ગવકેતુ અથવા માયાપ્રભાવ” નાટકમાંથી અહીં
છેદત કરવામાં આવ્યું છે

સમયની સત્તા*

ગજલ

સમય પલટાય છે જ્યારે ગધું પલટાઈ જાય છે;
 ગને છે દાસ ભૂપતિ ને નૃપાલો દાસ થાય છે—સમય.
 હતો ખોળાર હયનો, ગઈલો ત્યાં ભૂંકતા જોયા;
 હતા દાતા વસેલા ત્યાં હવે દસ્યું જણાયે છે—સમય.
 હતો જ્યાં ઘોષ વેદોનો, થયો ત્યાં નાદ જેદોનો;
 હતી જ્યાં ધર્મસત્તા, પાપસત્તા ત્યાં છવાયે છે—સમય.
 નથી એ દોષ કોઈનો, સમયની સર્વ સત્તા છે;
 હતો જે ભક્ષ સિદ્ધિનો, શૂંગાલો આ બ જાયે છે—સમય.
 ગયું જે આજ થાયે ગ્રાસ પાછું આવતી કાલે;
 ત્યજી આશા, હૃદય, શાને નિરાશામાં તણાયે છે ?—સમય.

યુવતીવિધવાવિલાપ*

માલિની

પ્રિયતમ પતિ મારા, દારસૌભાગ્યહેતુ;
 ભવજલધિ વિશે જે, એકના એક સેતુ;
 મરણ રિપુ થયો તું, ભાતુનો જેમ કેતુ;
 હરો, કરો વિધવા સું, મેળવ્યું એ કહે તું ? ૧

* આ કાવ્ય ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં લખાયેલી અને પ્રકટ થયેલી મારી
 “કાલે આમ અવવા દિલ્લીનો હમમતો રાજકુટ” નામક ઐતિહાસિક
 નવલકથામાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયું હતું.

૧ હય=અંધ, પેડો

ધન ધન યુવતીનું, જીવને પ્રાણનાથ;
અદ્રુણ સકળ ભાસે, કામિની બે અનાથ;
સુમન અલિવિહીન, પ્રાપ્ત નિર્માલ્ય ભાસે;
મૃત યુવતિ ગણી દ્યો, યૌવને નાથ નાથે. ૨

પ્રિય પતિ રતિધારી, કેમ નારી વિસારી ?
અદ્ય હૃદય ભારી, સુક્રિત રામા સ્વીકારી;
વિકટ અવદશાને, દારની, ના નિચારી;
કથમ સુખ અહીં પામું, આત્મતાપો નિવારી ! ૩

રતિયુત મમતાથી, કેણુ ધારે સ્વ-અકે;
મલિનમતિ મનુષ્યો, નાખવા પાપ પકે;—
સતત કરી પ્રયત્નો, દુઃખમાં દૂધામ દે છે;
મળું પદ કુલટાનું, ચિત્તને તે હહે છે. ૪

અપ^૧ ઉદકવિયોગે, પ્રાણ અર્પી મરે છે;
અભય મૃગ ન તે ભે, વ્યાધિસંઘે ફરે છે;
સ્થિતિ મમ થઈ તેવી, નિન્દકોના સમાળે;
વિમલ રહું છતાં એ, દોષના મેઘ ગાળે. ૫

વિકલ અળખ બાળા, બોલતી દુઃખભારે;
સુભટ નર દયાળું, ધારી કારુણ્ય તારે;
યદિ પશુ સમ માનો, તોય તારો ઉગારો;
હૃદય ભરી દયાથી, તીવ્ર તાપો નિવારો. ૬

અવિરત, વિધવાને, ધર્મને માર્ગ પ્રેરી;
રજની દિવસ આપો, નીતિશિક્ષા અનેરી;

અધમ ખલ જનોથી, દૂરની દૂર રાખો;
ધર્મો દંડ અનુકંપા, પૂજ્યતા પૂર્ણ દાખો. ૭

અધમ નરપિશાચો, નીતિ લે એ ન પાજો;
અરર ! અનપરાધી, કામિનીજન્મ ખાજો;
વ્યથિત હૃદયમાંથી, હાથ જે જાય આલી;
હર ! હર !! કરશે તે, જાતિની પાયમાલી. ૮

વિભુ આધાર વિધવાનો !*

ગજલ

સદા સંસારમાં માનો, અદ્વજ અવતાર વિધવાનો;
પતિનુ છત્ર જાતાં, ઝેર છે સંસાર વિધવાનો—સદા.
કઠિન વેધવ્યંત્રત પાળી, સદાચારે રહે વિધવા;
છતાં લોકો દુરાચારી, કરે છે ખાર વિધવાનો—સદા.
વળી લે હાથ રૂપાળી, તથા ધનમાલવાળી તે;
નંથી તો પાપગર્વાથી, કદા નિસ્તાર વિધવાનો—સદા.
હરામી દુષ્ટ જન કામી, નોંહાળે છે કુદૃષ્ટિથી;
બ્રમાવી બ્રહ્મ કર્શો નાખે, નથી ઉદ્ધાર વિધવાનો—સદા.
ન આવે હાથમાં વિધવા, કરે જોટી બહુ નિન્દા;
ચુરો પણ યઈ ગયા જોલા, વિભુ આધાર વિધવાનો—સદા.

* આ હાવ્યક. સ. ૧૯૨૧ માં રચાયેલા અને અમદાવાદમાં બજવાયેલા
ગાના 'સાંનુ કે રામલાલ ?' નામક નાટકમાંથી ઉત્તર વચ્ચેમાં આવ્યું છે.

સ્વાર્થસાધુનું ભજન*

ભજ કલ્હારં ભજ કલ્હારં કલ્હારં ભજ મૂઢમતિ;
 ઇશ્વર ॥ કલ્હાર ખરો, કલ્હાર વિના નહિ કોઈ ગતિ-ભજ.
 હોય પાસ કલ્હાર કામિની કલ્હાર કરતી આવે છે;
 ‘લલ્લે પધાર્યા, પ્રાણનાથ, મમ’ કહ્યો કંઠે લપટાવે છે-ભજ.
 હોય કંથ કંગાલ, કહે છે ‘હાય નમાલો ધણી મળ્યો;
 પીટ્યો ક્યારે જશે મસાણો, બાધ! આ અવતાર ખળ્યો!’-ભજ.
 ધનાઢય જનનો ધ્યાન ગરે તો, સર્વ શોક દર્શાવે છે;
 ભૂખે મરતાં જોઈ દીનને, કોઈ ન દયા બતાવે છે.-ભજ.
 બ્રાતા ભગિની પુત્ર સુતા સૌ, પેસે પ્રીતિ કરે મોટી;
 ‘વસુ વિના નર પશુ પ્રમાણો’ કહેવત એ નહિ છે ખોટી-ભજ.
 થયા સ્વર્ગવાસી દેવો ને પીર થયા મહાવાસી;
 રહ્યો માત્ર વસુ દેવ વિશ્વમાં, સદા સજીવન અવિનાશી-ભજ.
 યૌવન, સુંદરતા, કુલીનતા, વિદ્રતા શોભે ધનથી;
 અન્ય સદ્ગુણો વ્યર્થ ગણો જો મનુષ્ય પાસે વસુ નથી-ભજ.
 દામ કરે છે કામ ભરે છે બીબી સલામ પૈસાથી;
 હમેશ રૂંટેતી હાથે આ દુનિયાની લગામ પૈસાથી-ભજ.
 વેશ્યાએ ખહુ બુદ્ધિ વાપરી, કયો એક કલ્હાર ધણી;
 શુરે અમે વ માની વેશ્યાને, પ્રીતિ કરી કલ્હારતાણી-ભજ.

* આ કાવ્ય ધણુ મારા ‘સાધુ કે સચવાન?’ નામક નાટકમાંથી જ અહીં લેવામાં આવ્યું છે.

રાષ્ટ્રીય મહાસલાનું રાષ્ટ્રગીત*

સવૈયા એકત્રીસા અને રચિરા

સહૃદય ભારતનાં સંતાનો, એક સંપત્તી થઇ વિનીત;
અત્રીમ ભારતની સત્તાનાં, ગાઓ દ્વનિથી યશનાં ગીત;
ભારત જેવી અન્ય ભૂમિ નહિ, અવનીતલમાં લાળી છે.
હિમાદ્રિ^૧ જેવા પર્વત જેમાં, મહાન ઉન્નતિશાળી છે. ૧

હે ગંગાની પવિત્ર ધરણી, શાશ્વત રૂપદ્રુષ તવે ક્ષેત્ર;
સમસ્ત વિશ્વે કરી નામના, સદ્ગતિનથી, નિરખે નેત્ર;
'વીરભૂમિ' પણ અલિધાર^૨ તારી, મહાપુરુષની જનની તું;
ટળશે તારી અવનતિવેળા, આશા પામીશ મનની તું. ૨

સદા તમોવ્યાસારજનીનો, નહિ વધતો વિશ્વે વિસ્તાર;
પ્રકાશનું દર્શન ધન થાતું, થતાં પ્રભાકરનો અધિકાર;
તેમ દુઃખના દિવસો તારા, વહી જશે હે પ્રિયતમ માત;
દુઃખનિશાનો લય થઇ જશે; થાશે જગજ્વલ સુખપ્રમાત. ૩

રામભૂમિ કૃષ્ણોટક તેમ જ મધ્યપ્રાંત સ્વદેશધામ;
માલવ, સિન્ધુ, પંચનદ્યને વળી મહારાષ્ટ્ર સૌરાષ્ટ્ર તમામ
પ્રકલ્પદેશ, મદ્રાસ; ળંગ ને, ગુર્જરાષ્ટ્ર ને રાજસ્થાન;
સ્વદેશહિતને સાધો સ્નેહે, જન્મભૂમિનું ધરો અલિમાન. ૪

* 'The National Congress Anthem' ને આ વિસ્તૃત ગુર્જર અનુવાદ ઇ. સ. ૧૯૧૪ના માર્ચ 'મુસ્લાફ' નામક માસિક પત્રમાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયો હતો.

૧ હિમાદ્રિ=હિમાલય. ૨ અભિધા=નામ. ૩ તમોવ્યાસ=અધિકારાટલ
૪ પંચનદ=પંજાબ.

હિન્દુ, જૈન ને જાંધુ સુસહમાં, બ્રહ્મા તેમજ સિંખો મુદ્ધ
 તથા પારસી, ચહદો, ખ્રીસ્તી, પૂર્વદેશના વાસી શુદ્ધ;
 કરી પરસ્પર મિત્રભાવના, દેશજાંધુમાં વધારી સંપ;
 એકરક્તધારી બાતાઓ, ઉપજવો રિપુહૃદયે કંપ. ૫

હાય ! પુરાતન ભારત જનની ! કેવી તવ દુર્દશા મહાન;
 કેવું આ દુર્ભાગ્ય સળંગ કે લક્ષાવધિ ભરતાં સંતાન ! ;
 શૂરવીર ભારતસૂપુત્રો, સહાયતા લઈ દશિરની;
 સમૂહજળથી યત્ન કરીને, ઉદ્ધારો ભારત જનની. ૬

કરી પવિત્રા મનોભાવના, શૂર હૃદય ને યલાદય અંગ;
 જયજયકાર કરી ભારતનો, જહલાવો ભારતનો રંગ;
 તરુણ તનય ભારતના, બાગો, નિર્ભય થઈ, લય ધરે ન દેશ;
 સ્વદેશસેવામાં તત્પરતા, સખો, કપાય કદ કલેશ. ૭

ત્યાં પુરુષો કર્તવ્યપરાયણ, વિજય મેળવે છે તે દેશ;
 શાશ્વત ઉન્નતિપદને પાત્રી, ન્યાયયુક્ત કરતો આદેશ;
 પણ એ ઉન્નતિ તો જ થશે, એ હશે સંપત્તિ અવિકંપ;
 સંપ વિના ઉન્નતિની આશા, મૃત્યુસમયમાં જેવો જંપ. ૮

કુસંપની એ થઈ પ્રજાજતા, થશે આપણો નિશ્ચિત પાત;
 નિર્ભયતા છે માત્ર સંપમાં, તત્ત્વ વિશ્વમાં એ વિખ્યાત;
 સંપબદ્ધ ભારતવાસી જન, ચમકાવો ભારતનું ભાગ્ય;
 લયપ્રયોજન નથી ધર્મપાલનથી મેળવતાં સૌભાગ્ય. ૯

અમો નમન કરીએ પ્રેમાથી, પરમ પુરાતન ભારત ! આજ
 અમો નમન કરીએ પ્રેમાથી, માતૃભૂમિને આર્યસમાજ^૧;

^૧ ધાર્મિક મંડળ 'આર્યસમાજ' નહિ, કિન્તુ ભારતવાસી આર્યોના સંપ્રદાય.

એ જ વાંચના, જનની, તારા પારતંત્ર્યનો હો અવરોધ;
સંપર્શખલાખલ થઈને, બોલે ભારતવાસી રોધ. ૧૦

૨૪

હિન્દુ અને મુસલમાન*

ભલે હો લિન્ન લિન્ન અભિધાન;

એક દેહના ભાગ અમે બે હિન્દુ મુસલમાન—ભલે.

દેવભાવનું નામ કહો ક્યાં જ્યાં છે સર્વ સમાન;

ધૃત્વર એક જ નામ લિન્ન છે રામ અને રહમાન;

સર્વ ધર્મોનું એ ક્રમોન;

સ્નેહનું કરો સદા સન્માન—એક દેહના.

હિન્દુ મુસલમાના છો ચાલે સ્વતંત્ર, ધર્મવિધાન;

હિન્દુ મુસલમા છતાં અમારો સ્વદેશ હિન્દુસ્તાન;

અમે એક જ માનાં સંતાન;

અમારૂં બંધુભાવમાં ધ્યાન—એક દેહના.

મતસરમકિશ ત્યજી, કરી લ્યો સ્નેહમુધાનું પાન;

સુખ હુંબે એકત્ર રહો, છે એ જ સૌખ્યસોપાન;

લિન્નતા કરનારી છે પ્રાણ;

એકતા કરનારી કલ્યાણ—એક દેહના.

૧

૨૫

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૨૦ માં પ્રકટ થયેલી મારી 'જાદરાફુ
ખાખર અયવા નૂરે ઇસ્લામ' નામક ઐતિહાસિક નવલકથાના પ્રથમ વાટ
પ્રકાશિત થયું હતું.

ખંસી બળવે કૃષ્ણ યમુનાને તીર*

યમુનાને તીર, સખી, યમુનાને તીર;
ખંસી બળવે કૃષ્ણ યમુનાને તીર;
સુણવા અધીર ગોપી સુણવા અધીર;
ખંસી બળવે કૃષ્ણ યમુનાને તીર—

જાહનરેલી મધુર ખંસરી બળવે;
ગોપી રસીલી સકળ ઉંઘથી જાગે;
રાધિકાની નણદીનો માડીજાયો વીર—ખંસી બળવે—
નિમિત્ત કશો જલભરણું, ઘટ હો એ તૈયાર;
યમુનાતટપનઘટપદે, આવી ગોપી નાર;

ઘેલી બની ગઈ રે ગોપી ઘરનું સાન ભૂલી;
નાહો ચઢી ગઈ રે ગાંડી રસમાં સાન ભૂલી;
ઘટપટ ભૂલી, સ્થળજળ ભૂલી,
સ્વામીધ્યાન ભૂલી—ઘેલી.

દહિ માખણનો ચોર એ, ગોપુલનો વસનાર;
પુત્ર યશોદા નન્દનો, કામણનો કરનાર;

ગોપી લોળી સદૈવે જેથી મુગ્ધ થાય;
ગોપી લોળી ન કેમ કૃષ્ણગાન ગાય ?
અહા શુદ્ધ ધરી આવ્યો માનવી શરીર—ખંસી બળવે.

* આ રાસ (અરજો) આશા ઇ સ ૧૮૧૬માં રચાયેલા અને
કંરાનીમાં મજબાફશા 'દેવી દ્રૌપદી' નાટકમાંથી અહીં લેવામાં આવ્યો છે.

વૈરી વિધાતા*

શા રંગ વિચિત્ર જતાવે રે, વૈરી વિધાતા;
 ભવ અટવીમાં અથડાવે રે, વૈરી વિધાતા;
 સહુ સુખની પાછળ લાગે, નહિ દુઃખ કેઈ પણ માગે;
 તેા પણ દુઃખઠોકર વાગે રે, વૈરી વિધાતા-શા રંગ.
 સુરનાથ† શાપમયોગી. દેખાય અન્ન ક્ષયરોગી;
 નર દેવ મર્વ દુઃખલોગી રે, વૈરી વિધાતા-શા રંગ.
 જ્યાં રાખેા સુખની આશા, ત્યાં આવે પ્રબળ નિગશા;
 નહિ પૂર્ણ થાય અભિલાષા રે, વૈરી વિધાતા-શા રંગ.

૯૪

ફાની જહાન*

સુમદન

જહાં ફાની અને ઇન્સાનની આ જિન્દગી ફાની;
 ફના ને જાવેદાની માનવી, એ સજ્જ નાદાની,
 સુનાહો લાખ લઈ મરખમ, કરી દિન ચાર સુતાની;
 મરીને દોજાએ જાવા, ખરી એ વાત મેં માની;
 ઠડાવી દીધો વાયુએ, ઘણા શૂરાનો રાખોને;
 જાલ્યા લાખો ચિતામાં ને ગળી ગઈ કપ્પ લાખોને ! ૧

૯૫

* આ કાવ્ય ૬ સ. ૧૯૧૫ માં રચાયેલ અને બજાયાયેલ મારા
 “દેવી દમયંતી” નાટકમાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કથકવચ્ચ છે.

† સુરનાથ=કૃદ્ધ

* આ મુસદ્દા “ખાદશાહ ખાખર” નામ મારી અંતિદાસિ-
 નવલકથાનાથી અહીં લેવાયેલી છે.

એક પાત્રનો પશ્ચાત્તાપ

મન્દાકાન્તા*

મિત્રો મારા, સકળ મુણ્ણને આ કથા નાટકીની;
 ના ના નાટ્યવ્યસન સમ ના રે છુરી ૧ખાટકીની,
 સૌખ્યો સર્વે વિનશી મુખમાં આવતો કૃષ્ણ ૨ રંગ;
 આમૃત્યુ તે સહન કરતો દુઃખ, આનન્દભંગ, ૧
 આંબ્યો આંબ્યો અનુભવ મને, મિત્ર, રે પૂર્ણ આંબ્યો;
 મારા શીર્ષે વ્યસન, હરિ, એ દોર આઘાત લાંબ્યો;
 મોહો, બળે, પ્રભુ, ફસો ગયો સાંભળી મિથ વાચ્યા,
 આંબ્યો આંહી અરે! ત્યજીને માતને તાત સાચાં. ૨

* મહારાષ્ટ્રીય ભાષાના પ્રખ્યાત 'કેસ્લોકલિલ' નામક માસિક પત્રના વિહાન તંત્રીકૃત 'પક્ષા નાટકચાચા પશ્ચાત્તાપ' શીર્ષક લઘુ કાવ્યનો આ સમ્બંધીકો ગુર્જર અનુવાદ 'શુદ્ધિમ્ભરા' માસિક પત્રના ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના ૭ે તથા વ્દન માસના અઢામા પ્રથમ પ્રકાશિત થયો હતો. આમાં એક પાત્ર અથવા નટ પોતાના મુખથી કરેલો પશ્ચાત્તાપ પ્રકટ છે અને એ પશ્ચાત્તાપ અનુભવસિદ્ધ છે.

+ આ કાવ્યમાં મન્દાકાન્તા દત્ત રાખવાનો નૂળ ઉદ્દેશ એ છે કે જેવી રીતે મન્દાકાન્તાના ગમન-વાંચન-મા પ્રત્યક્ષરે મંદવાનીજ અધિકતા અતુ-ભવાય ॥ તેવી જ રીતે પાત્રના ગમન-જીવન-માં પણ નાટ્યવ્યવસાયના યોગે પ્રતિદિવસ મંદવાનીજ દૃષ્ટિ થતી જાય છે. અર્થાત્ પાત્રની વસ્તુરિક્ષતિ સાથે જો કોઈ પણ દત્તનું સંપર્ક સામ્ય હોય તો તે ક્વણ મન્દાકાન્તા દત્તનું જ છે. મન્દાકાન્તા એટલે મંદગતિ. એનું લક્ષણ પિંગળમાં આ પ્રમાણે અપાયલું છે:— "મન્દાકાન્તા જલધિ પદગૈર્મૌ નતો તાદગુરુચેત્" વૃક્ષરત્નાકરમ્.

૧ ખાટકી=કસાઈ. ૨ કૃષ્ણ=કાળો.

હાથે આવી મક્ત ટિકિટો તે થયું નાશમૂળ;
મચિતે^૧ મોહગરલર જતાં ખાધો મેં ભારો બૂલ;
શૃંગારી ને સુલલિત સદા કંઠથી ગાન ગાતો;
ખીજો કોઈ નહિ નહિ કદા યોગ્ય ધંધો જણાતો. ૩

માટીમૂલે સકળ, ગૃહની, વેચ્યો વસ્તુ બજારે;
જેયાં નાટ્યો, બુધ ગુરુ શની તેમ આદિત્ય વારે;
ખૂટી વસ્તુ મનમહો^૨ કયો લાગલો મેં વિચાર;
'આરંભી દે ધનદ^૩ પલમાં ચોરોનો કાર્યભાર.' ૪

ક્યારે આવે પ્રિયકર નિશા તે શની ને બુધોની;
ક્યારે થાયે નયનમુખદા ઝાંખોંઓ નાટકોની;
શૃંગારાકર્ષક અભિનયો કામિનીહાસ્ય મંદ;
એથી ચૂક્યો સરલ પથ હું, એ જ લાગ્યો કુછંદ. ૫

રાત્રે બહુ, શયિત દિવસે, ગાઈ ખીલત્ર ગાનો;
વિદ્યાક્યાસે અવિચલ થયો ભંગ એથી સદાનો;
જેઈ રૂમે ઝિક ટિકિતણાં, ભૂપણો આજનાર;
લેવી, એણે દદ મન થયું, ભૂમિકા એક વાર. ૬

એ આશાને સફળ કરવા, મૂકોને સર્વ લાજ;
ગભો ત્યાં જે વસ્ત, નટનો ત્યાં રહેતો મમાજ;
ગૌરા ઠાયા, તરલ નયનો, આત્મજ સૌન્દર્યશયિ;
જેઈ મારા મકલ ગુણ એ, મુખ્યતા ત્યાં વિકામી. ૭

૧ મચિતે=માગે વિનમાં. ૨ માદયરવ=મોહરવ વિષ. ૩ ધનદ=
ધનદાતા. ૪ આરંભ=મુખ, વદન.

જ્યારે જોડ્યા સ્તુતિ કરીં જધા આગ્રહે વાહ વા જ;
થાતાં ભારી કુતૂહલ મને હું ધયો જૂળ રાજ;
ભાજ તાજ, ગરમ ભજિયાં, ને જમ્યો મિષ્ટ અન્ન;
ત્યાં એસાડયો મદત મુજને નાટકે એ પ્રસન્ન. ૮

બાળો^૧ સંગે હૃદય રમતાં મેં કર્યો ત્યાં નિવાસ;
વીતાડ્યા ત્યાં લપોં છુપોં ભયે ઢેટલાએક માસ;
માયાયોગે જનકજનની શોધતાં શોકે લાવી;
તત્પ્રેમાની અહહ! કરુણા લેશ ચિત્તે ન આવી. ૯

આનન્દે મેં પ્રથમ ભજ્યો વેશ જ્યારે નટીનો;
સાડી ધારી સરસ રતિથી, સ્વર્ણપદ્મે કટીનો;
મુક્તામાલા વિમલ ધવલા કંઠ શોભાવનારી;
હસ્તે ધાર્યો વલય^૨ ચરણે નૃપુરે નાદકારી. ૧૦

ધાર્યો ખોટો શિરપર વળી કેશકેશ કલાપ;
ગોરૂ કીધું અધિક મુખને પેન્ટનો એ પ્રતાપ;
ચાંદલાધી મેં પુલકિત મુખે ભાલશોભા વધારી;
ધ્રુવ ભારી કૂર્ણો નર મટી હું ધયો આજ નારી. ૧૧

મોઢા લોકો વર અભિનયે ટોલવી મેં ધરાને;
નૃત્યે શીખ્યો ત્વરિત ચરણે બાંધોને ધૂધરાને;
ચારું ચાલું લટક મટકે નેત્રના બાણુ મારી;
નારી જેવી વસન^૪ ભરીને છાતીને મેં વધારી. ૧૨

૧ બાળો=નાટકમાં ભૂમિકાએ ભજવનારા દરથી સોળ વર્ષ જેટલી
જવર્યાના બાળો. ૨ તત્પ્રેમાની=તેમના પ્રેમની. ૪ વલય=સરમાં ધારવાના
અંગૂઠા, પાંચાં, ઈત્યાદિ સ્વર્ણચંદ્રક. ૪ વલન=વલો.

મારા ઠંઠે હતો અતિબલ મોહિની માધુરી ને;
 તેનાથી ને અલિનયનવડે પ્રેક્ષકો નિત્ય રીઝે;
 દાદી મૂછો પ્રતિદિવસ હું અસ્તરાથી મુંડાવું;
 વાતો એવી, સુદૃઢ, તમને કેટલી હું મુણાવું? ૧૩

ખીટી હુકો પ્રથમ વળગ્યાં, લાંગ ગાંતો ય આભ્યાં;
 લાગી જીસે મધુર મદિરા જ્ઞાન શુદ્ધિ શુભાભ્યાં;
 કોકેને તો વળગો યંજથી હાય રે ઢાઢ વાળ્યો;
 ભાઈ રે એ વિષમે વ્યસને માનવી જન્મ બાળ્યો. ૧૪

મારા ગાને ચઢતો લહરી પ્રેક્ષકોમાંહોં ઘોર;
 ખીટી તાળી પ્રબળ વદતા પ્રેક્ષકો 'વન્સ મોર';
 એથી ફૂલી અધમ મતિથી માંડિયાં ઠમ ફૂર;
 માની લોધું વિકટ બ્રમથી સ્વર્ગને સ્વરૂપ દૂર. ૧૫

આપે કોઈ વસન વર્ગો કો ઈંત ને પુષ્પગુચ્છ;
 એ જે જ્ઞાન્તિ પ્રબળ હૃદયે સ્વર્ગનું સૌખ્ય તુચ્છ;
 આલે ફાફી મદત મળતી, ખૂબ ખાવા ચપાટી;
 એથી તો આ, હરહર! થઈ જન્મની હાય માટી. ૧૬

પીવી જ્ઞાતી દિવસ મદિરા જાગવું રાત આખી;
 લાંગા ધાવું દિવસ અમયે માંસ ને મત્સ્ય આખી;
 એથી માત્રે થઈ સિધિલતા, મૂજતા હાય પાય;
 ચાતાં દાવા જરૂં પરિયો ઠંઠ ખટ્યા ઉપાય. ૧૭

ઝે ઝે જ્યોતિ વદનવિધુની, શુષ્ક દેખ્યા કપોલો;
 'ક્યાંથી આવ્યો અરુ! નટ આ પંઢની મૂર્તિ, ગોલો!';

ઉદ્ગારો એ સતત નીકળે પ્રેક્ષકોના મુખેથી;
છાતી ફાટે શ્રવણ કરીને હાય ! મારી દુઃખેથી. ૧૮

ખેલો એવા નહિ નહિ જે ત્યાં કાગડો કોઈ આવે;
આવે ક્યાંથી મનુજ વદને સત્ય એ ખાધું ભાવે ?
ચાહે કાંઈ ગઈ ગઈ થયો ધાન્યનો યે દુકાળ;
પૈસામાટે પ્રતિપજ અરે ગાળ દેતો કલાલ. ૧૯

છી થૂ થાતાં નટપતિ^૧ થયો પૂર્ણ નૈરાશ્યભોગી^૨;
ખોઈને તે સ્વધન થઈ ગયો હાય ! હારિદ્રચરોગી^૩;
ખાવા રાટી નહિ જે દુકેટો ત્યાં હતાં માલ પોળી;
લિક્ષા માગી ઉઠર ભરતા લે નટો હાય ઝોળી. ૨૦

થાવા લાગ્યા કેલહ નટના ભૂખે ત્યાં આમ આવી;
આહ્યા ત્યાંથી ત્વરિત નટ તે છાવણીને ઉઠાવી;
લાઠી લાગી વિષમ, વિભુની, હું થયો એક લિક્ષુ;
ભાગી જાનિત પ્રખર, ઉથક્યાં શીઘ્ર મારાં સુચક્ષુ. ૨૧

ખોટાં મોતી રતન નકલી ગિફ્ટનાં ભૂષણો જે^૪;
દેખાયાં રે મમ નયનને ઘાવછી દૂપણો તે;
દીધો, ભર્યું, અરર ! હરિ, આ નાટકે ખૂબ ઝાંસો^૫;
માન્યું જેને મુરસદન^૬ તે ચંડ^૭ ચૂડેલવાંસો ! ૨૨

નાતાં વિધાસમય નીકળી ચોર આપત્તિ આવી;
જૂઠાં જૂઠાં વ્યસન વળગ્યાં, રે થયું નટ ભાવી;^૮

૧ નટપતિ=નાટકમંડળીનો સ્વામી ૨ નૈરાશ્યભોગી=નિરાશાનો ભોગી.
૩ હારિદ્રચરોગી=કંઠાવ, કપરિંદાહીન. ૪ ભૂષણો=અલંકારો. ૫ ઝાંસો=તંગો.
૬ મુરસદન=દેવજીવન, સ્વર્ગ ૭ ચંડ=કર્ણકર ૮ ભાવી=અવિધ્ય.

દુઃકૃત્યોથી જનનોં જનકે ચિત્ત ધિક્કાર લાવી;-
રાખ્યો પાછો, પણ ન રતિથી, તો ચ એ વાત લાવી.^૧ ૨૩

આવે હસ્તે અમૃત મરણ પ્રાય તો ચે સ્વોકારે;
ના દે' શંકા લવિક^૨ જન જો મૂર્ખ તેને જ ધારે;
વિદ્યા માનો અમૃત લવમાં મૃત્યુ છે નાટયગાન;
ગાથા મારી અધમ મુર્ખોને થાવ દે સાવધાન. ૨૪

મારા જેવા વિપુલ યુવકો નાટકે નહ કીધા;
નીચા માર્ગે ધસડોં બળથી નીતિથી બ્રહ્મ કીધા;
જેને મૂર્ખો રતન ગણતા નાટય તે હીન કાચ;
વિદ્યા દેવી વિપુલસુખદા, નાટય માનો પિશાચ.^૩ ૨૫

૧ બાવી=મમી, પસંદ આવી. ૨ લવિક=સંસારી. ૩ આ કાવ્યમાં નાટ્યવ્યવસાયમાં પડેલાં સર્વ નટો તથા નટીઓની નિન્દાનો પ્રયત્ન કરાયેલો છે એમ કાંઈએ પણ માની લેવાતું નથી; કારણ કે, પ્રત્યેક નિયમનો જેવી રીતે અપવાદ હોય છે તેવી જ રીતે આ નિયમનો પણ અપવાદ હોવો જ લેઈએ અને કેટલાક નટો હિતમ સ્વભાવના તથા દુઃકૃત્યોથી સર્વથા મુક્ત પણ જેવામાં આવે છે એ જ એ નિયમને અપવાદ છે. વસ્તુચિતિ આવી હોવા છતાં પણ અપવાદ નિરંતર નિયમને જ સિદ્ધ કરી બતાવનારો હોવાથી અત્યારના નાટ્ય વ્યવસાયમાં પડનારા અસિક્ષિત તથા તરફ જનોને લાભ કરતાં દાનિ થવાનો અધિક સંભવ છે એમાં તો કાંઈ પણ પ્રમાણની સંકા છે જ નહિ; કારણ કે, પ્રસ્તુત કાવ્યમાં વર્ણવાયેલાં કુલક્ષણોનો જેમનામાં સંપૂર્ણ અધિકાર વ્યાપેલો છે એવાં નટો તથા નટીઓ અત્યારે વિપુલ સંખ્યામાં મળી આવે છે અને સદાચારી નટો તથા સદાચારિણી નટીઓની સંખ્યા તો અંગૂળીના ટેરવે ગણી શકાય તેટલી જ બળી શકે તેમ છે. આ કારણથી જ મુંબઈની પ્રખ્યાત ‘સુબલ મુજરાલી

આજકાલના સાધુડા

છાંય

વગર મેહનતે ખાય, સાધુડા માગી મેવા;
 વગર મેહનતે ખાય, હસ્યા સંઠા જેવા;
 જીવે પારકું ખાઈ, ડીલનો ડોળ વધારે;
 મનમાં રાજે છરી, હાથમાં માળા ધારે;
 એ માલ પારકો ખાઈને, નિજ મનમાં હરખાય છે;
 લોક મૂર્ખ થઈ એમને, મલોંદો એંશિ જાય છે !

નાટક મહાત્મા ' ના આજ સરલાપદ રવ દયારાવર ચરણજી પુરોહિતને પણ કલા વિના નથી આવડુ કે " જીન હરેક ધધામા ઉમર વધવા માથે માણસની લાયકાત વધે છે તેમ નાટકના ધધામા લાયકાત ઘટે છે " અને એનો અનુભવ તેમને પોતાને મળી ચૂક્યો હતો તો દયારાવરસાહેબે નાટકના ચેટલ વિશે એક લખિત રચેલું છે અને તે પરિણામકારક હોવા સાથે એટલામાટે વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે કે પોતાના જીવનની આંતિમ ઘટિકા થયેલ નાટકના અસાધ્ય જ પ્રવૃત્તિ રહેવા એટલું તથા અનુભવી નાટક કારના હૃદયોદ્ગારો તેમા સંકલિત થયેલા છે તે લખિત આ છે -

" નાટકનું ચેટલ તો લાગે છે જે મનુષ્યને,
 ખરાબ થઈને ધણો દુખી તે તો ચાય છે,
 ખાન પાન ને આરામ સ્વાદ સુખ ખોઈ સર્વ,
 જીવ વેચી હજારો લેવા પોતે જાય છે.
 કાંઈ ન જમે ને ક્યાય એન ન પડે શરીર,
 વૃત્તિ આખો દિવસ નાટકમા રહાય છે,
 જાણું ચોખ્ખી રીતે પણ હાલ ' તે મૂકાતું નથી,
 આપ વીતેલી દયાશંકરથી કહાય છે. "

નાટ્ય વ્યવસાયની આ અધમ પરિસ્થિતિમા અલ્પ પરિવર્તન થયેલું એવામા નથી આવડું અને લખિતમા પણ તે ચારે ચરો એનો કશો પણ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી.

* આ નોંધ ઇ સ. ૧૯૦૬ મા રચાયેલા અને પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત થયેલા મારા ' મૃણ્મુલક બોડાણો ' નાટ માથી અહીં ઉદ્દત કરવામા આવ્યું.

વર્ષાનું આગમન*

હરિગીત

જો સુખદ શીતલ ગુચિ સુવાસક પવનલહરી વાય છે;
પડતી ગગનથી સલિલધારા ભૂ સુખદ દેખાય છે;
આ મૃદુ સુમનની લતા ડોલે વાયુના આઘાતથી;
ને ગગનગામી વૃક્ષ કંઈ પ્રબળ જળના પાતથી. ૧

એ નેત્રસુખદા હરિત વસુધા હૃદયને અનુરાગતી;
વાસવવધૂ^૧ની પંક્તિયો માણિક્ય સમ શોભે અતી;
નિર્મલ બકુલહારાવલી^૨ સુકતાવલી સમ ભાસતી;
ને ચંદ્રહાસ્ય સમાન નલગાં ચંચલા ય વિલાસતી. ૨

સાંભળો ભયંકર મેઘગર્જન સિંહ નિજ મદ મૂકતા;
કામી પ્રવાસીનાં મનો નિજ વિમલતાને ચૂકતાં;
બહુ, ફેપ, કુટો ને સરોવરમાંહોં વારિ ભરાય છે;
નદ, નદી, નિર્જર જુઓ નૂતન નીરથી ઉભરાય છે. ૩

અતિ હર્ષ થાતો દદુરો^૩ ને ચાતકોના કવનથી;
કાનન^૪ વિષે કેકા^૫ કરે નવ નૃત્ય વધોસ્તવનથી;
બહુતાપપૂર્ણ નિઠાઘનો આજે પરાજય થઈ ગયો;
દંડ વિજયદુઃખિનાઢ વિશ્વે મેઘનો ભીષણ થયો. ૪

* આ કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૦૩ કે ૧૯૦૪માં રચાયું હતું અને તે જ સમયમાં સુબળા ‘ભારત જીવન’ નામક માસિક પત્રમાં પ્રથમ વાર પ્રકાશિત થયું હતું.

૧ વાસવવધૂ=એક પ્રકારના જંતુ વિશેષ. ૨ બકુલહારાવલી=બકો-બગવાંની હારિ. ૩ દદુરો=દેડકાં ૪ કાનન=વન. ૫ કેકા=મયૂર, મોર.

ફળ પુષ્પ આલ્યાં વૃક્ષમાં ને ફેવમાંહી ધાન્ય છે;
નૃતન મળ્યું જીવન જગતને, સૌખ્યનું પ્રાધાન્ય છે;
આનંદ આજે સર્વ જીવોના હૃદયમાં થાય છે;
સંતાપના સ્થળમાં સુખદ સંતોષકોષ જણાય છે. ૫

પ્રાસ્તાવિક સુભાષિત*

વચનવિલકા

થાતી વિપત્તિ વિપથી જનની ન નષ્ટ;
આવે સહેવ શિર ભારી અનેક કષ્ટ;
લગ્નના હુપાય નિજ જીવને બ્રહ્મ થાય;
મૂકે વિકારસ્વશતા નહિ તો ય હાય ! ૧

ગીતિ

કયો દેશ આ તેમ જ, મિત્ર તથા શત્રુ કોણ છે મારા;
કાળ કયો આ આજે, ધનના વ્યય^૧ આગમ^૨ શા ધાનારા; ૧
તથા કોણ હું પોતે, શી મારી શક્તિ એ સદા મનમાં;
વારંવાર વિચારે, જન સંકટ નહિ થામે ત્રિજીવનમાં. ૨

હરિગીત

જે મધુર મોહદ વસ્તુઓ ઉત્સાહ મનને આપતી;
તે વસ્તુઓ આ દેહનાં પણ સર્વ સંકટ કાપતી;

* આ દાખલો મારા મિત્ર મિત્ર પુસ્તકમંથાથી અંગ્રેજીને અહીં એકત્ર
આપવામાં આવ્યાં છે અને પ્રજાજીવાના કારણથી પ્રત્યેક દાખલું બિના
નિવા સ્વતંત્ર રીપર્ક રાખવામાં નથી આવ્યું.

૧ વ્યય=ખર્ચ, ૨ આગમ=આવક, કમાણી.

એથી મનુષ્યો ધારતાં આશા હૃદયમાં લાવથી;
આત્મા તથા જડ દેહની સંજ્ઞવની આશા કથી. ૧

* * * *

માનો નિરંતર વસ્તુ ગુણ જે અશુભને તે જીતશે;
જ્યાં રોગ છે તે સ્થાનમાં આરોગ્યનાં પગલાં થશે;
જે હોય જેવી લાવના તેવાં મનુષ્યો થાય છે;
લાવો પવિત્ર વિચાર, ઉત્પતિ નિકટમાં દેખાય છે. ૧

* * * *

છે વિલક્ષણ ને વક્તામય વિશ્વપતિની પદ્ધતિ;
શબ્દાકૃતિ ને લાગ્યના નિર્માણની જે છે કૃતિ;
તે કાર્યમાં છે મુખ્ય આવશ્યક વિભાગ વિચારનો;
સુંદર વિચારો ધારણે નિષ્કર્ષ જે છે સારનો. ૧

* * * *

માનો જમે તે પણ રહેણું સત્ય છે અંતરમહી;
નહિ નીકળ્યું કે જાણ વસ્તુમાંથી નીકળશે નહીં;
■ એક આંતર કેન્દ્ર એવું નિત્ય આપણ સર્વમાં;
સંપૂર્ણતામયે જ્યાં વસે છે સત્ય તે નિજ પર્વમાં. ૧

* * * *

છે નિયમ પરિવર્તન વિનાનો હું નિરંતર માનતો;
જે નિયમથી નહિ કોઈ આત્મા બ્રહ્મ વિમુખ કદા થતો;
તે આપણામાંથી વમે, તે વસ્તુ આપે સર્વદા;
જે હોય યોગ્ય તયેવ જે વર્ણો હોય આવશ્યક યદા. ૧

રચિત

ત્રેષ વસ્તુઓ સકળ, વિશ્વની, જે તે સર્વ ન બીજની;
સદા આપણી અને આપણી ત્રેષ વસ્તુઓ લ્યો માની;
આત્મસહાયક^૧ દેહ જેટલો થઈ શકે છે અત્યારે;
તેથી વિશેષ દેહસહાયક^૨ નથી થતો આત્મા ભારે. ૧

દોહરો

તેને આખે કોઈ નહિ, જેને રાખે રામ;
હોય ભલે દુનિયામહી, દુરમન લોક તમામ. ૧

સુસદસ

અંતે જવું છે સર્વને કો આજ કો કાલે જશે;
આયુષ્ય ત્યાં પૂરે થયું કે મરણ નહીં આવશે;
નહિ અમર કોઈ થયું કદા, નહિ અમર કોઈ પણ થશે,
સારાં નઠારાં કૃત્યનું માત્ર સમરણ અવિચળ હશે;
અંસારમાંહીં જીવવું નિજ ધર્મને ત્યાગી કરી;
એથી મરણ ઉત્કૃષ્ટ છે જે નામના રાખે ખરી. ૧

કબાઈ

લોકો કહે છે સર્વ કે વૈભવ નથી તો કેં નથી;
રમણીશરીરે રૂપનો અર્જુવ નથી તો કેં નથી;
હો વૈભવો ત્રણ લોકના, હો રૂપનો અર્જુવ ભલે;
પણ જો પતિના પ્રેમનો આસવ નથી તો કેં નથી ! ૧

સુસદસ

ભવમાં રહે છે અચલ પાતિવ્રત્ય પાળીને સતી;
ત્યમ એકપત્નીવ્રત નિભાવીને રહે પાવન પતિ;

લકતો ધરે ભગવદ્ભજનમાં એક નિષ્ઠાથી મતિ;
 માતાપિતા સંતાનમાં રાખે સદા મમતા અતિ;
 છે પ્રેમ એનું મૂળ એથી સર્વ સુખમાં લીન છે;
 રે વિશ્વપાતક ઇશ પણ એ પ્રેમને આધીન છે. ૧

દોહરો

નેમગિક સૌન્દર્યને, એઈએ નહિ મૃંગાર;
 વિના બૂધણે શોભતો, ચન્દ્ર ગગન મોહાર. ૧

નિયમ રહે કે ના રહે, પ્રેમ રહે ભરપૂર;
 ભરે એકતા પ્રેમ એ, કરી ભિન્નતા દૂર. ૧

શુભદ્રા

કટારી જાતિ નારીની હૃદયને ચીરનારી છે;
 તથા તલ્વાર પણ નારી છતાં એ રેંસનારી છે;
 ગણો બંદૂક નારી, પણ વરુને વીંધનારી છે;
 મનાતી તોય નારી દુર્ગને તે ભેદનારી છે;
 અરે જે શક્તિએ નરજાતિની 'સત્તા' વધારી છે;
 જગત્માં શક્તિ પણ તે જાતિની તો મૂળ નારી છે, ૧

દોહરો

સુખ પછો આવે દુઃખ ને, દુઃખ પછી સુખ થાય;
 સુખ દુઃખો પરિવર્તતાં, ચક્ર સમાન સદાય. ૧
 તેથી સુખનો હર્ષ ચો, દુઃખ વિશે ચો ચોક;
 ભોગવતાં સુખ દુઃખને, વિશ્વે જીવે લોક. ૨

* * * * *

ધનાદયતા છે હૃદયમાં, ધનમાં નથી જરાય;
વસે વૃદ્ધતા બુદ્ધિમાં, વયમાં નહિ દેખાય. ૧

કલિયુગના પરિતાપથી, ધર્મ જ્યો પાતાળ;
વ્યાપ્યો અધર્મ વિશ્વમાં, અધર્મનો આ ઠાળ. ૧

હરિગીત

દિવસ જે હોય છે ચડતો મનુષ્યો પાસ આવે છે;
દિવસ પડતો નિહાળીને સહુ મોઢાં છુપાવે છે;
નહીં જન અસ્તગામી સૂર્યને મસ્તક નમાવે છે;
સદા સહુ જિગતા રવિને નમી અક્ષત ચઢાવે છે. ૧

કોહરો

લાવિ હોય તે થાય છે, શુભ કે અશુભ સદાય;
અખંડ છે આ વિશ્વમાં, અસ્તોદયનો ન્યાય. ૧

સુસદસ

નથી સંસારમાં કોઈએ ધબરો પ્રેમનો લીધો;
પછી અપરાધ શાનો કોઈએ જે પ્રેમરસ પીધો;
પ્રભુએ પ્રેમ આપ્યો, કોઈએ લીધો અને દીધો;
સદા સંસારમાં એ પ્રેમનો વ્યાપાર છે સીધો;
‘ટકેલું’ વિશ્વ છે એ પ્રેમ આપી પ્રેમ લેવાથી;
મહત્તા માનવી અવતારની છે પ્રેમસેવાથી. ૧

હરિગીત

કરો તદ્વારનો વિશ્વાસ એ છે સખ્ત નાદાની;
જગતમાં નાર ને તદ્વાર સહુએ જેવડા માની;

નોંહાજે બાહુમાં બળે ત્યાં સૂધી સંગે વસે છે તે;
ગદ્ય પરહસ્ત તો સંહારવા સામી ધસે છે તે. ૧

દોહરો

ગૃહચિદ્રૂ^૧ વસુ^૨વય અને, માન તથા અપમાન
દાન મંત્ર^૩ ઔષધ મિથુન^૪, ગોપનીય^૫જે માન. ૧

આત્મસદનમાં સત્યનો સ્વીકાર*

સવૈયા એકત્રીસા

અખંડ આત્મસદનમાં રાખો ગવાક્ષિ^૧ની સંખ્યા સુવિશાળ;
આર્વા દિવ્યતા સકળ વિક્ષની શોભાવે તેને સહુ કાળ;
અસંખ્યે સ્થાનોમાંથી આવે જે કિરણો અતિ ભવ્યાકાશ
સ્વીકૃત એક જ ધર્મકાવચી ન તેમનો થાયે સ્વીકાર. ૧

મૂઠે થકાના પટ ચીરો, આત્મસદનનાં ખોલો દાર;
તેમાં મર્વે દિશાથી થાવા દો પ્રકાશનો શુભ સંચાર,
આકાશસ્થિત નક્ષત્રોનું મહા અલૌકિક જે સંગીત;
તેમ જ નિસર્ગદેવીનું જે ગીત મનોહર મધુર અભીત:-૨

૧ ગૃહચિદ્રૂ=ગૃહનો કોઇ પણ ભેદ. ૨ વસુ=ધન. ૩ મંત્ર=મુકમંત્ર.
૪ મિથુન=મૈથુન, સહિમ. ૫ ગોપનીય=ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય, અન્ય જાણે
સમક્ષ તેમનો પ્રકાશ થોડો નથી તે.

* આ એક આંગ્રેજી લખવાનો મુક્ત અનુવાદ-Free translation-
છે અને તે મારા “આત્મજાલુમતિ” નામક ગ્રંથમાં ઇ. સ. ૧૯૧૮ માં
પ્રથમ પ્રકર થયેલો છે

૧ ગવાક્ષિ=વાતાયન, વ્યારીજી.

તે સાંભળવાનું શ્રવણોને શિક્ષણ આપે ધારી પ્રેમ;
 એથી થાશે સદા તમારું આ સંસારે કુશળપ્રેમ;
 હોય સૂર્યન્યાં સન્મુખે ત્યાંન્યમ વળે સૂર્યમુખી પુષ્પ સદાય;
 તેમ તમારું હૃદય સત્યને ગુલ સન્મુખ નિશ્ચિત દોરાય. ૩

પોતાનું જે શાંતિસુકુટમંડિત છે ઉચ્ચ વિહારસ્થાન
 અશાંતિનું કે વૈરભાવનું ચતું નથી જ્યાં કે સન્માન;
 અદૃશ્ય હસ્તે સહસ્રાવધિ પ્રબળ ઉતરશે તમે સમક્ષ
 થશે સહાયક સદા તમારા બિર્ધ્વગમનમાં દેવો દક્ષ ૪

સ્વર્વ શક્તિઓ નિસર્ગની તે શક્તિ તમારી દહ કરનાર;
 આઓ નહિ લયલીલ અર્ધ સત્યોને ત્યાગી દો આ વાર;
 'પૂર્ણ' સત્યનો વિના વિલગે કરે આ ક્ષણે અંગીકાર;
 જાય પરાજયનો ભય એથી, થાય વિશ્વમાં જયજયકાર ! ૫

નારીધર્મનો રાસ*

મહિયર મંગમાં મળીને આનન્દથી રે,
 ગાઓ પાત પ્રભુનાં રસનાથી ગુણગાન,
 નારીધર્મને પાળી સદૈવ રનેહથી રે—મહિયર.

મુન્દરિ, સાચું માનજો, સ્થાગાનો શૃંગાર;
 સ્વામી કેવળ સુષ્ટિમાં, જીવનનો આધાર;

એથી મુખમય ■ સંસાર, સાર વિચારજો રે,
 નહિ તો દુઃખવિકાર અપાર, સમજ, દાર,
 પતિના પ્રેમને મનથી કદા ન વિસારજો રે—મહિયર.

પતિની બે'મન કામના, સ્ફળ કામિની નામ,
 સુન્દરતા બે શીલની, તો સુન્દરી સુધામ^૧;
 રમતી રમણરતિમાં રામા તે રમણી ગણીરે;
 કરતી સહાયતા રહ્યો વામ ભાગમાં આમ,
 તેથી વામા તેને કહેતા સગ્ગન અમળી રે-સહિયર.
 નારીનાં બે નામ તે, સાર્યક તો સહુ થાય;
 બે તેના ધર્મો બધા, નિષાધકી પગાય,
 માટે પાળતે એ ધર્મ સુધળા બાવથી રે,
 એથી ભવમાં યાચો કૃતાર્ય, ભગિની, નિત્ય,
 નમશે જનતા પદમાં આવી પુર્યપ્રભાવથી રે-સહિયર.
 સફળુની સાગી ધરો, શીલ કંચુકી આર;
 પાતિત્ય પ્રભાવમય, ભાલતિલકવિસ્તાર;
 ખુરો પ્રેમે કંઠે પ્રેમમુક્તાહારને રે.
 કરમાં કુલીનતાનાં કંઠણુ ધારો વાહ,
 વાહ રે ધન્ય છે તો વનિતાના અવતારને, રે-સહિયર.
 દશંશુલીમાં મુદ્રિત, લેની, ઉત્તમ શૌન્તિ;
 સુનીતિનાં નૂપુરવટે, વધી અરણુની દાન્તિ;
 એવા અલંકાર બે ઉત્તમ અભગા દેહમાંદી,
 તોં કૃત્રિમ ધીર્જ આભૂષણ છે વ્યર્થ,
 માટે ધારો એ આભૂષણ આદી ચિત્તમાંદી-સહિયર.

૧ આ રાસ-રાસડો અથવા જાઓ-ઈ. સ. ૧૬૪૨મા રજાવડી અને
 પ્રકાશવેલી ભરી 'ભટ્ટાચારી અથવા પાવાપદને પ્રદન' નામક મહિ-
 માસિક નવલકથામાંથી અહીં ઉદ્ભૂત કથવચો છે.

૧ સુધામ-પ્રદાસપુત્ર, તેજસ્વિની

સ્વામિભક્તિ આથે વળી, ઈશ્વરભક્તિનિવાસ;
જો અપળાના ચિત્તમાં, સુવર્ણસંગ સુવાસ;
કરજો વિનતિ નિરંતર એ જ ઈશ્વરને લાલ દે,
રહે સદૈવ તે સૌભાગ્યહેતુ જે દાનત.
અર્ધને શાન્ત આશા વિશ્વની બીજી ત્યજી દે—અહિયં.

મુમુક્ષુની મહત્વાકાંક્ષા

અચિરા *

આ ક્ષણથી આ સર્વ કાલ્પનિક બંધનમયોદાધી હું,
નિજને મુક્ત થયેલો પૂરેપૂરો, માનો, માનું છું;
હું મારો પેતાનો સ્વામી થઈને, ઇચ્છું ત્યાં વિચરું;
હવે હાસ્ય હું કોઈનું પણ કદાપિ નહિ તે નહિ જ કરું. ૧
અન્ય જનોનું કથન સાંભળી વિચાર તેનો કરીશ હું;
અટકી, શોધી, સ્વીકારીને ધ્યાન અથલ દૃઢ ધરીશ હું;
ગૃહ, પણ દૃઢ સંકલ્પશક્તિથી આગળ વધતો રહીશ હું;
જે બંધન રાખે સ્ત્રીમામાં તેને ન હવે અહીંશ હું. ૨
તોડી ફોડી બંધનગૂંથલા સ્વતંત્ર થઈને સંસારે;
ચંદ્રેન્દ્ર વિચરણુ સર્વ સ્વર્ગમાં સદૈવ કરવું છે મારું;
મુક્ત હોતો હું મુક્ત થવાનો બંધન શાને ધારું હું ?
મમ નૈર્મામિક ધર્મ * મુક્તિ છે તેને અંગીકારું હું. ૩

* મહાશય વૈદ્ય વિદ્યુત્તેજના એક અંગ્રેજી લેખનો આ મુદ્દા.
પ્રવાનુવાદ મારા ‘જ્ઞાનનાનુભવ’ નામક ગ્રંથમાં ઇ.સ. ૧૯૧૮માં પ્રથમ
વાર પ્રકટ થયો હતો.

નવીન હવન~

રુચિરા

જે પ્રત્યેક દિવસ જીવે તે નવ આરંભ બતાવે છે;
પ્રતિ પ્રભાતે નિશ્ચ નિત્ય નૂતનતાને દર્શાવે છે;
શેઠ પાપથી ત્રસ્ત બાંધવો, આ આશા અતિ મુંઢર છે;
જે આશા ભાસામાટે ને તમમાટે લટકે છે. ૧

ભૂતકાળના સર્વ પદાર્થો ભૂતકાળમાં લીન થયા;
કાર્ય થવાનાં થઈ રહ્યાં ને આંસૂડાં રેડાઈ ગયાં;
ગઈ કાલના પ્રમાદ તે ગોકાલવડે ઢંકાયા છે;
નિશા શાન્તિથી ગઈ, કાલના મણે સર્વ ફેલાયા છે. ૨

~

~

~

~

ગયાં તેમને જાવા દો જે થયું ન અયયુ થાય હવે;
નહીં તેમના સહાયકતા ક્રોધથી ય યવાય હવે;
હયાગ્રુ ઇશ્વર સદા તેમને સમા પાપની આપીને;
ધારી અકે, હસ્ત તેમના શિરપર પ્રેમે સ્થાપીને. ૩

કેવળ જે દિવસો નવીન છે તે જ આપણા ધારી હોયો;
ગઈ આવતી કાલ વિચારી કેવળ 'આજ' મુધારી હોયો;
ભુજો ધઈ આકાશ સમુજ્જ્વલ દીપ્તિમાન બહુ બાસે છે;
ક્ષીણ ભૂમિ નવ જન્મ ધરીને અતિ આનંદ વિલાસે છે. ૪

શ્રાંત અવયવો ઉપાયોત્ય ને મુંઢર તુષારધારાથી;—
સ્નાત થવા, રવિદર્શન કરવા નિજ નયનોની તારાથી;

• જે- અંગ્રેજ દલિતો આ મુજ પદ્યનુવાદ પણ એ 'અનન્ત'ક-
ભૂતિ' નામક ગ્રંથમાં જઈ સ. ૧૯૧૮ માં પ્રગટવાર પ્રકાશિત થયેલો.

પ્રભાતના હંસાહવાગને લેવામાટે મંદ હસી;
 ધીમે ધીમે વિકાસ પામે હર્ષભાવના વિષે વસી. ૫

હે આત્મન, પ્રતિદિન નવીન આરંભ ત્રણ એ બાણી લે;
 મહામધુર આનન્દગીતના શ્રવણમોદને માણી લે;
 શુભ શોક ને પાપ પુરાતન, ભાવિ પ્રમેયની ચિન્તા;
 શક્ય દુઃખ, એ સર્વ છતાં પણ થઈ જા શોકમૃતિહન્તા. ૬

ધૈર્ય દૃઢ્યમાં ધારી લે ઉત્સાહ સહિત નવ દિન સંગે;
 નવીન જીવન આરંભી દે રંગાઈ નવ દિન રંગે;
 પ્રતિશ્વાસ, પ્રતિમુદત, પ્રતિદિન નવીન જીવન આપે છે;
 નવોત્થાસને એ નવીન જીવન આકર્ષી લાવે છે. ૭

આત્માની અમરતા^૧

હરિગીત

હે પ્રિમિ મિત્રો પ્રજ્ઞ થાઓ, રટો છો શા કારણે ?
 રહતાં નયનને, આંસુ લૂછી, સૂકવી ઘો આ કારણે;
 જે દેહને મૂક્યો તમે છે શબાગ્રસ્તપર હસ્તથી;
 તે એક અનુના પતનમાટે ય યોગ્ય નથી, નથી. ૧

નયમ છીપ ઠાલી હોય શ્રીમત તેનો ફૂટી જવામની;
 આશ્રયું ગયું મોતી પછી તે છીપ છે શા કામની ?
 એ છીપ જેવા દેહને ત્યાગો, ગ્રહો આત્મા સદા;
 તે મોર્તી, આ આત્મા રહો જે નષ્ટ થાતો નહિ કદા. ૨

^૧ હિન્દુ અગ્રેજ કવિપ્રાણેશ આ. મુન્ય પદ્માનુભદ્ર માર્શ. 'અમરતા' 'બાવિ' નામક ગ્રંથમાં ઇ સ. ૧૬૧૮ માં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયેલું.

નવીન જીવન

રચિરા

તે પ્રથમે દિવસ જિજ્ઞેસુ તે નવ આગળ જતાવે છે,
પ્રતિ પ્રભાતે વિશ્વ નિત્ય નૃતનતાને દર્શાવે છે,
શોક પાપવી નમ્ર જાધરો, આ આશા અતિ સુન્દર છે,
જે આશા માનમાટે ને તમમાટે ભડકર છે ૧

ભૂતપ્રાણના નવ મહાર્થો જીવનપ્રમા લીન થયા,
કાર્ય વધાના થઈ નહ્યા ને આનુકૂળ દેશર્થ ગયા,
ગર્જનાના પ્રભાતે તે ગોડાલવડે ઢળ્યા છે,
નિશા શાન્તિથી ગર્જ, કાલના મલો સવ રૂઝાયા છે ૨

ગયા તેમને જાવા દો જે થયું ન અથયુ થાય હવે,
નહી તેમના મહાયકતા કોઈથી થાય થાય હવે,
દયાળુ પ્રેમર સદા તેમને ક્ષમા પાપની આપીને,
ધારો જાહે, હવે તેમના શિરપર પ્રમે સ્થાપીને ૩

દેવળ જે દિવસો નવીન છે તે જ આપણા ધારી થો,
ગર્જ આવતી કાલ વિમારી દેવળ 'આજ' સુધારી થો,
જુઓ થઈ આકાશ સમુજ્જ્વલ દીપ્તિમાન જાડું ભાસે છે,
ક્ષીણ ભૂમિ નવ જન્મ ધરીને અતિ આનંદ વિજાને છે ૪

આત્મ અવયવો ઉચાર્યેત્ય ને સુદર તુષારધારાથી,-
આત્મ થવા, ગવિર્દયન કરવા નિજ નયનોની તારાથી,

• જે અમેજી લિલિંગો આ મુજી પદ્મપુષ્પ પદ્મ જે 'આનંદ' નું
અર્થ નામ અથવા જઈ સ. ૧૯૧૮ માં પ્રથમ વાર પ્ર. દિન વરો વને.

ન તેઓ કરે ને અખંડ પ્રયાસ^૧;
કહો કોણ ટાળે કુધાજન્ય ત્રાસ ? ૫

તમો છો મનુષ્યો મહાબુદ્ધિમંત;
વિવેકે ભલી યુક્તિ ચોન્ને અનંત;
નહીં સત્ય આ ધ્યાનમાં કેમ લાવો ?
ન આલસ્યને કેમ મારી હટાવો ? ૬

યદા એક કોઈ ગ્રહો કાર્ય હાથે;
કરે પૂર્ણ તેને સદા ખંત સાથે;
ન હારી જશે વિઘ્નના યુત્ય^૨ નેધ;
નહીં મૂકશે મસ્તકે હાથ રોઈ. ૭

ધરો ધર્મ ચિત્તે હિમાદ્રિ^૩ સમાન;
ન વેકલ્ય^૪ને ધારશે હે પુમાન !;
અભીષા^૫ન આરંભમાં સિદ્ધિ આવી;
ફરી આકરો કાર્ય ઉત્સાહ લાવી. ૮
સદ્બોગ, ઉત્સાહ, યુક્તિ, પ્રયુક્તિ;
મહાધૈર્ય, તેજસ્વિતા, દિવ્ય શક્તિ;
વસે સદ્ગુણો જે સ્થળે એ સદેવ;^૬
સદા સિદ્ધિ દે તે સ્થળે વાસુદેવ. ૯

ન કાલત્રયે ત્યાગશે યત્ન ગંધુ;
પ્રયત્નો થકી પામશે સૌખ્યસિંધુ;

૧ પ્રયાસ=પરિશ્રમ, પ્રયત્ન. ૨ યુત્ય=સમુદાય ૩ હિમાદ્રિ=હિમાલય
૪ વેકલ્ય=વિવેકના, અસ્વસ્થતા. ૫ અભીષા=અભીષિષ્ણ, દર્શિતા. ૬ સદેવ=
સદ્-એવ, અર્થાત્ સત્ય.

પ્રયત્ન*

ભુજંગ પ્રયાત

મળે છે મને કામ ધધો ન કાંઈ;
 થઈ આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત તેથીજ, લાઈ !^૧;
 ન એવાં વહો વાઙ્મય ધારી નિરાશા;
 કહે ચત્ત રાખો સદા ભદ્ર આશા. ૧

કહો વા 'અમારૂં હશે દુષ્ટ દેવ;
 શિરે આવતાં દુષ્ટ તેથી સદેવ';
 નહીં દેવને વ્યથા રે દોષ દેશે;
 પ્રયત્નો વિના ક્યાં થઈ શકે લેશે ? ૨

વશું મેળવી જે જનો શ્રેષ્ઠ થાતા;
 ચશસ્ત્રી થયેલા જગતમાં જણાતા;
 ક્યાં ચત્ત શા તેમણે તે વિચારે;
 ત્યજી મંદતાને પ્રયત્નો વધારે. ૩

ન ઉદ્યોગની વિશ્વમાં ન્યૂનતા છે;
 ન કર્તવ્યની ન્યૂનતા આગતા^૨ છે;
 વસે પદ્મમાં સિંધુજ^૩ એ અસત્ય;
 સદુદ્યોગમાં સિંધુજવામ^૩ સત્ય. ૪

પશું પક્ષિ ને પ્રાણિયો અન્ય લક્ષ;
 પ્રયત્નો કરી મેળવે નિત્ય લક્ષ;

* આ દાંબ્ય “ભુજંગકાર” ના દ. મ. ૧૬૦ ના હિસાબે
 મ. સના (૧૨ મા) અંતમાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયું હતું.

૧ આવતા=આવેલી ૨ સિંધુજ=સરખી ૩ સિંધુજવામ=સરખીને
 નિવાસ.

ઉઠો, યત્નને, વીર, હસ્તે ધરી દ્યો;
 વશ ઋદ્ધિ ને સિદ્ધિ નારી વરી દ્યો;
 નહીં યત્નથી કાર્ય બે સિદ્ધ થાય;
 તમારો નહીં દોષ તો કેં મનાય. , ૧૫

અદ્વૈતતત્ત્વ*

હરિગાત

મહોંમાં^૧ સ્વમજવા મોક્ષમહિમા^૨ ઇચ્છ બે વેદાન્તનો;
 તો પ્રથમ મહાશુભ સહિત મનમાં ભાવ લાવે દાન્ત^૩નો;
 થે દક્ષ વિભુના પક્ષમાં ધરો લક્ષથી એકામતા;
 ઉપદેશ શુભનો સાંભળે, પ્રત્યક્ષ મળશે અથતા. ૧
 શ્રદ્ધારહિત બે થાય નહિ, તો ધાર હિત તવ નિત્ય છે;
 આનન્દ-આગારે કરે તવ વાસ ઇશ અચિન્ત્ય છે;
 અજ્ઞાનનો અવરોધ કરો ધરે જ્ઞાન અવિચલ પાંતથી;
 નો તમસ્તાપ જતાં થશે તું શાંત શાંતિવહંતથી^૪ ૨
 માતા, પિતા, બ્રાતા તથા ભગિની ન ભાર્યો મારો છે;
 એ દેવભાવ ભવે ભવિકની ભક્ષયિત્રી^૫ મારો છે;
 આ જગત્ સર્વ બ્રહ્મમય છે ભિન્ન તેથી લેશ ના;
 હું સ્વયમ તેથી બ્રહ્મ છું, કેં ન્યૂનતા છે શેષ ના. ૩

આ કાવ્ય 'સમાલોચક' ત્રિમાસિકના ઈ. સ. ૧૯૦૧ ના જુલાઈ માસના અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રકાશિત થયું હતું.

૧ મહી=૫૨વી. ૨ મહિમા=પ્રતાપ, મહત્તા, શુભતા. ૩ દાન્ત=જોતું ઇન્દ્રિયોતું દમન કરું દોષ તે. ૪ શાંતિવહંત=શાંતિપ્રાપ્ત વાયુ. ૫ ભક્ષયિત્રી=મલનારી. ૬ મારી=મદામારિકા.

અહોરાત્ર^૧ ઉદ્યોગમાં લીન થાઓ;
ત્યજીને પ્રયત્નો નહીં દીન થાઓ. ૧૦

ખરી કામધેનુ, મહાકલ્પવૃક્ષ;
મદુદ્યોગ આ મૃદ્ધિમાં, ણધુ, દક્ષ;
સદા ઇચ્છિતા વસ્તુ ઉદ્યોગ આપે;
મહાકલ્પને એ જ ઉદ્યોગ કાપે. ૧૧

દિલીપાત્મજે^૨ બાંધીને યત્નતોકે^૩;
ઉતારી જ ગંગા નદી મૃત્યુલોકે;
અહા ! ધન્ય, તે ધન્ય રાજા કહીશું;
ન ઉદ્યોગ એવો મને શું ચહીશું ? ૧૨

હશે બદ્ધ જો લોહની ગૃખલામાં;
દ્વિમાયા હશે કોઈ ભૂદી બલામાં;
થશે યત્નથી મુક્ત તત્કાળ બાણે;
સદા મુક્તિનો મંત્ર યત્ન પ્રમાણે. ૧૩

કરે યત્ન તો પંશુથી થે ચલાય;
કરે યત્ન તો મૂક વાચાલ યાય;
કરે યત્ન તો શૂદ્ર વિપ્રત્વ પામે;
કરી યત્ન પાપી જતા સ્વર્ગધામે. ૧૪

૧ અહોરાત્ર=દિવસ અને રાત્રિ. ૨ દિલીપાત્મજ=દિલીપરાજાનો પુત્ર,
ભગીરથ. એ રાજા તપશ્ચર્યાના બળથી સુરસસ્તિ ગંગા નદીને મૃત્યુલોકમાં
નાળો હતો અને તેથી અંગારું અન્ન નામ 'ભગીરથો' પણ વિખ્યાત
છે. ૩ યત્નતોકે=યત્નના તોકે, યત્નના બંધનથી.

રોકડ નાણું કોઈ ચોર બે ચોરી બાશે;
 તો, મારી હે ઇશ! વિશ્વમાં શી સ્થિતિ થાશે!'
 દિવારાત્ર જો લીતિ, હૃદયને હાય સતાવે;
 ધનાઢય જનને કદા મીઠડી હાથ ન આવે. ૩

જો કારણ કે ગ્રેષ્ઠ વસુંથી વિદ્યા ભાસે;
 ચોરી જાય ન ચોર, નષ્ટ નહિ કદાપિ થાશે;
 અધિક વાપરે જેમ, તેમ તે ચાલ વધારે;
 સદા સમર્પી હરે, શોકે સત્વર સંહારે. ૪

કલ્પવલ્લરી સત્ય શારદા એક જ દેખી;
 સરસ્વતીને સિંધુમતાથી મુન્દર લેખી;
 વિદ્યા અર્પી જ્ઞાન, શાશ્વતો માર્ગ બતાવે;
 ભણું શારદે, તને, હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવે. ૫

માન્યું જો વસુ વિના ન કોઈ કાર્ય સદે છે;
 ધનમાટે તેથી જ જનો બહુ યત્ન કરે છે;
 ભલે મેળવે દ્રવ્ય ઉદરપોષણને કાળે;
 પણ માણું લોભિષ્ટ, સુરા જનને નહિ છાળે. ૬

વિદ્યાનો અભ્યાસ, કરો આયાસ^૨ ઠરીને;
 અવલોટી દ્યો શાસ્ત્ર, હૃદયમાં સ્નેહ ભરીને;
 સ્તુતિભાજન^૩ સન્માન્ય, બંધુ, ગાઓ સંસારે;
 સરસ્વતી આ લોક તથા પરલોક સુધારે. ૭

હતો ભોજ ભૂપાલ, શક્તિ ને ધનનો ઇન્દર^૪;
 ખાત થાત નહિ, હોત ન બે કાલિદાસ કેવિવર;

૧ સિંધુમતા=લક્ષ્મી. ૨ આયાસ=પ્રયાસ, પરિશ્રમ. ૩ સ્તુતિ-
 ભાજન=સ્તુત્ય, પ્રશંસાવાત્ર. ૪ ઇન્દર=સ્વામી.

નહિ શત્રુ અથવા મિત્ર વિશ્વે કોઈ મમ દેખાય છે;
પ્રત્યેક વ્યક્તિ વિશે પરમ પરમેશ્વરુપ લખાય છે;
એવા વિચાર કરી હૃદય અદ્વૈતભાવ વધારજે;
વિશ્વંત્રનીચે દેવમતને ચિત્તમાં નવ ધારજે. ૪

મહિરા તથા પશુમાંત્ર આદિ અલક્ષ્ય વસ્તુ ન લક્ષજે
મઠ, લોભ, મોહ, ક્રોધ, કામવિકારથી નિર્જ રક્ષજે;
કર્મેન્દ્રિયોના સ્વાદને ત્યાગી સદા ધિક્કારથી;
જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયને ચૂકે જ્ઞાનના અધિકારથી. ૫

લક્ષ્મી અને સરસ્વતી*

કાવ્ય છંદ

ધનથી પૃથ્વીમાંહી, પુરુષના પ્રાણે બતા;
સ્નેહીના મંગલ, નષ્ટ એ વસુધી થાતા;
મિત્રોનાં મિત્રત્વ, સદા વસુ દેવ મટાડે;
ખાન્ત હૃદયને કરી, નિરંતર ભુદિ બગાડે. ૧

ધનાદય પુરુષો સદા, લીન ચિન્તામાં રહેતા;
તરૂં વિતરો કરી દુઃખસંજિતામાં બેઠતા;
‘આખ્યા દામ હજાર, આવશે કે નહિ આવે ?
માલ પડ્યો છે ઘણો, ઘટ્યા છે બજારભાવે;— ૨

* આ કાવ્ય છં. સ. ૧૮૬૮ માં રચાયું હતું અને તે ૯ વર્ષમાં સુખ-
દમાં તે સમયમાં પ્રકટ તથા ‘વિચારવર્ષ’ નામક માસિક પત્રના
અનુબંધી માસના (૮ મા) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રસિદ્ધિ થયું હતું.

વિરક્ત જન આમજન જાણતા, દલી દેખાતા દાતા,
 શ્રેણી થાતા સમાગીલ નર, જાની અભિમાની થાતા ૧
 થયા પ્રદ્યુમ્ની વ્યભિચારી, કવિજન દોષી યઈ જતા
 ત્યજી ઈશગુણજાન, ભાવથી ગાન ધનિક જનના ગાતા,
 સ્વામી દૃપદ, હનુમા એવડ, પડિત છે પૂજા પાપી,
 થયા હીન ધર્મિયો, યતિએ અધર્મમા મલિને સ્થાપી. ૨
 પાપાત્મા પુરુષો પૃથ્વીમા. પેસો પદવી પામે છે,
 પ્રભુચરણમૃત કોઈ ન પીતા, ભગરગ બહુ જામે છે,
 કોઈ વેદવાણી ન સાલજે, ભાડકથામા કંઈ ધરે,
 પીઠાસનપર બેસી ગૂટે, પ્રાણવુને ઉપદેશ કરે ૩
 ત્યજી પ્રાણવો પન્થજને, જન્ય દેવ મનમા ધારે,
 ગાયત્રી કે વેદ પઠે નહિ, કરે મજૂરી સસારે,
 સ્ત્રિયશૌચ પુગતન આલે, અદીણમા અનુ આવી,
 હાય કસૂખારજે દીધો, ભાગ્યજને પલટાવી. ૪
 માતપિતા ગુરુ મિત્રોને નહિ આલે ડોહ ધન આપે,
 વેશ્યા કુલટાને દેતા વસુ, હર્ષ હૃદયમાહી વ્યાપે,
 કરે સિંગ ભગિની બ્રાતાને, સ્યાલકને ગમે સગે,
 જનનીને બેઠે મારીને કહે સાચુંને 'હે ગગે.' ૫
 ગ્રહે સર્વ જન પક્ષ સમજનો, દુર્ભજ જનને તાડે છે,
 દમી દીનને સર્વ ધનિકની નુતિના ઢોલ વગાડે છે,
 ભાણેજી, ભત્રીજી, ભાણી, પુત્રવધૂને તાડે છે,
 ધર્મયાકને ત્યાગી પુરુષો, પાપધૂલિકા ફાડે છે ૬

ઝોધી ઝે છે ચિદ્, રમાધી વિદ્યા સુન્દર;
 ઋષિચરણે શિર ધરે, નિરંતર, જુઓ, પુરન્દર.^૨ ૮
 રામદીતિનું કારણ, માનો આઘ કવીશ્વર;^૩
 કૃષ્ણદીતિનું કારણ, માનો વ્યાસ મુનીશ્વર;
 પૃથ્વિરાજ અદુઆણ, ધયો છે અમર અન્દ^૪થી;
 અનેક છે દયાન્ત કેટલા કહું છન્દથી ? ૯
 ને કરતા વિખ્યાત ભૂપ અવતારી નરને;
 દોષિ વાર છે ધન્ય, સૃષ્ટિમાં તે કવિવરને;
 પણ કવિનું શ્રેષ્ઠત્વ, શારદાના સેવનથી;
 વિદ્યા અમાન કેઈ અન્ય દેવી, દેવ નથી. ૧૦
 ભવ્ય ભારતી^૫માત, નમન તું સ્વીકારી લે;
 વરદા તારી ભુજ, મસ્તકે વિસ્તારી દે;
 દે શુભ આશીર્વાદ, જ્ઞાનદીપકે પ્રકટાવી;
 તારી સેવા સદા કરે, હું શ્રદ્ધા લાવી. ૧૧

કલિયુગનાં કૌતુક^{*}

કવિરા

યયા ગૃહસ્થો કશ્ચિ આજે, યયા અંઝડી સંન્યાસી;
 યયા યોગિજન લોગી ભવમાં, યયા તપસ્વી ધનવાસી;

૧ રમા=રમ્યા ૨ પુરન્દર=ઈન્દ્ર. ૩ આઘ કવીશ્વર=રામાવણના રચ-
 વિતા ઋષિ વાલ્મીકિ. ૪ અન્દ=વીશ્વ અન્દ બરદાસી. ૫ ભારતી=
 સરસ્વતી.

^{*} આ ભાગ 'જ્ઞાનવર્ધક' માસિક પત્રના ઈ. સ. ૧૮૯૯ ના
 નવેમ્બર માસના (૧૧ મા) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રકાશિત થયું હતું.

વિપ્ર સાધુ ચતોને ત્યાગી, શિર મોઝીચરણે ધરતા;
ભગવતને બૂઝીને લોકો, પ્રેતોની પૂજા કરતા. ૧૨

શુરો ઉપવાસ કરે ને શિષ્યો ખાય મઢીદા થકવાનો;
રાજ્ય કરે નટ, ને નરપતિને નાચ નચાવે હેવાનો;
રાંડ ભાંડને આહર આપે, કવિજનને નહિ સત્કારે;
જ્ઞાનકથાઓ અલિસ રહીને અભદ્ર કથને રતિ ધારે. ૧૩

રાજનીતિએ કુટિલનીતિનું સ્વરૂપ લીધણુ ધાર્યું છે;
મિત્રોએ મૈત્રીના નામે દ્રોહકાર્ય સ્વીકાર્યું છે;
ન્યાય પંથનો છે પરજોડે, નવી હશે સ્વર્ગો નારી;
પદપાત ને સંકરતાએ અહીં નિજ લીલા વિસ્તારી. ૧૪

મેઘવૃષ્ટિ ને ઋષિશુદ્રતા,^૧ દૂર દૃષ્ટિથી ગમ વહી;
ચાપજન્ય દુષ્કાળ રહ્યા ને અશુદ્ધતા અવશિષ્ટ રહી;
લપટ ઝપટ છગ કપટ દુષ્ટતા, ઢંલ ઢતુલ^૨ની સત્તા છે;
જે નરનારી કપટપરાયણ, તેની અહીં મહત્તા છે. ૧૫

કલિયુગનાં કૌતુક આ જોઈ કલેશકૃપાળી^૪ લાગે છે;
‘હજી યશે શું?’ એ ચિન્તાથી હૃદય ધેર્યને ત્યાગે છે;
સત્વર આવે અહીં સત્યયુગ, ધર્મનીતિચત્તા વ્યાપે;
એ જ મનીષા નારાયણ આ કલિયુગની સત્તા કાપે. ૧૬

૧ સંસ્કૃત=વર્ણવંશજા. ૨ સૃષ્ટિશુદ્ધતા=સંવાનોત્પત્તિની શુદ્ધતા.
૩ ઢતુલ=દાનવ, સહસ્ર. ૪ કૃપાળી=ક્રોધી, જમૈયે, ખ ૪૨

કન્યાને જડ વસ્તુ માની, તેનો વિંકય નિત્ય કરે;
સાઠ વર્ષના ડોઆ સાથે આઠ વર્ષની મુતા વરે;
કન્યા થાયે તરુણી ત્યારે વરણ સ્વર્ગ સિધારે છે;
નિરુપાયા ધર્મ મુવતી વિધવા ચરણ પાપમાં ધારે છે. ૭

શાસ્ત્રવચન નહિ માને કોઈ, વનિતાવચન મનાયે છે;
દીન તાતથી પુત્ર લજ્જતા ભેઈ વિકલતા થાયે છે;
શુરની શુરતા ગર્હ ગર્તામાં, પવિત્રતાનો પ્રલય થયો;
અન્નદા થાતાં ત્રાસ અમુરનો, સ્વર્ગે મુરનો સંઘ ગયો. ૮

પુરોહિતો હિતના હન્ટા છે, શત્રુ મહોદર માની લ્યો;
તરુકર^૧ તાત, મારિકા^૨ માતા, પીડક પુત્ર પિજાની લ્યો;
કુલીન નારી નન્ન રહે છે, વેશ્યાઓ પટફલ ધરે;
કુમારિકાઓ ગર્ભ ધારતી, વિધવાઓ ધવઃ^૩ બહુ કરે. ૯

નાસ્તુ ધરમાં દળે બાજરો, લાવે પાણી જેઠાણી;
રસોઈ કરતી નણંદ, ભેડાં વડૂ બનીને ચેઠાણી;
ભૂપતિ ભક્ષક, મંત્રી વંચક, નહીં લૂટતાં ચૂકે છે;
તિભેરીને તર શખી બ્યાપારી દીવાળાં ફૂંકે છે. ૧૦

થયા ઝંદેરી બટા લુગારી, શેઠમાલ મુનિઓ ખાતા;
અમલદાર બહુ લાંચો લઈ અન્યાય કરીને હર્ષોતા;
સજ્જન હંડ ભરે ને આજે ચોર ફરે છાપી કાઢી;
મુગલખોર વિશ્વાસપાત્ર છે, હાથ દુર્દશા એ ગાદી. ૧૧

શુણી જનોના ગૃહમાં ભેયો, દરિદ્રતાનો વાસ સદા;
મહાદુર્ગુણી જનના ગૃહમાં, વસતી લક્ષ્મી અતિમુખદા;

વિગ્ર સાધુ સંતોને ત્યાગી, શિર મોચીચરણે ધરતા;
ભગવતને ભૂલીને લોકો, પ્રેતોની પૂજા કરતા. ૧૨

ગુરુ ઉપવાસ કરે ને શિષ્યો ખાય મલીન પકવાન્નો;
રાજ્ય કરે નહ, ને નરપતિને નાચ નચાવે હેવાનો;
રાંદ લાંડને આદર આપે, કવિજનને નહિ સત્કારે;
જાનક્યાથો અલિપ્ત રહીને અભદ્ર કંથને રતિ ધારે. ૧૩

રાજનીતિએ કુટિલનીતિનું સ્વરૂપ ભીખણુ ધાર્યું છે;
મિત્રોએ મૈત્રીના નામે દ્રોહકાર્ય સ્વીકાર્યું છે;
ન્યાય પંચનો છે પરસોડો, નતી હશે સ્વર્ગ નારી;
પક્ષપાત ને સંકરતાએ અહીં નિજ લીલા વિસ્તારી. ૧૪

મૈથવૃષ્ટિ ને મૃદિગુદતા,^૨ દૂર દૃષ્ટિથી ગણ વહી;
આપજન્ય દુષ્કાળ રહ્યા ને અગુદતા અવશિષ્ટ રહી;
લપટ ઝપટ છગ કપટ દુષ્ટતા, દંભ હતુજની સત્તા છે;
જે નરનારી કપટપરાયણ, તેની અહીં મહત્તા છે. ૧૫

કલિયુગનાં કૌતુક આ જોઈ ક્ષેશકૃપાણી^૪ લાગે છે;
‘હજી યશે શું?’ એ ચિન્તાથી હૃદય ધેરવે ત્યાગે છે;
સત્વર આવે અહીં સત્યયુગ, ધર્મનીતિગત્તા બ્યાપે;
એ જ મનીષા નારાયણ આ કલિયુગની સત્તા કાપે. ૧૬

૧ સંસ્કૃત-જાનક્યાથા. ૨ મૃદિગુદતા=સંતાપનો તપ. ૩ શુષ્કતા.
૪ હતુજ=હાલનવ, સસસ. ૫ કૃપાણી=કટાર, જમીર, ખંડ.

સ્વદેશાભિમાન*

વસંતતિલક

લે દેશમાંહિ, જન, જન્મ થયો તમારો;
તેને કદાપિ મનથી ન તમો વિસારો;
દેશો ન દેશ ગણોને યદિ પૂર્ણ માન;
બોલો કૃતમ નર કેણુ તમો સમાન? ૧

લે દે સદા રુચિર પૌષ્ટિક અન્ન વારી;
લે દે નિવાસ કરવા નિજ ભૂમિ સારી;
જેનો મમીર વહતો પરિતાપહારી;
દેતો સદેવ મન દેહવ્યથા વિદારી. ૨

તે દેશમાં ન અનુરાગ યદા તમારો;
તો વ્યર્થ, બંધુ, નિજ આ અવતાર ધારો;
છો ને મળે મુખ અગાધ વિદેશવાસો;
તે જન્મભૂમિમુખ તુલ્ય કદા ન થાશે, ૩

થાતી નથી જ મુખદાં પરદાર લેમ;
લક્ષ્મી વૃથા પરગૃહે વમતી જ લેમ;
છે વ્યર્થ સર્વ મુખ લે પરદેશજન્ય;
ધાઓ સ્વદેશરતિ રાખો સદેવ ધન્ય ૪

દેશાભિમાન નિજ ચિત્ત વિશે વધારો;
દેશાભિમાન નિજ જાતિ વિશે પ્રસારો;
'આ જન્મભૂમિ મમ, આ મમ દેશ સારો !'
એ શબ્દ ગર્વ ધરોને મુખથી ઉચ્ચારો. ૫

* આ દાંબ્ય 'ભારતજ્વન' માસિક પત્રના હ. નં. ૧૮૦૨ ના
ડિસેમ્બર માસના (૨ જા) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રગટ થયું હતું.

કરીમા-મહાત્મા ગ્રંથ સાદી

મહાત્મા સોજ આની વિદ્યાપ્રાપ્તિને કરીમા અગામી ને વિરામ આપના
 પાઠશાળામાં વિરતેલા છે
 ન્યુ પ્રિ વર્કસ-અમદાવાદ ૧૫૪ ૮૧ મ

કરીમા *

અથવા

પારસનીતિદર્શન

~*~*~*~

વિશ્વેશ્વરને વિનતિ

ગીતિ

કરીમ,^૧ કરેણા કર તું, દીન દાસની દશા અધમ ભાળી;
 બદ્ધ ગર્વ બધનમાં, સુક્ત કરી દે વિક'બના ટાળી. ૧
 વારા વિના ન બીજે, મળતો સાંભળનારો કૃતિયાદ;
 ક્ષમા કરી પાપીનાં, પાપોની, દે ગરીબને દાદ. ૨
 પાપમાર્ગથી અમને, કૃપા કરી રાખ દૂર અવનીમાં;
 ક્ષમી સદા અપરાધો, બતાવ સન્માર્ગસૌખ્યની સીમા. ૩

* મહાત્મા રોષ્ટ્ર સ્પર્શીત “કરીમા” નો આ સુર્જન પદ્યાનુવાદ મેં ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં કર્યો હતો અને તે જ વર્ષમાં તે મારા લગ્નિત્વથી થાવતા ‘મુસાફિર’ નામક ખાસિક પત્રના જે અંકોમાં મધ્યમ વાર કમરા મુકદ થયો હતો. મહાત્મા રોષ્ટ્ર સ્પર્શીના ‘કરીમા’ નામક લઘુ અંશનુ મૂળ નામ તે કે ‘ચન્દનામા’ છે, જ્યાં એનો આરંભ ‘કરીમા’ (ન કરીમ !) એ સંજોગનાત્મક લઘુ ચંદયી થતો હોવાથી એને એ જ નામમાં યોગ્યતાની કદિ થઈ નહીં છે.

૧ કરીમ=કરુણેશ્વર અથવા કૃપાસ્વામીના અર્થને દર્શાવતાં પરમેશ્વર-અસ્થાદ-નાં નબળાં નામોમાંનું એક નામ છે.

પયગંબરની મહત્તા

શ્લોક

આ મોહમાં લ્યા મૂંઝી, છે જીવતી જ્ઞાન^૧,
 દિપજ્વર કરુ સદા, પયગંબરગુણગાન
 પયગંબરનમુદાયમા, એ છે સર્વમહાન,^૨
 કાળ, એનું અર્થ^૪ છે, પવિત્ર વાસુદેવાન ૫
 જેણે દુનિયા જીતી આ, છુગક^૩ પંથે દવા,
 નીલમહલમહાબા, થી, જે ધરે પસાર
 એવા પયગંબર તણી, કંઘી દિલમાં આહ,
 ગણ, માયો એ જ છે, ખયગંબર હમગહ^૬ ૭

આત્મચિન્તણ

મનોહર

તારી ખ્યાતી જિન્દગીના વીત્યા છ આજીન સાલ,
 તો ય હજી ખાલ ખ્યાલ બદલાયો દેમ ના ?
 હમેશ વખત લેભ હવમમાહી વીતાડયો
 પણ મલ સાસ કામમા શુચાયો દેમ ના ?
 જનીલ આ જહાન^૧ અને જિન્દગી નાપાયકાલ,
 ખોટા બધા ખેલ જોયા ખરેખર એમના,

૧ / ખાન=જિન્દગી જમ ૨ દિપજ્વર=મનોહર ૩ સર્વમહાન-
 સર્વથી મહાન ૪ અર્થ=નવમુ આત્મચાન (સ્વર્ગ) ૫ છુગક=ક / ત
 મદમદ પયગંબરના ખચ્ચરનુ નામ છુગ દગુ બન એ ખચ્ચરનુ ખતીને
 તેઓ અતે જતલ (તર્જ) ના ગયા હવા જેવી મુસલમાનોના પવિત્ર
 ધર્મકથા કુરાનગનીકમા આખ્યાવિશ નાપેલી છે ૬ ખયગંબર=ખુશ
 દિલવાળી ૭ હમગહ=આવી, સાથ ગદનાર ૮ જનીનશ = જહાન / ખાન

ભવિષ્ય વિચાર કરી કરી કરી કરી પગ ભરી,
પ્રભુનું સ્મરણ કર ધરી ભાવ પ્રેમના. ૮

ઔદાર્યપ્રશંસા

ભુજંગ પ્રયાત

ખતાબું જગતમાંહોં ઔદાર્ય જેણે;
ખરી મેળવી નામના માત્ર તેણે;
કરે એ જ ભો માનવીને પ્રસિદ્ધ;
કરે સર્વ આશા તથા એ જ સિદ્ધ. ૯
નથી ઘ્રેષ્ઠ ઔદાર્યથી કે વધારે;
મળી જે શકે માનવીને બધારે;
ખરો એ જ આનન્દનો અર્ક માનો;
અને સાર આ જિન્દગીનો મજનો. ૧૦
સ્વ-ઔદાર્યથી ફિરૂ જનોનાં રોજાવો;
સ્વ-ઔદાર્યથી કીર્તિ વિશ્વે ગજાવો;
ન ઔદાર્યને કોઇ કાળે ઘટાવો;
નથી શું હિદાત પ્રભુ તે ખતાવો ? ૧૧

દાનસ્તુતિ

દોહરા

નેકબખ્ત^૧ દિલ નેકથી, કરી સખાવત ખાય;
કારણ કે, તે એ ચક્રી, બખ્તાવર બહુ થાય. ૧૨
ખ્યાર. સખાવત બે વહે, લહાંગીર^૨ બન મિત્ર;
એ મુશુલથી વિશ્વનો, થેશ અગીર પવિત્ર. ૧૩

૧ નેકબખ્ત=જાગ્યશાળી. ૨ જહાંગીર=વિશ્વવિજેતા, દુનિયાનો હકતાર.

ઉદાર પુરુષોનું સદા, સખાવત જ છે કામ;
 વળી સખાવત તેમનો, ધંધો ખાસો આમ^૧. ૧૪
 પીનળમાટે કીમિયો, ખરો, સખાવત માન;
 મવં દર્દની એ દવા, મધુરી સુધા સમાન. ૧૫
 યેશ બની શકતાં ન તું, સખાવતોથી દૂર;
 તરીશ સહજે એયકી, દુનિયાપાણીપૂર. ૧૬

કૃપણનિન્દા

મનોહર

જખીલ^૨ની મરણ પ્રમાણે આસમાન ફરે,
 લાગ્યદેવી દાસી જો જખીલની જની રહે;
 કાફરનો ખજનો હોય જખીલના ઘરમાંડી,
 દુનિયાનો ચોથો ભાગ તાણે તેને જો વહે;
 તોય જો લે જખીલનું નામ આ જુઝાન થકી,
 દાના દરવીશ તેને લાજિમ^૩ નહિ ઠહે;
 બંધે કદે લાખો લોક આકરી જખીલ તણી,
 દૌલતના દૌરથી ન કદા તેને તું ચહે. ૧૭
 બોલ એક બોલ ન જખીલની દૌલત વિશે,
 કારણ, નાપાક એથી મોડું નિત્ય થાય છે;
 જગ કે જમીનપર પાકીજગી^૪ પાળે તો ય,
 જખીલ બિહિસ્તમાં કદાપિ નહિ બાય છે;

૧ ખાસો આમ=સર્વસાધારણ, સર્વસામાન્ય. ૨ જખીલ=કૃપણ.
 ૩ લાજિમ. ૪ કાફરનું હજારો મદમદ પુષ્પજનનો એક સંબંધી દત્તા મંત્ર
 - ૧૫૬ ધનવાન દત્તા. તેની પાસે એટલું બધું ધન હતું કે માત્ર તેના
 મનનાની કૃપાએ ઉપાસવાને જ આજીવન પડે જાત સખવામાં આવ્યા દના.
 ૪ શાન્તિમ=ચોક્કસ, સચિત. ૫ પાકીજગી=શુદ્ધતા, પવિત્રતા.

સોના ને રૂપાથી પૂરો તવંગર છતાં પણ,
કંગાલો પ્રમાણે તે દોઝખ^૧માં રીખાય છે;
સ્વાદ સખાવત^૨નો ચાખે છે સખી^૩ સ્વર્ગમાંહી,
લેણું કરેણું સંભારી કંઠસ મુંઝાય છે. ૧૮

નમ્રતામર્શસા

રાહસ્ય

હે મન ! ધારે નમ્રતા, જે તું સદા પવિત્ર;
આ દુનિયાના લોક સહુ, થાશે તારા મિત્ર. ૧૯
પ્રકાશ પામે સૂર્યથી, ચન્દ્ર ગગનમાં જેમ;
સદા નમ્રતાથી તને, મગશે લાલ જ તેમ. ૨૦
શ્રેષ્ઠ સર્વથી મિત્રતા, ગણતા ઉદ્ધમા^૪ નેક;
સાધન મૈત્રીનું ખરૂં, માત્ર નમ્રતા એક. ૨૧
શોભાવે નહિ પુરુષને, વિના નમ્રતા હેાય;
આભૂષણ નર શૂરનું, સદા નમ્રતા હેાય. ૨૨
સ્વભાવ જેનો નમ્ર છે, તે જ ખરો ધન્વિનાન^૫;
ધન્વિનાની^૬નું મૂળ છે, સત્ય નમ્રતા, માન. ૨૩
નમ્ર રહે છે જયમ સદા, કૃણમંડિત^૭ વર વૃક્ષ;
નમ્ર રહે છે લયમ સદા, સંસારે નર દક્ષ^૮. ૨૪
વૃદ્ધિ કરી તવ માનની, કરે સ્વર્ગમાં સ્થાન;
એવી એક જ નમ્રતા, રાખ સર્વદા ધ્યાન. ૨૫

૧ દોઝખ=નરક. ૨ સખાવત=દાન, ઉદારતા. ૩ સખી=ઉદારાત્મા, દા. ૪
૫ ઉદ્ધમા=વિદ્વાનો. ૬ ધન્વિનાન=મનુષ્ય. ૭ કૃણમંડિત=
રોગરો શોભત, કૃણપ્રક. ૮ દક્ષ=વિનાશથી, વૃદ્ધિમાન.

ચાવી સ્વર્ગદ્વારની, સત્તાનો શૃંગાર;
 દીપ્તિ મહેતાની તથા, માત્ર નમ્રતા ધાર. ૨૬
 નમ્ર માનવી વિશ્વમાં, સર્વ સ્થળ પૂજય;
 જ્ઞાનદાન પામે મહા, અહો મિત્ર સમુદાય. ૨૭
 મસ્તક જેવું ગર્વથી, હોય હમેશ ભરેલ;
 તે જો થાયે નમ્ર તો, ખરો ખુશીનો ખેલ. ૨૮
 ધરી નમ્રતા સર્વને, તું વશ કરી શકીશ;
 પ્રાણુ સ્રમો પ્રિય થેશ ને, સહુનાં ચિત્ત હરીશ. ૨૯
 લોકોથી નહિ નમ્રતા, કરીશ કો દિન દૂર;
 અકચકતી તત્વાર સમ, અમકે તારે નૂર. ૩૦
 સારે તે કહેવાય જો, થાય નમ્ર મગરૂર;
 નમ્ર થવું, મિત્રીનની, એ છે કરજી જરૂર. ૩૧

ગર્વનિન્દા

રોહત

કદાપિ તું આ લોકમાં, ગર્વ કરીશ ન તાત !;
 કારણ, એથી કોક દિન, થાશે તારો ધાત. ૩૨
 ‘અહંકાર’ એ શબ્દનો, અતિ વિચિત્ર છે અર્થ;
 ‘અહંકાર’ નવ ધારતા, તેથી જુદિસમર્થ.^૧ ૩૩
 ‘અહંકાર’ છે મૂર્ખનો, નિશ્ચિત નિર્ધન સ્વભાવ;
 પવિત્ર પુરુષો ત્યાગના, ‘અહંકાર’ નો ભાવ. ૩૪

૧ મનઃકવિવિદ્ય. ૨ નિરંજનકીર્તન, પરીજ. ૩ જુદિસમર્થ=જુદિસ
 મામથ્યને ધરાવનાર, જુદિમાન.

અહંકારથી યઈ ગયો, અબજીલનો પાત;
લાનતના જિન્દાનમાં, જઈ પડ્યો એ ખ્યાત. ૩૫

ગર્વ દવલાવ જેમનો, હોય સર્વથી દુષ્ટ;
અહંકારના સાવથી, તે શિર રાખે પુષ્ટ. ૩૬

દુર્ભાગ્યોનું મૂળ છે, અહંકાર નાકામ;
ઘટાડતો એ આબરૂ, સદા કરી બદનામ. ૩૭

જાણે છે મનમાં છતાં, કરે ગર્વ તું કેમ ?
કરે પાપ અદમ્ય તું, માનુ છું હું એમ. ૩૮

૧ શયતાન જેને અત્યારે શયતાનના નામથી બોલવામાં
માન છે તે ખુદાએ જાણીમાંથી ઉત્પન્ન કરેલા ફરિશ્તાઓમાંનો એક
ફરિશ્તા હતો, તેનું નામ અઝઝન હતું અને તેણે ૧૦૦૦૦૦ વર્ષ
પર્યંત પા- ખરવરદિગારની અનન્ય લાવ તથા એકાગ્ર હૃદયથી
પ્રાર્થના કરેલી હોવાથી તેને સર્વ ફરિશ્તાઓના સરદારની પદવી
આપવામાં આવી હતી ખરવરદિગારે જ્યારે માદીમાંથી આદમ
મનુષ્ય-નું પૃતળું તૈયાર કર્યું ત્યારે તે પૃતળાને નમન કરવાનો અન્ય
ફરિશ્તાઓ સાથે અઝઝને પણ હુકમ કરવામાં આવ્યો. સર્વ ફરિશ્તાઓએ
પ્રુના હુકમ મુજબ તે પૃતળાને નમન કર્યું, પણ અબજીલે નમન કરવાને
બદલે એવા ઉદ્ગારો નાક્યા. “આતિશામાંથી પડતા થયેલા ફરિશ્તાએ
તે માગીના પૃતળાને શામલિ નમતું બોલ્યું ?” આ નાકરમાની-અવજા-થી
પાયમાન થઈને ખુદાએ તેને જિહ્વિત-સ્વર્ગ-માંથી નાદી મૂકી અને તે
ત્વિસથી તે ઈબ્લિસ તથા શયતાન જેવા લાનતજરેલા નામોથી ઓળખાવા
વાળો સામાન્યન શયતાન હ-સાન-મનુષ્ય-નો શત્રુ મનાતો હોવાથી અને
દુસાર શયતાનનો શત્રુ હોવાથી શયતાનનો શામલિ નરમધિ ની જ થાય
તે, એવી ઉસ્વામની માન્યતા છે. અપણા શામલિમાં મર્યા તથા કલિયુગ
આદિને માનવજાતિના શત્રુ તથા બ્રામહ માનવામાં આવે છે તેવા જ પ્રકાર
શયતાનનો પણ માનવાનો છે. ૨ જિન્દાન= રાષ્ટ્ર, જેવ

જ્ઞાનપ્રશંસા

ચામર

જ્ઞાનથી મહાન માન મેળવે પુમાન જો,
માલ^૧ મર્જા^૨ વડે ન, મત્ય એ પ્રમાણજો;
જ્ઞાન મેળવો, મહી યજીન્કૃષ્ઠ ખતથી,
જ્ઞાનહીન ફૂં છે મદા અનાદ્યનન્ત^૩થી ૩૮

જ્ઞાનશોધકો મદેવ જુદિશાળો હોય છે,
જ્ઞાનનો જલજ તે હમેશ ગર્મ જોય છે,
જ્ઞાનશોધને પ્રવૃત્ત જે મનુષ્ય યાય છે,
અત્ય ભાગ્યશાળો તે જ વિશ્વમા મનાય છે. ૬૦

જો ન્વદેશને ત્યજી વિદેશમા પડે જવુ,
ફૂં છે મનુષ્યનો અવશ્યે જ્ઞાન શોધવુ,
જ્ઞાન ગામ અગ્રહી ન્વચિત્તમા વિચાગથી,
જ્ઞાન શાનિ અપશો, મૂકાવશે વિકાગથી. ૬૧

જ્ઞાનથી વિલિલ કોઈ વસ્તુ જુ ન રીખજો,
જ્ઞાનહીન મૂર્ખમા ગણાય તે પડીશજો,
જ્ઞાનધર્મ વિશ્વમાહો સર્વવસ્તુકષ છે,
વિશ્વકાર્ય સર્વે જ્ઞાનથી થતા અનૂપ છે ૪૦

મૂર્ખાનિન્દા

રોહરા

હે મન, તું હોયે યદા, દક્ષ તથા ધીમાન,^૪
તો મૂર્ખોના સગને, ભવમા ઈન્દ્ર દેદા ન ૪૩

૧ માલ વન ૨ મર્જા પદવી, પ્રતિષ્ઠા ૩ અનાદ્યનન્ત-પગરેશ
ધીમાન-જુદિશાળ

દુઃખશર્કરા^૧ સમ કદા, મિત્ર મૂર્ખથી ચા ન;
 દૂર થજો તેથી સદા, છટ્યા બાણ સમાન. ૪૪
 તારામાટે મૂર્ખ જો, મનથી કરે વિલાપ;
 તેના કરતાં એક છે, સર્પદંશપરિતાપ. ૪૫
 મૂર્ખ મિત્ર કરતાં જલ્દી, દાના દુસ્મન માન;
 કારણ, તે કારણ વિના, કરે ન હાનિવિધાન.^૨ ૪૬
 મૂર્ખ સમો કોઈ નથી, દુનિયામાં કંગાલ;
 નથી કોઈ મૂર્ખરવ સમ, તદન નકામો માલ. ૪૭
 થતું મૂર્ખના કાર્યનું, સદા અશુભ પરિણામ;
 કારણ, લાપણ પણ અશુભ, તેનું પ્રથમ તમામ. ૪૮
 નિશ્ચિત નરકે પામશે, મૂર્ખ મનુષ્ય વિશમ;
 કારણ, તે ન કરી શકે, પરહિતનું કંઈ કામ. ૪૯
 થકે ફાંસીને માથડે, રહે દુઃખમાં લીન;
 મૂર્ખજનોને ઉચિત જો, શોક કરે ન કુહીન ! ૫૦
 મૂર્ખ મનુજના સંગથી, દાના, રહેજો દૂર;
 એથી ઇહકે પરલોકે જો, થાય કલંકિત પૂર.^૩ ૫૧

ન્યાયપ્રશંસા

હરિગીત

ન્યાયે કરી છે પૂર્ણ તારી સર્વ ઇચ્છા ઇશ્વરે;
 તો ન્યાયના ઉદ્દેશને પૂરો ન નર તું ક્યમ કરે ?

૧ દુઃખશર્કરા=દુઃખ અને ગાકર. ૨ હાનિવિધાન=હાનિની વ્યવસ્થા.
 ૩ ઇહ=આ લોક. ૪ પૂર=સંપૂર્ણ.

છે ન્યાય ભૂપણ ભૂપનું એ વિશ્વમાં વિખ્યાત છે;
 તે છતાં ન્યાયે દૃઢ ન રાખે ચિત્ત શાને બ્રાત છે ? ૫૨
 દેતો રહેશે ન્યાય બે સાહાય્ય તારા કામમાં;
 તો રાજ્ય તારું ચાલતું રહેશે સદા આરામમાં;
 નૌશીરવાને^૧ ન્યાયથી નિજ કાર્ય સર્વ કર્યા અહીં;
 તો આજ સૂધી નામ તેનું છે અમર અવનીમહી. ૫૩
 કાર્યોધિકારી ન્યાય સમ નહિ અન્ય કોઈ વિશ્વમાં;
 વર્ણો કાર્ય પણ એ ન્યાય સમ નહિ ધન્ય કોઈ વિશ્વમાં;
 ઇન્સાફથી આખા દુનિયાને હમેશા રાખ તું;
 ઇન્સાફના ચાહૂનારને બસ રાસ્ત^૨ રસ્તો દાખ^૩ તું. ૫૪
 બાલાવશે દુનિયા તને 'આદિલશાહનશાહ' નામથી;
 બહોલો મળે એવો તને શો કહે બીજા કામથી ?
 યદિ કીર્તિની ઇચ્છા રહી છે ચિત્તમાં તારા વસી;
 તો કૂરતાના દ્વારને તું બંધ કર સત્વર ધસી. ૫૫
 તું નિજ કૃપાની દૃષ્ટિને જનથી ન દૂર હટાવજે;
 મર્યાદા આપી દુઃખિતોનો દુઃખભાર ઘટાવજે;
 સર્વત્ર મુખ ને શાંતિ વસતાં રાજ્યમાં મર્યાદાયથી;
 મુશ્કેલી સાધન રાજ્યનાં બે ન્યામને પાળે મથી. ૫૬

૧ નૌશીરવાન ઈસાનનો સ્વામીનિયન્ત્રણી બાદશાહ હતો અને તે
 અતિસાર નિષ્પક્ષપાત તથા ન્યાયપરાયણ હોવાથી પોતાની મનમાં તેમ જ
 પ્રમસ્ત વિશ્વમાં 'નૌશીરવાને આદિલ' અથવા 'આદિલ શાહનશાહ'
 એવા ઉત્કૃષ્ટ ઉપનામોથી ઐજબાતો હતો. દહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે કે
 અન્ય સર્વ રાજ્યકર્તાઓએ પણ ન્યાયના વિશ્વમાં નૌશીરવાનનું અનુકરણ
 કરવું જોઈએ. નૌશીરવાન સુસમ્રાન ન હોવા છતાં સુસમ્રાન કવિઓને
 પણ તેની મુખ કંઠે પ્રગટા કરવી પડે છે એ તેની અનન્ય ન્યાયશીલતાનું
 જ બદ્ધ પરિણામ છે. ૨ રાસ્ત=સત્ય. ૩ દાખ=દેખાડ.

અન્યાર્યનિન્દા

હરિગીત

અન્યાયથી આ વિશ્વ સઘળું નષ્ટ રે થૈ જાય છે;
જ્યમ પવનના આઘાતથી નિર્મૂલ ઉપવન થાય છે;
અન્યાયને આદર ન આપે તું યદા સન્માનથી;
તો અસ્ત તારા રાજ્યમાં સુખસૂર્યનો કો દિન નથી. ૫૭

જવાણા યદા નિજ રાજ્યમાં પ્રકટાવૌ તેં અન્યાયની;
તો જાણુ કે પ્રકટાવૌ તેં જવાણા પ્રજાની હાયની;
દુઃખી મનુજના હૃદયથી તે હાય નીકળી વેગથી;
સ્થળજળમહીં પ્રકટાવશે પાવક મહાઉદ્ધવેગથી. ૫૮

નખળા તથા લાચાર જનપર જુદમ નહિ કરતો કદા;
પ્રતિપજ મરણ શિરપરં બ્રમે લાય રાખ એવો સર્વદા;
પીડાયલાને પીડવાનો ચત્ત ચિત્ત ચહીશ મા;
ને પીડિતોની હાયથી તું લક્ષહીન રહીશ મા. ૫૯

ગર્વિષ્ઠ ! કૂલી ગર્વથી, કર નહીં અત્યાચાર તું;
એથી પ્રભુનો કેાપ તારાપર ઉતરશે, ધાર તું;
ખલહીન કે મિત્રહીનને તું કદાપિ ન સંતાપજે;
રે જાય જલિમ દોજખે એ તત્ત્વ હૃદયે સ્થાપજે. ૬૦

સંતોપસ્તુતિ

હરિગીત

હે હૃદય ! જો તું મેળવે સંતોષને સંસારમાં;
તો રાજ્ય તારૂં વ્યાપશે સુખસુષ્ટિના વિસ્તારમાં;

એ હોય તું જન દીન તો યં ન રદન કર્તો ખેદથી;
 દારણુ, પુષ્પ ધીમાન આગળ ધન ગણત્રીમા નથી ૮૬
 દાના કેદા ના ગરીબીથી લેશ પણ શર્માય છે,
 મગડો રહેતા એ ગરીબીથી નળી^૧ દેખાય છે,
 મોતુ તથા રૂપુ ઘરેણા ધનાઢ્યોના છે સદા,
 ને દીન શાંતિ ભોગવે આનન્દથી સુખ મર્વદા ૮૭
 જે તુ તવ ગર્વ હોય નહિ, દિલગીર નહિ તો પણ થલે,
 મિત્રીન^૨ પાસેથી ન 'કન' સુસ્તાન પણ લે, ધાર્ત્રે,
 હૃદય^૩ પણ હાલત મહી ઉત્કૃષ્ટ આ મતોષ છે,
 જે ભાગ્યશાગી જાળવે સતોષના તે કોષ છે ૮૮

દોહરો

વિહ્ન નહે મહાભાગ્યનું, હોય યદા એ ભાવ;
 તો મતોષન્યોતિને, આભામા પ્રકટાવ ૮૯

લોભનિન્દા

ભુજગ પ્રયાત

નરો ! લોભના ભાગમાહી ફનેવા,
 છટ્ટી છાકટા લોભમયે ચયેલા,
 ચટ્ટી જરૂર ગમાવે નહીં નિન્દગીને,
 ગ્હો ખુગ્ ખુદાની ઠની જાદગીને ૯૦
 ફને જે નરો લોભના ભાગમાય,
 નમી નિન્દગી તેમની નષ્ટ થાય,

૧ નળી-મગડો દુલ, પવનવર, રસુલ. ૨ લગ્ન-દાના વ

૩ મિત્રીન-નહિ ૮ જાન-ધન, કન

હશે કાઝુંખો ઘેર તારે બબનો;
 અતુર્થાશ ભૂવિત્તલંકારમાંનો. ૬૬
 તથાપિ ખરે આખરે મેલોં માયા^૨;
 મળી ધૂળમાં આ જવાની જ કયા;
 દહે દામ^૩માટે કહે દેહ શાને ?
 વહે ભાર ઠાલો, નહીં કેમ માને ? ૬૭
 કયા જન્મમાટે કરે દામ લેમાં;
 નહીં ચાલશે આખરે દામ લેમાં;
 કર્કુ ચિત્તને લીન તેં વિત્ત^૪માંહી;
 યયો શોકનો ભોગ તેથી જ આંહી. ૬૮
 થઈ આશકે જરૂર સદા દામ ચૂમે;
 ખની મસ્ત બેબાકજો ખૂબ ધૂમે;
 યયો દામનો શ્વાન જેવો ચિકારી;
 કયામત^૫નોં ચે યાદને તેં વિસારી. ૬૯
 અરે, નીચ ! ધિક્કાર, ધિક્કાર તૂને;
 ન આનન્દ દે કાંઈ સંસાર તૂને;
 ત્યજે ધર્મનું ધામ જે દામ કાળે;
 નહિ સ્વર્ગમાં તે કદાપિ વિરાળે. ૭૦

વિનય તથા ભક્તિપ્રશંસા

ગોપાયા

સદ્ભાગી નરનારીના જે ઉત્તમ ગુણ તે એ છે.
 વિનય દૃઢ્યમાં સદા તેમના સ્થાયી થઈ રહે છે;

૧ ભુજો પૃષ્ઠ ૮૪ મારું પાદટિપ્પલ ૨ માયા=ધન ૩ દામ=દબ્ય,
 ૪ વિત્ત=ધન. ૫ આગકે જરૂર=હિંમતીનો લોગુપ. ૬ કયામત=અંતિમ
 ન્યાય દિવસ.

વિનયહીન યાતું એ વિશ્વે ઉત્તમ નથી મનાતું;
 કારણ કે, ધન પણ એ વિનયવડે મેળવી શકાતું. ૭૧
 સુખનો પણ જે મુખ્ય હેતુ તે વિનય સત્ય એ માનો;
 વધે વિનયથી પ્રકાશ નિશ્ચિત અંતરમાં આત્માનો;
 વિનયશીલ યાવાની જે તું દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરશે;
 તારાં સ્વર્ગદ્વાર સદાને માટે, બ્રાત, ઉઘડશે. ૭૨
 બુદ્ધિશાળી જન કદા હૃદયથી નથી વિનય પરિહરતો;
 કારણ કે, તે કોઈ વરતુને વર ન વિનયથી ગણતો;
 સુખથી પ્રભુની કરી પ્રાર્થના જે પવિત્ર વપુ^૧ શખે;
 નરકદ્વાર ન તે મનુષ્યને કદાપિ ઇશ્વર દાખે. ૭૩
 કરે બંદગી જે તું, સાધ, મન્યાધી પૂરી;
 સ્વર્ગરૂપ શાશ્વત ધન પામે, ઈચ્છા રૂઢે ન અપૂરી,
 જેવી રીતે સકળ સૃષ્ટિને સૂર્ય પ્રકાશ આપે;
 તેવી રીતે તારા હૃદયે ભક્તિ તેજને સ્થાપે. ૭૪
 વિશ્વવિકાસભયમાં બેઠી અનુત્તમ છે આ જે;
 ઉત્પાદક વર પરમેશ્વરનાં શુભસૂત્રન, મન! ગાળે;
 કરે એક નિલાયી જે તું પ્રભુપ્રાર્થના શુદ્ધ;
 તારી સાથે કરશે મેત્રી શીઘ્ર મનુષ્યો બુદ્ધ^૨. ૭૫
 કરી પ્રચંડ પ્રયત્ન, બધો, ધાર્મિક અવસ્ય થાળે;
 કારણ, કેવળ ધાર્મિકનું છે સ્થાન સ્વર્ગમમાળે;
 પવિત્રતાથી આત્મદીપને, નર જે તું પ્રકટાવે;
 સાગ્યશાળી બીજા સકલો સમ તને ય ઇશ બનાવે. ૭૬

પરહેઝગારી^૧ને ન કયામતની કે ચિન્તા ચાતી;
 નથી પાપમલ તેથી આંખો રહે તેમની રાતી;
 અહીં માન ને કીર્તિ મેળવે પરસોડે મુખ ભારી;
 માટે, લાઈ, લાવ ધરીને પાજો પરહેઝગારી.^૨ ૭૭

શયતાન^૩ની શિકાયત^૪

હરિગાથ

સરહાર જેનો મુદિમાં શયતાન લાનવો હોય છે;
 પરમેશપદવી માનવી તે નિત્યમાટે જોય છે;
 કે મન! કહાપિ ન પાપની ગતિમાં સ્વમતિને ધાર ભે;
 રાજે કયામત^૫માં ન થાયે શર્મથી લાચાર તો. ૭૮
 શયતાન છે નાઠાન જેનો પરમજીવનમિત્ર છે;
 નહિ પામશે, નિશ્ચિત કહું છું, સ્વર્ગસૌખ્ય પવિત્ર તે;
 દક્ષો નિરંતર પાપપથથી જતા દૂર જણાય છે;
 જ્યમ શર્કેરા જળમા, મનુજે ત્યમ પાપમાં ગર્જો જાય છે. ૭૯
 મહાભાગ્યશાળી સુત્ર નર, એ પાપથી ગભરાય છે;
 જ્યમ અભયી છે ચન્દ્ર, ત્યમ નર પાપથી ઢંકાય છે;
 વગગીશ તું ન વિકારને, તે નરકમાંહી નાખશે;
 ત્યાગીશ નહિ જો પાપને તો તું નરકવાસી થશે. ૮૦
 આ દુષ્ટ ને અપવિત્ર કર્મોના બલાદયે પ્રવાહથી;
 મુંદર સુમનજીવનસદન નહિ નષ્ટ કર ઉત્સાહથી;

૧ પરહેઝગારી=સાધુ પુરુષ, સંયમશીલો. ૨ પરહેઝગારી=અંધમ-
 શીલતા, સાધુતા ૩ શયતાનના પરિચયમાટે પૃષ્ઠ ૮૩ માનું પાદટિપ્પાન
 જુઓ. ૪ શિકાયત=નિન્દા. ૫ મેન્ડે કયામત=ચાલતો અંતિમ દિવસ

જો મર્મ લાણી ધર્મનો, દુષ્ટર્મથી શર્માય, તો;
 નહિ સ્વસ્થસૌખ્યદ મારના કુવિકારથી લેપાય, તો:- ૮૧
 તું સ્વર્ગના સન્માનમય ઉદ્ધાનમાં વિચરી કરી;
 આનન્દલોગ વિલામવૈભવ લોગવીશ બહુ હરિ;
 તું નરકમાધનને ત્યજી, લે સ્વર્ગસાધન મેળવી;
 પરમાત્મામાં આત્માને, તાવ ? તું દે લેળવી. ૮૨
મદિરાપ્રશંસા^૧

હરિગીત

માફી^૨ લલા ! તું તું લાલ પાણી હાલ લાવી આપને;
 ઈચ્છા થઈ છે પાક મદોપમસ્વ આલે પી બને;
 એ રક્તરંગી વાતણી^૩ દે સ્વર્ણના પાત્રે ભરી;
 માથૂકના ઓઠો સમી એ આત્મશાન્તિકરી ખરી. ૮૩
 રતિલોગિ રમણીદ્વયનો એ મધુરતમ નિધર્પ છે;
 આપે પુરુષ જો પ્રેમલોગી, વધે તેનો હર્ષ છે;
 એ સુધા સમ સુન્દર સુરાને લાવ ભરોને પાત્રમાં;
 તો શોક જાય મુગધથી ને હર્ષ ગાળે જાત્રમાં. ૮૪

૧ માર=કામરેવ અથવા શયતાની દવસ. ૨ મદાત્મા શેષ સ્મૃતિએ
 મદિરાની મયસાથી મદો સાધારણ દારના વખાણ કરેલા છે, એવા અર્થને
 રમણજ્વાનો કોઈ એ પણ પ્રમાદ ન કરવો, તારણ કે, આ એ- રૂપ છે
 ઈશ્વરી કવિએની પરમેશ્વરને 'માથુ' પ્રિયતા- બહિને 'શરાવ' -
 મદિરા-વધા પોતાને આરા-ભજના નિષેધનથી આબ્દાન કરવાની
 ને- પ્રજાલિમળ થઈ ગઈ છે, નિબલવાએ નેમને સ્વભાવજ થઈ
 નેમ છે નેશ્વે આમાં બહિ તે મદિરા, માથુ- તે મિત્ર (ઈશ્વર) અને
 આગ- તે કવિ પોતે કલ્યાદિ અથેનિજ સ્વીકારવાના છે ૩ આદો=દાઃ
 વાનાજ, અર્થાન્ સુઠ ૪ પાક મદો=પવિત્ર મદાત્માએ ૫ વાતણી=મદિરા
 ૬ નુરા=મદિરા.

જે મિત્રદર્શન ઇચ્છિતો, આનન્દમાં તે નર રહે;
 સ્મરતો સદા જે મિત્રને તેને લલો જનતા કહે;
 જે મિત્રમુખમાં સર્વદા આસક્ત છે તે ભક્ત છે;
 જે મિત્રમન્દિર નિકટ વસતો હર્ષભાવનયુક્ત છે. ૮૫
 અય્ય દોસ્ત ! પેલો લાલ રંગી લાવે ખ્યાલો મધનો;
 દિલ્લદારના^૧ મહેરા સમે ખ્યાલો નિરાલો મધનો,
 આ મધનું સેવન કરે જે પાક જન તે ઔર છે,
 લજગત^૨ નશાની ભોગવે જે પાક મન તે ઔર છે. ૮૬

તારીફે વફાદારી^૩

જુન'મ પ્રયાત

રહેજે વફાદારીમાં, ભાઈ, પક્ષ;
 ન ચાલે વિના છાપનો કોઈ સિક્કો;
 ન પાછો હટે માર્ગથી જો વફાના,
 થશે દુશ્મનો દોસ્ત તારા સદાના. ૮૭
 વફાદારીથી જો ન દિલ્લને હટાવે;
 લજાઈ જવાનો નહીં વક્ત^૪ આવે;
 વફાના મકામથી કદમૂ પહોં કાઢે;
 ચંદમે, ભણ, તો નિન્દતી દોસ્તદાદે. ૮૮
 યહુ ભિન્ન સન્મિત્રથી પાપ એ છે;
 'નથી એ વફા' એમ લોકો કહે છે;
 યહું એવફા ખાસિયત^૫ ઔરતોની;
 નહીં શીખું તું એ નિયત^૬ ઔરતોની. ૮૯

૧ દિલ્લદાર=મધાસ, પ્રિયવતમા ૨ લજગત=સ્વાદ, હિપ્તભાવ ૩ વફાદારી=એકનિષ્ઠતા. ૪ વક્ત=સમય, પ્રસંગ. ૫ મકામ=મકાન, આગાર ૬ ખાસિયત=સ્વભાવ, નૈસર્ગિક ગુણ. ૭ નિયત=મનોભાવના, મનોરત્નિ, હૃદયનો ગુણ.

ફરે વાદળાં જેમ આકાશમાંઈ;
 ન તેવી કદા દાખ તું બેવડાઈ;
 ન મિત્રો પ્રતિ જો કૃપા તું ઘટાવે;
 વડાદાર સંસારમાં તું કહાવે. ૯૦

કૃતજ્ઞતા પ્રશંસા

વચનતિલકા

જે છે કૃતજ્ઞહૃદયી જન વિશ્વ આખે;
 આભારકાળ રસના નહિ બંધ રાખે;
 ના બોલ વાક્ય વિભુના ઉપકારહીન;
 એ ધર્મ, માન વિભુનો ઉપકાર પીનર. ૯૧

એથી મદવ વધશે તવ ઋદ્ધિસિદ્ધિ;
 પામીશ તું જય, ધરી સુકૃતજ્ઞ સુદ્ધિ;
 ગાતો રહે મરણ સૂઝો પ્રભુપકાર;
 આવે કદાપિ નહિ, માનવ, તોય પાર. ૯૨

સંસારમાંહિ વિભુનો ઉપકાર માગ;
 શૃંગાર એ જ નર ધાર્મિકનો વિચાર;
 જો તું ષ્ઠીશ હરિના ઉપકાર નિત્ય;
 તો મેળવીશ સુરસૌક્યસુખો અચિન્ત્ય. ૯૩

૧ કૃતજ્ઞતાને મટિ મૂળમાં 'શુક' શબ્દ છે એ ફારસી શબ્દને 'ઈશ્કરે
 કે કાઝ પલ આપુ હોય તેમાં સત્તાપ નાનીને નિવંતર તેને શુદ્ધ અંતઃકર્મથી
 કપલર માનવો' એવા વિચાર અર્થ થાય છે. એ શબ્દનો સર્વથા સમાનાર્થ-
 દર્શક શબ્દ સુજ્ઞાની કે અસ્મદત્ત ગણદેવમાં ન મળેલા કદા 'કૃતજ્ઞતા' શબ્દમાં
 એનો કાલક જાણ જણવાનો દોષથી અર્થ 'કૃતજ્ઞતા' ગણદેવી યોજના
 કરાયેલી છે. એ જાણના અર્થનું નવન જાણમાં જાણાવર કરતા કાલ પાર કેવી
 વિદ્યોજના આવી પડે છે તેનું આ એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે ૨ રસના=ચિન્તા
 ૩ પીન=પુષ્ટ, ૯૨ ૪ પ્રભુપકાર=પ્રભુનો ઉપકાર ૫ સુરસૌક્યસુખ=સ્વર્ગના સુખો.

ધૈર્યસ્તુતિ

દોહરા

ધૈર્ય સહાયક જો હશે, તારો વિશ્વે બ્રાત;
 તો શાશ્વત ઐશ્વર્ય તું, પામીશ દિવસ રાત. ૯૪
 ધૈર્ય રાખવું છે સદા, પયગંબરનો ધર્મ;
 ધર્મોત્તમા ત્યજતા નથી, ધૈર્ય, જાણીને મર્મ. ૯૫
 મનની આશા ધૈર્યથી, સત્વર સફળ થાય;
 ધૈર્ય વિના ખીજો નથી, એકે શ્રેષ્ઠ ઉપાય. ૯૬
 મનઃકામનાને કરે, પૂર્ણ, ધૈર્ય નિઃશંક;
 સંતોષે તે સર્વને, હોય રાય કે રંક. ૯૭
 નવું સ્થિતિમાં ધૈર્યને, ધરવામાં છે સાર;
 કારણ કે, એમાંહોં છે, રહસ્યનો ભંડાર. ૯૮
 કરે હૃદયમાં ધૈર્ય જો, આશા-આવિર્ભાવ;
 સંકટ તેમ જ દુઃખથી, કરે સદેવ ગચાવ. ૯૯
 ફૂંચી આશાદારની, એક જ ધૈર્ય મનાય;
 જેતા^૧ આશાદેશનો, ધૈર્ય ભૂપ લેખાય. ૧૦૦
 જો તું ધાર્મિક હોય તો, ધાર ધૈર્યનો ભાવ;
 અધીરતા શયતાનનો, સદેવ નીચે સ્વભાવ. ૧૦૧

સત્યસ્તુતિ

માલિની

મન ! યદિ હૃદ રાખે, સત્યને તું વિલાસે;
 ધન થઇ તવ સંગી, મિત્ર સદ્ભાગ્ય યાશે;
 સુમતિ નર ન જાતા સત્યથી દૂર જાણે;
 યતો ભવમહિં કીર્તિ, સત્યથી જો પ્રમાણે. ૧૦૨

અરણ્ય-ઉદય જેવું, અત્ય જો નિત્ય જોલે;
 તિમરપટલ^૧ને તે, જ્ઞાનથી નિત્ય જોલે;
 વચન યદિ ન જોલે, અત્યથી હીન જાંધુ;
 તરોચ સહજ તો તું, ઘોર સંસારસિંધુ. ૧૦૩
 નહિ નહિ નહિ વસ્તુ, અત્યથી શ્રેષ્ઠ કાંઈ;
 ભયકર નહિ કાંટા, અત્ય-ઉદ્યાનમાંઈ;
 સરતિ^૨ મનુ જ વિશ્વે, અત્યને ધારો ચાલે;
 વિભવ^૩ વિપુલ તેને, વિશ્વનો નાથ ચાલે. ૧૦૪

અસત્યનિન્દા

સારઠા

છે જેનો વ્યવસાય, અસત્ય વદવાનો સદા;
 મુદ્રિત પામશે હાથ, કેમ કયામતને દિને ? ૧૦૫
 જિવ્હા હોય અસત્ય, જરાય જેની વિશ્વમાં;
 તેજોહીન જ સત્ય, હૃદયહીન તેનો હશે. ૧૦૬
 અસત્ય હાથ જરૂર, મનુષ્યને શર્માવતું;
 અસત્ય મારે નૂર, લાવે વર્ગો નિલંબજતા. ૧૦૭
 ધીમાનો^૪ શર્માય, અસત્યવાદીસંગથી;
 તેનો ભાર જરાય, કારણ કે. ન સમાજમાં. ૧૦૮
 અસત્યનો ઉચ્ચાર, કદા ન કરતો વદનથી;
 અસત્યભાષી ધાર, વિશ્વસનીય ન, નીચ તે. ૧૦૯
 દનિષ્ટ કે ન વિશેષ, અસત્યથી સંસારમાં;
 કારણ, એથી હમેશ, નામ કલંકિત ચાય છે. ૧૧૦

૧ તિમરપટલ=મુગનરૂપ અધમરૂપ. ૨ સરતિ=વિસદિત, પ્રેમથી.

૩ વિભવ=વૈભવ, મુખ. ૪ ધીમાનો=બુદ્ધિમાન પુરુષો.

વર્ષોવે ધિક્કાર, જન અસત્યવાદીશિરે;
 મનસ્તાપનાં દાર, અસત્ય ઊઘાડે સદા. ૧૧૧
 અસત્યનો વ્યાપાર, ત્યાજે, બ્રાતા ! શીઘ્રતર;
 ગ્રહી અત્ય સુખકાર, વિહર મદા આનન્દમાં. ૧૧૨

પરમાત્માની ઉત્કૃષ્ટતા

હરિગીત

વિસ્તૃત તથા આ ચળકતા આકાશને અવલોક તું;
 શતલો વિતા છાદન ટકેલું જોઇ ચિત્ત ચકિત થતું;
 અળ એક સમ આકાશરૂપી તંબૂને જો નયનથી;
 તેમાં પ્રકાશિત દીપને પણ જોઈ લે તું ચતનથી. ૧૧૩
 જો જો સિંધાહી એક તેમ જ એક નર મુલ્તાન છે;
 છે એક તો 'કર' માગતો ને ન્યાય એક પુમાન છે;
 છે એક જન આનન્દભોગી, શોકભોગી એક છે;
 છે એક આશાપૂર્ણ બીજો નિરાશામાં છેક છે. ૧૧૪
 છે એક રાજા તો અજાજન એક છે સંસારમાં;
 છે ધનિક કોઇ, ઉલો કોઇ દરિદ્રતાના દારમાં;
 નર એક જો સિંહાસને ને એક વસુધાતલવિશે;
 બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો એક ધારે, છિન્ન બીજાનાં દિશે. ૧૧૫
 ઠંગાલ છે જન એક બીજો માલદાર જણાય છે;
 છે વિરાગી નર એક તો આસક્ત અન્ય લણાય છે;
 વપુ એકમાં આરોગ્ય છે તો રોગ બીજામાં રહે;
 છે વૃદ્ધ કોઈ પુરુષ તો નવયુવક કોઈને ઠહે. ૧૧૬
 છે કોઈ નર ધર્મિષ્ઠ તો વર્ણો કોઈ પાપી પૂર્ણ છે;
 છે સુખી કોઈ, કોઈનાં મન થયાં દુઃખે ચૂર્ણ છે;
 આ એક નૈતિક, વિવેકી, શ્રદ્ધાળુ છે જો માનવી;
 તો તે હવસ ને ફસાદોની વાત કહે અવનવી. ૧૧૭

જો એક નર આનન્દા તો કોષિષ્ઠ બીજો સર્વથા;
 સુખમાં રમે છે એક બીજો સંકટોમાં નર તથા;
 હા, એક તળીમાં અને સંતાપમાં બીજો વસે;
 રોઢન કરે નર એક તેને બેઘને બીજો હસે. ૧૧૮
 માનાસને નર એકે જો બેસે બની ઉમરાવ છે;
 દુર્દેવજન્ય વિપત્તિમાં બીજો થયો ગરકાવ છે;
 વિશ્વામહિષવનમાં વસી જન એક ભોગો ભોગવે;
 ને શોક, ચિન્તા, દુઃખમાં બીજો ભટકતો આ ભવે. ૧૧૯
 જો નર મુલાગી એકે હસતો શાદમાનીધી સદા;
 ને અશ્રુધારા અન્યનાં દુઃખથી વહે છે દુઃખદા;
 ભગવાનની શુભ ભક્તિમાં જન એક અતિ અનુરક્ત છે;
 ને પાપકર્મે અન્ય જન તનુ મન ધને આત્રકત છે. ૧૨૦
 નર એક ધર્મબ્રંધને દિનરાત્રિ કરમાં રાખતો;
 અદ્યૌપહર નર અન્ય મદિરાપાત્ર કરમાં સ્થાપતો;
 નર એક રૂહેતો લીન પ્રતિજ્ઞા ધર્મના મુવિચારમાં;
 તો અન્ય નર મતિ રાખતો સદ્ધર્મના સંહારમાં. ૧૨૧
 સંહારાચ્ચાળી એક નર સંસારમાં વિહાન છે;
 દુર્ભાગી બીજો નીચ નર નિર્લજ્જ ને અજ્ઞાન છે;
 છે પકલવાં, આલાકે તેમ જ બહાદુર નર એકે તો;
 બીજો ઘણો હરપોકે જીવનમાં નિરાશા દેખતો. ૧૨૨
 નર એકના ભંડારમાં ધન ધાર અપરપાર છે;
 તો અન્ય જનને અન્ન પલ્લુ ખાવા નહીં તિલભાર છે;
 સુખવિપુલતાથી એક નર દિન રાત્ર નિહાળે રાત્રને;
 ને રાત્ર માને દુઃખથી બીજો મુદિચ્છે પ્રજાતને. ૧૨૩
 આનંદને ઉપભોગતો નર એકે સ્વર્ગોચાનમાં;
 તો અન્ય માનવ વિચરતો સંતાપનરકસ્થાનમાં;

છે ન્યાયદાતા એકે ન્યાયપ્રિય મનુજ સંસારમાં;
 ને અન્યે ન્યાયાધીશ છે અન્યાયના આકારમાં. ૧૨૪
 આ સૃષ્ટિના મોહકે પદાર્થોમાં ન તૃષ્ણા રાખવી;
 ઉત્કૃષ્ટ નીતિ એષ્ટ પુરુષોએ નિરંતર દાખવી;
 વિશ્વાસ નશ્વર વિશ્વનો, વિદ્વાન નર! નહિ રાખવો;
 કયમ કે, કરે તે નાશ જીવનનો નિરંતર અવનવો. ૧૨૫
 જો હોય સૈન્ય અસંખ્ય, નહિ વિશ્વાસ તેમાં રાખશો;
 કારણ, કદાચિત્ એક વૈરીથી પરાજય પામશો;
 વિશ્વાસ નહિ નિજ રાજ્ય, ધન ને સૈન્યનો કરવો કદા;
 કારણ, હતાં તે પૂર્વ ને રહેશે પછી પણ સર્વદા. ૧૨૬
 દુષ્કર્મ નહિ કર, દોસ્તથી દુષ્કર્મનો અનુભવ થશે;
 તું વાવશે અહીં ખીજ જેવાં ફળો તેવાં પામશે;
 મદ બાદશાહીનો કદાપિ ન ચિત્તમાં તું લાવતો;
 ફરમાન રખતું જો થશે, દેવો જ પડશે જીવ તો. ૧૨૭
 મોટા ચક્રનશાહો ઘણા માલીક મોટા દેશના;
 ને વિશ્વજેતા વીર નર જે પહલવાની વેશના;
 બહુસંખ્ય રિપુદલના વિદારક શૂર જન વિરલા યાજ;
 કરવાલ ધારી વિશ્વને ક'પાવનારા તે સખ. ૧૨૮
 નિઃસ્ત્રીમ મુંદર રૂપશાળી યુવા પરણેલા નવા;
 ગૂંગારપૂર્ણો નવોદા યુવતી મહામદનોદલવા;
 નિજ સર્વ સમ કદ, નયન મૃગ સમ ને ગુલાળી ગાલથી;
 નરહૃદય હરતી મધુર વાણી ને મનોહર ગાલથી. ૧૨૯
 એવી કસોડો કામિની ને નામદાર નરો ઘણા;
 નાખુદ ક્રીષા મૃત્યુએ ન વિનાશમાં રાખી મણા;

ત્યારે યમ આ જિન્દગી પૂરી, દબાવી મસ્તકે;
 દીધાં હુપાવી ખાકમાં, હો દીન દેખ, મસ્ત દે. ૧૩૦
 છે અંત આવ્યો એમ જીવનનો અરે આ મુદ્દિમાં;
 લાગ્યો ન એનો શોધ ટૂંકી મનુજની આ દૃષ્ટિમાં;
 આનંદદાયક વાયુલહરીમાં ન ગૃહને બાંધ તું;
 આકાશ તે પર અંદરો બહુ નિરંતર વર્ષાવતું. ૧૩૧
 આ આત્મનાશક વિશ્વ નશ્વર નહીં વિશ્વસનીય છે;
 કામજી, ન એમાં જીવ એકે પૂર્ણ મુખલાગીય છે;
 નહિ પ્રેમ તારો રાખ તું આ દીન વૃન્દા દેશમાં;
 આપત્તિ દુઃખોથી ભરેલા, શોકના અવશેષમાં. ૧૩૨
 હે તાત ! નિત્ય પદાર્થ દેખ પણ નથી સંભારમાં;
 માટે ન જીવન પૂર્ણ કર ગફલત તણા આ ગારમાં-
 મન ! મોહથી રૂમ નહિ અશાશ્વત વિશ્વમાં દે. દિવસ તું;
 આ શેખ સાદીના વચનને કશું માંહી પ્રવિશ તું. ૧૩૩
 તું ગત્ય, તપ્તો તાજ ને જ્યેષ્ઠવ્રજથી ના ભૂલતો;
 જલવૃષ્ટિ થાશે દુઃખની, માટે ન મુખથી ફૂલતો;
 ઉન્મત્ત થેશ ન મોહોને ધન, સૌખ્ય, મોદ, વિદ્યામયી;
 થણ એકમાં બદલી જશે એ સમય તેના નાશથી. ૧૩૪
 સત્તા તથા અધિકારના ચળ નિત્ય ચિત્તવિકારથી;
 ચળતો નહીં, પરિણામ એનું આવતું સંકારથી;
 આ વિશ્વ ઉપવનમાં ન એવું વૃક્ષ એકે સાંપડે;
 જે પર કદા દ્રહિયારના હથિયારનો ધા નહિ પડે. ૧૩૫

કરીમા સુમાસ

ભક્તભોગીસંવાદ*

ગાત્રી

ભોગી—

મૃગનયના વિધુવદના, રસિકા ગજગામિની ધ^૧ રામાનો;
જેણે સ્વાહ ન લીધો, તેનો સંભવ^૨ વૃથા ધરા^૩ માનો. ૧

ભક્ત—

નિર્ગુણ સર્વવ્યાપી, ચિદાનન્દ સૌખ્યદ પુરમાત્માનો;
જેણે શોધ ન કીધો, તે નરનો વ્યર્થ જન્મ છે, માનો. ૨

ભોગી—

મધુરભાષિણી રમણી, યુવતિ સુગંધા મનોહરા નારી;
નહિ જે નરના ગૃહમાં, તેણે કાયા ભારરૂપ ધારી. ૩

ભક્ત—

દાણુનું સુખ યાવામાં, કાન્તાકાયા-ઉપવનના માળી;
પરંતુ શાશ્વત સુખને, પડશે હેલું સ્વહસ્તથી બાળી^૪. ૪
માટે ભવમાં^૫ જેણે, કામવાસના મલિન નથી મારી;
વ્યર્થ જન્મ તે નરનો, તેણે કાયા ભારરૂપ ધારી. ૫

શાફલ વિકીરિત

ભોગી—

આવી અંજરથી અહા વિધુમુખા માયાલરી મોહિની;
જેનો કંઠ તિલોત્તમા સમ તથા ઓઠો સુધા સ્નેહિની;
કાળા મેઘ સમાન કેશ શિરના શોભી રહ્યા મૂલતા;
તેમાં તિર્યક પુષ્પવેણી દિસતી બાણે સુવિદુલતા ! ૬

* આ કાવ્ય ‘સમાયોગિક’ વૈભાસિકના ધ. સ. ૧૯૦૨ ના એપ્રિલ માસના (૨૯) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયું હતું.

૧ ધ=સદૃશ્યુત્પત્તી. ૨ સંભવ=જન્મ ૩ ધરા=પૃથ્વીમાં. ૪ બાળી=પ્રબળી, બાળી. ૫ ભવમાં=સંસારમાં.

ધારીને અતિ નમ્રતા વિનવતી પાસે ગ્હી થોપિતા,
 યોગી વાક્ય વિનોદકાન્ડ અને વૃત્તિ કંઠી તોપિતા,
 ડાન્તા બે મર્જી જાય ભાગ્યખગથી એવી ભરે માનવી,
 એથી લેશ વિશેષ મૌખિક મળે રી વસ્તુ સ્વર્મા^૧ નવી ? ૭

ગીતિ

કરિવગ્ગર સમ જઘનો, મુખ વિલાવરીપતિ સમાન ધવલ,
 કુચ બે કનકકલશ સમ, ઠરે મનોભ્રમ નવ એમા નવલ ૮
 ગ્તનમ ઠળની શોભા, યે વૃદ્ધિગત મુન્તાફલકારે,^૨
 દૃશ ઠટિતટ શોભાવે, કાચનઠટિમેખલા^૩ બુએ ભાટે ૯
 થાન થાલતી અપલા, યતો મનોહર નૂપુરજ કાર,
 નમી વસ્ત્ર મટોએ, દૃશ્ય મહારમણીય દૃદ્યકાં ૧૦

સંક્રાન્ત-

અર્પિત કરિ ગમએ, જઘનો તે મૂત્રાવણસ્થાન,
 વદન તુલિત શશધરથી, પલ તે સ્વેદમાગાગ મલિન માન ૧૧
 ઉપમિત કનકકલશથી, સ્તનો ખીન ગ્નમામની અથી,
 વૃથા મહત્તા પામ્યુ, નારીનું નિઘ કેય ઠવિજનથી ૧૨

સાદૃશ્ય વિકીરિત

વાગ્વાર અતીવ નિઘ ભવમા, વદા નથી, મુન્દરી,
 નારી મોહન શશમા ન દુન્યો તેને ન મુખિ વગી,
 ભૂતીને બુલ ગમનામ ગટો ગમા સદા બે અએ,
 નૌકા તે નહિ પામશે તરે જવા મસારના સાગરે ૧૩

૧ સ્વર્મા-સ્વર્જના ૨ મુન્તા-લકારે માલીના દારથી. ૩ કાચનઠટિ
 મેખલા સ્ત્રીઓને પહેરવાનો સોનાનો કમરડો (કર્ણાટક આદિ દાક્ષિણાત્ય
 દેશોમાં ઠટિમેખલા પહેરવાની ઠટિ અવાપિ પ્રચલિત છે)

હરિગીત

તટસ્થ—

બે નિંદા નારીને કહો, તો એ તમારી ભૂલ છે;
 સંસારના અસ્તિત્વનું નારી જ દંતમ મૂલ છે;
 સંસાર છે સાગર થકા તો સુન્દરી શુભ ફલ^૧ છે;
 નારી નથી તો માનજો સંસાર પણ આ હૂલ છે. ૧૪
 નારી નથી તો નર નથી, નરને રમા^૨ ઉપજાવતી;
 ઉત્પત્તિ નારીના ઉદરથી ઇશવકતોની થતી;
 નારી ન નર ઉપજાવશે તો કોણ લગશે રામને ?
 દીપાવશે નિજ વાસથી રે કોણ મોક્ષસુધામને ? ૧૫
 ઉલ્લુપ્ત શાસ્ત્રોમાં કહ્યો એથી ગૃહસ્થાશ્રમ સદા;
 નારી વિના એ ગૃહસ્થાશ્રમ પૂર્ણ થાતો નહિ કદા;
 ત્યાગી જનો જો ત્યાગ્ય નારીને કહે, તો યોગ્ય છે;
 પણ ગૃહસ્થોભાટે રમા વંદા તથા ઉપભોગ્ય છે. ૧૬
 ‘ છે નિંદા નારી ’ વચન મુખથી ભક્ત એ ઉચ્ચારતા;
 તે છતાં ભક્તો સર્વથા ન અલિપ્ત લલનાથી થતા;
 ક્યમ કે, રહે જે ભક્તિમાં તક્ષીન ભક્તો ભાવથી;
 તે ભક્તિ નામક સુન્દરી શું ભતિની નારી નથી ? ૧૭
 મુદ્દભક્તિ, પૂજા, આર્યના ને મુક્તિ નારીજાતિ છે;
 એ ગૃહન્નારીસંગથી ત્યાગી પુરુષની ખ્યાતિ છે;
 આથે લઇને આટલી નારી ફરે ત્યાગી જનો;
 તે છતાં માને નિંદા નારીને વિષય આશ્ચર્યનો ! ૧૮

અભેદભાગપ્રવાસી સ્વામી વિવેકાનન્દના સ્મરણમાં એક પ્રેમમયી પત્રિકા*

હરિગીત

હે આર્યભૂતા અમર આત્મજ ! દેશભક્ત પુરુષ મહા;
સ્વામી વિવેકાનન્દ ! તારા શુણ અકથ્ય બહુ અહા;
માનવશરીરે મેદિનીમાં^૧ અદ્ય કીધો વાસ તે;
તવ જન્મદિનને ધન્ય દિન માન્યો તથાપિ ખાસ મેં. ૧

ચાળીસ સંવત્સર^૨ મહીં એ પૂર્ણતા તવ સ્મરણની;
‘ઠશ વર્ષમાં જ સમાપ્તિ એ તવ ધર્મવિસ્તૃતિકરણની’;
તવ સમુન્નત ને પુરૂષ જીવન અમકિયું ભૂવાસમાં;
જ્યમ દિવ્ય ઉદકા જ્યોતિને વિસ્તારતી આકાશમાં. ૨

તવ કંઠના મૃદુ, શુદ્ધ ને ગંભીર શબ્દે વિસ્તરી;
બહુ મનઃશંકા. ભીતિને જીતી અને નષ્ટા કરી;
જીવન તથા અનુરાગ તેમ જ સ્વર્ગની શાંતિતથો;
સહજોધ તારા શબ્દથી અમને થયો છે અતિ ઘણો. ૩

તવ રવે^૪ કર્મ-અન્નત બાંધનનું કરાવ્યું લાન છે;
ને , ધર્મના બહુમૂલ્ય લાલોનું ચ અર્ચું જાન છે;

* આ કવિતા સ્વામિ વિવેકાનન્દના પોતાના વરદ કારથી રચવાયેલી.
“ પ્રજુદ ભારત ” માસિકપત્રમાં પ્રકટ થયેલી એક અંગ્રેજી કવિતાનો
મુક્ત શુર્લર અનુવાદ ॥ કે જે અનુવાદ “ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા ” ના
પ્રથમ પુષ્પમાં પ્રથમ ઈ સ ૧૯૧૧ માં પ્રકાશિત થયો હતો.

૧ મેદિનીમાં=મૃત્યુમાં. ૨ સંવત્સર=વર્ષ. ૩ સ્મરણ=આરતી અથવા
જીવનદીડા. ૪ ધર્મવિસ્તૃતિકરણની=ધર્મપ્રચારપ કાર્યની. ૫ રવે=શબ્દે.

જેસાડો આત્માને પ્રણયથી લલિતપક્ષીપક્ષમાં;
પહોંચાડો દીધો મોક્ષનિલયે સર્વસાક્ષી^૧ સમક્ષમાં. ૪

આ સદનથી તે સદનમાં તું નિરંતરં ભ્રમતો હતો;
આધાર હુગ્ધી દીન જનનો તું સદેવ થતો હતો;
તું કાઢતો'તો દીનમાટે હૃદયથી નિઃશ્વાસને;
જન દીન હિતમાટે ભજનથી વ્યાપતો આકાશને. ૫

પાશ્ચાત્ય ભૂમાંહી થયો'તો ઉદય તવ નક્ષત્રનો;
તું વંદનીય થયો વિદેશીયા પ્રજા સુવિચિત્રનો;
હે યુનિત આર્યવસુધરાના જ્ઞાનયોગિનું! રંગ છે;
તેં જોડો દીધી પૂર્વ ને પશ્ચિમ ધરાને સંગ છે. ૬

સંસારસરિતાનો પ્રવાહ પ્રખળ વેગે વહનને;
કરો, અર્ધોમાર્ગે જો'તો કરો લાવનાનું હનન ને;
નૌકા અમારી છિદ્રયુત છે, મધ્યમાંડો અમે રહ્યાં;
માયાતણા મુખપટલથી આ નેત્ર અંધ બની ગયાં. ૭

માયાગ્ર મિત્ર! કૃપા કરી નૌકા અમારી થા અને;
આ તમ.સરિતામાંથી પાર ઉતારો તીરસ્થાનને;
દેખાડ, હે સંપૂર્ણ આત્મનું! નેત્ર પણ તું થા ભયે;
આ તમોરજનીને નિવારી તેજમાં લલ્લ બા હવે. ૮

બા-યુગારી તા. ૨૧ મી, ૧૯૦૬

“ સન્મિત્ર એવો અવનોમાં આહા ! કહો
કયાંથી મળે ? ”*

હરિગીત

દાક્ષિણ્ય, શુચિતા, ત્યાગિતા, સામાન્યતા મુખ દુ ખમા,
અનુગમ, સત્ય, સહૃદયતા ગુણ એ મનાયા મિત્રમાં,
ગુણ પ્રસિદ્ધ કરે કદાપિ ન, મિત્રપાપ નિવારતો;
ગુણ મિત્રના કરતો પ્રકટ, તદ્વિત^૧ હૃદયમાં ધારતો ૧

ઉત્સવ તથા દુર્લભિ^૨મા, વ્યસને, રમશાને સંગ જે,
વર્ણો રાજવિપ્લવ^૩, ગર્જદારે પણ મદા સહ અગ જે,
સકટસમયમા અગલાગે, વેલારે પણ ભાગ લે;
સન્મિત્ર એવો અવનોમાં આહા ! કહો કયાંથી મળે ? ૨

સહભાગ્યયોગે સૃષ્ટિમા સન્મિત્ર જો એવો મળે,
તેના સમાગમથી ત્રિવિધ મતાપ આ ભવના ટળે;
આ નયન થાય પવિત્ર એવા મિત્રમુખવિદ્યુદર્શને,
સતુષ્ટ આત્મા, હૃદય અનુભવતુ અનેના હર્ષને ૩

આ સૃષ્ટિનો જ્યમ તમોહન્તા નભવિહારી મિત્ર^૪ છે,
ત્યમ મિત્રનો ચિન્તાનિવાળકે વિશ્વમાં સન્મિત્ર છે,

* ના ૧૦૪ ‘આનંદાથમ’ નામ મારા ગ્રંથમા અર્પણપત્ર
તરીકે ઇ સ ૧૯૦૧ મા પ્રથમ પ્રમુદિત થયું હતું અને તે દિવિત પરિ
વર્તન સહિત અહીં પ્રસ્ટ કરવામા આવ્યું છે

૧ તદ્વિત=તેનું હિત, ત્યાગ ૨ દુર્લભિ=દુર્લભ, વિપતિ ૩
રાજવિપ્લવ=રાજગોત્ર પરસ્પર અવ્યવસ્થિત યુદ્ધ ૪ મિત્ર=મિત્ર

જેને મળે સન્નિમિત્ર નહિ, તે ભાગ્યહીન મનુષ્ય છે;
માનો નિર્ચયકે યથા પ્રત્યંઆવિહીન ધનુષ્ય છે. ૪

સંસારમાં ધનમિત્ર, મદિરામિત્રનો અતિરેક છે;
લપટ, લફંગા મિત્રની પછું ન્યૂનતા નહિ છેક છે;
આલી મવાલી તથા તાલી મિત્ર પુરુષ અનેક છે;
પણ 'મિત્ર'સંજ્ઞા યોગ્ય તો નર લાખમાં કેા એક છે. ૫

મિત્રો ન માનો સર્વને તે નામધારી મિત્ર છે;
૨ મિત્રના આકારમાં હિતચતુષ્ચોજ વિચિત્ર છે;
છે સ્વાર્થ, મિત્રદ્રોહ ધર્મો નામધારી મિત્રના;
થાશે ઢઢાપિ ન મિત્ર એવા પુરુષ દુષ્ટચરિત્રના. ૬

નહિ રત્ન માનો તેમને, છે ધૂળમાંના કાંકરા;
નહિ આત્રતરુ, પણ તેમને માનો ખરેખર ખાખરા;
વસુધા નથી તે ઉર્વરા^૧ મરુભૂમિ માનો ઘોર છે;
તે ગુણગ્રાહક નથી મિત્રો, પણ ગુણોના ચોર છે. ૭

ગુણની પરીક્ષા વિના મૈત્રી કોઈની કરશે નહીં;
અવિચારથી નિજ ચરણ મૈત્રીમાર્ગમાં ધરશે નહીં;
મૈત્રીકરણમાં જો તમારા હસ્તથી સાહસ થશે;
અનિવાર્ય પશ્ચાત્તાપનો તો સમય નિશ્ચિત આવશે. ૮

૧ દુષ્ટચરિત્ર=એમનું ચરિત્ર દુષ્ટ હોય તે.

૨ ઉર્વરા=શુદ્ધપ્રા, એમાંથી ઉત્પન્ન પાક મળી શકે તેવો હોય તેવી બુમિ.

વિલાયતી*

ઈંગ્લિશ રાગ

સાદે સવારે મોડું ગ્રશ ને વિલાયતી મંજનથી થાય;
 વિલાયતી આ ડોફીનાં બિનાં પાણી પીવાય;
 વિલાયતી ડીનર વિલાયતી ફેશનથી લેવાય;
 વિલાયતી વસ્ત્રો વિલાયતી ફેશનથી પહેરાય;
 ડોરસ } દમામ આ બધો વિલાયતી થયો;
 } તમામ ગામઠી રિવાજ દેશથી ગયો.

વિલાયતી ભાષા વિલાયતી ચેષ્ટાથી બોલાય;
 વિલાયતી લગ્નો વિલાયતી ડોરટમાં તોડાય;
 વિલાયતી બંકોમાં ગોટાળા વિલાયતી થાય;
 ને ધોળે દિવસે દીવાળાં પણ વિલાયતી ફુંકાય;
 ડોરસ } દમામ આ બધો વિલાયતી થયો;
 } તમામ ગામઠી રિવાજ દેશથી ગયો.

જ્યાં જોઈએ ત્યાં રંગ બધા આ વિલાયતી ઢેખાય;
 વિલાયતી સોડામાં બ્લિસ્કી વિલાયતી સેવાય;
 ધાન્ય ધરા ને પાણી તેમ જ ને આ દાળી કાય;
 ચાર વસ્તુ એ જોઈ ગામઠી છાતી ફાટી નય !
 ડોરસ } દમામ આ બધો વિલાયતી થયો;
 } તમામ ગામઠી રિવાજ દેશથી ગયો. ૧

* આ કાવ્ય-સંગીત-મારા ઇ સ. ૧૮૯૪ મા લખાયેલા અને સુખદની રંગભૂમિપર બજવાયેલા “આજુ જમાનો” નામક નાટકમાંથી મળીં ઉદ્ધૃત વચના આપ્યું છે

ભારતભારતીના શોકોદ્ગાર*

કાવ્ય છન્દ

વિશ્વાધાર, વિશાલવિશ્વજાધાસંહારક;
પ્રેમભૂતિ પરમેશ, સદા અબલાહિતકારક;
ભારતની ભારતી^૧ વિનતિ કરતી તે સુણુને;
સકલમંગલાગાર, અમંગલ પ્રતિપલ હણુને. ૧

ક્રીધાં નિજ દર્તવ્ય, આજ સૂધો મેં જે પ્રભુવર;
વર વિયયોથી યથાશક્તિ એ ભૂષિત ભૂપર;
તેમણે સાનન્દ શીર્ષ^૨ મમ નીચું કરોને;
લક્ષિતાવ સંયુક્તા, નમું શ્રેયસ્કર હરિને. ૨

ધન્યવાદ શતવાર, દેવ ! દેવી આ દુહિતા;
કૃપાદૃષ્ટિની વૃષ્ટિ, અહનિશ^૩ કરમે સહિતા^૪;
કાંઈ તમારી કૃપા વિના નહિ વિશ્વે થાતું;
મનુષ્યનું સામર્થ્ય^૫ રવલ્પ ને તુચ્છ ગણાતું. ૩

સરસ્વતીના સુર સેવકો જ્ઞાની માની;
ઉત્સાહે ભરપૂર, શૂર, નહિ નહિ અભિમાની;
અસંખ્ય રચિને થંથ દેશવિષા ભૂષાવી;
ભારતસંસ્કૃતિ સકલ સૃષ્ટિમાં માન્ય કરાવી. ૪

થયા તેમના વંશજ દેવગિરા^૫ના ત્યાગી;
અંગલગિરા^૫ની હાય ! તેમને લગની લાગી;

* આ કાવ્ય “શુદ્ધિપ્રકાશ” માસિક પત્રના ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના એપ્રિલ માસના (૪ થા) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયું હતું.

૧ ભારતી=સરસ્વતી, વિષા. ૨ અહનિશ=દિવસરાત્રિ. ૩ સહિતા=દિત-કારિણી. ૪ દેવગિરા=દેવ ભાષા, સંસ્કૃત ભાષા. ૫ અંગલગિરા=અંગેશ ભાષા.

કરે ગ્રંથ નિર્મોહ આંજલ લાપામાં હેતે;
 સંલાપણુ પણ આંજલગિરામાં સદા કરે તે. ૫
 આંજલગિરાની થઈ આજ ભારતમાં સત્તા;
 તેથી મારી નહ થઈ ગ્રામીન મહંતા;
 ‘મૃતલાપા’^૧ પાશ્ચાત્ય પંડિતો મને ઠહે છે;
 એથી માફ દૃઢય સદા ઉદ્વિગ્ન રહે છે. ૬
 યદપિ રૂપ સદૈવ મનોમોહક છે માફ;
 ‘અષ્ટાધ્યાયી’^૨ નામક હું ચિરયૌવન ધાફ;
 ભારતપુત્રો તો ય અનાદર મારો કરતા;
 ચલતલાપાનાં ચરણોમાં જઈ મસ્તક ધરતા. ૭
 વિરલ પુરુષ જો કોઈ ભક્તિ મારી જ કરે છે;
 ક્રુપાપિપાસાજન્ય કષ્ટને સહી મરે છે;
 લેશ ન મળતું ક્યાંય હાથ ઉત્તેજન તેને;
 ઠહે ‘વેદિયો દોર’ નાક મરડી જન તેને. ૮
 પૂર્વે જેઓ હતા પૂજ્ય ‘પંડિત’ પદવીધર;
 તે દહેવાતા આજ મૂર્ખ પશુ સમ નર પામર;
 દીર્ઘ ઠાળથી યાય દટના આવા યાગા;
 શપથ તમારા, પિતા ! સત્ય વદતી આ બાળા. ૯

૧ મૃતભાષા=મરી ગયેલી ભાષા, Dead Language. સંસ્કૃત
 ભાષા તથા દેહિન ભાષાને આજીવનના પાશ્ચાત્ય પ્રદાયક ‘મૃતભાષા’
 નામથી ઓળખે છે. ૨ અષ્ટાધ્યાયી=પાણિનિરૂપ સંસ્કૃત ભાષાનું વ્યાકરણ
 જે વ્યાકરણમાં દસવેલા સંસ્કૃત ભાષાના નિવર્તો કોઈ પણ કાળમાં જાપરિ-
 વર્તનીય તથા અવિચળ દોષાથી સંસ્કૃત ભાષાનું જે નિરૂપણ છે. ૩
 ચલતેમના નિરંદર પરિવર્તન સ્વાભાવિક સંસ્કૃત દોષ તે. અર્થાત્ આવારની

અહો, દેવ ! અતએવ વિનય મમ મનમાં લાવે;
 ભારત જન હર મધ્યે, પ્રીતિ મારી પ્રકટાવે;
 લેથી કાંઈ પ્રેમ દેવભાષા પ્રતિ જાગે;
 કૃતમતાનો દોષ, આર્યજનને નહિ લાગે. ૧૦
 જો, જગદીશ ! ન કૃપા તમારી આમાં થાશે;
 શનૈઃ શનૈઃ મમ અંત ભારતે સત્વર ભાસે;
 અશુભ થશે પરિણામ એ જ જો હે વિશ્વંભર;
 આર્યોને અનુતાપ થશે અતિ તીવ્ર ભયંકર. ૧૧
 આર્યો લાગે દેવગિરાની શીઘ્ર ઉપેક્ષા;
 રાખે સંસ્કૃત અંધપટનની તીવ્ર અપેક્ષા;
 ધર્મ, અર્થ ને કામ, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી દે;
 નિવારણે અજ્ઞાન હૃદયમાં જ્ઞાન ભરી દે. ૧૩
 વિનીત મારાં વચન આર્યજન મનમાં લાવે;
 સકલ વિશ્વમાં જ્ઞાનદીપને તે પ્રકટાવે;
 ભારતસંસ્કૃતિ થાય જગદ્ગુરુ પુનરપિ સત્વર;
 ધાય સનાતન ધર્મ વિશ્વનો ધર્મ પાપહર. ૧૪
 એ જ આ જ વક્તવ્ય બાલિકાનું હે સ્વામિ !;
 વારંવાર કર જોડી લક્ષ્મિયુત વદ્ધ 'નમામિ';
 કરુણાસિન્ધુ કૃપાલુ, ભક્તભયભંજન ભારે;
 નારાયણ ! આ દીન ભારતી શરણ તમારે. ૧૫

અન્ય સર્વ પ્રચલિત ભાષાઓના સ્વરૂપનું નિત્ય પરિવર્તન થતું હોવાથી એ
 સર્વ પ્રચલિત ભાષાઓ સ્વલ્પ ભાષા છે.

લક્ષિતમહિમાઃ

ઈન્દ્રવિજય

માન ધરી મધુપાન કરી અરિમાન હરી મન ગર્વ ભરે છે;
કાંચનકુંડલ કણ્ઠવિશે ધરો વરૂ મુશોભિત અંગ ધરે છે;
સ્નિધુસુતા ગૃહમાં વસતી જન શીશ નમાવો પ્રણામ કરે છે;
હોય ન દેવજ લક્ષિત, ગણો નર તે પશુતુલ્ય ભવે વિચરે છે. ૧

હોય મનુષ્ય મુશિક્ષિત, મુંદર, બુદ્ધિધુરંધર પૂર્ણ વિચારી;
હોય કવીન્ધર, શાસ્ત્રવિચારક, પંડિત તર્કવિતર્કવિહારી;
માંત્રિક તાંત્રિક હોય ભલે જનતારણમારણનો અધિકારી;
હોય તથાપિ ન ભક્ત, ગણો નર છે પશુ તે માનવવપુધારી. ૨

હોય સમાજસુધારક તારક નાયક જન્મધરા^૧હિતવાદી;
હોય મળી નરને બળની મુગદાધર ભીમ સમાન પ્રમાદી;
ગાયક તાલવિધાયક તાનવિચારક હોય મૃગાધિપનાદી^૨;
હોય તથાપિ ન જો નર ભક્ત ગણો નર પાગલ પૂર્વ પ્રમાદી. ૩

પંડિત પુત્ર, સતી નિજ દાર^૩, સુશીલ સુતા^૪, મુખશાંતિ મદા છે;
વૈભવ આ ભવના ભવકારક છે ભવને રિયતિ એ મુખદા છે;
કોઈ નથી રિપુ, કોઈ વિરોધો નથી, વપુ^૫માં નહિ રોગ કદા છે;
નિઃશ્વજ છે મુખસાધન સર્વ મનુષ્ય મુલક્ષિતવિદીન યદા છે. ૪

આદ્ય વેદપુરાણવિચારક હોય બૃહસ્પતિતુલ્ય મનાતો;
લોક સમક્ષ સદા મુખથી વિભુનાં ગુણકીર્તન મુંદર ગાતો;

* આ કાવ્ય 'બુદ્ધિપ્રદાય'ના ઇ. સ ૧૬૦૧ ના સુદાઈ મસના
(૭ મા) અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રસિદ્ધ થયું હતું

૧ જન્મધરા=જન્મમુખિ ૨ મૃગાધિપનાદી=ચિંદનાદી ૩ દાર=પત્ની.

૪ સુતા=પુત્રી. ૫ વપુ=શરીર.

ધાર્મિક નૈતિક માર્ગનિર્દેશનની કરતો મનરંજક વાતો;
હોય યદા વિમલા વિભુભક્તિ ન, તો નર મુક્ત કદાપિ ન થાતો. ૫
ભૂપતિ હોય અન્નતરિણી વિપુલાવસુધાજનતાબલધારી;
રેકંદ^૨ સમો બલવીર મનોજ^૩ સમો મનમોહક રૂપવિહારી;
કુણી^૪ સમો ધનદાયક ને વસુનાથ^૫ સમો ધનનો અધિકારી;
વેભવે વ્યથા સમસ્ત ગણો યદિ ભૂપતિએ વિભુભક્તિ વિસારી. ૬
ઉત્તમ માનવજન્મ ધરી યદિ ઇશ્વરભક્તિ કરે નહિ લોકો;
આ ભવના કયમ થાય વિલીન, કહો મમ મિત્ર, ભયંકર શોકો;
ભક્તિ ધરો હૃદયે વિભુની મનને, જન, અન્ય પથે^૬ જતું રોકો;
તારણ છે નહિ ભક્તિ વિના નયને સ્થિર સત્ય સદા અવલોકો. ૭

દોહરો

મળતો ભગવદ્ભક્તિથી, સુસુષુ જનને મોક્ષ;
પરોક્ષ^૧ છે તે ભક્તિથી, પ્રદા થાય અપરોક્ષ^૭. ૮

૯

નથી કે સાર સંસારે ! *

ગજલ

ખડ્ જોયું તપાસીને, નથી કે સાર સંસારે;
નિહાળ્યો દુઃખરાશીને, નથી કે સાર સંસારે-ખડ્.

* આ કાવ્ય આજથી લગભગ ૨૫ કિંવા ૨૬ વર્ષ પૂર્વે “જ્ઞાન-વર્ધક” નામક માસિક પત્રના એક અંકમાં પ્રથમ વાર છપાયું હતું.

૧ અન્નતરિણી=અન્નતરણુ, અર્થાત્ જેનો કોઈ પણ શત્રુ આ વિશ્વમાં અસ્તિત્વ ન ધરાવતો હોય તેવો પુરુષ. ૨ રેકંદ=કાતિંદ સ્વામી, દેવોના સેનાધ્યક્ષ. ૩ મનોજ=દામદેવ. ૪ વસુનાથ=કુબેર. ૫ પથે=માર્ગમાં. ૬ પરોક્ષ=દૂરવર્તી. ૭ અપરોક્ષ=નિકટવર્તી.

નથી ઠે કામની માયા, નથી ઠે કામ નીમાયા;
 ઝહી વેગાજ્યની છાયા, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 લવે લજિની પિતા માતા, તનય તનયા તથા બ્રાતા;
 મદા છે સૌખ્યના શાતા, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 નથી નગ્ની ચતી નારી, ઉઢાહગ્તો મળે ભારી,
 મતિ ત્યા જાય છે હારી, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 ધગપતિ ભર્તૃહૃદિ-જાયા, કઠી હુચપાલદેવી માયા;
 વિગાગી દીધ પતિનયા, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 સ્વમાતુલ^૧ ઠઠને ઠાપી, યયો નૃપ મૂલ^૨ જે પાપી,
 જગત્મા વાત એ વ્યાપી, નથી ઠે માર મસાગ્રે-બધ.
 કવ દુ મિત્રતા ટોની ? પ્રતીતિ છે ન લોટોની;
 રહી મીમા ન શોઠોની, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 વિજ્ઞાનો વિન્ધના ત્યાગી, દયા જગદીશની માગી
 યયો છુ લક્ષિતનો લાગી, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 ભજનમાટે મગી વાણી, મળ્યા દાનાર્થ આ પાણી,
 કમાણી મુક્તિને વાણી, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 ભવિક^૩ ભવમા વૃથા ભૂલે, બ્રહ્માને ભીતિવી રૂલે,
 ચઢે છે વૃક્ષ નિમૂલે, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.
 ગણુ આસક્તિને લૂડી, નન્કની ખાણુ એ ભૂડી,
 ઉતાડ લક્ષિતને ઠાડી, નથી ઠે સાગ્ર મસાગ્રે-બધ.

૧ માતા-મેઝા ૨ ભર્તૃહૃદિ-ભા-વ.નૃદિ-વિનિવારિ ૩ નદિરી
 વિજ્ઞા. ૪ દવપાલ-વૃથાપાલ ૫ માયા-પ્રેન ૬ મનુલ-મનો ૭ મૂલ-
 મૂલત ૮ લોણી, સુલ-લતે સોલ-લતે પ્રથન ૯ ૭ પાણી-દાપ
 ૮ ભવિ-વૃક્ષારી મનુષ્ય

વિવિધ કૃળ ખાઇ છે મારું, શરીરે વહકલો^૧ ધારું;
 શયનસાધન ધરા સારું, નથી કે સાર સંસારે-ખડ.
 હિતૌષી મિત્ર બે મારો, ભવદ^૨ ભગવાન તે ખ્યારો;
 ન એ સમ અન્ય મળનારો, નથી કે સાર સંસારે-ખડ.
 કપટને સાવ તરછોડી, વિધયની વાંચના છોડી;
 મતિ વૈરાગ્યમાં જોડી, નથી કે સાર સંસારે-ખડ.
 પ્રભો ! એ પ્રાર્થના મારી, રહે વૈરાગ્ય અધિકારી;
 તરૂં થઈ મુક્તિ-અધિકારી, નથી કે સાર સંસારે-ખડ.

શ્રીકૃષ્ણ ઔરિસ્ટરનો ખળાપો*

ઈન્દ્રિય રાગ

લોનો કીધો માથું ફેડીને પૂરો અભ્યાસ;
 ને લ'ડનમાં ડીનર આપીને કરી પરીક્ષા પાસ;
 આ ગાઉન સાથે લીધી ઔરિસ્ટરની ડિગ્રી ખાસ;
 બાયુકોડ ન્યાતે કીધા પૈસાતું સત્યાનાથ;
 કોરસુ {ઓહ જિલ્લુલ નથી કમાણી, નહિ આવે ડેડી કાણી;
 ખીસાં ખાલી લોયરના પોશુશનપર ફરતું પાણી.
 યુરોપમાં જઈ આવ્યા તેથી ફેશન ના છોડાય;
 ને ફેશનને બળપવા થીજે કેડિટર લેવાય;

૧ વહકલ=જલની ઘાલ ૨ ભવદ=કસ્યાસુદાયક.

* આ લઘુ માર્ગ રચેલા અને અત્યારે પણ મુંબઈમાં બજવાતા
 'સિદ્ધાર્થ રાજ્ય' નામક નાટકમાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે.

પણ ત્યારે ઇસ્માલિયા કોરટમાં ડિક્રીઓ થાય;
ત્યારે ઉધારિયા ઍરિસ્ટરનો ડબ્બો ગુલ્ ચે લાય !

કોરસુ } એહ બિલકુલ નથી કમાણી, નહિ આવે કોડી કાણી;
 } ખીસાં ખાલી લોયરના પોલશનપર ફરતું પાણી.

એલ્. એલ્. બી. પ્લીડરને ત્યાં નાણાંની રેલ છેલ;
હું ઍરિસ્ટર પ્રીક્લેસ એ છે કિસ્મતનો ખેલ;
મીકું મરસું લાવું ત્યાં ખૂટે છે ઘરમાં તેલ;
ને દીવાણું નહિ ફૂંકું તો જોવી પડશે જેલ;

કોરસુ } એહ બિલકુલ નથી કમાણી, નહિ આવે કોડી કાણી;
 } ખીસાં ખાલી લોયરના પોલશનપર ફરતું પાણી;

ઘોખી ધીંગાણાં કરતો ને ફહેતો 'આપો દામ';
પેસાની ઉઘરાણી કરતો આવી રોજ હજામ;
મોચી માગે છુદ્ધોલિશ્ના પેસા કરી સલામ;
લાવ લાવના પોકારો આવઠનું નામ હરામ;

કોરસુ } એહ બિલકુલ નથી કમાણી, નહિ આવે કોડી કાણી;
 } ખીસાં ખાલી લોયરના પોલશનપર ફરતું પાણી.

સોડા વોટરના વાંધા ત્યાં ક્યાંથી મળે યરાળ^૧?;
ખિચડી ખાતાં આવે છે ઇન્વિશ્ ડીનરના ખાળ^૨?;
ઘરો હોત ને પોર્ટ^૩ તો પણ એછો થાત અબ્બળ^૪?;
ઍરિસ્ટર ચેને ગે મારી માટી કરી ખરાળ;

કોરસુ } એહ બિલકુલ નથી કમાણી, નહિ આવે કોડી કાણી;
 } ખીસાં ખાલી લોયરના પોલશનપર ફરતું પાણી.

દુનિયાની રીત ગાંડી*

સંગીત

ગાંડી ગાંડી દુનિયાની રીત ગાંડી, દેખી સાવ ગાંડી;
પાણી પીને ઘર પૂછે એવી ગાંડી—દુનિયાની.

પાણી પીને ઘર પૂછે, કાજળથી કાજળ લૂછે;
લોખૂં ઠાળીને મૂછે, ખોલ કે ‘પરવા શું છે?’—એવી ગાંડી.

સોનાને આગ લગાવે, પીતળને પાસે લાવે;
રાંડ્યા પછો ડહાપણ આવે, બુદ્ધિ ચોટે વેચાવે—એવી ગાંડી.

હાથેથી જાતી ખાણ, તે વેળા ઉઠતી ગાણ;
છોડી ઘર રસોઇ તાણ, ખાચ પૂરી પાતળ લાણ;
હોટલમાં પાતળ લાણ—એવી ગાંડી.

ઝેરીને ગાળો ભાંડે, જે રંડીનું ઘર માંડે;
લૈ ઝેર સુધાને છાંડે, મનમાં પરણે ને રાંડે—એવી ગાંડી.

ખળિયાને શીશ નમાવે, નિર્ખળને ખૂણ દખાવે;
ખી ખાવળિયાનાં વાવે, આંખાની આશ ખતાવે—એવી ગાંડી.

* આ કાવ્ય મારા રચેલા ‘જ્ઞાતુ જમાનો’ નામક નાટકમાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે.

૧ રાંડ્યા=મદિરા. ૨ ખાણ=સ્વપ્ન ૩ પોટર=કુલી, મજદૂર.

૪ અનુબ=કુખ, પીડા

લજનનો વ્યાપારક

સંગીત

લજનનો વ્યાપાર કર, મન, લજનનો વ્યાપાર,
કર, મન, લજનનો વ્યાપાર—

જેમાં ન ખોટ લગાર, જેમાં નફો અપરંપાર,
કર, મન, લજનનો વ્યાપાર—લજનનો.

મૂઠ્ઠી હરિની ભૂતિ છે, હરિલજન મોંઘો માલ છે;
ફકાન દેવાલય અને જલહિરણ્યર કડતાલ છે;
છે તિલક સાઇનબોર્ડ, કાંટે અદલ આ કરમાળ છે;
આહક શુણી છે ભક્ત, વિકેતા મુસન્ત દુપાળ છે;
નરનાર, ભવ્ય વખાર છે લજવાનનો ઠરનાર—કરમન.

લાભો અલભ્ય અનેક છે હરિલજનના વ્યાપારમાં;
ધન ધાન્ય ધામ ધરા તથા રમણી મળે સંસારમાં;
આ લજનના વ્યાપારથી પાપિષ્ઠ પણ પૂજ્ય છે;
હરિલજનથી અજ્ઞાન અવળે અસ્તરે મુંડાય છે;
શુર મોક્ષનું છે દ્વાર જેને લજનનો આધાર—કરમન.

સુમદસ

શુર આવ્યા અહીં જ્યારે હતી તે વાર લંગોટી;
શરીરે લસમ ને જો હાથમાં લોટી તથા મોટી;
લગાવી પેટ લરવા ધૂન હરિના નામની ખોટી;
ભગતડાં ચે ગયાં ભેગાં કમાણી ચે પડી મોટી,

ભગતડાને બ્રમાવી, લાઇ, ભગતાણુ લણાળ્યું છે,
પ્રસાદો બેઝ્યોને ઠાકોરનું મન્દિર ચણાળ્યું છે.
થયાં છે શિષ્ય શિષ્યાઓ હબરો નર તથા નારી;
સમયે છે સદા તન મન અને ધન ભક્તિને ધારી;
થયું છે દેવમન્દિર આ મહનમન્દિર મનોહારી;
સદા અદ્વૈતઅનુભવની ઉઘાડી છે અહીં ખારી;
ભજનવ્યાપારનું પરિણામ આવું શ્રેષ્ઠ આળ્યું છે;
શુરેએ આ જગતને, ઝાળખીને રગ, ઝુકાળ્યું છે !

૬૬

રસીલીનાં રસણું*

સંગીત

હો રસીલાણુ રે મનમાં વેઢના શાને જગાડી ?
અલબેલા ! રજની ક્યાં રે બીતાડી ?-હો રસીલાણુ.

બીતી પાસાં બદલતાં, વેરણુ થીને રાત;
તો ય ન આળ્યા કંથણુ, છેવટ થયો પ્રભાત;

જાપુયું ન, છેલ, હશે આવા પૂતારા;
ભાલ્યું ન પાળનાર, જૂઠા કગારા-હો રસીલાણુ.

નિકટ હવે નહિ આવશે, કરો દૂરથી વાત;
અમેય કેં સોંધાં નથી, મોંઘી છે અમ જાત;

* આ કાવ્ય મારા રચેલા “અનંગપદ્મા” નામક નાટકમાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે.

છગશે નહિ, છેલા ! છળખળથી નારી,
આખ તામણગારી મારી,
સમજે રસધેણા ! છેડ ન આ સારી,
છેલેલો છેડો હું હાગી-હો ન્હીલાણ

હિન્દુ નાગી

સુમદન

રહી જળવાઈ છે જે આખડ કે આજ રિન્દની,
ટકી મોટાડ સાથે કેક છે જે લાજ હિન્દની,
નવી દ્રેટી જગ પણ વર્મની જે પાજ હિન્દની,
જગતમા નીતિઓની નીતિ છે મરતાજ હિન્દની,
મખખ કે, હિન્દુ નાગી ધર્મપદે ચાલનારી છે,
ખગી જો હિન્દુની ધર્મગત ગણે તો હિન્દુ નારી છે । ૧

પતિના ઠકને જે ઠક પોતાનું જ બણે છે,
પતિના કકને જે કક પોતાનું પ્રમાણે છે,
પતિના કુર્ગુણો લાકી ગુણોને જે વખાણે છે,
સદા મમલાગિની મુખડુ ખની ટાણે કટાણે છે,
નિગતર શીલને જે પ્રાણ બાણી રક્ષનારી છે,
ખળે પતિની ચિતામા લવલી તે હિન્દુ નાગી છે ૨

પતિસેવા જ જેનું વિશ્વમા ગમણીય ઉપવન છે,
પતિપ્રેમા જ જેનું વિશ્વમા અક્ષય મહાધન છે,
પતિપ્રાણા ગહેનું જો જ જેનું દિવ્ય લવન છે,
સતીપદલાલસા જેનું મહાનિર્વાણમાધન છે,

સ્વયં જે શીલપાલનથી તરીને તારનારી છે;
 જગતમાં કોઈ દેવી હોય તો તે હિન્દુ નારી છે. ૩
 પતિ પરદેશમાં જો હોય તો શુંગાઈં ત્યાગે છે;
 તથા નિદ્રા, સુશય્યા, સ્વાદ આખી રાત જાગે છે;
 વિનવતી ભક્તિથી વિભુને રમણકલ્યાણ^૧ માગે છે;
 વિકારોને પિશાચો સમ ગણીને દૂર ભાગે છે;
 હૃદયમંદિર વિશે પ્રતિમા પતિની સ્થાપનારી છે;
 પ્રભુ પતિને જ માને તે પવિત્રા હિન્દુ નારી છે. ૪
 નથી ધનમાનની ઇચ્છા, ન તૃષ્ણા કાંઈ વૈભવની,
 નકામી જે સતીની દૃષ્ટિમા છે વસ્તુઓ ભવની;
 રહે છે પ્રીતિ જેવી સિંધુદુહિતા^૨સંગ માધવ^૩ની;
 ચહે તેવી જ પોતામા રહે રતિ તીવ્ર નિજ ધર્મ^૪ની;
 પતિનો પ્રેમ મેળવવા તપો આરભનારી છે;
 પતિમતધારિણી અનુરાગિણી ને હિન્દુ નારી છે. ૫
 સદા આદર્શ માને જે સતી સ્ત્રીતા, સુકન્યાને;
 સ્મરે જે દ્રૌપદી, શૈબ્યા સમી નારી સુધન્યાને;
 રહે તહીન સાવિત્રી યવાના જે મહાધ્યાને;
 વિરાળે જીવનાન્તે નાથ સાથે સ્વર્ગના યાને;^૫
 તરુચ્છાયા સમી પતિસંગને જે ઇચ્છનારી છે;
 યથેલી વિશ્વવંદા^૬ માનજો તે હિન્દુ નારી છે. ૬

૧ રમણકલ્યાણ=પતિનું કલ્યાણ ૨ સિંધુદુહિતા=લક્ષ્મી ૩
 માધવ=શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન ૪ ધર્મ=પતિ ૫ સ્વર્ગના યાને=સ્વર્ગમા લઈ
 જનારા વિમાન અથવા વૈમાનમા ૬ વિશ્વવંદા=જેને સમસ્ત વિશ્વ વંદન
 કરે છે તેવી, પૂજ્યા

મહા આનંદથી પતિસંગ જે વનમાં જઈ વસતી;
 ન જેની સ્વામિનિષ્ઠા ચંકટોથી લેશ પણ ખસતી;
 વિયોગે સ્વાર્મીના ચેતી, નિકટ પતિ લેઈને હસતી;
 રમણના લદ્દમાટે મૃત્યુમુખમાં વેગથી ધસતી;
 અચલસૌભાગ્યમાટે જે સ્વજીવન અર્પનારી છે;
 મહા નિષ્કામ આત્મત્યાગિની તે હિન્દુ નારી છે. ૭

જગતમાં ક્યાંય પણ જેની ન જોડી શોધતાં જડતી;
 ન જેના સદ્ગુણોની મૂર્તિ ક્યાંયે દૃષ્ટિયે પડતી;
 લિખિત ઇતિહાસમાં છે નીતિ જેની સર્વથી ચડતી;
 ન જેની ધર્મનિષ્ઠા અંત સૂધી રચ લડ્યડતી;
 મહત્તા વિશ્વમાં શ્રીજ્ઞતિની જેણે વધારી છે;
 ભરતભૂની મુલદ્રા કન્યકા તે હિન્દુ નારી છે. ૮

૯૬

અખળાનો અધિકાર*

સંગીત-ભેરથી

ભલે યોગી ન ઠરે સ્વીકાન, ટકે આ નારીથી સંસાર-ભલે.
 ઠોઈ કરી પિછાર રમાનો, નહિ સુખ લોગવનાર
 સુખન આલિંગન અખળાનાં (૨)

પુરુષજન્મનો સાર, ટકે આ નારીથી સંસાર-ભલે.
 લલનાલીલા લલિત ગીતથી, જે નહિ લુપ્ત થનાર;
 તે નર પશુ કે યોગોં ધારવો (૨)

અક્ષણ ઠરે અવતાર, ન બાણી અખળાનો અધિકાર-ભલે.

* આ કાવ્ય માત્ર રચેલા “અદારિં વિશ્વાગિવ” નાટકમાંથી બહાર
 ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે.

કરે સદનમાં સંતતિ અર્પો, રમા જ્યોતિવિસ્તાર;
રહે વંશ અવિચળ લેનાથી, તે કારણ છે નાર;
ટકે આ નારીથી સંસાર-ભલે.

નિર્ગુણ પ્રકાશ ઉપર પણ ચાલે, માયાનો અધિકાર;
નરની નારી વિના પ્રતિકા (૨)

નથી થતી તિલભાર, વાસ્તવિક વનિતા વિશ્વાધાર-ભલે.
સી. માયાથી અખંડ ચાલે, વિવિધ વિશ્વવ્યવહાર;
માયાને આધીન ઇશ પણ, શો છે નરનો ભાર ?
ધન્ય છે અખળાનો અવતાર-ભલે.

અખળાનો આધાર

સંગીત

સ્તંભ સદા છે જેમ સદનનો એકમાત્ર આધાર;
ત્યમ અખળાનો એકમાત્ર આધાર સદા નર ધાર-સ્તંભ.
વનિતા વીણા સુસ્વરતારા, નર છે વીણા વગાડનારા;
જડ વીણાનો વગાડનારા વિના અક્ષળ અવતાર-
ત્યમ નરથી નારીવીણાના વાગે સુસ્વર તાર-સ્તંભ.
કર્ણુધાર નર નૌકા નારી, તીર ખતાવે સાગર તારી;
કર્ણુધાર વિશુ નૌકા હૂંબે જ્યમ સાગર મોઝાર-
ત્યમ નારી નર કર્ણુધારથી ભવસાગર તરનાર-સ્તંભ.
ક્ષેત્રભૂમિ ઉત્તમ છે નારી, છે ક્ષેત્રજી^૧ પુરુષ અધિકારી;
ક્ષેત્રભૂમિ ક્ષેત્રજી વિના નહિ કૃષ્ણદ્રુપ યાનાર-
ત્યમ નારીની કૃષ્ણદ્રુપતાનો છે નર આધાર-સ્તંભ.

વામચક રથનું છે વામા, દક્ષિણ ચક પુરુષ જલધામા;
 દક્ષિણ ચક વિના નહિ રથનો થાય ચલનંવ્યાપાર-
 ત્યમ નરચક વિના નહિ ચાલે નારીચક વિચાર-સ્તંભ.
 રહે વહ્નરી વૃક્ષાધારે, વનિતા આશ્રય નરનો ધારે;
 વૃક્ષાધાર વિના જ્યમ શુષે, ન વહ્નરી પગ વાર-
 ત્યમ નારી નર વિના વિશ્વમાં નહિ જીવી શકનાર-સ્તંભ.
 રમણી રત્નની નામે ખ્યાતા, ચંદ્ર સદા પુરુષો જ મનાતા;
 ચંદ્ર વિના રત્નનીને જ્યમ નહિ કદા જ્યોતિ મળનાર-
 ત્યમ નારીનો પુરુષ વિના છે જ્યોતિહીન સંસાર-સ્તંભ.
 સરિતા સાગરમાં જ મ્રમાતી, નારી નરમાં વિક્ષીન થાતી;
 સરિતાનો સાગરસંયોગે ટળતો દ્વેતવિકાર-
 ત્યમ નારી અદ્વેતસિદ્ધિને નરથી મેળવનાર-સ્તંભ.
 ભવમાં નારી ધારક શક્તિ, પુરુષજાતિ ઉત્પાદક શક્તિ;
 છે ઉત્પાદક વિના ન ધારકનો વિશ્વે ઉદ્ધાર-
 નારીનો નરના આશ્રયથી થાય સદૃશ અવતાર-સ્તંભ.

૨૬

સર્વ સંસાર મદન આધીન

સંગીત

સર્વ સંસાર મદન આધીન (૨)

શ્રુતિજ્ઞાનવિસ્તારકે બ્રહ્મા થઈ ધર્મથી હીન;
 થયા, પિતાનો ધર્મ વિસારી, નિજ દુહિતામાં લીન- સર્વ.
 મહાદેવે રમરસંહારકે પણ થયા મદનથી દીન;
 વિહ્વભામિનીમાં ભરમાયા, લાજી રૂપ નવીન- સર્વ.
 કેકે સાધુએ કામ ભક્ત થે, ત્યાગ્યાં નિજ કૌપીન;
 ઈન્દ્ર ચન્દ્ર બ્રહ્મા તેા બીજાં ક્યમ ન ચળે મનમીન- સર્વ.

મહાસંહાર

૧ ગ્રીષ્મ *

નારાયણ

પ્રચંડ સૂર્ય, ધ્રુવનીય શીત ચન્દ્રસાજ છે;
સદૈવ સ્નાનથી સુવારિશશિ-ક્ષીણ આજ છે;
દિનાન્તર રમ્ય શાન્ત કામનો વિકારતાલ છે;
પ્રિયે । નિદાણ વિઘ્નમાન આ નિદાઘકાલ છે. ૧

શશાંકથી વિનષ્ટ રાત્રિજન્ય અધકાર છે;
વિચિત્ર તોયયત્રથી સુસન્નનો પ્રકાર છે;
જનો શરીરમાં મણી, પ્રિયે, સુશીત ધારતા;
સુચન્દનાદિ લેપથી વિતાપને નિવારતા. ૨

વિલાસિયો નિદાઘકાલમાં નિશીથને વિશે;
સુગન્ધયુક્ત સદ્રમાં રંગાવિલાસમાં દિશે;
અનગને જગાવનાર ગાન સાંભળી કરી;
અખંડ સૌખ્ય લોગવે સમસ્ત શોક વિરમરી. ૩

* આ મહાકવિ દિવા કેવિકવચુકે કથનિદાસકૃત 'મહાસંહાર' નામક સંસ્કૃત કાવ્યનો મુક્ત ગુર્જર અનુવાદ છે.

* આ ગ્રીષ્મઋતુનું વર્ણન છે સ. ૧૯૦૩ (સંવત ૧૯૫૦) ના " સ્મરસ્વતીશૃંગાર " નામક આસિક પત્રના બે અંકોમાં પ્રથમ વાર પ્રકટ થયેલું હતું.

૧ સુવારિશશિ=જળનો સમુદ્ર ૨ દિનાન્ત=સાયકાળ, સાંજ ૩ નિદાઘ કાલ=ગ્રીષ્મઋતુ ૪ શશાંક=ચન્દ્ર ૫ તોયયત્ર=જલયત્ર, ફૂવારો ૬ સદ્ર=આગાર, પ્રાસાદ, મહિર ૭ મણી=મહુમૂલ્ય સ્ત્રોતો સ્ત્રોતોને તેમના સૌન્દર્યક ગુણના થોડે ગ્રીષ્મઋતુમાં શરીરપર ધારણ કરવામાં આવે છે. ૮ નિશીથ=અંધરાત્રિ

મુચન્દનાદિવિષ્ણ. હારયુક્ત છે પયોધરો;
 મુવર્ણકંકણે જણાય રમ્ય જેમના કરો;
 નિતાંબિની સરત્નમેખલાદુઃકલધારિણી;
 કપાયેન્નાત કામિની ચતી જ તાપહારિણી.

૪

ઘરિગીત

અત્યંત લાક્ષારગથી નિજ ચરણને રંગી કરી;
 ઝંકાર કરતાં નૂપુરોને રનેહથી ચરણે ધરી;
 અનુરાગિણી જ્યારે રમા એ હંસગતિથી ચાલતી;
 ત્યારે પુરુષના હૃદયમાં મનમથવિકાર જગાવતી.

૫

ચચિત મુચન્દનલેપથી ને શુભ હારે શોભતાં;
 પ્રમદાપયોધર પીન ભેઈમન ન કોનાં લોભતાં ?
 જેનો નિતાંબવિભાગ કાંચનમેખલાથી યુક્ત છે;
 નહિ ધાય ભેઈ મુઘ એવો કોણુ જીવન્મુક્ત છે ?

૬

રૂહેતાં શરીરો જેમનાં ભીંભયલાં પ્રસ્વેદથી;
 તે યુવતિયો ઝટ મુક્ત થાવા ઓળખના એ ખેદથી;
 ગુરુ^૧ વસથી કંટાળીને ગુરુવસને બિતારતી;
 ઉત્તત ક્રુચો આઘ્રાદવાને કંચુલી લઘુ^૨ ધારતી.

૭

ચન્દનરસાદ્ર^૩ મુવીજનોમાંથી નિકળતા વાત^૪થી;
 વર પુષ્પમાલાયુક્ત કુચના સઘર્ષણ આઘાતથી;
 વીણારવરોથી યુક્ત મંજુલ, લલિત, સુંદરગાનથી;
 જાગ્રત કરે છે ઓળખમાં જન મદનને સન્માનથી.

૮

૧ ગુરુ=સારી, વજનદાર ૨ લઘુ=લઘી. ૩ ચન્દનરસાદ્ર=ચન્દનના
 રસથી જેમને પલાળવામા આવ્યા હોય તેવા. ૪ વાત=વાયુ

કેલકુલેશન

જગસલાર-ગ્રીમ્મલેસ
નામલિપિ
જગસલાર-ગ્રીમ્મલેસ
નામલિપિ
જગસલાર-ગ્રીમ્મલેસ
નામલિપિ

૧૯૦૦

ને ચંદ્રશાળા^૧માં સુવતિયો યદ્ય નિદ્રાધીન છે;
 તે સુવતિયોના વદનદર્શનમાં નિશાકર^૨ લીન છે;
 સુવતી-અધરમાંથી સુધા ને ચંદ્ર ચોરી લાવતો;
 તેથી સુધાંશુ^૩ યદ્ય સુધા સંસારમાં વધીવતો. ૯
 ન્યારે પ્રભાતે સુવતિયો શય્યા ત્યજી ગૃહમાં જતી;
 ત્યારે વિકલતા નિશાપતિના હૃદયમાં ને આવતી;
 તે વિકલતાથી પાંડુલા^૪ના ઈન્દુ^૫સુખમાં વિસ્તરી;
 અનુમાન માફે સત્ય આ, હે પ્રિયતમા પ્રાણેશ્વરી. ૧૦

વસન્તતિલકા

સર્વત્ર વ્યાપ્ત પવને યદ્ય ધૃલિકા છે;
 પૃથ્વી પ્રચ્છંદ રવિતાપથી તાપિતા છે;
 કાન્તાવિયોગ-અનળે મન દગ્ધ રૂઢે છે;
 તેવા પ્રવાસિજનને નહિ સદા શો છે. ૧૧

અત્યંત તીવ્ર તપથી તનુમાં તપેલાં;
 યાતાં તૃપાતુર યદ્ય જલપાનધેલાં;
 માન્યું સુવારિ ધનભેદઘટા નિહાળી;
 દોડયાં જ અન્ય વનમાં મૃગે જાંતિ પાળા. ૧૨

હરિબીત

શશિચારુભૂષણ છે યદ્યા શુભ સાંધ્યવેળા સુખકરી;
 તેવી જ ને વિધુભૂષણા નવયૌવના છે સુન્દરી;
 તે હાવભાવ, સુચારુ હાસ્ય સમેત તીવ્ર કટાક્ષથી;
 કરતી વિયોગી નરહૃદયને વિવશ, શંકા કે નથી. ૧૩

૧ ચંદ્રશાળા=અગ્રાસી. ૨ નિશાકર=ચંદ્ર. ૩ સુધાશુ=સુધા સમાન કિરણો છે જેનાં તે ચંદ્ર. ૪ પાંડુલા=વીજારા, તેજોહીનતા. ૫ ઈન્દુ=ચંદ્ર.

આમર

સૂર્યના મયૂખ^૧થી અસહ્ય દાહ પામતો;
 હાંકતો અતીવ તીવ્ર વદ્ધ ચાલ ચાલતો;
 સર્પ^૨ વૈરભાવના વિચારને વિસારતો;
 મયૂરનિમ્નભાગમાં જઈ મુખે વિરાજતો. ૧૪

સર્વગામી

લિપ્સાવટે ઉઘમો વિઠ્ઠભોના,
 યથા નહ સર્વે ગઈ શક્તિ સારી;
 ઉપ્શૃત્વ અંગે અતિ આવવાથી,
 ઉઘાડું કરી આસ્ય^૩ શોધે મુવારિ;
 જે દ્વરથી દેખતો કોઈ કાળે,
 કરી વાર ને સિંહ હેતો વિઠારી;
 નાગો^૪ નિદાઘે સમીપે છતાં ચે,
 નથી મારતો વૈરને જે વિસારી. ૧૫

આદિત્ય^૫ના અંશુ^૬થી વારિ સર્વે,
 યયું શુષ્ક વિશ્વંભરા^૭થી વિચારો;
 હસ્તીતણાં મંડળો ખિન્ન થને,
 દ્વેરે શોધતા વારિનો કોઈ આરો;
 પીડાય આત્મા રવિતાપ યોગે,
 નથી ભીતિ હર્યક્ષ^૮ની કાંઈ ધારો;
 નિદાઘે સદૃ વૈરભાવી પશુઓ,
 ત્યજે તાપથી દગ્ધ થે વૈરભારો. ૧૬

૧ મયૂખ=કિરણ ૨ આસ્ય=મુખ ૩ નાગો=દસ્તીઓ, દાંડીઓ.

૪ આદિત્ય=સૂર્ય. ૫ અંશુ=કિરણ ૬ વિશ્વંભરા=પૃથ્વી ૭ હર્યક્ષ=સિંહ.

ચાંડાંશુ^૧ના અંશુ જે અગ્નિ જેવા,
મયૂરો થયા તેવઠે મંદદેહી;
સર્પો પડ્યા યુગ્ધ નીચે જ આવી;
છતાં એ ન મારે યથા કેા વિદેહી !

૧૭

હરિગીત

જે સરોવરમાં ભદ્રમુસ્તર વિયુક્ત પંક^૩ અપાર છે,
અવશિષ્ટ જેમાં એક પણ જલણિન્દુ નહિ આ વાર છે;
રત્નિકિરણથી સંતપ્ત યદિ ત્યાં શૂકરો^૪ બહુ આવતા;
નિજ તીર્થ શ્વાસોચ્છવાસથી તે વિકલતા દર્શાવતા. ૧૮

નિજ વદનના અતિ તીક્ષ્ણ અસિ સમદીર્ઘ અગ્નિલાગથી,
બહુ વેગપૂર્વક ખોદતા તે શુષ્ક ઠઠમ^૫ને મથી;
ભૂગર્ભમાં ઉતરી જવા બણે ન હોયે ઇચ્છતા !;
એવા પ્રયત્નો શૂકરોના ગ્રીષ્મમાં જન દોખતા. ૧૯

ઈન્દ્રવિજય

અખરમાંહો પ્રકાશો નિઠાઘવિશે કિરણોથી દિવાકર શોભે;
તેથી યયાં સહુ શુષ્ક સરોવર, જે નિરખી નયને મન લોભે;
વારિ વિશે વસનાર બહાર તળાવથકી નિકળી તપ્પક્ષોભે;
લેકસમૂહ^૬ તૃષાતુર સર્પતણા ફણછત તજે જઈ થોભે. ૨૦

હરિગીત

જે સરોવરમાંથી સરોબે સર્વ છે જ કઢાયલાં;
જલહીન જે સરમાં જ્રમે છે મત્સ્ય બહુ ગભરાયલાં;

૧ ચાંડાંશુ=સૂર્ય. ૨ ભદ્રમુસ્ત=ભદ્રમોચ. ૩ પંક=કાદવ. ૪ શૂકરો=
ફકરો. ૫ ઠઠમ=કાદવ. ૬ લેકસમૂહ=લેકકાનો સમુદાય.

ભયભીત થઈ જે જળાશયથી સારસો^૧ જીડી ગયા;
ગજયુદ્ધ^૨થી સરપંકસાંશિ સાન્દ્ર^૩ છે આને થયા. ૨૧

જેના ચિરોમણિનાં કિરણ રવિકાન્તિયોગે નિકળતાં;
જે પવન ભક્ષી ઉભય જિજ્ઞાસી રહે છે જીવતાં;
તેમપં વિષ, વનવહ્નિ^૪, રવિતપ^૫, તૃષાથી વ્યાકુલ થતાં;
દદુર^૬ નિકટ હોવા છતાં પણ તેમને ન વિદારતાં. ૨૨

છે જેમના મુખ દીર્ઘ, ચંચલ, દેનથી ઉભરાયલાં;
અતિશય તૃષાવ્યાકુલ થતાં દેખાય જે અકળાયલાં;
મહિષીકુલો^૭ તે રક્ત જિજ્ઞાસાભાસાગે રાખતાં;
દેખાય છે જળશોધમાટે કંદરાથી નિકળતાં. ૨૩

ગીતિ

કાવાનળના દાહ, શુષ્ક થયા છે સસ્યાંકુર જેમાં;
અવસ્થકંદ^૮ના વેગે, બિધ્વ ઉડે છે શુષ્ક પર્ણ તેમાં. ૨૪
સર્વ સલિલ^૯ના સંશિ, ક્ષીણ થયા છે જેમાં રવિતાપે;
વનપ્રાંત એવા જે, રામે, દેવગ લયને તે સ્થાપે. ૨૫
અલિતપર્ણ^{૧૦} વૃક્ષોમાં, બેઠા પક્ષિગણો લેતા શ્વાસ;
કલાન્ત^{૧૧} થઈ કપિયુત્થો^{૧૨}, ગિરિનિકુંજ^{૧૩}માં કરે જઈવાસ. ૨૬

૧ સારસો=સારસ પક્ષીઓ. ૨ ગજયુદ્ધ=દ્વાપીઓની લડાઈ. ૩ સાન્દ્ર=
એકોટ. ૪ વનવહ્નિ=દાવાનલ. ૫ રવિતપ=સૂર્યનો તાપ. ૬ દદુર=દેડકાં.
૭ મહિષીકુલો=ભેંસોનાં ટોળાં. ૮ અવસ્થકંદ=પૂરાન. નાંખી. ૯ સલિલ=જળ.
૧૦ અલિતપર્ણ=જેનાં પાદમાં ગળી ગયાં દોય તે. ૧૧ કલાન્ત=કંડાળેડા.
૧૨ કપિયુત્થો=વાનરસમૂહો. ૧૩ ત્રિસિનિકુંજ=પર્વતવનચૂડ.

જલેચ્છુ મૃગસમુદાયો, ઇતસ્તતઃ બ્રમતા વેગે વનમાં;
 શરભો^૧ દૂપસલિલને, ગ્રહે લિધળી મુદિત થઈ મનમાં. ૨૭
 નૂતન કુસુંભ સમ જે, નિર્મલ અતીવ રક્તિમ સિન્દૂર;
 તેની કાંતિ ધરીને, દેખાતો જે રક્તાવદન કૂર. ૨૮
 પ્રબલ પવનના વેગે, વેગ વધ્યો છે જેનો ભયકારી;
 તટસ્થ^૨ તરુશાખાના, આન્દોલનથી જ્વલિત થયોભારી. ૨૯
 સર્વ દિશામાં આવા, પાવકથી થઈ વિદગ્ધ આ વસુધા;
 તાપ વિશ્વજેતાન્યાં, કહો મળે ત્યાં ક્યાંથી શેત્યસુધા^૩. ૩૦
 પવનવૃદ્ધ^૪ દાવાનલ, શેલકરી^૫માં બળતો જે રામે !;
 વિશુષ્ક^૬ વંશસ્થલ^૭માં, પટુ નિનાદથી વિકાસને પામે. ૩૧
 ક્ષણમાં વૃદ્ધ થઈને, તૃણ સમૂહમાં કરી નિજ વિસ્તાર;
 સર્વ દિશામાં વ્યાપી; કદે મૃગોમાં ભયનો સંચાર. ૩૨
 પ્રકટ શાદ્મહીવનમાં, થાય અગ્નિ વિસ્તૃત, રૂપે ભારી;
 વૃક્ષાના કોટરમાં, બળે અગ્નિ એ કતકકાંતિ ધારી. ૩૩
 પીત થયાં જે તરુનાં, શાખાપણી પવનજન્ય કપે;
 તે તરુઓ પ્રતિ લપકી, અગ્નિ વિસ્તરી વનાન્તમાં જ પે. ૩૪
 દગ્ધ જેમના દેહો, દાવાનળથી થયા શ્રીધમકાળે;
 વનપશુ ગજ, મૃગ, સિંહો, નહીં હૃદયમાં વેરભાવ પાળે. ૩૫
 મિત્ર સમાન મળીને, શેલકન્દરામાંથી નીકળતા;
 વિશાળ સરિતાબળમાં, આતુરતાથી અવિષ્ટ આજ થતા. ૩૬

૧ શરભો=એક પ્રકારના આઠ પગવાળા પક્ષિવિશેષ ૨ તટસ્થ=
 જળાસયના તીરપ્રાવમા બેગેવા ૩ પવનવૃદ્ધ=પવનપીરવિગત વધેલા
 ૪ શેલકરી=પર્વતકલ્પ. ૫ વિશુષ્ક વંશસ્થલ=જ્યાં સૂકેલા વાસ દોષ
 તેડું રચાય

હરિગીત

જે કાલમાં જલમાં કમલ અષ્ટોત્કર વિકસી રહે;
 જે કાલને રમણીય પાટલસુરભિથી કવિજન કહે;
 જે કાલમાં બહુ સૌખ્યદાયક શીતવારિસ્નાન છે;
 જે કાલમાં રશિસુમનસેવન પૂર્ણમોદનિધાન છે. ૩૭
 હે લલિતગીતે !^૧ 'ગ્રીષ્મ' નામે જ્યાં તે આ કાલ છે;
 આધાર વર્ષાકાલનો એ ગ્રીષ્મઋતુ વિકરાલ છે;
 વિભુની કૃપાથી ચન્દ્રશાળામાં સુવતિજનસંગમાં;
 સુખધુક્ત વીતે ગ્રીષ્મ એ નહિ લંગ થાયે રંગમાં. ૩૮

૨ વર્ષા

ઈન્દ્રવજ્રા

વિદ્યુર્પતાકા ગજ તોયધારી^૨;
 છે વાદ જેનું પવિ^૩તાક ભારી;
 ભૂપાલવદ્ જો ઘન આજ નારી !;
 આંચો,^૪ વિલાસીજનમોહકારી. ૧
 છે ક્યાંક નીલોત્પલ^૫પત્ર રંગ;
 િ કાલિમા ક્યાંક બહુ અલંગ;
 નારી સગણી સ્તનરંગધારી;
 છે ક્યાંક, મેઘો નલના વિહારી. ૨

૧ લલિતગીત=મધુર ગાયન ગાનારી રમણી. (લલિતગીતાનું સંજોષ-
 નાત્મક ૨૧૩૫ લલિતગીતે 'યાય છે.) ૨ તોયધારી=મેઘ. ૩
 પવિ=વજ્ર. ૪ નીલોત્પલ=નીલ કમલ.

તૃણાણે જે યાચિત ચાતકેથી;
નીચા નમેલા જલભારકેથી;
વર્ષે સધારા પ્રિયનાદકારી;
મેઘો શ્રમે જે ગતિ મંદ ધારી. ૩

જે વજ્ર, જેનું રણવાદ્ય ગાળે;
વિદ્યુત ધનુષ્યે શુભ્ર^૨ ચે વિરાળે;
તે મેઘ છોડે જલધાર બાણ;
પીડાય તેથી પથિકો પ્રમાણ^૩. ૪

વૈદ્ય^૪ જેવા તૃણ—અંકુરેથી;
ને હૃદ આ કંદર્ભોનાં કલોથી;
જે વ્યાપ્ત વજ્રાયુધગોપકે^૫થી;
વારીલરેલાં સરિતા સરેથી; ૫

શી રમ્ય શોભા ક્ષિતિએ^૬એ ધરી છે;
જાણે મહામોહક સુન્દરી છે,
નીલામણીભૂષિત નાયિકા છે;
કામી જનોને સુખદાયિકા છે. ૬

જે છે સદા સુન્દર શબ્દકારી;
આનન્દ—ઉત્કંઠિત હર્ષધારી;

૧ ભારક=મગડે ભાર, ન ઉપાડી રાકાય તેટલો ભાર ૨ શુભ્ર= પ્રત્યંચા ૨ આ વૃત્તમાં વજ્ર સાથે મદંલ નામક વજ્રવાદ્યની. વિદ્યુત્સાથે પ્રત્યંચાની અને તીવ્ર મેઘધારા સાથે બાણોની સમાનતા દર્શાવવામાં આવી છે એટલે એવા મેઘને વર્ષંતો એધને પ્રવાસી-પોતાની પ્રિયાથી વિદ્યુત-જનોના હૃદય પીડાય એ સ્વાભાવિક છે ૪ વૈદ્ય=તીલમણિ ૫ વજ્રાયુધ-ગોપક=કંદર્ભગોપક નામના એક પ્રકારના કૃમિ વિશેષ. ૬ ક્ષિતિ=પૃથ્વી.

રહે લીન આલિંગન ચુંબનોમાં;
નાચે મથૂરો તે આ વનોમાં. ૭

હરિગાત

નિજ મલિન જલના પ્રવાહોથી તીરવૃક્ષ ઉખેડતી;
બ્યલિયારિણી નારી સમી ઉન્મત્ત ચેને ધાવતી;
સરિતા સદાગતિવેગથી^૧ આગર સમીપે જાય છે;
એ રૂપ નદિયેાનું ભયંકર આ સમય દેખાય છે. ૮

નવ અંકુરિત, હરિણીવદનથી ક્ષત^૨ થયેલા જે દિશે;
તે નીલતુણ્યસમુદાય શોભી રહ્યા વર્ષાઋતુ વિશે;
નવપદ્મવિત વૃક્ષોવડે વનની વિભા રમણીય છે;
આનન્દવર્ધક દ્રશ્ય એ, હે પ્રિયે !, આહરણીય છે. ૯

અંચલ કમલસમ નયનથી મુખ જેમનાં બહુ શોભતાં;
દેખાય છે ભયભીત એવાં મૃગો વનમાં વિચરતાં;
છે તેમ મિકતા^૩ મૃદુતમા સર્વત્ર વનમાં વિસ્તરી;
વનભૂમિ તેથી આ મનોહર જણાવી, હૃદયેશ્વરી ! ૧૦

ભીષણ કરે છે ગર્જના મેઘો ગગન અધિકૃત કરી;
તે મેઘના યોગે થઈ ધનતમોવ્યાપ્તા^૪ શર્વરી^૫;
ક્ષણમાત્રમાટે માર્ગ વિદ્યુત્પ્રભાથી દેખાય છે;
તે છતાં સકેત સ્થળે અલિસારિકાઓ જાય છે. ૧૧

ગંભીર ભીષણ ગર્જના કરતાં ગગનગત^૬ મેઘથી;
સૌદામિની^૭થી તેમ સ્ત્રીમા જેમના ભયની નથી;

૧ સદાગતિવેગથી=વાયુના વેગથી ૨ ક્ષત=ખંડિત ૩ મિકતા=વાહુદા,
દેવી ૪ ધનતમોવ્યાપ્તા=ગાઢ અધિભારમયી ૫ શર્વરી=તરિ ૬ ગગનગત=
ગગનમંડળમા વ્યાપેલા ૭ સૌદામિની=વિદુત, વીજળી.

બાપણ કરે છે ચર્જના મેલો ગગન અધિહત કરી;
 તે મેલના મોત્રે યદ ધન તમોન્ધાસા સાર્વરી;
 દાલુભાગમાટે માત્રે વિદ્યુત્પ્રવાથી દેખાય છે;
 ને છતાં સદેનન્ધને અનિસારિમયો નવ છે.

ભયભીત એવી યોષિતાઓ^૧ ભયનિવારણુ ધન્યછતી;
 અપરાધો^૨ પતિ હોવા છતાં પતિને સરતિ^૩ આલિંગતી. ૧૨
 નિજ કમલનયનોથી વહેલાં અશ્રુથી, હે રતિબદ્ધા;
 છે પકવ બિંબ સમાન અધરો જેમના લીંબયલા;
 અન્દન મુમનમાલાદિને દીધાં ત્યજી છે જેમણે;
 એવી ચિરહિણી^૪ યોષિતાઓ મંત્ર મોહનના ભણે. ૧૩
 પાંડુર^૫ તથા બહુ કીટ, રજ, તૃણયુક્ત નવ જલ, મુરમણી;
 ભે, સર્પ^૬ સમ ગતિ વક્ર ધારી જાય નિમ્ન ધરા^૭ ભણી;
 એ નવોદક^૮ની વક્ર ગતિમાં સર્પગતિના ભાસથી;
 ભયભીત લોકો^૯ થાય છે નવ જલ નિહાળી ત્રાસથી. ૧૪
 જેનું મધુર શુન્ઝન નિરતર મોહકાયક થાય છે;
 તે જમરગણુ ગતપત્રપુષ્પા^{૧૦} નલિનીને ત્યજી જાય છે;
 નૂતન કમલની પ્રાપ્તિના તે લોભમાં લપટાય છે;
 નૂતન કમલની પ્રાપ્તિથી શિખિપુષ્પ^{૧૦}માં પછડાય છે. ૧૫
 ચીત્કારતા નવ મેઘગર્જનથી મહાન્વિત ચૈ વને;
 એ અન્ય ગજગર્જન હશે સંશય ધરી એવો મને;

૧ યોષિતાઓ=વનિતાઓ ૨ અહીં 'અપરાધી' રાખ્ધી એવો ભાવ વ્યક્ત થાય છે કે પોતાના પતિના પરાચીગમિત્વ તથા વેરયાપ્રેમ આદિ અપરાધોનું પોતાને યથાર્થ જ્ઞાન હોવાથી પતિને અપરાધી તરીકે નહિ પૂતી હોવા છતાં પણ પત્નીઓ ભયનિવારણુમટિ પોતાના પતિને આલિંગી રહે છે. ૩ સરતિ=પ્રેમપૂર્વક ૪ ચિરહિણી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી આવી સ્ત્રીઓને 'પ્રાપ્તિભર્તૃમ્' કહેવામાં આવે છે જ્યારે એવી સ્ત્રીઓના પતિઓ ચિદેરામાં ગયેલા હોય છે ત્યારે એ સ્ત્રીઓ સુવાર નથી સળતી ૫ પાંડુર=પાંડુવર્ણ. ૬ નિમ્નધરા=નીચી ભૂમિ, નીચાણુ ભાગ. ૭ નવોદક=નવીન ઉદક, નવીન જળ. ૮ લોકો=લોકા. ૯ ગતપત્રપુષ્પા=એમાંથી પાડડા તથા ફૂલ ગળી ગયા હોય તે ૧૦ શિખિપુષ્પ=મયૂરનું કલાપચક્ર

વનગળે એવાનાં વિમલઉત્પલપ્રભા^૧ ગંડસ્થલો;
 છે બ્રમરરાશિવ્યાપ્ત ને દેખાય તેમાં મદનલો. ૧૬
 સિત કમલવિલર વારિદ્ધ^૨ વડે ચુંખિત ઉપલ^૩ છે લેમના;
 જેમાં કરે વિચરી 'મયૂરો નૃત્ય ચે હર્ષિતમના;^૪
 એવા મુશોલિત પર્વતો, હે રમે! વર્ષા સમયમાં,
 ઉત્પન્ન ઉત્સુકતા કરે છે સુવકસુવલીહૃદયમાં. ૧૭
 જે કમ્બુલ, સાલ, કદંબ, કેતકોનાં વનો કંપાવતો;
 એ સર્વનાં કુમુભોવડે પોતે સુરભિમંડિત^૫ થતો;
 વારિદ્ધમલિલ^૬ સંયોગથી રીતલ થઈને વિચરતો;
 કોને નથી એવો યવન આનંદ, રામે, અપંતો? ૧૮
 કટિદેશલખિત^૭ મનોહર ધનકૃષ્ણ દેશકલાપથી;
 ઉપવનસુમનનિર્મિત હૃદયહર અલંકારપ્રતાપથી;
 કુચ સુમનમાલાયુક્ત ને મદયુક્ત સુંદર વદનથી;
 શ્રીઓ કરે છે વ્યાપ્ત કામીનાં મનોને મદનથી. ૧૯
 વિધલતા પુરુદ્ધધનુષ્થી મુશોલિત દેખાય છે;
 ત્યમ નમેલા જલભારથી જે મેઘ અથ જણાય છે;
 તે મેઘ ને જે મેખલા^{૧૦} મણિકુંડલોને ધારતી;
 તે સુંદરીઓ પથિક મનમાં મદનભાવ વધારતી. ૨૦
 શ્રીઓ કદંબ, મુખકુલ, કેતકો સુમનમાલા શિર ધરે;
 એકત્ર હર્ષે કમ્બુલ તરુની મંજરીઓને કરે;

૧ વિમલ ઉત્પલપ્રભા=વિમલ નીલ કમલની વિભા એવા. ૨ સિતકમલ-
 વિભા=સિત કમલ એવા. ૩ વારિદ્ધ=મેઘ. ૪ ઉપલ=પાપાણ. ૫ હર્ષિતમના=
 લેમના મન હર્ષિત થયેલા છે તેવા (મયૂરો) ૬ સુરભિમંડિત=સુમધયુક્ત.
 ૭ વારિદ્ધમલિલ=મેખળા ૮ કટિદેશલખિત=કટિ સુદી લંબાયેલો. ૯ પુરુદ્ધ-
 વધુ=ઈન્દ્રધનુષ્ય ૧૦ મેખલા=શ્રીઓનો સુવર્ણ આદિ ધાતુનિર્મિત કમરપટો.

આભૂષણો તેનાં રચી નિજ હસ્તથી સુંદર રમા;
શ્રવણો વિશે ધારણ કરે, પ્રાણેશ્વરી, આ કાલમાં. ૨૧

કાલાગુરુનો ખો મિશ્ર જેમાં પ્રચુર^૨ ભાગ કરાય છે;
તતુ^૩ જેમનાં એવા મુગ્ધનવડે લિપ્ત જણાય છે;
કુન્તલકલાપો^૪માં કુસુમ-આભરણને સ્નેહે ધરી;
સૌગંધ્યને વિસ્તારતી જે નિજ નિલયમાં સુંદરી; ૨૨

નવયૌવના તે સુંદરીઓ મેઘગર્જન સાંભળી;
સંધ્યા સમયમાં શ્વસુરના આગારમાંથી નીકળી;
ચંચલ હૃદયથી શયનમંદિરમાં ચરણને ધારતી;
નિજ કાન્તને પરિરંભતી^૫ ભયભાવને સંહારતી. ૨૩

જે નીલ કમલોનાં ફલો સમ કૃષ્ણવર્ણ જણાય છે;
જલભારથી જે સ્પષ્ટ નીચા નમેલા દેખાય છે;
જે મન્દ મન્દ સમીરના આઘાતથી ઠંપાય છે;
નભમાર્ગમાં જે મન્દ ગતિથી અગ્રગામી થાય છે; ૨૪

તે ઈન્દ્રચાપ^૬ વડે સુશોભિત વારિદો^૭ આ સમયમાં;
વહ્નિવિયુક્તા વિરહિણી કુલકામિનીના હૃદયમાં;
જવાણા જગાવી કામની ઉન્માદવશતા લાવતા;
એથી પથિક જનની પ્રિયાના વિકૃત ભાવો થે જતા. ૨૫

નૂતન સલિલના સિંચને જે થયો ઊખાલીન છે;
પુષ્પિત કદમ્બોથી થયો આન્નદ જેનો પીન છે;

૧ કાલાગુરુ=કૃષ્ણ અગુરુ ૨ પ્રચુર=વિપુલ ૩ તતુ=શરીર. ૪ કુન્તલ-
કલાપો=કેમળાપો ૫ પરિરંભતી=આલિંગતી ૬ ઈન્દ્રચાપ=ઈન્દ્રધનુષ્ય. ૭
વારિદો=મેયો

જે પવનચાલિત વૃક્ષચાખાવડે નૃત્ય રહ્યો કરી;
 કેતકીકંટકરૂપિણી હાસ્યચ્છટા જેણે ધરી; ૨૬
 વનદેશ એવો, વહ્નલે ! આ સુખદ વર્ષાકાલમાં;
 રમણીયતાથી બાધતો જનને મદનના બલમાં;
 વનદેશની રમણીયતા એ મદનરાગ જગાવતી;
 વિરહી વિરહિણીની દશા એથી મહાદુઃખદ થતી. ૨૭
 આ . મેઘમાલાયુક્ત વર્ષાકાલ હે પ્રાણેશ્વરી;
 નિજ પતિસ્નેહ સમાન હૃદયે સ્નેહને હર્ષે ભરી;
 શિરમાં વધૂના માલતીયુત બકુલમાલા શુન્થતો;
 ને વધૂશિરના સ્પર્શથી આનન્દપુલકિત થે જતો; ૨૮
 વિકમિત નવીન સુકુસુમરાશિ, યૂથિકાદલિકા થહી;
 તેમજ નવીન કદમ્બકુસુમો મેળવી તેની મહી;
 રમણીમનોરંજક શ્રવણ-આભરણની રચના કરે;
 તે આભરણને નવવધૂનાં શ્રવણમાં રાગે ધરે. ૨૯
 ઉન્નત કુચોના અગ્રને મોક્ષિતકસરે^૧ શૃંગાગતી;
 કટિદેશમાં જે પારદર્શક દુક્કેલોને ધારતી;
 ત્રિવલ્લીતરંગવિશિષ્ટ સુંદર મધ્યદેહવિભાગમાં;
 નવજલકણોના સેકથી ઉદ્ભૂત, ધારે જે રમા. ૩૦
 રામાંચપંકિત મનોહર, તે સુવતિ છે નરમોહની;
 નિશ્ચિત થતો એ ભાગે કીડાબૂમિ એ જ મનોજની;
 એ સુવતિઓ વ્યાંઝાવિજનોનાં ચિત્ત પણ પગમાં હરે;
 તો પછી કામી જન, કહે, સ્થિગતા હૃદયમાં કયમ ધરે ? ૩૧

૧ શ્રવણ-આભરણ=સ્ત્રીમાં ધારવાના અર્થદાર. ૨ શ્રવણ=કર્ણ, કાન.

૩ મૌજિકસર=મોતીની માળા. ૪ મનોજ=કામદેવ

નવજલકણોના સંગથી જે રીત્ય^૧ અંગે ધારતો;
 ને પુષ્પભારવિનમ્ર^૨ તરુના સંગથી પુલકિત થતો;
 કેતકીપુષ્પપરાગથી . નિજમાં સુગંધ વધારતો;
 વાયુ વિચેગી દંપતીનાં હૃદય અઘ વિદારતો. ૩૨
 જલભારથી નીચા નમેલા મેઘ ઘર્વ વિસારિને;
 વર વિંધ્ય ગિરિને ઉચ્ચતમ આધાર નિજનો ધારિને;
 ગ્રીષ્માગ્નિતીવ્રશિખાવડે સંતપ્ત વિધ્યાચલશિરે;
 જલવૃષ્ટિ કર્શો આહ્લાદવાના પ્રયત્નોને આદરે. ૩૩
 બહુ શુભવડે રણુણીય, ચપલા ચિત્તનો હરનાર જે,
 બાંધવ લતા ને વૃક્ષશાખાનો સદા સુખકાર જે;
 છે પ્રાણુદાતા પ્રાણિયોનો નિરન્તર અવિકાર જે;
 આ વિશ્વમાં જલ અન્નના લાંકાર છે ભરનાર જે; ૩૪
 તે સુખદ વર્ષાકાલ તારા ત્રિવિધ તાપો પરિહરે;
 તારા સકળ મનુષ્ય મનોરથને સકળ લવમાં કરે;
 હૃદયેશ્વરી, તવ કાન્તનો એ ભદ્ર આશીર્વાદ છે,
 વર્ષા પછી ઋતુ શરદનો અતિ વિલક્ષણ આહ્લાદ છે. ૩૫

ૐ

૩ શરત્

રુચિરા

કાશ કુસુમ વર વસનો જેનાં, વિકસિત કમલવદન ધારે;
 મત્તલ સરવરૂપ^૩ મનોહર કરતી નૂપુરજ'કારે;

૧ રીત્ય=રીતવના ૨ પુષ્પભારવિનમ્ર=પુષ્પના ભારથી નમેલા.

૩ મત્તલસરવરૂપ=ઉન્નત ઇસોના પ્વનિરૂપ

પકવ શાલિવૃક્ષો^૧ છે જેની દેહલતા સુન્દર એવી;
 આવી આ નવવધૂતુલ્ય રમણીય શરદ્વેલા, દેવી !. ૧
 કાશકુસુમથી વચ્ચુધા ધવલા, શશાંકથી ધવલા રજની;
 વધી ધવલતા મરાલ^૨યોગે, રમે, સરિતાના જલની;
 શ્વેત કમલથી ધવલ તડાગે, સમચ્છદ્યથી ધવલ વને;
 ધવલ માલતીથી ઉપવન છે, શરતકાલમાં જુએ જનો. ૨
 ચંચલ સુન્દર શકરીરૂપા કાંચી^૩ જેણે ધારી છે;
 મરાલરૂપા શૌરિન્દ્રમાલા જેની મન હંસારી જિ;
 વિશાલ પુલિનરૂપ જેના છે નિતમ્ભગિમ્ભો, હે નારી;
 શારદ^૪સરિતા પ્રમદા સમ ચાલે છે મન્દા ગતિ ધારી. ૩
 રજત,^૫ શંખને મૃણાલ^૬ની જે ધવલ કાન્તિ નિજમાં ધરતા;
 ત્યાગીને જલભાર લઘુ થે નભમાં વેગે સંચરતા;
 પવનવેગથી ચંચલ એના મેઘો જેમાં વ્યાપ્ત દિશે;
 વિશાળ તે આકાશ વિલોકી થાય જાવ એ દૃઢપવિશે; ૪
 જાણે આ આકાશ દોઈ ભૂપાલ મહાજલધારી છે;
 મેઘોએ તેની સેવકતાને તેથી સ્વીકારી છે;
 સેવકના કર્તાવ્ય કર્મને મેઘો પૂરતુ પાળે છે;
 આજ અહીં આકાશરાજના શિરપર આમર દાળે છે. ૫
 સિન્નાજનચયકાન્તિ^૭ નભોમંડળ આ, હે રશ્મિકા નારી;
 શેણે જે ણંધૂકે પુષ્પથી પૃથ્વિ અરુણતાને^{૧૦} ધારી;

૧ પકવ શાલિવૃક્ષે=પાકેલી શાળોના જાડ. ૨ મરાલ=દંડ. ૩ શકરી=
 મરત્ય. ૪ કાંચી=કટિમેખલા. ૫ શારદ=ચરતકાલિક. ૬ ગ્રવ=રૂપ, ચાંદી.
 ૭ મૃણાલ=વેત કનલ. ૮ અન્દા મેઘ સાથે આમગ્ની તથા આગરા સાથે
 રાતની સમતા દર્શાવવામા આવી છે. ૯ સિન્નાજનચયકાન્તિ=કટિલા કાજ-
 નના સમૂહ સમાન કાલિવાળું. ૧૦ અરુણતા=રશ્મિમા, લાવારા.

ચાત્રમૃણાલાવૃતભૂભાગે^૧ પ્રાકાગે^૨ મુન્દા^૩ ભાગી,
 ચુવડોના મનમા ઉપજાવે ઉત્કા^૪ મદ ભરનાગી. ૬

મન્દ પવનથી ચલાયમાના જેની શાખા મુન્દા^૩ છે,
 અધિક પુષ્પવિકસનથી જેના પર્ણોગી^૫ કોમલતર છે,
 ચૂસી લીધો છે જમરોએ જેના પુષ્પોના નસને,
 કોવિદા^૬ તરુ તે વિદારતો, કહે, ન કોના માનસને^૭ ? ૭

તારાતતિરૂપી નિજ અંગે ઉત્તમ આભૂષણ ધારી,
 વિમલઅદ્રિભરૂપ વગ્ન પન્ધિાન દેહમા ઝળનાની,
 મેઘરૂપ પૂષ્પટને ખોલી જિલી ઝળની શશિવદના,
 બાલાસમ આ ઋતુમા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ ધારતી મદમદના^૮ ૮

પશ્ચિમુખેથી વીચિય ક્ષિત્તિઓ^૯ જેનામા છે રચાયલી,
 જેની સારસના મમૂહથી તી ભૂમિ છે જવાયતી,
 પદ્મપગે ઝાવણી શાન્ત સરિતાઓ હસરે,
 મર્વ જનોના હૃદયોમા ઉપજાવે પ્રીતિ પરા, મુલવે^{૧૦} ૯

નયનનુબદ્ધ ને હૃદયહારિણી જેની સુવાદિન્દુમાળા,
 હૃદય, શીતલ સીડરવર્ષી અન્દરાજ અતિ રઠિયાળા,
 પતિવિયોગવિષદિન્દુબાણથી^{૧૧} ક્ષતા^{૧૨} અગતાના અંગો,
 હારણુતાથી દહે શત્રુમા ધારીને પાવકરગો ૧૦

૧ ચાત્રમૃણાલાવૃતભૂભાગ=ચુદર કમળોવડે આગ્રહિત છે બૂભાગ છે
 જેમનો તેવા ૨ પ્રા રા શિત્તિઓ, દીવાલો ગમાનસ મન ૪ મદમદના=મદરૂપ
 મદિરાવાળો ૫ વીચિય ક્ષિત્તિઓ=તર ૧૧૧ઓ ૬ મુન્દા=કે વાડી
 ૭ પતિવિયોગવિષદિન્દુબાણથી=પતિના વિશેષરૂપ વિ યુગ બાળ વ
 ૮ ક્ષતા=વીધાયતી

જે ફલભારવિનમ્ર^૧ શાન્તિ^૨નાં જલોત્તને કંપાવે છે;
 પુષ્પગુચ્છનતઃ^૩ વૃક્ષોની સ્થિરતાને શીઘ્ર ચળાવે છે;
 પ્રપ્રુલ્લપ^૪કંજચુક્રતા નલિની^૫ને ળળથી ધૂણાવે છે;
 તે શાસ્ત્ર^૬ શીતલ સ્મીર યુવકોનાં મન ડાલાવે છે. ૧૧

જે ઉન્મત્ત મરાલો^૭ના દ્વિધૈથી અતીવ શોભિત છે;
 સ્વચ્છ પ્રફુલ્લ કમલો^૮થી જે અધુના યવાં વિભૂષિત છે;
 પ્રાતઃકાલિક મંદ પવનથી જેમાં તરંગ ઉદ્ભવતા;
 સરોવરો તે માનવ મનને સહસ્રા ઉત્કંઠિત કરૂતાં. ૧૨

મેઘગર્ભમાં વાસવધનુ^૯ની ઝાંખી આજ નથી ધાતી;
 ગગનપતાકારૂપ દામિની^{૧૦} નથી અમકતી દેખાતી;
 હવે ન નહને પક્ષપવનથી, રમે, ન મારસ કંપાવે;
 મધુર પલ્લુ નહિ આતુર અંતરે દૃષ્ટિ ગગનમાં દોડાવે. ૧૩

નૃયહીન શિખિઓ^{૧૧}ને, રમે, મદનરાજ જે ત્યાગે છે;
 મધુર ગીતગાયક હંસોના પ્રસંગથી અનુરાગે છે;
 શાલ, નીપ, અર્જુન, કદંબને કુટલદિકેનો ત્યાગ કરી;
 શારંગાલમાં ચોભા કેવળ સપ્તપર્ણુ તરને જ વરી. ૧૪

શેફાલિકાસુમનસોરભથી મનોહારિતા ધારી છે;
 કોટિલાલિ વિહંગોનું દૃઢજ લેમાં અતિ મુખકારી છે;
 પ્રાંતસ્થિત હરિણીનયનો સમ જે વર કમલ ધરાવે છે;
 ઉપવન એવાં પુરુષચિત્તમાં ઉત્કંઠા ઉપજાવે છે. ૧૫

૧ ફલભારવિનમ્ર=ફળના ભારથી નમેલા ૨ શાન્તિ=શાંતિદેહ. ૩
 નલિની=સમુદાયો ૪ પુષ્પગુચ્છનતઃ=પુષ્પગુચ્છોના ભારથી વૃદ્ધિ. ૫ નલિની=
 કમલિની. ૬ શાસ્ત્ર=શાસ્ત્રમયિક. ૭ મરાલો=મંદગી. ૮ વાસવધનુ=વિષ્ણુ
 ૯ દામિની=વિષ્ણુ, નીપગી. ૧૦ શિખિઓ=મનુષ્ય.

પદ્મ કુમુદ કન્ડુલાર આદિને વારવાર કંપિત કરતો;
એ પુષ્પોના પરિરંભણથી અતિ શીતલ થઈ નંચરતો;
પત્રાન્તરિથિત^૧ હિમજલને જે કંપિત કરતો વ્યાપે છે;
પ્રભાતમાં તે પવન સુશીતલ ઉત્કંઠાને સ્થાપે છે. ૧૬

શાલિવૃક્ષના મમૂહથી જેનાં ભૂતલ આચ્છાદિત છે;
વિરાજવાથી ધેનુકુલો^૨ના ધરા જેમની શોભિત છે;
હંમ તથા મારસના રવ^૩થી જ્યાં વસુધા પ્રતિનાદિત^૪ છે,
એવા સીમાભાગો, સુભગે, મોહજનક અવિવાદિત છે. ૧૭

લલનાકુલની લલિતા ગતિને હંસોએ લૂટી લીધી;
વિકસિત કમલે સીમુખવિધુની શોભાને જૂટી લીધી;
નીલોત્પલ^૫ નારીકટાક્ષનું હરણ કરીને રાજે છે;
બ્રૂવિલાસ^૬ને તનુતરંગમાલા^૭એ શ્વયો આજે છે. ૧૮

પુષ્પભારનતપલ્લવયુક્તા^૮ નીલલતા, હે પ્રિયનારી;
શ્રીની ભૂષણયુક્ત ભુજાની શોભાને છે હરનારી;
સુંદર જે કંકેલિકુસુમ મમ નવમાલતી નયન તોપે,
દંતવિલાવિમલસ્મિતતુલ્યા^૯ ચન્દ્રકાંતિને તે શોપે. ૧૯

વનિતાઓ નિજ કૃષ્ણ^{૧૦} અલકે^{૧૧} ને શરત્કાલમાં, વરાનને,
નવમાલતીકુસુમથી ગૂથે ધારીને આનન્દ મને,

૧ પત્રાન્તરિથિત=પાદાંગી કોરપર રહેવા ૨ ધેનુકુલો=ગાયેના ધણ
૩ રવ=રાખ્દ ૪ પ્રતિનાદિત=નિનાદિત, રાખ્દાગમાન ૫ નીલોત્પલ=નીલ
કમળ ૬ બ્રૂવિલાસ=નારીની જુકીંગ વિલાસ ૭ તનુતરંગમાલા=નદીના
જલમા ઉદ્ભવતો મૃદ્ધ તરંગમૂલ ૮ પુષ્પભારનતપલ્લવયુક્તા=પુષ્પના
ભારથી નમેવા પલ્લવોવાળી ૯ દંતવિલાવિમલસ્મિતતુલ્યા=સીના દંતોની
વિભાથી પ્રદેશિત થતા વિમલ સ્મિત સમાન, મંદદાન્ય સમાન ૧૦ કૃષ્ણ=
સળા ૧૧ અલક=પૂર્ણચાંદ્ર વાળ

તેમ જ કાંચનકુંડલ જે શ્રવણને ગહુ શોભાવે છે,
વિવિધ નીલ કમલોને તે શ્રવણમાં સ્ત્રી લટકાવે છે. ૨૦

પ્રસન્નચિત્તા પ્રમદાઓ ચંદનરસસિન્ધિત હારોથી;
કુચમંડલને ભૂષાવે છે ચૈ પ્રેરિતા વિકારોથી;
તેમ જ શ્રોણીલટમાં પ્રેમે રસનાકલાપ ધારે છે;
ચરણકમલને કલનપુરથી નમી નમી શૃંગારે છે. ૨૧

વિગતમેઘ વધુતારકમંડિત નલોમંડલે, પ્રિય નારી;
શબ્દસંજેમના તટોમાં વિરાજતા સુમનોહારી,
મરકતમણિભામુંદરજલધુત^૧ સરોવરો અત્યારે છે;
તે અતિ મુંઢર સરોવરોની મુશોભનાને ધારે છે. ૨૨

શરતકાલમાં કુમુદસંગથી શીતલ વાયુ વહે, નારી;
દેખાતા દ્વિગ્વિભાગ અધુના, બતાવે મેઘ, હૃદયહારી;
પંકજરહિત પૃથ્વી, જતા નિર્મલ, નિર્મલતા આકાશે છે;
નિર્મલ આ આકાશ ચન્દ્રતારાથી^૨ વિચિત્ર ભાસે છે. ૨૩

પ્રભાતમાં રાવકરણવડે જે પંકજ વિકસિત પૂર્ણ થયું;
ધ્રુવતિવહનની વિભાસમુંતે પંકજ જે શોભી જ રયું;
ચન્દ્રગિર્મળો અસ્તથતાપ્રાપિતપતિકા^૩ના હાસ્યસભી;
હીણ કુમુદિની થવી બલ્ય છે પતિવિયોગથી જતાં ભ્રમી. ૨૪

વિદેશવાસી મુરુષ શસ્ત્રમાં ચઢે બ્રાન્તિને ચાળે છે;
નિજ નારીની કૃપ્તનયનશોભા ઉત્પલ^૪માં ભાળે છે;

૧ શ્રોણીલટ=કંઠિનો પદ્માદિ ભાગ. ૨ મરકતમણિભામુંદરજલધુત=મરકતમણિની શોભા સમાન મુંઢર વારિચુકા ૩ ચન્દ્રતારાથી=ચન્દ્ર વથા તારામંડલવડે ૪ પ્રાપિતપતિકા=ગેનો પતિ વિદેશમાં ગયેલા હોય તે, વિરહિણી સ્ત્રી ૫ ઉત્પલ=નીલકમળ

મરાસરવથી કાંચનકાંચી^૨રવના ભ્રમને પાળે છે;
બંધુલવ^૩માં પ્રિયા-અધરણા બોધ અથ્થુ તે ઢાળે છે. ૨૫
શશાંકશોભાને રમણીના મુખમંડળમાં છોડીને;
મધુર હસારવને સ્ત્રીના મણિયુત નૂપુરમાં બેડીને;
બંધુલવની શોભાને સ્ત્રીના અધરમાં લ્યાગીને;
શારદ શોભા વદાય થાવી, મુલગે, આરા માગીને. ૨૬

હરિગીત

વિકસિત ઠમસ છે વઢન જેનું, નીલ ઠમસો નયન છે;
નૂતન સુવિકસિત કાશપુષ્પો રેત જેનાં વચન^૪ છે;
તે કુમુદાન્તિવિતાસિની આ શરદ્વેલા સુન્દરી;
તમને યજ્ઞે ઉત્કટમદા પ્રમદા સમી ચિત્સુખકરી, ૨૭

૮૬

૪ હેમન્ત

હરિગીત

નવપદ્મવોદગમ ગમ્યયોગે^૧ રમ્ય જે દેખાય છે;
પરિપકવ જેમા શાલિ^૨ને લોખો^૩ પ્રકુલ જણાય છે;
પરિશુષ્ક પક્ષો યઈ ગયા હિમપાત જેમાં થાય છે;
હેમન્તઋતુ જોવો, પ્રિયે, આવ્યો હવે વર્તાય છે. ૧

૧ મરાસરવ=દસવતી ૨ નયનપાત્રી ન=સુવર્ણનિર્મિત દટિમે-
વાનો મદવનિ ૩ બંધુલવ=બંધુક પુષ્પ ૪ વચન=વચ ૫ નવપદ્મવોદ-
ગમસ્યયોગે=જેમનામા નવીન પદ્મવોનો હૃદયવ યયેગે ૬ તેવાં સસ્યો-
વડે ૭ શાલિ=શાલિવૃક્ષ, ચોખાના વૃક્ષ ૮ લોખો=લોખવૃક્ષ

સ્તનમંડલો સ્તનચાલની વામા વિલાસવતીતણાં:
 રંગાય કેસરરંગથી શી રંગમાંહોં રહે મણા ૧;
 વર્ણો ઇન્દુ, કુન્દ, તુષારવિભ^૧ હારો જણાતા તે પરે,
 એ અલંકૃત કુચમંડળો, રામે, હૃદય નરનાં હરે. ૨
 એકત્ર બન્ને જાહુમાં ન વિલાસિની વામા ધરે;-
 હંકણ તથા અંગદ^૨ અલંકારો, પ્રિયે, આ અવસરે;
 તેમ જ નિતંબોપર નથો નવદુકૂલો^૩ને ધારતી;
 નહિ પારદર્શક ઠંચુલી સ્તનમંડળે સ્વીકારતી. ૩
 નારી ન કાંચનરત્નકાંચી નિજ નિતળે ધારતી;
 નિજ કમલકાન્તિવિયુજા ચરણસરોજલા^૪ ન વધારતી;-
 બંકાર કરતાં હંસરવ સમ નૂપુરોને ધારોંને,
 કયમ કે મુશીતલ રત્ન ધાતુ અસહ્ય ચાતાં નારોંને. ૪
 મુરતોત્તમવાચ^૫ શરીરમાં કાલીયક^૬ શ્રી ચર્ચની;
 હસ્તગિકા ચર્ચા કપાલે મોહમુખા ચર્ચ જતી;
 શિરને મુશભિમદિત કરે કાલાચુરના યોગથી.
 કયમ કે સમર્પે ઉપ્પુતા એ વસ્તુઓ સંયોગથી. ૫
 મૈથુનઋગથી દુર્ખંતા ને પાંદુવદના થઈ ગઈ;
 ને લેમના આનન્દની છે, પ્રિયે, પરિસ્ત્રીમા થઈ;
 એવી સુવતિયો કાન્તના દન્તાચથી લેલાવલા;
 ને કયાંક શોણિતજિન્દુના રંગે વળી રંગાયલા; ૬

૧ ઇન્દુ, કુન્દ, તુષારવિભ=ઈન્દુ, કુન્દ તથા તુષારની શોભાને ધરાવનારા, એટલે કે રંગેત. ૨ અંગદ=લેને સ્ત્રીઓ જાહુના ઉપરિભાગમા ધારણ કરે છે તે સુવર્ણલિંગ, જાહુજાંઘ (જાહુજાંઘ) ૩ નવદુકૂલો=નવીન શ્રીમાં વસેલો ૪ ચરણસરોજલા=ચરણકમળની શોભા ૫ કાલીયક=એક સુગંધિક દ્રવ્ય

પીડિત અધરનું નિરીક્ષણ પણ પણ કરે અભિમાનથી;
 સંતુષ્ટ થાતી સ્મિત કરી, હૃદય સ્વરે હસતી નથી;
 હૃદય સ્વરે હસવા થકી વધતી અધરની વેદના;
 તેથી જ લૂછે મૌન ધારી જિન્દગી પ્રવેદના. ૭
 પીનરતનોરઃસ્થલસુશોભા^૧ પ્રાપ્ત છે જેણે કરી;
 તે સ્તનવિમર્દનજન્ય^૨ પીડાથી હૃદય ખેદે ભરી;
 હેમન્ત રોતો, રમે, પ્રાતઃકાલમાં દેખાય છે;
 તૃણલગ્ન^૩ તુલિનો^૪ હોય તેનાં અશ્રુ એમ જણાય છે. ૮
 જે શાલિ નામક ધાન્યથી ભરપૂર છે આ કાલમાં;
 હરિણીસમૂહો જ્યાં વિચરતા મત્ત થઈને બહાલમાં;
 જ્યાં મનોહારી કૌશલ પક્ષી મધુન્તમ નાદો કરે;
 એવા મુખદ સીમાવિભાગો સર્વના મનને હરે. ૯
 જેમાં સુનિકસિત નીલ ઠમલો શોભનાં દેખાય છે;
 રમણીયતા જ્યાં રાજહસોની પ્રકાશિત થાય છે;
 આકંઠ જેમાં છે ભરેલાં વિમલ જલ, રામા મતી;
 એવાં સરોવર જોઈને ચિદવૃત્તિ મુગ્ધા થઈ જતી. ૧૦
 દ્વિમળત^૫ શીતલતાવડે પરિષ્કવ આ સમયે થતી;
 ચલ પવનના આઘાતથી રે જે નિરંતર કંપતી;
 તે પ્રિયગુ^૬ પ્રિય^૭ વપ્રયુક્તા^૮ કામિની^૯ સમ, સુણવતી.
 હેમન્તમાં દિવસાનુદિવસ વિપાંડુતાને, પામતી. ૧૧

૧ પીનરતનોરઃસ્થલસુશોભા=જેમા પુષ્પ સ્તનો વિરાજેલા છે એવા
 વડા.સ્થલ=સ્ત્રીના વક્ત્ર સ્થલ=સ્ત્રી શોભા ૨ સ્તનવિમર્દનજન્ય=સ્તનના
 મર્દનથી હૃદયભરેલી ૩ તૃણલગ્ન=તૃણમાં બાંધેલા ૪ તુલિનો=
 તુષારો ૫ દ્વિમળત=દ્વિમજન્ય, દ્વિમથી ઉત્પન્ન થયેલી. ૬ પ્રિયગુ=
 માલકાકણી ૭ પ્રિયવિપ્રયુક્તા=પોતાના કાન્તવડે ત્યાગપત્ની ૮ કામિની=
 શમાતરા, વિલાસિની વનિતા

પુષ્પાસવે^૧ મુખ જેમનાં સૌગંધ્યયુક્ત બજાયા છે;
 નિઃશ્વાસંવાયુવટે મુગંધિત જેમનાં વપુ થાય છે;
 એનાં જનો થઈ કામશરથી વિદ્ધ; હે મદનાતુરે;
 અંગો પરસ્પર મેળવીને થયન શય્યામાં કરે. ૧૨

નવયૌવનાના અધરમાં દંતવ્રણો જે શોભતા;
 દત્તનયુગ્મમાં નખના લખેલા લેખ દગ્ગોચર થતા;
 તે સૂચવે છે અદ્યતાથી કૃત સુરતમંત્રોગને;
 રમણીય એ ચિહ્નો ગમે કેને ન વદ, હે શે.શને? ૧૩

કોઈ યુવતિ નિજ હસ્તમાં અનુરાગથી દર્પણ ધરી;
 નિજ કમલમુખ ગંગારતી ખાલાતપે^૨ સ્થિરતા કરી;
 રસભુક્ત ને દંતાથી ભેદાયલા નિજ અધરને;
 આકર્ષિને અવલોકતી દર્પણ વિશે, હે સુવદને! ૧૪

અત્યંત સુરતશ્રમવટે જે ખિન્નદેહો છે થઈ;
 રાત્રિપ્રભગર^૩થી વિપાટલનેત્રપદ્મા^૪ થઈ ગઈ;
 સ્કંધો કપર વિખરાયલો જેનો મુકુંતલપાશ છે;
 જે ખાલરવિના કિરણનો પામી રહી બે ત્રાસ છે; ૧૫

તે છતાં નિદ્રા સેવવી તે યુવતિ આ હેમન્તમાં;
 એ કાલમહિમા શું નથી અદ્ભુત કહે, હે પ્રિયતમા!;
 ઘનકૃષ્ણકેશકંલાપમૂષિત, હસિતમુખ દર્પિતમના;
 પીનોત્તતસ્તનભારથી દેહો નમ્યા છે જેમના; ૧૬

૧ પુષ્પાસવે=પુષ્પના અસવથી ૨ ખાલાતપે=પ્રભાતકવિક મંદ
 તડકામાં. ૩ રાત્રિપ્રભગર=રાત્રિનું બરણ ૪ વિપાટલનેત્રપદ્મા=કમલનેત્રા;
 કમલસમાન નેત્રાવાળી.

અન્યા યુવતિ એવી નવીના કેશની રચના કરે;
 પરિભ્રુકતગંધા^૧ માલિકાને શિર ઉપરથી પરિહરે;
 પતિભ્રુકત^૨ વપુ^૩ના દર્શને હર્ષાન્વિતા હૃદયે થતી,
 દંતક્ષતોની અધરમાં જે રમ્ય ચોલા ધારતી; ૧૭
 જેના મનોહર દેહમાં નખનાં ક્ષતો ચોલી રહ્યાં;
 જેનાં નયન આલિંગિ^૪ સુંદર અલકથી કુચિત થયાં;
 શાક્ષીન એવી સુંદરી નવયૌવના કાઈ, વરે!;
 નિજ દિગંબરતાનિવારણમાટે વસન દેહે ધરે. ૧૮
 ખલુગુણવડે રમણીય, ચપલાચિત્તહારક જે સદા;
 પરિપકવશાલિવ્યાપ્ત જેમાં આમસીમા સુવંદા;
 અત્યંત સુંદર ને નિનાદિત ઝાંચપક્ષીનાદથી
 હૈમન્ત તે સુખકર તમોને થાય ઇશંપ્રસાદથી. ૧૯

૫ શિશિર

અંધરા

વૃદ્ધ^૫ શાક્ષિતરુ, ઇન્દુમખૂહો^૬થી જે મહામનોહર છે;
 કાંચ પક્ષીના મધુર શબ્દથી શોભત તેમ જ સુંદર છે;
 કામ થાય છે પ્રકામ^૭ જેમાં, જીજનનો જે પ્રિયતર છે,
 વરોરુ!^૮ શિશિરસમય તેજાઓ, સાંભળ વિવરણ સુખકર છે. ૧

૧ પરિભ્રુકતગંધા=જેનો ગંધ બોજવાઈ ગયો હોય તેવી ૨ પતિ-
 ભ્રુકત=પતિવડે બોજવાયલું ૩ વપુ=તરીર ૪ અંગાલિંગિ=લગતા.
 ૫ વૃદ્ધ=વૃદ્ધિ ગત થયેલા ૬ ઇન્દુસમૂહો=ગેરહીના દગલા ૭ પ્રકામ=પ્રણવ.
 ૮ વરોરુ=સુંદર જગાવાળી સ્ત્રી

નિરુદ્ધવાતાયનમંદિરના ગર્ભદેશ^૧ છે સત્તારી;
 સૂર્યકિરણ, શુભ વચ્ચે^૨ હુતાશન, તેમ જ નવયુવતીનારી;
 સમસ્ત એ વસ્તુઓ શિશિરમાં લોગ્યા અંસારે ધારી;
 તેથી એ વસ્તુઓ લોગવે નરો શિશિરમાં મુખકારી. ૨
 ચન્દ્રકિરણ સમ શીતલચન્દન, હિમશીતલ^૩ સમીરધારા;^૪
 શરચ્ચંદ્ર સમ વિમલ ભવનતલ^૫ આદિક પદાર્થ જે સારા;
 લેશમાત્ર પણ ચિત્તાકર્ષક શિશિરકાલમાં નથી થતા;
 વિશિષ્ટતા એ શિશિરકાલની સંસારે અવંત્ર મતા. ૩
 હિમનિપાતના યોગે જેમાં શીતલતા અતિથય આવો:
 ચન્દ્રકાન્તિએ જેની શીતલતાને દીધી ઠંડરાવી;
 પાંડુવર્ણ તારાગણથી જે વક્ર ચોલિતા દેખાતી;
 નિશા ન એવી શિશિરસમયમાં સેવ્યા^૬, લલને લેખાતી. ૪
 મુખમાં છે તાંબૂલ, શરીરે ઠસૂરીનું લેપન છે;
 ઉત્તમ આસવપાનવડે જેમનાં મુગસિત આનન^૭ છે;
 કંઠદેશમાં પુખ્તધાર છે એવી ઉત્કંઠિત નારી;
 પ્રવેશતી કાલાશુરુધાપત^૮ શયનમંદિરે રતિ ધારી. ૫
 અપરાધી હોવાથી જે અપમાનત છે બહુવાર થયા;
 લયથી વિદલચિત્ત ચેને જે ધરધર ધરધર કંપી રલા;
 જોવા નિજ પતિયોને લોગેચ્છુક જોઈ સમદા^૯ નારી;
 વિરમરતી અપરાધ તેમના શિશિરકાલમાં મન મારી. ૬

૧ નિરુદ્ધવાતાયનમંદિર=જેમના નારી ગારણાં બંધે કરાયલાં હોય
 એમાં શુદ્ધ ૨ ગર્ભદેશ=આભ્યંતર ભાગ ૩ શુભવચ્ચે=મારી-વચ્ચનદાર-
 કપડાં ૪ હુતાશન=અગ્નિ. ૫ હિમશીતલ=હિમના અંસર્જથી શીતલ થયેલો
 ૬ સમીરધારા=વાયુદ્ધરી ૭ ભવનતલ=અગાસી ૮ સેવ્યા=પ્રયોગ કરવા
 ચોગ્ય. ૯ આનન=મુખ ૧૦ કાલાશુરુધાપત=જેમાં કાલાશુરુનો ધપ
 કરાયેલો હોય તે ૧૧ સમદા=મદ્યુમ્તા

તરુણ રમણથી લોગવાયલી નિદંયલાવે રજનીમાં;
તેથી જે કોમલાંગીઓના શ્રમની થે છે પરિસીમાં;
વિકલહૃદય એવી નવયુવતી લલનાઓ પ્રાતઃકાલે;
ગૃહમાં કિંવા બહિર્લોગમાં મંદ મંદ ગતિથી ચાલે. ૭

સુન્દર કૃપાસકથી પીડિત કુચો જેમનાં દેખાતાં;
રંજિત^૨ વસ્ત્રોવડે જેમનાં ઉરો વિભૂષિત પરખાતાં;
એવી સ્ત્રીઓના જે કેરો પુષ્પાન્વિત^૩ અત્યારે છે;
તે કેશોથી શિશિરકાલને લલનાઓ શૃંગારે છે; ૮

કેસરરાગે^૪ પીતવર્ણ ઉપલોગસુખદ^૫ તેમ જ, નારી!;
નૂતન યૌવન-ઉષ્માયુક્ત સ્તનો જેમનાં છે ભારી;
પીડિતહૃદય^૬ વિલાસી પુરુષો સીતપરાજયભાવ^૭ ધરી.
સૌખ્ય પામતા એવી સ્ત્રીઓ સંગે રનેહે રમન કરી. ૯

કામીજનનિઃશ્વાસકંપિતા,^૮ ઉત્પલગંધા,^૯ શૈત્યહરી;^{૧૦}
તીવ્ર મનરતિની ઉદ્ભાવક તથા મહાઆનંદકરી;
શિશિર શર્વરી^{૧૧}માં પ્રમદાઓ નિજ કામી પ્રિયતમ સંગે;
એવી મહિરાનું આનંદે પાન કરી રમતી રંગે. ૧૦

૧ કૃપાસક=રૂના વસ્ત્રો. ૨ રંજિત=રંગેલા. ૩ પુષ્પાન્વિત=પુષ્પમંડિત.

૪ કેસરરાગે=કેસરના રંગવડે ૫ ઉપલોગસુખદ=ઉપલોગથી સુખ દેનાર.

૬ પીડિતહૃદય=જેમના હૃદયો પીડાયલાં હોય તે ૭ સીતપરાજયભાવ=

શૈત્યના પરાજય-નિવારણ-ની ભાવના ૮ કામીજનનિઃશ્વાસકંપિતા=કામી

જનોના નિઃશ્વાસથી કંપાયમાન થયેલી ૯ ઉત્પલગંધા=જેનો સુગંધ નીલ

કમલના સુગંધ જેવો હોય તે. ૧૦ શૈત્યહરી=શીતલતાને હરનારી ૧૧ શિ-

સિરશર્વરી=શિશિરજલુની રાત્રિ

પતિના આલિંગનથી અવનત^૧ કુચાગ્રભાગો લેના છે;
 નૈશ્વ^૨ મદનના મદથી લે અત્યારે થઈ વિહીના છે,
 તે સ્ત્રી નિજ પતિભુક્ત^૩ દેહને ભેષને પુલકિત થાતી;
 ત્યજી શયનમંદિરને પ્રાત કાલે અન્ય ગૃહે જાતી. ૧૧
 ચારુગોલના, ગુરનિતંગિની. ક્ષીણ કટીને ધરનારી;
 ગણીગ્નાલિવિભૂષિત કોઈ પ્રભાતમા ઉત્તમ નાગી-
 અગમગંધધૂષિત ને માલાશૂન્ય દેશની કળરીને,-
 કરથી બાધી, ત્યજતી નિજ સધ્યાને, હે રતિરસહીને!^૪ ૧૨
 મુખો જેમનાં સઘષ્ટાત^૫ કાચનકમસો મમ સુન્દર છે;
 નેત્ર જેમનાં કણ્ઠોલંગિત^૬ પાટલવજ્ર^૭ મનોહર છે,
 દેશપાગ જેમના સ્કંધપદ લટકી, લલને, ગજે^૮ છે
 એવી ત્રિયો વ્યામા મદને લક્ષ્મી તુલ્ય વિગટે છે. ૧૩
 મૂલ જઘનનો ભાર જેમને નમાવો પીડા આલે છે,
 મ્તનના ભારજન્ય પરિખેદે મન્દ મન્દ લે આલે છે,
 એવી સ્ત્રીઓ સુરતમમયનો નૈશવેશ^૯ જીતારે છે;
 દિવસોચિત^{૧૦} વસ્ત્રોને ગતિથી નિજ શરીરપર ધારે છે; ૧૪
 નખક્ષતોથી વ્યાપ્ત કુચોના અગ્રવિભાગોને જોતી,
 હંતક્ષતયુત અઘનગ્રોને શૂલી હસ્તવડે જોતી,
 હૃદયાલિલવિત નસપ્રાપ્તથી પ્રમજ્જતાને ધારે છે,
 સૂર્યોદય થાતા એવી સુવતીઓ મુખ શૃંગારે છે. ૧૫

૧ અવનત=નમેલા ૨ નૈશ્વ= નિશામલિક ૩ પતિભુક્ત=પતિવે
 ભાગવાયવા ૪ રતિરસહીને=હે રતિના રસમા હીના થયેલી પ્રિયતમે
 ૫ સઘષ્ટાત=તક્તના ધોવાયલા ૬ કણ્ઠોલંગિત=૧૨ સુધી લખાયલા ૭
 પાટલવજ્ર^૮ અ જા રાતા રવના, ગુણાળી ૮ ગજે=ગોલે ૯ નૈશ=નિશામલિક
 ૧૦ દિવસોચિત=દિવસના સમયમા પરિધાન -રવા યોગ્ય

આમનરની એકર છે તીવ જાણુ જેના ભારી;
 કામપંકજા ॥ જેના ધનુષ્યની પ્રત્યયા, હે નારી; ।
 કામી જનના મનેવિદારણુમાટે ને અવતીર્ણુ થયો;
 તે વસન્ત યોદ્ધા આભ્યા ને વિદિગર પુલાયન કરી ગયો.

જેમાં શુક^૧ ને શર્કરાદિની અતિ પ્રચુરતા^૨ દેખાતી;
 સ્વાદુ શાલિ ને ઈંદુવડે રમણીય વિલા જેની થાતી;
 મુરતકેલિ, કેન્દર્પદર્પનું જે ક્રતુમાં પ્રાપ્ત્ય રહે;
 જેને કવિ વિરહિણી યુવતિના ચિત્તતાપનો હેતુ ઠહે; ૧૬
 શિશિર કાલ તે સદા તમારી વિરહજન્ય વેદના હરે;
 સદા તમારે શિશિર કાલ તે સંસારે કલ્યાણુ કરે;
 આશીર્વાદ કળે આ મારો એજ ભાવના મારી છે;
 શિશિર સમયની સમાપ્તિ સાથે વસંતાગમન, ^૩નારી, છે. ૧૭

૨૪

૬ વસન્ત

રચિત

પુલ્લ^૪ આમ્રતરુના અંકુર છે તીવ્ર બાણ જેના ભારી;
 બ્રમરપંક્તિ છે જેના ધનુષ્યની પ્રત્યંધા, હે નારી !;
 કામી જનના મનોવિદારણુમાટે જે અવતીર્ણુ ધર્યો;
 તે વસન્ત થોડો આવ્યો ને શિશિર પલાયન કરી ગયો. ૧
 આ વસન્તમાં સર્વ વસ્તુઓ સુંદર ને સુંદર ભાસે;
 કારણ કે, વૃક્ષોમાં પુષ્પો ખીલો રહ્યાં છે ચોપાસે;
 જલમાં ઠમલો ખીલ્યાં સુંદર, કામવિન્હલા થઈ નારી;
 પવન સુરભિચુત, સંધ્યા સુખદા તેમજ દિવસ મનોહારી ૨
 વારિકીડા^૫ના કારણથી વાપીજલને, હે વામે^૬ ;
 રમણીના ધારણથી મણિજટિતા કાંચી^૭ને, અલિરામે !

૧ શુક=ગોળ. ૨ અતિપ્રચુરતા=અત્યંત વિપુલતા. ૩ વસન્તાગમન=વસન્તઋતુનું આગમન. ૪ પુલ્લ=પ્રકુલ ૫ વારિકીડા=વલકીડા ૬ વામે=જલ=વાનોનાં પાણી. ૭ કાંચી=કલિમેખલા.

નિશાસેવ્યતાના કારણથી અંકગણનાં કરણોને;
મુક્તભોગના કારણથી પ્રમદાનાં અંતઃકરણોને; ૩

પુષ્પયોગથી આગ્રવૃદ્ધિને, યુદ્ધિશાલિની નવયુવતી;
વસન્ત આ રાજાગ્ય સમર્પે એ ઘટના પ્રત્યક્ષ થતી.
વિલાસિની વનિતા વસન્તમાં ગુરુ વચ્ચેજિતારે છે;
કુસ્મુભરંગી રક્ત હૃદયે નિવગ્નદેશે ધારે છે. ૪

સ્નાનમંડલપર કેશરંગી રક્તપીત વસનો ધારે;
કર્ણિકાર^૧ કુસ્મુભો ધારીને નિજ કણોને શૃંગારે;
નવમણિકા તથા અશોકનાં પુષ્પોને, હે ભાગ્યવતી!;
અંચલ કૃષ્ણવર્ણ અલકોમાં ધારીને પુલાકતા થતી. ૫

કામાતુર છે માનસ^૨ જેનું નિતમ્બિની તે અત્યારે;
સિત^૩ચન્દનરસભીના કારો કુચમંડલ હેપર ધારે;
ધરે ભુલમાં અંગદ વલયો, કાંચી જવનોમાં ધરતી;
શીત વસ્તુઓના મેવનથી શીતલતાને મેળવતી. ૬

સપત્રલેખ^૪ કપોલ આદિથી શોભા જેની મુંદર છે,
વિલાસિનીનાં કાંચનકમલો સમ જે મુખો મનોહર છે;
રત્નોમધ્યે મૌઞિકાકેના સંગથી રમ્ય જે સ્વેદ થતો;
વિલાસિનીનાં એવાં વદનોમાં તે અતિશય વિસ્તરતો. ૭

નિજ અનંગમદમંડિત વપુ^૫ને શ્વામયુક્ત કરતી નારી;
શિધિલકંચુલીખંધ કરે છે પરિરંભણ^૬માં રતિ ધારી;

૧ કર્ણિકાર=કણેર ૨ માનસ=મન ૩ સિત=શ્વેત. ૪ સપત્રલેખ=
જેમાં કટુદરી, આદિ દ્રવ્યની આવથી દિવા પત્રલેખા રચાયવી હોય તેવા.
૫ વપુ=શરીર ૬ પરિરંભણ=આલિંગન.

નિજ અનંજનમદ્યમિત વધુતે
 સ્વાસુ મુક્ત કરી નાહી,
 રિદિભલ કચ્છળી બધ કદે હ
 મિતિભલમા શિત ખાદી
 વસન્તકાલિ સમીપવતી
 કાન્ત કરમા બાહુ બદે,
 ખલિષ્ઠમા મે મદ્યનલને
 રૂપી માનવી સાન્ત કરે

૨૦૬ ૧૫૮-૫૯ મે

વસન્તકાલે મમીપવર્તી ઠાન્તડઠમા બાહુ ધરે,
 પતિભુક્તા ચે મદનાનલને હૃયં પામતી શાન્ત કરે ૮
 વસન્તમા કામિની જનોની કાયાને ફેશ, કામ કરે
 તેમ જ તેમા જડતા ને પાડુતા આદિ સપૂર્ણ ભરે
 ભૂભા^૧તત્પન્તા મગે સુન્દરતા અતિશય લાવે છે,
 તેથી વનિતા વસન્તકાલે વલ્લભ^૨ હૃદય ગળાવે છે ૯
 વસન્તકાલે વામાવપુમા મદન વિવિધ રૂપો ધારી,
 વિધમાન^૩ દેખાયે પ્રતિક્ષણ, હે મદનાતુર સન્દારી !,
 શ્રીના મદિરાલસ^૪ લોચનમા લોલ^૫રૂપથી ગતે છે,
 શ્રીકપોલમા પાડુરૂપ ધારીને અલ વિરાળે છે, ૧૦
 કુચો વિશે કઠિનત્વડપ, કટિમા કૃશતાતુ રૂપ ધરી,
 નયા^૬ની જઘામા વસતો પુષ્પરૂપથી, કથા ખરી,
 કન્દર્પે^૭ તેમ જ વસન્તકાલે વામાના અગોમા,
 નિદ્રાને આલસ્ય અમર્યા, ગતિ શૂંગારસુગોમા, - ૧૧
 ઉપજાવી, વાણી વામાની કિંચિન્મદથી ચાહુ કરી,
 દીધુ ભૂકુટીચાલનથી ચપલાનવને કોરિલ્ય ભરી,
 વસન્તઋતુમા મદાલસા^૮ તેમ જ વિલાસિનીને સુવતી,
 કામદેવના પથ સાયકોના આઘાતે ખિન્ન થતી. ૧૨
 પ્રિયંશુ કાલીયક કેશરને કમ્તૂરીયુત ચન્દનનો,-
 ગોર કુચોપ^૯ લેપ કરે છે, ક્ષય તેથી ચન્દનવનનો

૧ ભૂભા=બગાસા ૨ વલ્લભ=પતિ ૩ વિધમાન=ઉપસ્થિત, વર્તમાન,
 હાજર ૪ મદિરાલસ=મદિરાના પાનથી આલસ્યયુક્ત થયેલા ૫ લોલ=
 ચચેલ ૬ નયા=ચી ૭ મદાલસા=મદ્વટે આવસ્યયુક્ત થયેલી શ્રી ૮
 સાયકો=બાણો

મદનમદાલસ^૧ નરો શીઘ્ર ભારી વસો લિતારે છે;
 કારણ કે, શુન્ધ વસ વસંતે ઉખાને જ વધારે છે; ૧૩
 તેથી લાક્ષ્મરચરંજિત વસોને કાલાગુરૂધે;-
 ધૂપિત કરીને ધારે હેઠું ઉપર અલારે, રતિરૂપે !;
 પુન્ડકોકિલ^૨ નવ આશ્રયઆસંવપાન કરી ઉન્મત્ત થતો;
 નિજ પ્રિયાને વારંવાર પ્રેમ ધરી શુન્ધન કરતો. ૧૪
 કમલસ્થિત શુન્ધતો પ્રમદ જે દેખાયે છે, હે નારી;
 તે પ્રમરીની અનિલાપાને પૂર્ણ કરે છે રતિ ધારી;
 રક્ષાપદ્મવેના શુન્ધોથી નમી રહ્યા જે, સન્નારી;
 જેની શાખાઓએ પુષ્પિત થઈને સુન્દરતા ધારી; ૧૫
 સમીરવેના આઘાતવટે જે કંપિત વારંવાર થતા;
 આશ્રવૃક્ષ તે સુવતિહૃદયમાં અતિશય ઉત્કંઠા ભરતા;
 મૂલસ્થલથી શિખાભાગ પર્યન્ત વસન્તે, હે નારી !;
 પ્રવાહરંગી પુષ્પ તથા પદ્મવના સમુદયને ધારી;- ૧૬
 અશોક વૃક્ષો થે દમ્બોત્તર સુવતિહૃદયમાં ચોક ભરે;
 મદનાનલથી પીડિત સુવતી કાન્તભોગ-અલિલાપ ધરે.
 મત્ત પ્રમદોથી પરિચુગિત પુષ્પવૃન્દને ધારીને;
 મન્દ અનિલથી કંપિત, લિલા નિજ નમ્રતા વધારીને; ૧૭
 નવીન કોમલ પલ્લોને જેમણે, પ્રિયતમે, ધાર્યા છે;
 સુન્દર કલિકાવટે જેમણે નિજ સૌન્દર્ય અમાર્યા છે;
 આશ્રવૃક્ષ એવા નિરૂપીને અસ્થિર કામી નર ચાના;
 મદનશાંતિચંપાદનમાટે રમણીશુભાગ્યા આતા. ૧૮

૧ મદનમદાલસ=કામદેવના નદથી આદ્યવૃક્ષ થઈ શ. ૨ પુન્ડકો-
 કિલ=પાંચાંગ. ૩ સમીર=વાયુ

કાન્તામુખકાન્તિને સેવતા જે કુરવકે શુભ નામ ધરે;
 તે કુરવકે તરુની ઉદ્ગત^૧ મંજરીઓની યુતિ^૨ જોઈ ખરે;
 કેવા સહૃદય પુરુષનું અંતઃકરણ કામશર^૩ના પાતે;
 વ્યથિત ન થાય વસન્તકાલમાં કહે, પ્રિયતમા અભિજતે^૪ ! ૧૯
 વસન્તમાં પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમ રક્તવર્ણ જે દેખાતી;
 કુસુમનમ્ર^૫ કિંશુકતરુસમુદયથી જે આચ્છાદિત થાતી;
 રક્તવસનધારિણી નવવધૂ સમ શોભે તે વસુધરા^૬;
 દેવનું મન વિચલિત ન થાય એ ભૂમિદ્રશ્યથી, સુધાધરા^૭ ? ૨૦
 સુંદરવદના^૮માં સંલગ્ન થયેલા તરુઓના મનને;
 શુક્રમુખાવિ^૯સમ ખલાશ તરુનાં પુષ્પોએ, હે વરાનને !
 લેણું નથી ? નથી જાણ્યું શું કર્ણિકારકુસુમે આજે ?
 કે વર્ણી કોકિલ ગધુર શબ્દથી પ્રભળતો તેને ગાજે ? ૨૧
 પુરકોન્નિલવૃન્દે આવ્યજામધુર હૃયોન્વિત ફૂગનથી;
 ભ્રમરોએ નિજ મદવધે^{૧૦}, અરુદુટ ને મધુગ શું જનથી;
 દાણમાં કુસીન કાન્તાઓનાં સલગ્ન સવિનય હૃદયોને;
 વસન્તઋતુમાં મહનાતુર કર્ણે હીમાં છે કેવાં જો ને ! ૨૨
 હિમનો પાત નથી થાતો તેથી વસન્તમાં, વરાનને;
 કુસુમિત આત્રવૃક્ષની શાખાઓમાં ભરતો કંપનને;

૧ ઉદ્ગત=પરિરુદ્ધ થયેલી, બહિર્ગત થયેલી. ૨ યુતિ=રોલા.

૩ કામશર=મદનના જાણ ૪ અભિજત=ઉત્તમ કુળમાં કલ્પત થયેલી સ્ત્રી.

૫ કુસુમનમ્ર=પુષ્પોના ભારથી નમી ગયેલા ૬ વસુધરા=ભૂમિ, પૃથ્વી.

૭ સુધાધરા=સુધાસમાન અધનેવાળી સ્ત્રી ૮ સુંદરવદના=સુંદર મુખવાળી યુવતી. ૯ શુક્રમુખાવિ=પોપટના મુખની રોલા અથવા યુતિ

સર્વ દિશામાં કોકિલશબ્દોને પ્રસારતો જે વિચરે;
 સુભગ^૧ સમીર^૨ યુવક યુવતીનાં હૃદયોને અતિ વિકલ કરે. ૨૩
 વિલાસિનીનવયુવતીહાસ્ય^૩ સમાન કુન્દકુસુમો ધવલાં;
 જેમાં શોભે વસન્તકાલિક એવાં ઉપવન જે નવલાં;
 વીતરાગ^૪ મુનિઓનાં ચિત્તોને પણ પળમાં ચળિત કરે;
 રાગમલિન^૫ યુવકોનાં મનમાં નહિ અચલતા કેમ ભરે? ૨૪
 કટિમાં શોભે કાંચનકાંચી, કુચ ઉપર શોભે હારી;
 શિથિલ અંગ જેમનાં કર્યા છે મદનમદે મધુ^૬માં ધારી;
 એવી સ્ત્રીઓ આ સ્વમયે કોકિલે જમરના સ્વ^૭મંગે;
 પુરુષોનાં હૃદયોને હરતી રંગી અનંગના રંગે. ૨૫
 પ્રાંત જેમના નાનાવિધ સુંદર સુમનોથી શોભિત છે;
 શિખર જેમનાં પ્રસન્ન કોકિલના શબ્દોથી નાદિત છે;
 શિલાતલો શેલેયજાલ^૮થી વ્યાપ્ત જેમના દેખાતા;
 એવા શૈલો^૯ના દર્શનથી સર્વ જનો હર્ષિત થાતા. ૨૬
 સ્ત્રીવિયોગથી ખિન્ન થઈ છે ચિત્તવૃત્તિ જેની ભારી;
 તે પ્રવાસિજન વસન્તઋતુમાં, હે સ્વરંજિત સતારી;
 કુસુમિત આમ્રતરૂને લેઈ નિજ નેત્રોને બાંધ કરે,
 અધ્રુપાત કરતો નિજ હૃદયે શોકાકુલના પૂર્ણ ભરે; ૨૭
 ઉચ્ચ સ્વરથી 'હાય કામિની, હાય કામિની' પોકારે;
 અનંગદમ્પત્ય યતાં પામલનાં પ્રચંડ ચિહ્નોને ધારે;

૧ સુમન=વિમલ. ૨ સમીર=વાયુ. ૩ વિલાસિનીનવયુવતીહાસ્ય=
 વિલાસિની નવયુવતીનું હાસ્ય. ૪ વીતરાગ=અનામન. ૫ રાગમલિન.
 ૬ મધુ=વસન્ત. ૭ સ્વમય=સ્વ. ૮ શેલેયમુદાય. ૯ શૈલો=પર્વતો.

મદોન્મત્ત મધુકર^૧ તેમ જ કોકિલના અતિ નંબુદ રવ
 કુસુમિત આમ્રતરે, ઈષ્ટિકરકુસુમોના વર : ૧ : !
 વસન્ત માનવતી મહિલાઓનાં મનને, હે વર નારી !;
 કામદેવના તીક્ષ્ણ બાણ સુમ ખીડે નિર્દયતા ધારી;
 આમ્રવૃક્ષમંજરીરૂપ છે જેના મહાતીક્ષ્ણ બાણો;
 કિંશુકરૂપ^૨ ધનુષ્ય હસ્તમાં ધારણ કરતો જે રાણો; ૨૬
 જેના ધનુષ્યની પ્રત્યંચા બ્રમરવૃન્દરૂપા રામે;
 શિરપર જે અન્દરૂપ અર્જુન^૩ છત્ર ધરી શોભા પામે;
 જેનો મલયાનિલ^૪રૂપી છે મદોન્મત્ત ગજ પંકાતો;
 કોકિલવૃન્દરૂપ બન્દીજનસમુદય જેના ગુણ ગાતો; ૩૦
 પ્રચંડ વિશ્વવિજેતા રતિપતિ કામદેવ તે, હે નારી;
 નિજ અભિન્ન સહચર વસંતને પ્રેમયુક્ત સંગે ધારી;
 તમો સર્વનું આ સંસારે કદ હરી કલ્યાણ કરે;
 રનેહમુધાથી સદા તમારા અભિલાષોનાં પાત્ર ભરો. ૪ ૩૧

ઋતુસંહાર સમાપ્ત

૧ ઋતુર=બ્રમર. ૨ કિંશુકરૂપ=પદ્માશપુષ્પરૂપ. ૩ અર્જુન=સેન.
 ૪ મલયાનિલ=મલયાવનનો પાન, પાણી

● ‘ઋતુસંહાર’ નામક કાવ્યના મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રકાશિત
 નવેશ પ્રસ્તુતમાં કેટલાક ક્ષેપક શ્લોકો પણ આપવામાં આવ્યા છે; પરંતુ
 તે શ્લોકો ક્ષેપક હોવાથી તેમનો અનુવાદ ગેં નથી કર્યો, એટલામાટે જેમની
 તે શ્લોકોને લેવાની હજી હોય તેમણે તે મૂળ ગ્રંથમાં જોઈ લેવા.

યૌવનવિગ્રમશતકં *

પૂર્વાર્દ -

શિખરિણી

પ્રમદા પ્રતિ પુરુષોક્તિઃ—

દિનારબે લેવો, મનુષ્ય વિલસે એ ગત નિશા,
જત બાધ્યાવસ્થા, તવ વિલસતી યૌવનકલા,
સમુદ્ર ઉદ્ભૂતા, વિધુ-ઉદયથી લેખ લહરી,
નવાનગેરે થાતી, તવ ગુમતિ આન્દોલનલગી ૧

યથા લોહો ભેતા, મુદિત મનથી નૂતન ગાળી,
તથા ભેતા તાર, સુવતિ, નવતાનુષ્ઠ જ હમી,
દેહો પુરુષો નાના, લ્યમ ઝડપ વસન્તે પ્રવટતા,
નથા તારા અંગે, ગુન મદન ચિહ્નો વિડસતા, ૨

* એ 'યૌવનવિગ્રમશતક' પૂર્વાર્દ બોલે છે તે ન બાંધે
અર્થથી પત્રીને એ વર્ષ પૂર્વે એ કવિએ એ ન અત્યંત મોહાત્મા
'અ' પત્રી શુદ્ધ નામ નાસિના પૂર્વે વર્ણન એ ૧૧ ૧૨ મા
'વિગ્રમવિગ્રમશતક' નામથી પ્રગટ ૧) થયેલ છે અને ત્યાં ૫૧
તે ગાંધી પત્ર બધે વચાથી અવરિષ્ઠ બાંધ અગ્ર સિત રહેલ છે

૧ મુદત એવમા ગુન ગુરુ પ્રવાન મને ગાનરસ ને જુ છે હા
ધમા ભેદ મનવસ્ય સુવર્ણને ભેદ સુવર્ણ ઉપદેશ આપે છે એવી દેવતા
કરવામા આવી છે અને ઉત્તર ધર્મા એ સુવર્ણને ભેદ મનવસ્ય પુરુષને ઉપ
દેશ આપવી હોવામા આવી છે મુશ્કેલી ઉપદેશો છે ને નૃમ ૧૨ ૧
અર્થથી યમ છે ૩ સમસ્ત શતક શિખરિણી રજમા ૪ ૧૫ થયે છે

૧ નામ ગેન મનથી ૨ શરણ-અર્ધ

નિશાકલે વ્યોમે^૧, ઉડુગણુર વિકાસી વિલમ્ભતા;
તથા તારાં નેત્રો, વિકૃતિવશ થૈને ચમકતાં;
તનુ^૩ની કાન્તિને, રચિર કરતું ચૌવન યથા;
થયાં ગાત્રો તારાં, પૃથુ^૪ કુચ નિતાંબાદિક તથા. ૩

થયાં વર્ષો પૂરાં, અતિશુભ્રવતી! પોરબ યદા;
ન થે વૃત્તિ તારી, રતિરસિક કિંવા રતિમદા;
રહી ડાહી તારી, મદનપવને આ વપુલતા;
નથી થાતી તોથે, કયમ મદનમૂર્છા અવિરતા? ૪

હજી સારી તું ના, પ્રથમ રસ ઝૂંગાર ગુરુની;
તથા ના તાગમાં, રતિરસપરીક્ષા-અભિરુચિ,
શશી જેવી તારી, પ્રતિદિન વધે ચૌવનકલા;
છતાં તારામાં ના, કયમ રતિમદોના વલવલા? ૫

નથી ગાત્રો તારાં, કયમ વિકસતાં મોહક અલી?;
રહી ખડા શાને, મરમ મધુરી ચૌવનકલી?;
વનન્તે થે થાતું, ચળિત મન તારે કયમ નથી?;
નથી પ્રેમા તારો, કયમ ઘન થયો રે મદનધી? ૬

અહો યૂની!^૫ તારાં, નયન નિરખું બીવિરહિત^૬;
તથા દક્ષપ્રાંતોનુ, રકુરણ દિશતું અર્થગહિત;
નિદારે છે તારાં, નયનશર કામી હૃદયને;
નથી એનુ કાંઈ, મરલ તરુણી, જ્ઞાન જ તને. ૭

૧ વ્યોમ=આકાશમા. ૨ ઉડુગણુ=તાનગણુ. ૩ તનુ=ચરીર ૪ પૃથુ=વિન્નિયન, પ્રકૃષ્ઠ. ૫ યૂની=યુવતી ૬ બીવિરહિત=મયઃકિંદ્રિત.

યથા આ આકાશે, તરુણ ગિની ભા પ્રસરતી,
 તથા તાના લાલે, મુનમદશોભા વિલસતી,
 નથી થાતું શાને, મન વિદ્યુત તાર, રસવતી ?,
 મમીયે પ્રેમીને, નિગૂળે ચળિતા ના કયમ થતી ? ૮
 નિત યોના લાગે, કયમ ન ધરતી મદ ગતિને ?,
 ત્યજ ના દેતી કા, તગલ નયને ? બાલમતિને ?,
 સુલજ્જનથી તાના, કયમ નયન નીચા ન ઢળતા ?,
 હજી પ્રેમાપયે, જ્યમ ચરણ તાના ન વળતા ? ૯
 યુવાને હાંપે, ગિમત મધુ તાર અતિ હરે,
 તને ચે કે લાગે, મુખદ નન્સાશિધ્ય ? મુલગે ?,
 ન યોલે લજ્જથી, નિજ વદન, મુખા મદભરી,
 હજી પૂર્ણે જવાલા, પ્રકટ ગતિનાયે નથાં કગી ૧૦
 હરે ગોડ વેળા, તવ તનુમહીં વપન થતું,
 તથા દેખાતું આ, વદન મહમા મદ હસતું,
 ચહે ચિત્તે 'બોલુ', પણ વચન અન્પદ વદતી,
 મને આચર્યોનુ, સમન, વપુમા આગમ અતિ ૧૧
 સુવન્ને આનંદાદી, કલિનગ વધિષ્ણુ કુચને,
 ઉધાડી હાકીને, ચળિત કરતી તુ સુવકને,
 દયા નીચા નેત્રે, અધિસ્ત છાતી ધડકતી,
 યજ તિર્યક દષ્ટિ, પ્રથમ ગતિભારે વિલગતી ૧૨
 કયે કૃપ્તાકીડા, અલિ, વિહંગા ચાવનમદે,
 હરે તુ ધારે છે, મતિ ગસિક આગાન્ધિ પદે,

- રહે, તું એ ઇચ્છે, સતત સુખદા બાલિશ દશા;
ઉપાયો ચાલે ના, મતિ થઈ જતાં યૌવનવશા. ૧૩
- સ્વકાયાશૃંગારે, પ્રબલ તવ ઇચ્છા થઈ નવી;
ન તારી લીલાને, કવિ જન થકે કો દિન કંવી;
વધી કાંતિ તારી, અરણ્ય સમ, યૂની, સુરસુતા;
વધી વાંચ્યા કામે, હૃદયમહોં આવી રસિકતા. ૧૪
- તને શે લાવી આ, વદ મદનચેષ્ટા અલિનવ;
અરે, આ દુષ્ટિ, કયમ દિશતિ સાંસર્ગિક તવ ?
અનીતિત્રીખાઈ, હૃદય તવ આજે પ્રજળતું;
મૃગાક્ષી, આ તારે, મન વિષયમાર્ગે રજળતું. ૧૫
- અધી કાન્તે, કાં તું, નિધુવન^૨ વિકારે લુટવતી ?
પ્રમાદો ધારીને, નિજ સુમતિ ચાને ભ્રમવતી ?
નથી શોભા એમાં, હૃદયદટતાને ધર રમે;
મનોજેત્રી ચા તું, વદન નહિ જેથી તવ નમે. ૧૬
- પિતા પૂરે લાડો, તવ રતિ ધરી નિત્ય મનના;
હરે સ્વાધીના તું, જનનોંગૃહમાં, ઇન્દુવદના,
ના દાખ્યો કોઈએ, નયપથ તને શું વદ સખે !
અધોમાર્ગે લાવું, અધમય સદા, એ કર રખે. ૧૭
- નથી લેયાં તેં શું, જનકજનનીનાં સુચરિતો ?
યદા લેયાં છે તો, કયમ મન ચહે આ કુચરિતો ?
યયું ચિત્તે આવું, વિષમ પરિણામે કયમ કરી ?
દોષા કોણે આવા, વિષમય વિકારે મન ભરી ? ૧૮

છતાં ગેહે ભર્તા, યુવતિ, ધર કાં માર્ગ હલટા ?;
 સખીઓ તારી છે, વદ, સદલ શું નિંચ કુલટા ?;
 વિકારી નેત્રોથી, પરપુરુષને તું ક્યમ બુવે ?;
 કુલીના-કન્યા તું, નિજ કુલપ્રતિષ્ઠા ક્યમ બુવે ? ૧૯

યદા તારા દેહે, મદનકલિકા આ વિદસિતા;
 અરે વેળા, તારા, ક્યમ મધુપથી, એ અકલિતા ?;
 મધુસ્વાદોં લેવા, રતિસહ ન આવે ક્યમ કને ?;
 રમે, એવો કેવો, જમર તવ આ સૌસ્થાનને ? ૨૦

ખરે દુર્દેવોનો, અવધિ; પતિનું અદ્ય વય છે;
 ન બાણે તે તારો, અતિ વિપમ કેવો સમય છે;
 કદા જેના ચિત્તે, ઘર્ષ મદનસંભૂતિ જ નથી;
 કરે તે ક્યાંથી રે, મુરતમરિતાગાહન મધી !. ૨૧

શિશુકીડાસક્ત, પ્રિય હૃદય વિદ્યાલય સદા;
 ન બાણે, શી વસ્તુ, મધુરતમ કાન્તાધરમુખા;
 વ્યજે ના તદ્દત્તિ, નિરખિ વિધુવદના યુવતિને;
 હજી તે બાણે ના, યુવતિ સુખદાત્રી મુરતિને. ૨૨

નથી પીધી તેણે, યુવતિમુખની સુખનમુરા;
 નથી ધારી તેથી, મદનમદની મોહક ધુરા;
 નથી વાંચ્યાં તેણે, કવિકવન ધ્રાંગારિક કદા;
 નથી જ્ઞેયાં તેણે, અભિનયન ધ્રાંગારિક કદા; ૨૩

કહે ક્યાંથી બાણે, ગહન રતિબેદો તવ પતિ ?;
 તને તોયે ક્યાંથી, યુવતિ, પતિ એવો લઘુમતિ ?;
 કરી નાના કથે, તવ વિફલ આગ્રા રનિમતી !;
 વ્યથા એથી મારા, રસિક હૃદયે રે અતિ થતી. ૨૪

ઉઘામાં તું નારી, દિશતિ વિધુવદ્ ધૂસર ખરી;
 કરે^૧ ત્યારે ધીરે, અથન કરતી મુક્ત કખરી^૨;
 પ્રભાતે ત્યારે તું, જલભરણુમાટે જ નિકળે;
 વિશાલાક્ષી ! નેત્રો, તવ; મમ ગવાક્ષે ક્યમ વળે ? ૨૫

પ્રભાતે ભૂત્યો^૩ને, પ્રખર રવથી બંધત કરે;
 થઇ સ્નાતા કેશો, રવિતપન^૪માં તું, જનિ^૫, ધરે;
 શશીશાળા^૬માં તું, શિથિલ ગતિ ધારી વિચરતી;
 કહે તે વેળાએ, મમ વદન શાને નિરખતી ? ૨૬

ચઢે સોપાને તું, મદનગતિકે ! શોધનમસે^૭;
 તથા કાંઇ લેવા, ઉતરતિ યદ્ય તું રતિરસે;
 કરે શાને ત્યારે, ભ્રમરક^૮, અહીં ! દૂર કરથી ?
 તથા મારી સાથે, નિજ નયનસંમેલન મથી ? ૨૭

નિકાળે તું ત્યારે, નિજ મુખવિલા દર્પણુ વિશે;
 નિરાશાની છાયા, તવ વદનમાં રે ક્યમ દિશે ?
 ત્યજે શાને શ્વાસો, શુરુ ક્રુચ વિશે લોચન ધરી ?
 મને શાને વીધે, નયનશરથી, લક્ષ્ય જ કરી ? ૨૮

ખતાવે છે શાને, નિજ જુજ, મુનાલિ, સ્તન મને ?
 વળી તું સડોએ, નિજ વસન શાને, સુનયને !
 મને લોઇ કોઇ, નિજ કર વિશે ગાલકં બ્રહ્મી;
 પરીરંભે તેને, ક્યમ વચન મીઠાં બહુ કહી ? ૨૯

૧ કરે=દસ્તાવડે ૨ કખરી=અખોરો, કેમકણ. ૩ ભૂત્યો=મેવકો.
 ૪ રવિતપન=સૂર્યની ઉપસૂના, અર્થાન્ તડકો. ૫ જનિ=સ્રી ૬ શશિશાળા=
 ચન્દ્રશાળા, અગાસી ૭ શોધનમસે=કોઈ વસ્તુને શોધવાના નિમિત્તથી. ૮
 ભ્રમરક=ભાગ્યમદેશમાં વિસ્તરેલો કેરાગુચ્છ.

પ્રથમ મારી તુ, નિજ સળિજનોમાં ક્યમ કરે ?
 ઘણી ભેટો મારા, કરકમલમા તુ ક્યમ ધરે ?
 ધનાદયા તુ તોવે, મમ નિકટ દીના ક્યમ થતી ?
 ન હું છું શ્રી-વામી^૧, મમ ધનવિદ્યાના ક્યમ થતી ? ૩૦

જતા ને આવતા, સકલ ગૃહનું ધર્મ કરતા,
 તથા વાપીઆથી, ઠલથ ઠલકે નિત્ય ભગતા,
 મખીઓ માથે તું, હમિત મુખથી ભવતુ કરે,
 કહે શાને તારા, વન નયન માન પ્રતિ કરે ? ૩૧

રમે ! કોઈ વેળા, અતિ હસતિ તુ પ્રભા વિના,
 મને ભાગી રહેતી, નહિ જ્યન-ઉચ્ચાતુ વિના,
 ભયે કે આનંદે, તવ અર્તોવ કેયે વપુલતા,
 વિકારોની દાખે, તવ હૃદયમા એ વિપુલતા ૩૨

યદા આને બેઠું, ત્વન્તિ મમ મામી ઉભો ગહે,
 અને નેત્રો તારા, મમ નકલ અગોમહો વહે,
 ન હોયે બે કોઈ, જલકણ ઉભાવે નિવડે,
 તને એ ચેષ્ટામા, યુવતિ ! નહિ લજ્જા ક્યમ નડે ? ૩૩

ગૃહે તારા આવુ, અતિ થઈ જતી વિજ્રમવતી,
 મદા મારી વાણી, શ્રવણ ઠરવાને પ્રમતતી,
 ત્યજી દેતી કાર્યો, મમ નિકટ આવી સ્થિર થતી,
 ભિષક જાણી નાહી, મમ કન વિશે શીઘ્ર ધરતી ૩૪

ગૃહે માન આવે, ચપલનયને ! આધ્વમ મને,
 નિમિત્તો દર્શાવી, ચહતિ કરવા તું વશ મને,

અને હું ખોલાવું, નહિ નિકટ ત્યારે કયમ રહે ?
થઈ છે તારી આ, મતિ વિનયહીના કયમ કહે ? ૩૫

ત્યજી સ્વર્ગ, પ્રેમે, ચરણ નરકે તું શિદ્ધ^૧ ધરે ?
સુધા ત્યાગી, ધારે, વિષમ વિષ શાને સ્વ-અધરે ?
સુરમ્યા આ કાયા, વિષયહવને હોમ ન રમે !
અહીં^૨ સાથેના આ, ભયકર ન ખેલો મન ગમે. ૩૬

થઈ જો તું બ્રહ્મા, ઉભયકુલલક્ષ્મી ગત થશે;
તથા તારી કીર્તિ, અતિ મલિન વિશ્વે થઈ જશે;
ન લેતી તું, કાન્તે, ઉભયકુલના શાપ જ કદા;
ન દેતી તું પ્રેમા, પરપુરુષને ચૈ રતિમદા. ૩૭

ત્યજી પત્નીધર્મો, રમતિ ચતુરે ! કેમ કપટે ?
ત્યજી કરતુરીને, કયમ અધમ પ'કે જ લપટે ?
કરે ચારિત્ર્યોને, કલુષિત અરે કાં નિજ કરે ?
અધોમાર્ગે^૩ શાને, નિજ ચરણ હે સુન્દરિ ! ધરે ? ૩૮

તને શાથી ભાવ્યો. વદ વદ, રમે ! પાતકપથ ?
અસદ્ જો ખોલે તો, તવ ગુરુજનોના જ શપથ;
સુધા માને જેને, વિષમ, વનિતે ! છે ગરલ તે;
ગણે જેને જ્યોતિ, પ્રખર તમ^૪, યૂની ! સમલ^૫ તે. ૩૯

તને મારાં નેત્રો, કયમ રુચિર ભાસે ભગવતી^૬ ?
કૃશા ભારી કાયા, નિરખિ મનમાં કાં પુલકતી ?
તને મારો પ્રેમા, કયમ સુખદ લાગે સુલલને ?
થઈ સાંઠે લાગે, અરર પરકીયા^૭ કયમ તને ? ૪૦

૧ અહિં=સર્વ, નાગ. ૨ તમ=અધકાર ૩ સમલ=મલિન. ૪ ભગ-
વતી=શ્રી. ૫ પરકીયા=પરપુરુષની પત્ની, પરકીયા નાચિકા.

નથી હું રૂપાળો, કમલસમ મારું મુખ નથી;
 કપોતો બેઠેલા, લવનમહી^૧ લક્ષ્મીમુખ નથી;
 નથી તેજસ્વી હું, કવિજન તથા કેવિદ નથી;
 ન હું કામી, કાન્તે !, પરચુવતિધર્મ^૨ નથી. ૪૧
 ન હું વક્તા, વાગે !, શુદ્ધ ગધુર વાણી મમ નથી;
 ન વેદોનો જ્ઞાતા, સ્મૃતિવિધયવેત્તા ત્યમ નથી;
 ન લોકોનો નેતા, નરપતિકૃપાભાજન નથી;
 હસ્તિશી વિન્ને, સ્તુત^૩ અમિત^૪ દાતા જન નથી. ૪૨
 દેહાકાંશક્યોની, મમ હૃદયમાં ના રુચિ જરા;
 વિલાસોમાં મારી, પ્રગતિ અતિ મંદા અગ્નિરા;
 ન સંગીતરનેહી, નહિ મધુર મારો સ્વર વળી;
 ન વીણાનો ગી, વિદેસિત ન મારી મનકળી. ૪૩
 છતાં મારામાં શો, વર શુભ તને ગોચર થયો ?
 તને જેના યોગે, તવ વિનય રે લાગ્યો જ ગયો;
 બ્રમાન્ડુ છે જોણે, તવ હૃદયને તે શુભ કયો ?
 હજી મારા ચિત્તે, દૃઢ ગૃહ કરી સંશય રૂંધો. ૪૪
 મને જોઈ, તારી, સુમતિ, રમણી, આ કયમ ચળી ?
 સ્વધર્મ^૫ લાગીને, સુમતિ અથ^૬માં આ કયમ વળી ?
 વિરાગી હું સેથી, નહિ અતિ તારી કૃતિ મને,
 છતાં ઇચ્છે શાને, અતિત ઘઈ મારા પતનને ? ૪૫
 હજી હું વિદ્યાર્થી, શુદ્ધતનિવાસી વિમલ છું;
 નથી મારી ધી^૭માં, લવ^૮ કુટિલતા; હું સરલ છું;

૧ લક્ષ્મીમુખ=ધનથી પ્રાપ્ત થનારું મુખ. ૨ પરચુવતિધર્મ=પરશ્રીના ધર્મનો શિદ્ધ. ૩ સ્તુત=મનાસિત. ૪ અનિત=અતિમય. ૫ અપ=પાપ. ૬ ધી=ગુણ, નતિ. ૭ લવ=લેણમાન.

વિકારોથી માફે, મન, યુવતિ, આ રંજિત^૧ નથી;
 રમાના રાગોથી,^૨ મમ હૃદય આ અંકિત નથી. ૪૬
 રમાની ઠાયાને, નિખિડ વન માને કવિ સદા;
 કુચોને નારીનાં, વિકટ જિરિ ધારે લવિ^૩ સદા;
 પ્રવેશે જો એમાં, મન પથિક^૪ ક્રોધ સમય, તો:
 હુટારો ત્યાં તેને, રમર^૫ પ્રકટ થે લૂટિ જ નતો. ૪૭
 નથી મારી ઇચ્છા, મમ વિગલતાને રમર હરે;
 રતિસ્વામી^૬ પંચ, પ્રબલ શર^૭થી વિદ્ધ જ કરે;
 કફે. બ્રહ્મ વિદ્યા, ક્ષણિક મુખગાટે નહિ ઠંઠા;
 લલ દે તું મારી, પ્રણયમુખ-આશા અમુખદા. ૪૮
 પદસ્ત્રીપ્રેમાથી, મુખ પુરુષને સત્ય ન મળે;
 તથા નારીનો ના, પરપુરુષથી કે દિન વળે;
 પરાયુ પોતાનું, નહિ નહિ થતું હે ગુણવતી;
 દુરાકાંક્ષા લાગી, દંઢ હૃદયથી થા શુભ સતી. ૪૯
 પ્રભુએ દીધો જે, પુરુષ પતિરૂપે, જનિ^૮, તને;
 પ્રભુ તેને જાણી, સતત લજ તેના પ્રણયને;
 થશે એથી તારૂં, શુભ ઉભય લોકે^૯ ભય ટળી;
 કહ્યું માફે માની, વિરમ પતિરાગે,^{૧૦} રસકળી !, ૫૦

૧ રંજિત= રંગાયલું ૨ ભાવિ=સંસારી મનુષ્ય. ૩ પથિક=પ્રવાસી.
 ૪ રમર=કામદેવ ૫ રતિસ્વામી=રતિપતિ કામદેવ ૬ પંચ પ્રબલ શર=ક્રોધ-માદ,
 તાપ, શોષણ, સ્તબ્ધતા તથા સંયોજન એ કામદેવના પાંચ શર-ખાલુ-છે. યથા:
 “ ઉન્માદનસ્તાપનથ શોષણઃ સ્તમનસ્તથા । સંયોજનથ કામસ્ય પચ
 ચાણાઃ પ્રતીર્તિતાઃ ” ॥ ૭ જની=સ્ત્રી ૮ ઉભય લોકે=આ લોકમાં અને
 પરલોકમાં ૯ પતિરાગે=પતિદેવના પ્રેમમાં.

ઉત્તરાર્ધ

પુરુષ પ્રતિ પ્રમદોક્તિઃ—

મને માની લીધી, યુવક, યુવતી તેં નિરપમા;
સમર્પી તેં પ્રેમે, મમ વદનને ચંદ્ર-ઉપમા;
કુચોને તેં આપ્યું, કનકકલયોતું પદ અહા !;
તને જ ધા ભાસી, ઠરિકર^૧ મમી સુંદર મહા. ૫૧

મૃણાલોની ચોભા, મમ ભુજ વિશે તું અતુલવે;
તથા નેત્રો મારાં, કમલ સમ છે તું નિત કવે;
તને દેશો મારા, મતલ દિસતા પન્તમ^૨ સમા;
અને મારી વાણી, અમૃત મમ ભાગે મધુતમા. ૫૨

કહે મારા શ્વાસે, મલમજ^૩ ગમીર^૪ પ્રવહતો;
વળી નાભિ નીચે, રસજલધિ^૫ ભાગે ઇલકતો;
કહે કાયા મારી, રુમરકનકદંડપ્રતિમ^૬ છે;
યુવાવસ્થા મારી, ચિરમુરલિદાતા કુસુમ છે. ૫૩

તને થાતી જ્ઞાન્તિ, મમ ગમનમાં હંસગતિની;
તથા મારી કાન્તિ, દિમતિ અતુલા કાન્તિ રતિ^૭ની;
કટાક્ષો માગને, મદનથર માને યુવક તું;
મને ભેદ તાર, હૃદય આતિ આસ્વાદિત થતું. ૫૪

થતી સ્નાને મમા, વિમલ મસ્તિના તટ વિગે;
પધારે ત્યાં તું ચે, જલભરણના કૃતિમ મિયે:

૧ ઠરિકર=દાઘીની ગુદ. ૨ પન્તમ=તામ. ૩ મલમજ=મદયનિર્મિત.

૪ સમીર=વાયુ ૫ રસજલધિ=રમને મહાસુગન્ધ ૬ રુમરકનકદંડ-
પ્રતિમ=કામદેવતા નુવર્ણદંડ મમાન ૭ રતિ=કામદેવની પત્ની, સૌન્દ-
ર્યની સંપૂર્ણ પ્રતિમ

નિકાળીને અગો, કિલ મમ અનાજાદિત અરે,
ત્યજે તું નિન્ધાસો, પ્રતિપળ મહાવિરમય ખરે. ૫૫

સમારે દેશોને, વગન અથવા હું ણદલતી,
અલંકારો ધાર, વિવિધ, હૃદયે હું પુલકતી;
કદાચિત્ એ વેળા, સહજ થતો હું ઉન્નતમુખી,
મને જોઈ, ભાગ્યું, તવ નયન થાતાં અતિ મુખી. ૫૬

પ્રભાતે સ્નાતા થૈ, દિવસમાણિ^૧ને અક્ષત ધર,
ધરી મૌભાગ્યે^૨છા, મુખદ તુલસીપૂજન કર,
શિવાગારે^૩ જાતી, હર હર મહાદેવ જપતી,
અરે ત્યાં યે તારી, ઇવિ વિકૃતિ ધારી વિચરતી. ૫૭

શિરે ધારી ઘેડુ, જલભરણમાટે નિકળતી,
નદીતીરે જિલો, ધ્રુવક, તુજને હું નિરખતી,
કદા છાયા વિશ્વે, ત્યજતિ તરુને રે જન્યમ નથી,
મને હે ઉન્માદી મુવડ, ત્યજતો તુ ત્યમ નથી ૫૮

ઉપાડી લેતો તું, રડતો મમ કન્યા યદિ દિશે,
જમાડી વાત્સલ્યે, હમિત કરતો તુ પલ વિશે,
કપોલોને તેના, નર, ભિજવનો મુખન કરી,
મને લેતો ત્યારે, નિજ નયન માગ પ્રતિ ધરી. ૫૯

થવાં ખીલી લીલી, યદિ ચરણથી ઝાંઝર સરે,
ઉપાડીને તેને, મમ ચરણમાં તું સ્થિર કરે;
થતો એ વેળા ને, મમ ચરણનો અપર્શ^૪ કરને,
થતો તેની આહા, યગમ મુદ^૫ વારા હૃદયને ૬૦

૧ દિવસમાણિ=સૂર્ય ૨ સિંગવણ, મહાદેવનું મંદિર ૩ મુદ=જાનક

પવિત્રા માનીને, ચન્દ્રગ્ન માગી શિવ ધરે,
 કટીને 'હે દેવી' મતન મમ આવાહન કરે,
 ઠરે મિત્રો ખાસે, સ્તુતિ સતત માગી શત સુખે,
 નહે ગાર્હ માન, ગુણભજન તુ તો અતિ સુખે ૬૧
 ન દેખાઉ જો હું, પણ દિવસ થાતા કતુમતી,
 તને કોઈ ન્યાને, પણ પણ સુશાંતિ ન મળતી,
 નથી ખાનો પીતો, ભ્રમણુ ગ્તો પાગલ બની,
 કથા બવા જેવી સ્થિતિ થતા જ તારા વદનની ૬૨
 પ્રભાતે મધ્યાહ્ને, વિવિધયોગેના નિમા,
 ઉપાયા હું દેવી, સુવ, થઈ તારી અવનિમા,
 મને તે માની છે, નિજ પરમ લલ્લાગક ખની,
 ગ્રહે તેથી પ્રેમા, મમ અગ્નિમા અર્પિત કરી ૬૩
 દુઃશા આ તારી, મરણ નહિ દે આ ભવ થશે,
 મતી છે જે નાગી, પગપુષ્પયથે નહિ જશે,
 પગ્મી છું એવું, અનુભવને ના મ્યમ ન્યુ ?
 અગે તા જ્ઞાન, પ્રભળ નહ, કયા લુપ્ત જ વચુ ? ૬૪
 ખરૂં જો સ્વામી, મમ, તવ મમા સુદા નથી,
 નથી થોદા, દાતા, કવિજન ન, કામી નર નથી
 નથી વેદજ્ઞાતા, ધનપતિ ન, વસ્તા વર નથી,
 નથી કોઈ જ્ઞાતા, મકલ ગુણના આકર નથી ૬૫
 છતા વિદે મા । સુકુટમણિ એ વહલ મદા,
 તથા બન્ને લોકે, પરમગતિ એ દુર્લભ મદા,

સદા સેયું સ્નેહે, ચરણ પતિનાં હું પ્રભુ ગણી;
 તિરસ્કારે ત્યાજું, પરપુરુષને હું વિષ ભણી. ૬૬
 વિલાસો લોગોમાં, નહિ, મુખ તથા ના વિભવ^૧માં;
 રૂપહા કાંઈ રાણું, નિજ હૃદય રાણું સ્વધવ^૨માં;
 સદા સાધ્વી સીનું, પતિ પરમ છે દૈવત ભવે;
 પ્રભા સ્વર્ગીયા, સી, પતિપ્રણયયોગે અનુભવે. ૬૭
 સતી સીનું વિશ્વે, સકલ જનતા જોરવ કરે;
 જનો સાધ્વી સીના, ચરણરજને રે શિર ધરે,
 સતી-આશીર્વાદે, ભવજલધિ પાપી જન તરે;
 સતીશાપે પ્રહાર, હરિ, હર સુદેવો મન ડરે. ૬૮
 સતી સાધ્વીના એ, અતુલ વિભવોને ત્યજી કરી;
 થતી જે કો વામા, પરપુરુષની રે સહચરી,
 અહીં તે નિન્દાતી, નરકનિલયે ત્યાં વિચરતી;
 શુનો^૩ ખીજા જન્મે, અધમ રમણી નિશ્ચિત થતી. ૬૯
 પ્રમાણું હું વિશ્વે, મમ પતિ વિના કો નર નથી;
 પતિ જેવો કોઈ, રમણો^૪ જનવિશ્વંભર^૫ નથી,
 નરો ખીજા પંડો,^૬ જનકે, સુત વા બંધુ ગણતી;
 ન તેથી આ ચિત્તે, પરપુરુષની કૈ રતિ થતી. ૭૦
 ત્યજી આશા મારી, સતત ભજ તારી પ્રિયતમા;
 નથી કં તે કૃષ્ણા^૭, રજતધવલા^૮ છે વર^૯ રમા;

૧ વિભવ=વૈભવ, ધન આદિ ૨ ધવ=પતિ. ૩ શુની=શત્રુ ૪ વિશ્વંભર=
 ઇંધર. ૫ પંડો=નપુ સક્ર ૬ કૃષ્ણા=કાળી ૭ રજતધવલા=ચાંદી જેવી ચેત
 ૮ વર=ઉત્તમ

પતિપ્રાણા આધી, વિમલહૃદયા ને હસસુખી;
 રહી તેના રાગે, વિકૃત નર થા તું ચિરસુખી. ૭૧
 સુધા માની, જ્ઞાની, સુખદ નિજ પત્ની પુરુષની;
 હરે તે પ્રાણે તે, વિષમ વિષ તુલ્યા પરજની;^૧
 હરી ને સ્ત્રીવા તે, યમસદનમાં રાવણ ગયો;
 હરી, સિન્ધુવામીર, કૃપદતનયાદે, મૃત થયો. ૭૨
 કરી બ્રહ્મા ત્યાદે, સચિવગૃહિણીને બગ ધરી;
 દહે ને એ પાપે, નૃપ કરણની શી રિયતિ કરી?;
 રહી પત્ની દન્યા, યવન નૃપની ભેગમ^૩ થઇ;
 તથા રાજ્યશ્રી^૪ ચે, યવન રિપુની રે થઇ ગઇ. ૭૩
 વનો ને શેલોમાં, બ્રમણ કરતાં જીવન ગયું;
 પરસ્ત્રીપ્રેમાનું, કદુતમ આદે આ ક્ષણ થયું;
 કથાઓ એવી છે, સુવક, ઇતિહાસે બહુ ભરી;
 પરસ્ત્રીની વાંચ્યા, ત્યજ, તરણ, ચિત્સંયમ કરી. ૭૪
 પરસ્ત્રી હોયે છે, પરમરતિરૂપા મહાભરી;
 છતાં માની છે તું, વિષમવિષલિપ્તા, નર, છુરી;
 હરે દક્ષિણે, નરહૃદયને લલચ જ કરી;
 તથા રૂપશે લેતી, વિકલ નરનું તે ધન હરી; ૭૫
 હરે છે સંભોગે, મદનબલધી વીર્ય નરનું;
 પરસ્ત્રીની સેવા, અશુભ નર, છે કાર્ય ખરનું;

૧ પત્ની=પરસ્ત્રી, પત્નિ. ૨ સિન્ધુવામી=સિન્ધુ દેશના મા-
 નવપદ. ૩ કૃપદતનયા=કૌપદી. ૪ સચિવગૃહિણી=પ્રધાનની પત્ની, બર્મન
 પ્રધાન આધવની પત્ની રૂપકુંદરી. ૫ કૃણ=કૃણુ થયો. ૬ યવન નૃપ=
 આરબદેશન શિવજી તથા તેને સમન્વિતે શિવજીના. ૭ ભેગમ=ભેગ-
 દિશી. ૮ રાજ્યશ્રી=સુખવલ્લભી.

પરમી એમાટે, મરણ^૧ પિશાચી અધમ છે;
 ન સેવે તેને જે, નર સુમતિશાળી પરમ છે. ૭૬
 મળે કોઈ વિશ્વે, સુવતિ કુલટા, હે નર, તને;
 'સુવા, તું' ઉત્પાદી, યદ્યથ નહિ તેના નિધુવનેર
 દશા થાશે ભૂંડી, સુવતિ અસતીના રમણથી;
 થશે નિન્દા જે છે, અધમતર વિશ્વે મરણથી. ૭૭-
 કરે જે કીર્તિને, મલિન, ધન જે સત્વર હરે;
 વધારે દુઃખોને, વિમલ કુલને દૂષિત કરે;
 હરે પ્રાણોને વા, વિવિધ વપુમાં રોગ જ લરે;
 અરે એવા માર્ગે, નિજ ચરણને તું શિદ્ધ કરે ? ૭૮
 નિવારી હે દુઃખો, યદિ ધનિક છે, તો અધન^૩નાં;
 વિહારી હે કષ્ટો, યદિ સખત છે, તો અખલનાં,
 યદા છે તું વિદ્વાન, ગ્રહણ કર પાકો વિનયના;
 યદા હોયે ગ્રેમી, ભજ નિજ રમા તું સુનયના. ૭૯
 નરો તે છે કે જે, અચલ નિજપત્નીવત ધરે;
 સદા શ્વાનો તે જે, પરસુવતિપથે ડગ લરે;
 શ્વૃત્તિ^૪ લાગી આ, સફળ કર તું જન્મ નરનો;
 કદાપિ પોતાનો, નહિ નહિ જ રે ભંડાર પરનો. ૮૦
 સુધા એ છે નારી, ગરલ પણુ ધારી જગતમાં;
 સુધા પોતાની ને, ગરલ પરનારી જગતમાં;
 સુધાને ત્યાગીને, ગરલ રતિથી જે સુખ ધરે;
 સદા વિઠાલોગી, અધમ નર તે વાયમ^૫ ખરે. ૮૧

૧ મરણ=મૃત્યુલયક ૨ નિધુવન=દાપત્યમુખ, રતિમુખ, ૩ અધન=નિધન ૪ શ્વૃત્તિ=કૃતશ્રેય સ્વભાવ ૫ વાયમ=અક, કામદો

નથી સુકા રત્નો, જડિત પરનારીવણુ વિશે;
 તને સારી તોયે, યુવક, પરનારી ક્યમં દિશે ?;
 ભરી મારામાં શી, વઢ અધિકતા હે તરણુ છે ?;
 આરે જેના યોગે, થઈ તવ દશા આ કંણુ છે. ૮૨
 તને ભેષ માણ, મૂઢ હૃદયમાં શોક વધતો;
 લઈ દીવો હાથે, અરર, નર, કૂપે જ પડતો;
 હજી ચે હે માની, યુવક, નહિ વીત્યો સમય છે;
 કુવાને ઠઠિ થે, સ્થિરપદ^૧ ઉભો તું સભય છે. ૮૩
 સ્વરક્ષાનો હસ્તે. અવસર હજી છે વિરલ આ;
 યુવા, થેતીને તું, ત્યજ હૃદયભાવો તરલ આ;
 પડ્યો ભે કૂપે તો, યુનરપિ ન તું નીકળી શકે;
 પછી રક્ષાનો રે, સુપથ નહિ કોઈ મળી શકે. ૮૪
 પ્રમાદો સંસારે, અભિવિધ નારી નર કરે;
 છતાં પશ્ચાત્તાપે, નર, સકલ ઉન્માદ સુધરે;
 નથી લે ભૂંઝાતો, યુવકયુવતીજીવનપટે;
 સદા જિલો રહેતો, યમન^૨ સમ લે માનસતટે; ૮૫
 સ્થિરસ્થાયી દોષે, પ્રબલ, અવનીમાં અધમ છે;
 અધા દોષોમાં તે, અધમ વ્યભિચાર પ્રથમ છે,
 કહું છું પાછી છું, યુવક, વ્યભિચારી નહિ થનો;
 પરસ્તીના પથે, નિજ ચરણને તું ન ધગ્તો. ૮૬
 સદા તારી પત્ની, પ્રભુ મમ તને પૂજ્ય ગણતી,
 સદા તારી આજ્ઞા, પ્રભુવચનરૂપા જ ભણતી;
 જમાડીને રમે, યુવક, તવ તે ઉચ્છિષ્ટ^૩ જમતી;
 તને પોઢાડીને, સરતિ^૪ પદસેવારત^૫ થતી. ૮૭

૧ સ્થિરપદ=સ્થિતિ=ચક્ષુ ૨ યમન=યમરાજ, મૃત્યુનો સ્વામી ૩ ઉચ્છિષ્ટ=
 એકું. ૪ સરતિ=મૈત્ર સહિત. ૫ પદસેવારત=ચરણસેવામન.

ક્ષમાશીલા રૂહેલી, થઈ અવનિરૂપા^૧ વિનયથી;
 કદા ના ઉચ્ચારે, કદુ વચનને તે વદનથી;
 થઈ દામી તુલ્યા, સતત ગૃહકાર્યે રત રહે;
 ભસે હોયે દુઃખે, તદપિ મુખથી તે નહિ કહે. ૮૮
 થઈ રંભા રાત્રે, રતિમુખ તને દે જિગરથી;
 કરી પાકો અર્પે, સતત કરચો ને ઉદરથી;
 મુખેની વેળામાં, મદ્ય હૃદયમાં તે ન ધરતી;
 નથી દુઃખેથી તે, યુવતિ ભયભીતા ત્યમ થતી. ૮૯
 મનો વાણી કર્મે, સતત રહ્યો ગુણ વિચરતી;
 મુખે અચારે ત્યારે, મધુર મુખથી તે પુલકતી;
 મુગધા સ્વાતા તે, પ્રિયવચનશીલા શુણ્વતી;
 મળી છે જે એવી, મૃતભવન^૫માં દેવશુવતી. ૯૦
 તિરસ્કારી તેને, પરશુવતિરાગે રત થયો;
 મને ભાસે તારો, વિભવરવિ^૬ અસ્તંગત થયો;
 નહીં તો આવી આ, કુમતિ, નર, સૂઝે કયમ તને ?;
 હયા આવે તારી, અધમ હંતભાગી નર, મને. ૯૧
 સ્વક્રીયા નારીના, શુચિ^૭ હૃદયથી હાય નીકળે;
 વ્યભિચારી સ્વામી, અનલ સમ તે હાયથી બળે;
 સતીના નિઃશ્વાસે, પ્રબલતમ અંજાપવન^૮ છે;
 સતીનાં અશ્રુ તે, પ્રલયજલધારા ગહન છે. ૯૨

૧. અવનિરૂપા=શુભિતુલ્યા ૨ કર=હસ્ત. ૩ ઉદર=પેટ. ૪ સી હસ્તથી
 મોજનરૂપ તથા ઉદરથી સંતાનરૂપ પાકને નિષ્કલ્પનારી છે એ ભાવ અહીં
 દર્શાવાયયો છે. ૫. મદ્ય=મર્વ, અહંકાર ૫. મૃતભવન=મૃત્યુભોગ, મૃતલોક
 ૬ વિભવરવિ=શુભશૂદ્ધિ. ૭ શુચિ=વિમલ, શુદ્ધ. ૮ અંજાપવન=અંજાવાત.

સતી નારીનેા જે, પતિ કુપયગામી થઈ જતો;
 કદાપિ સ્વામી રે, ભવજલધિ^૧માં તે ન તરતો;
 રહેતો દૂબેલો, નરકસંસ્થિત વૈતરણી^૨માં;
 ને જેસે સ્વર્ગીયા,^૩ સતત મુખદાત્રી તરણી^૪માં. ૯૩

અરે જ્યારે ગાત્રો, શિથિલ, નર, તારાં થઈ જશે;
 નહીં તારી પાસે, પ્રચુર ધન કિંવા, નર, હશે,
 તને : તે વેળાયે, ત્વચિત પક્ષ્મારી જે ત્યજશે;
 વિસારી પ્રેમાને, અવર^૫ નરને શીઘ્ર ભજશે. ૯૪

સ્વક્રીયા જે નારી, વિદેહ સમયે સંગ વસતી,
 થતાં વૃદ્ધ સ્વામી, પરપુરુષને તે ન ભજતી,
 કદે સેવા રોગે, તતુ મન ધને તે શુભ સતી;
 પતિ પામેથી તે, નહિ નિધન^૬પર્યન્ત ખસતી. ૯૫

તથા દુર્ભાગ્યે જો, યુવતિ વિધવા તે થઈ જતી
 સુખોની આશાને, દૃઢ હૃદયથી દ્વર કરતી,
 રસાસ્વાદો^૭ ત્યાગે, વર^૮ વમન^૯ ધારે નહિ કદા,
 અલંકારોને તે, ત્યજતિ વિધ માની સર્તો સઠા. ૯૬

વિકારોને મારી, કઠિનં વ્રતનું પાલન કરે,
 વહાવીને અશ્રુ રમણુ-અઘનું^{૧૦} ક્ષાલન કરે;

૧ ભવજલધિ=સસારસાગર ૨ વૈતરણી=નરકની નદી ૩ સ્વર્ગીયા
 =સ્વર્ગની ૪ તરણી=નૌકા ૫ અવર=અન્ય ૬ નિધન=મૃત્યુ ૭ રસાસ્વાદો=
 વિબંધાના સ્વાદો ૮ વર=હિતમ - ૯ વમન=વસ. ૧૦ રમણુ-અર
 =પતિના પાપો

તપસ્વી થે જેતું, નિરખો તપ ગૌરવ^૧ કરે;
 મહાદેવી આપી, ભરતવસુધાગૌરવ^૨ ખરે. ૯૭
 નયોપે ભે લીના, નિજ વસનનો પાલવ સતી;
 પિયે તે પ્રેમેથી, જલ અમૃત માની મુનિ યતિ;
 સતી નારીનો છે, યુવક, પતિ તું લાગ્યખળથી;
 છતાં થે દુલોગી, તવ મુરતિ તેમાં ક્યમ નથી ? ૯૮
 છટા લજ્જાની દે, તવ વદનમાં ગોચર થતી;
 થક છે મારી આ, પદમશુભ શિક્ષા^૩ ફલવતી;
 હજ્યાં નેત્રો નીચાં, મુનિ સમ ઉલો મૌન ભજતો;
 જણાયે છે એથી, મહનમદ તારો ઉતરતો. ૯૯
 સતી તારી માતા, તવ જનક ધર્મિષ્ઠ જન છે;
 શુભ્રાહી તેથી, યુવક, તવ આ સ્ત્રીરૂ મન છે;
 સુખી થા સંસારે, મમ વિમલ આશીર્વાચન છે;
 સતીના આ વાણી, મધુસ્તમ ચારું યચન છે. ૧૦૦
 રહે તારી નારી, અચલ નિજ સૌભાગ્ય ધરતી;
 સુસંતાનોનું તે, જનનોંપક પામે શુભ્રવતી;
 વસે તારા ગેહ, ભવસુખદ લક્ષ્મી ગૃહ કરી.
 થલે તારી કીર્તિ^૪, પ્રકટ ભવમાં સૌરભભરી.^૫ ૧૦૧

યૌવનવિભ્રમશતક સમાપ્ત

૧. ગૌરવ=માન, પ્રતિષ્ઠા. ૨ ભરતવસુધાગૌરવ=ભરતમુનિની પવિ-
 ત્રતા જિંવા મહત્ત્વા. ૩ શિક્ષા=બોધ, ઉપદેશ. ૪ ચચન=પ્રશંસા. ૫
 સૌરભભરી=સુમધુચક્ર.

વૈકુંઠવાસી પંડિત શ્રી ગદ્ગુલાલજી

હરિગીત (બહિર્વાપિકા)

શ્રી વિષ્ણુના અવતાર સાર અસાર આ-સંસારમાં;
વેદાદિના ઉદ્ધારકર્તા, પુરુષના આકારમાં,
દાંતાદિ ગુણગણવાને જ્ઞાનનિધાન આ કલિકાલમાં.
તત્તુધારી એક જ ભવ્ય એવા ભાવ ગદ્ગુલાલમાં. ૧

ભણીને થયા ભવ^૨તુલ્ય આ ભવ^૩માં ભલા ભવ દાખવા;
ટાળે ન ટંક^૪ ભગાર ટંક^૫ભાર ટંગે^૬ રાખવા.
ચારિત્ર્ય ચર્ચા ચરક^૭ની ચર^૮ ચરણ ચાહા ચર્ચરી;
રજ ભંગ^{૧૦} તે રાજવ^{૧૧}ના લાહે ન એવી આચરી. ૨

યદુનાથના યતિરાજ થે, અતિ સાજ ક્રીધા કાવ્યમાં;
ભારત વિશે જે ભારતીય ભારવિના ભાવ્યમાં;
રવિનેત્ર^{૧૨}નાં રસના^{૧૩}વડે યશગાન કર્યો રસમાં રંધા;
તપનીય^{૧૪}તપ્ત સમાન તેજનિધાન તરતમ^{૧૫}જે થયા; ૩

● આ દાંબ્ય પંડિત શ્રી ગદ્ગુલાલજીનો વૈકુંઠવાસ થવા પછી અત્પ
સમયમાં જ (બદ્ધા ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં) “ જ્ઞાનવર્ધક ” માસિકપત્રના
એક અંકમાં પ્રથમ વાર મહત્ત્વ યજું હર્ષ.

૧. દાંતાદિ=મનઆદિ ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર. ૨. ભવ=શિવ, મહાદેવ
૩. ભવ=સંસાર ૪ ટંક=કોષ. ૫ ટંક=દંબ્ય, ધન. ૬ ટંગે=ચરણ, પગ
૭ ચરક=ઘસીટ, સંદેશવાહક, ૮ ચર=ગરુડ, ચલાયમાન. ૯ રજ=પરાજ. ૧૦
ભંગ=પ્રભર. ૧૧ રાજવ=કમલ. ૧૨ રવિનેત્ર=શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન. ૧૩
રસના=ગિંદા ૧૪ તપનીય=સુવર્ણ ૧૫ તરતમ=પ્રગંભાનુસાર જતનાર.

માહાત્મ્ય માહેશ્વર મિહિર^૧ સમ મુકુંલ^૨ મુક્ત મહામણી;
રજની દિવસ રસ રાસનામાં, વાસ રાધાપતિ^૩ લણી;
તંદ્રા^૪ નહિ તિલવાર નિદ્રા ચે^૫ લગાર ન લોચને;
કર લેશ પણ રયુનો હતો નહિ કોઈ દિન જેના મને. ૪

ખંચો વિશે પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ ચાર્ય પ્રતીત છે;
કિંગતી નથી વાળી લણી, ફહેવાય એવી રીત છે;
તરલિત^૬ તરણુ જેનાં યશો અસ્ખલિત, લાપે સર્વ^૭ છે,
શ્રી શબ્દના જે અર્થ તે સંલલિત સંખ્યા ખર્વ છે. ૫

ગણનાથ^૮ ને ગણદેવતા^૯ જેના સહાય થયા સદૃઃ
ટૂંકા સમયમાં મૂલ, ટીકા, ટિપ્પણો કીધાં ગદ્ગ;
લાટાનુપ્રાસાદિક અલકૃતિની ચમત્કૃતિ ચાતુરી;
લાવણ્યમય લેખનવિશે લિપ્તિ^{૧૦} ચુતા મતિ ચાતુરી. ૬

શતપૃતિ^{૧૧} થકી આખ્યા અવનિ એવા શતાયુ ન નર થતા;
તાદક્ષ^{૧૨} તાત^{૧૩} તટસ્થ^{૧૪} તાઝી^{૧૫} એ ખંડિત હતા;
વર^{૧૬} વરદ વરફળ^{૧૭} વરરુચિ^{૧૮} વ્યાકરણના વ્યવસાર્યો જે;
ધાત્રી^{૧૯} ધશપર ધર્મની ધર્મદ્રવી^{૨૦} મુખદાર્યો જે. ૭

૧ મિહિર=વિક્રમાદિત્યની સલાનો એક ખંડિત અથવા સૂર્ય.
૨ મુકુંલ=આત્મા. ૩ તંદ્રા=સિયલતા, મુરતી. ૪ તરલિત=પ્રસરેલા
કિંવા વિસ્તરેલા ૫ અણુનાથ=અણુપતિ ૬ અણુદેવતા=આદિત્ય
આદિ સર્વ દેવતાઓ. ૭ લિપ્તિ=લેખન ૮ શતપૃતિ=સ્વર્ગ.
૯ તાદક્ષ=તેના જેવા, તત્સમ. ૧૦ તાત=પૂજ્ય. ૧૧ તટસ્થ=સમીપરય.
તાઝી=નિયમિત સ્વભાવવાળા. ૧૩ વર=કૃતમ. ૧૪ વરફળ=મેષ ફળવાળા.
૧૫ વરરુચિ=પાણિનિકૃત "અષ્ટાધ્યાયી" ના પાતિકકર કાત્યાયન મુનિ
સમાન કિંવા વિક્રમાદિત્યની સલાનો એ નામના એક ખંડિત સમાન.
૧૬ ધાત્રી=માતા. ૧૭ ધર્મદ્રવી=મંગા.

નીરજ^૧ સદૃશ^૨ નીરજ^૩ જનોનો નૂન^૪ નર આલ્યો ગયો;
 છમૂત^૫વત છવો વણો છવક^૬ જગતથી ગત થયો;
 નય^૭ શબ્દ^૮ યોજ^૯ પતજલિ^{૧૦}વેદાંતકાવ્યબૃહસ્પતિ;
 મરકરિ^{૧૧} મહત્તમ મર્ત્ય^{૧૨} મર્મા મુક્તિની પામ્યા ગાત.+ ૮

‘ટરૂ’ માંડાત્મ્યત્રયોદશી

હરિગાત

ખીવામહી વાંટરૂ, સવારે નાશતામાંહી બટરૂ;
 માંડું ચિટ્ટનું કાપવાને બેઠએ ઈગ્લિશ કટરૂ;
 મજદૂર^{૧૩} લે પૂવે હતા તે થયા આલે પોટરૂ;
 ને નોંધ લેનારા થયા છે રાજમાન્ય રિપોર્ટરૂ. ૧
 લે જનો બીબા^{૧૪} ગોઠવે, ફેફવાય તે કપોઝિટરૂ;
 લે પ્રથમ સપાઠકે હતા તે થયા આલે એડિટરૂ;
 લે હતા પતૃછ^{૧૫} હવે તે થઈ ગયા છે માર્ટરૂ;
 માલિકે હતા તે આ જમાનામાં થયા પ્રોપ્રાઈટરૂ. ૨

૧ નીરજ=સુખ. ૨ સદૃશ=સમાન. ૩ નીરજ=જળથી દત્તપત્ર થતા સર્વ
 પદાર્થો, વિશેષતઃ સીરજ મનુષ્યો. ૪ નૂન=નિમ્નપૂર્વક. ૫ છમૂત=પર્વત
 અથવા ઈન્દ્ર. ૬ છવ=છવનહતા, છવાડનાર. ૭ નય=ન્યાયશાસ્ત્ર
 (Logic). ૮ શબ્દ=વ્યાકરણશાસ્ત્ર. ૯ યોજ=યોજનાશાસ્ત્ર. ૧૦ પતજલિ=
 યોગશાસ્ત્રના નિર્માતા વણ પાણિનિહૂત વ્યાકરણના સામ્યકાર. ૧૧ મરકરી=
 ત્વાગી. ૧૨ મર્ત્ય=મનુષ્ય.

+ આ કોબ્યમાં લે બદિર્શપિથ નિમ્નત્ર ધાય છે તે આ છે: શ્રી વેદાંત
 બટૌચાય’ ભારતમાર્તઃ પદિત શ્રી મદ્દુકાલાજી રાતાવધાનીજી નમ

૧૩ મજદૂર=મજદૂર. ૧૪ બીબા=ગણ. ૧૫ પતૃછ=નિમ્નત્ર: મેદનાજી

જે દિશાદર્શક હોય તેને જન કહે ડાયરેક્ટર;
 વૈદ્યો હકીમોના સ્થળે છે હૉસ્પિટલમાં ડૉક્ટર;
 જે ચિત્રકારોને મળ્યું અભિધાન^૧ સુંદર પેઈન્ટર;
 લેખક કહે છે ગર્વથી કે ‘અગ્રા છીએ રાઈટર’. ૩
 જે નાટ્યશાળા ચિયેટર, નટ થી ગયા છે એક્ટર;
 જે હતા ભાંડ વિદ્વષકો ફહેવાય છે તે જેટર;
 હાટલમહી જે ગ્રાહકોના બોલને ઝીલે નફર^૨;
 તે સેવકોને માનથી ‘વેટર’ કહે છે સર્વ સર^૪. ૪
 બાબત કહે છે “હું ય છું મેટર હવે, મારા ડિયર;
 જ્યાં સર્વ ‘ટર’ પંથે ભળ્યાં ત્યાં હું ન થાઉં કેમ ‘ટર’?”
 ભગિની કહે છે જ્ઞાતને “સિસ્ટર મને ફહેલો પ્રધર^૫!”
 દુહિતા કહે “ડૉટર મને ફહેલો, ડિયર કાધર મધર!” ૫
 બોલે સહોદર કે “પ્રધરમાં ક્યાંય નહિ દેખાય ‘ટર’;
 ‘ફેટર’^૬ કહો તેથી મને, હું નહિ રહું એ ‘ટર’ વગર;
 કાનૂનપેશા^૭ ઉદર ભરવાને થયા છે જે બશર^૮;
 સાલિસિટર ને થયા બૅરિસ્ટર હવે તે નામવર. ૬
 વ્યાધો^૯ થયા હેન્ટર તથા વનવાસી જન ફોરેસ્ટર;
 જે હતા ચટ્ટાપાધ્યાયો તે થયેલા જ ચટર^{૧૦};
 સદ્ભાવ્ય છે મેરાઈ^{૧૧}નાં તેઓ થયા આર્થિકિટર;
 છે રાત^{૧૨}ની પુશ્કિસ્મતી તેઓ થયા હેઅરકેટર. ૭

૧ અભિધાન=નામ ૨ બોલ=સબ્દ ૩ નફર=નોફર ૪ સર=સરસ્વ
 ૫ ફેટર=બધુ, સહોદર. ૬ કાનૂનપેશા=ચાણેખજીવી. ૭ બશર=મનુષ્ય
 ૮ વ્યાધો=સિદ્ધારીઓ ૯ ચટર=ચટરજી, ચણેપાંચાય સબ્દનું અંગ્રેજી
 સ્વરૂપ ચટરજી છે. ૧૦ મેરાઈ=દરજી. ૧૧ રાઈ=હાલનમ. સુજસતમાં હિન્દુ-
 નતિના હાલમને ‘રાત’ના ઉપનામથી ઓળખવામાં આવે છે.

ફાંસાર પાંટર યઈ ગયા એ જોઈને હરખે જિગર;
એરંડનું વિખ્યાત છે નવ નામ આજે કંઈકર;
વિશ્વપ્રવાસી એખૂટ્ટાટર યઈ કરે મોટી સફર;
છે ચંત્રચનું નામ મોટર પંથ કાપે યે નિહર. ૮

ખજાસળી ખાખો જોલતી “ નાખો જરા આંહી નજર;
છે ચાહ અમને પણ ખરાબર ‘ ટર ’ થવાનો આ હુનર;
ખતરો નથી મનમાં અમારા અમો છીએ બેખતર;
આ કાળનું છે નામ નૂતન અમારું જાણો ‘ ઝટર ’ ! ” ૯

ખાનાર ઇટર, કોઠા ચીટર યઈ રડો છે નાર નર;
છે માપ મીટર, ‘ શીખતર ’ ના રથજે રાજે ‘ ક્ષીરટર ’;
છે ખતરું અસિધાન લેટર, લીંતળાપાં પોરટર;
માહાત્મ્ય છે લોગેસ્ટર ‘ ટર ’ નું કંઈ તેને યોટર. ૧૦

હુભાગ્યથી નહિ હોય જેના નામમાં એ શબ્દ ‘ ટર ’;
તેનું ય એ સદ્માત્ર્ય કે કહેવાય ‘ મિરટર ’ માન્યવર;
આપા મમો ‘ ટર ’ નો થયો વિસ્તાર આ અમારમાં;
જે ‘ ટર ’ નથી તેનો અક્ષય અવતાર આ અમારમાં. ૧૧

ત્યાં સ્વયં વિભુ પણ યે ‘ કિયેટર ’ ગવને દંડયે ધરે,
ત્યાં કુદ્ર માનવ ‘ ટર ’ થવાના ચત્રને નહિ આદરે;
એ કાર્ય આ ‘ ટર ’ યુગ વિશે નહિ શક્ય, સંભવનીય છે;
‘ ટર ’ અમી કોઈ વસ્તુ નહિ આ કાળમાં સમજીય છે. ૧૨

૧ સંસ્કૃત-પ્રવાસ. ૨ લીંતળાપાં-અર્થતઃ કટવળી નાદો ખખો.
૩ કોનિયટ-સીરંતમ, અન્વય વિમુત ૪ દોર-સંસારિણ.

જ્યાં હોય ઈશ્વરની કૃપાથી સામટા બે ચાર 'ટર';
તે નિલય^૧માં નારાયણી^૨ વસતી રહે અષ્ટોપહર;
માહાત્મ્ય 'ટર' તું દેવદુર્લભ ભે વદનથી ગાય છે;
તે !વશ્વજેતા એટલે કે 'વર્લ્ડવિક્ટર' થાય છે ! ૧૩

સંસારસુખસપ્તક

સવૈયા એકત્રીસ

જગદુપવનમાં પુરુષ વૃક્ષની; લલના લતા યદા અનુકૂલ;
પ્રકુલ સંતતિ સુમન સુવાસિત, સાંચારિક સુખનું એ મૂલ;
ગુરુ માલી યદિ ધર્મવાસિનું, સિંચન કરતા રહે સદૈવ;
અધર્મવાયુ ન તેને સ્પર્શે, દૂર રહે હારણ દુર્દૈવ.
હોય ન જો મન લોભ લેશ પણ, વસે હૃદયમાં સ્થિર સંતોષ;
શાંતિદેવોના યશોગાનનો નોકો સુખથી ગભીર ઘોષ;
ખટખટ હોય ન રથ કપટની, રહે મનુષ્ય સદા નિર્દોષ;
સત્ય સત્ય સંસારરત્ન એ, અપૂર્વ અક્ષય સુખનો કોષ.
ઇશભક્તિની કલિકા વિકસિત, પ્રચલિત છે યદિ આ કલિકાલ;
સમાન મનભાવના સર્વમાં, વૃદ્ધ, તરુણ કિંવા હો બાલ;
છાયા લેશ ન જનદ્રેષની, કાયા ઇન્દ્રિયમાયાહીન;
નમ્ર વિવેકી ને મધુભાષી, સુખી સુખી તે પુરુષ કુલીન.
કમલ જલાશયવાસી તત્ત્વધિ, કદા તેને સ્પર્શે નીર;
ક્ષીરનોર મિશ્રિત હોયે પણ, હંસ સદા સ્વીકારે ક્ષીર;
દુરાચાર ને સદાચારથી, પૂર્ણ દષ્ટિગોચર સંસાર;
અહો વિવેકિજન સદાચારને, દુરાચારને ત્યજે વિચાર.

હૃદયસદનમાં મહનશત્રુ જે, ઉપજાયે છે વૃત્તિવિકાર;
 યદિ ઈચ્છે, નર, મત્ય મુખોને, પ્રથમ મહનરિપુને સંહાર;
 પરનારીનો મોહ સદા છે દારૂણ દુઃખોનો ભંડાર;
 આત્મભદ્ર ઈચ્છે તો પરમહિલાને માતા ભગિની ધાર. ૫
 નાણી લે સત્કર્મમર્મ તું સર્મકાર્ય ધારી આચાર,
 પીઠે યદિ રતિવર્મ હૃદયને, કર નિષ્કલ્પ-આવધ-ઉપચાર;
 વિભુવિલીન નિજ વૃત્તિ કરીને, સદ્ય તોડ મતિબંધક આર;
 મુક્તિભાવના પ્રભાવથી નર, ધારે મુખદાયક મંસાર. ૬

રોકડો

નીતિ રીતિ એવી ધરી, મેળવ તું સન્માન;
 સત્ય સદા સંભારમુખ, નારાયણ એ માન. ૭

કેટલાક વિચારણીય પ્રશ્નો

વસન્તતિલકા

હું કોણ છું, કયમ વળી નરજન્મ આગ્યો ?
 કોણે વિચારભર્યો આ મનમાં વસાગ્યો ?
 માયા તથા મન અને અભિધા શરીર;
 આત્મા પદાર્થ વર્ગો શો ? વિષયો ગલીર. ૧
 શે પાપ પુણ્ય ઝગડા ભવમાં ધવાયા ?
 માયાપ્રપંચ રચ્યોને વનને જમાવ્યા;

૧ ગુર્મ ૧-મુખવારક. ૨ આત્મા-જાતિદ કિવા જીવન.

* આ લગ્ન આશ્રયી લગ્નમય વીસ અથવા બેસીસ વર્ષ પૂર્વે

સારતજનન માનિત પત્નિ એ આત્મા પ્રથમ વાર પ્રગમિત થયું હતું.

૩ વિચારભર્યો-વિચારનો ભાર.

- કયાંથી મનુષ્ય કર્શો આગમે કયાં સિધારે?;
એ પ્રશ્ન સર્વ કયમ, જીવ, ન તું વિચારે? ૨
- નાના પ્રકાર જગમાં જન જન્મ પામે;
આહાર વાયુ જલ એવનમાં વિરામે;
તો એ મનુષ્ય મરતાં, પશુ પક્ષિ તેમ;
આ અલ્પકાલિક ચર્ધ, નર, સૃષ્ટિ કેમ? ૩
- શી વસ્તુ મૃત્યુ અતિ લે ભયકાર ભાસે;
જેના કુદરતવડે જન કંપો ત્રાસે?
છે સિંહ કે અનલ, પન્નગ એ વિચારી?
જેથી થતી જ જનતા ભયભીત ભારી? ૪
- પૃથ્વી, સમુદ્ર, સરિતા, નગ, નાગ સૃષ્ટિ;
માંગલ્યમૂલમય વારિઠવારિવૃષ્ટિ;
રાત્રી તથા દિવસ, શીતલ વાયુધાગ;
આકાશગામિ રવિ ચંદ્ર અસંખ્ય તાગ. ૫
- વિસ્તીર્ણ વિશ્વકર^૧ ઇશ્વર લોક માને;
લોકતા ન વિશ્વસુખનો વિભુને પ્રમાણે,
લોકતા ન તોય વિભુએ કર્શો કેમ આપા?;
પ્રશ્નો પ્રમેય^૨ નમ એ હૃદયે છવાયા. ૬
- કોઈ અદ્વેવ સુખયુક્ત કરે વિહાર;
કોઈ તથેવ જન દુઃખ મહે અપાર;
એ લેહલાવ લવમાં નિત વિધમાન;
શું લેહતું પરમ સત્ય હશે નિદાન^૩? ૭

તેજોનિધાન રવિખિમ્બ^૧ સુદીપ્તિધારી;
 આહ્વાદકારક નિશાપતિ^૨ તાપહારી;
 પિરો પ્રકાશમય એ, વિભુએ બતાવ્યા;
 ક્યાંદે તંથા કયમ કહો નલમધ્ય આવ્યા ? ૮
 રે એકે દેશે કયમ ઉન્નત શીખ્ર યાય ?
 ને અન્ય દેશે કયમ દુઃખદલે ઠબાય ?
 ખેલો વિચિત્ર અતિ આ કયમ, કોણ ખેલે ?
 કમો ગુલાગુલ^૩ સદા સુખ દુઃખ રહે ? ૯
 કિંવા સુખાસુખ યતાં, જન, લાભ્યયોગે ?
 વા ઇશ વિશ્વ ધરતો સુખદુઃખલોગે ?
 અત્યંત, ખંધુ, મનનીય પ્રમેય^૪ આ છે;
 એનો વિચાર કરવો જન એ પ્રમા^૫ છે. ૧૦
 એ પ્રશ્નના મનનથી મતિ શુદ્ધ થાય;
 અજ્ઞાનરૂપ તમ હ્રુત થતું જણાય;
 જ્ઞાનપ્રદીપ નિર્જ્વલોતિવિલા પ્રમાદે;^૬
 અદ્વૈતતરવ મતિમાં જન શીખ્ર ધારે. ૧૧
 અદ્વૈતસિદ્ધિ લવળધન સર્વ કાપે;
 ચંદા નિવાસી દૃઢયે ગુલ ચાંતે સ્થાપે;
 જ્ઞાની થઈ જવ 'અહં વિનુરમિ'^૭ જોલે;
 જાણી અલેહ નિજને થઈ મત્ત રોલે. ૧૨

૨૫

૧ રવિખિમ્બ=સૂર્યખિમ્બ. ૨ નિશાપતિ=ચંદ્ર. ૩ ગુલાગુલ=ગુલ
 તથા અગુલ. ૪ પ્રમેય=વિદેહ પ્રશ્ન. ૫. પ્રમા=વાસ્તવિક જ્ઞાન. ૬ 'અહં
 વિનુરમિ' = 'અહં બ્રહ્માસ્મિ'

કરુણવિલાસ*

વસન્તવિલાસ

હા ! હા ! વિધે, મમ થયો પ્રતિકૂલ ભારી;
સ્વર્ગે ગર્ભ ત્યજી મને ગૃહરત્ન નારી,
કેના સમીપ, મન, તું કરશે વિલાપ ? ”
રે કેાણુ મિષ્ટ વચને હરશે વિલાપ । ૧

ભેઈ મને પુલકિતા થતી જે સુકાન્તા;
નમ્રા વિનીતહૃદયા સ્મિતયુક્ત શાન્તા;
તે આજ મંબુવચના રમણી સુશીલા,
વિસ્તારતી નહિ દિશે નિજ આરુ લીલા. ૨

દાંપત્યસૌખ્ય મમ છે સ્મૃતિશેષ આજે;
પામ્યો અરે વિધુરની પદવી સમાજે;
તે તો ગર્ભ, શ્રવણમાં રવ મંબુ ગાજે;
દેવી સમી પ્રિયતમા હૃદયે વિરાજે. ૩

રે રે દયાવતિ, દયા ક્યમ તે વિસારી ?
સ્વર્ગીય સૌખ્યરતિમાં મતિ કેમ ધારી ?
પદમ્ર ભાગ દવિદા ર કે ને ત્ર પા તે;
નીહાળતી ક્યમ નથી રજની પ્રભાતે ? ૪

* આ કાવ્ય જગન્નાથ પટ્ટિપૂત ‘ભામિનીવિલાસ’ નામક કાવ્ય-
અયમાના ‘કરુણવિલાસ’ સ્પર્ષક કાવ્યનો મુખ્ય અનુવાદ છે અને તે
આજની વીસે- વર્ષ પૂર્વે ‘સારસ્વતજન’ નામક માસિક પત્રમાં
પ્રથમ વાર પ્રકટ થયો હતો.

મારા કરો પતનભીતિવટે ધરીને;
ધીમાં વિવાહ સમયે ડગલાં લરીને;
ચાલી હતી, પ્રિયતમે, વચનો વદી એ;
'ત્યાગીશ હું ન તમને, પતિ, રે કદીયે.' ૫

એનું શું સ્મરણ શું નહિ હે સુનારી ?
જેથી વિયોગદુરિકા પતિને જ મારી;
તું તો ભવે ભલે મને ગદ્ય દેવલોકે;
હું તો થયો મૃત, સજીવન તો ય, શોકે. ૬

સદૃષ્યું સદૃશુષ્ણવતી રતિરમ્યરૂપા^૧;
નિર્વપણા રસવતી પતિસૌખ્યરૂપા^૨;
દિવ્યા સુરમ્ય કવિતા સમ મંજુરૂપા^૩;
ભવ્યા પ્રમન્નવદના રતિ—આશુતોપા^૪; ૭

આજે પ્રપુલ્લ કમલો ^૫સરમાં જણાય;
ગર્વિષ કોકિલ સુમંજુલ ગીત ગાય;
બ્યોમે^૬ શશાંક^૭ નિજ કાન્તિવિભા પ્રસારે;
કાં કે પ્રિયા મમ ગદ્ય વિધુના અગારે^૮ ૮

નેત્રોવટે કમલનો મદ કોણુ મારે ?
દોનો સુકંઠ મદ કોકિલનો વિદારે ?
દોની સુદાન્તિ વિધુકાન્તિછટા લબ્ધવે ?
યાતાં અન્તરિપુ^૯ એ સદુર્ગવ લાવે. ૯

૧ રતિરમ્યરૂપા=રતિ સમાન રમ્યરૂપધારિણી. ૨ પતિસૌખ્યરૂપા=પતિમાટે
સૌખ્યનિશાનરૂપિણી. ૩ મંજુરૂપા=મનુવળા. ૪ રતિ—જાને પા=રતિ.
વિવિધતા સમયમા સાવર સદુર્ગવળાગી. ૫ સર=તંડાવર. ૬ બ્યોમે=મનુરૂપા.
૭ શશાંક=સંકટ ૮ અગાર=આગર, મુદ્દલ નબળાંરૂપુ=રેતો. ૯ અન્તરુદોષતે.

જે ઈન્દ્રને પણ અલભ્ય હતા મુલોગો;
તે તે' હોંધા, જનિ, મને શુભ સૌખ્યયોગો;
લક્ષ્મી યથા ત્યજતિ દુષ્ટનૃપાલસંગ;
ત્યાગ્યો તથા, પ્રિયતમે, પતિરાગરંગ. ૧૦

જોયો પ્રમાદ નયને કઈ, દાર, મારો ?;
જેથી થયો અતિ મમ પ્રતિ કોપ તારો;
માયા સમસ્ત; હૃદયેશ્વરિ, રે વિસારી;
સ્વર્ગે' મને વિલપતો ત્યજેને સિધારી. ૧૧

સંસારભોગ નિજ ભરમ કર્યો અહેતુ^૨
ભાંગ્યો તથૈવ મમ ઝસદસકાવ્યસેતુ;
તારા વિના ન મમ કાવ્ય સુરમ્ય થાશે;
વિધાવિલાસ રસહીન તથા જણાશે. ૧૨

તારી હતી રિમતછટા મધુરી અદોષા;
દેવી હતી પતિનિકેતનવેદઘોષા;
તારા વિના ગૃહ તથા ભવ શૂન્ય આ છે;
છુલ્લું અહીં મૃત સમો નહિ જ્યાં પ્રિયા છે. ૧૩

એ શબ્દ અંતિમ હતા અતિ નમ્ર તારા;
' છેલા પ્રણામ, હૃદયેશ, અહો જ મારા '
કીધો પછી ત્વરિત તે' સુરલોકવાસ;
ત્યાગ્યો મને રજળતો ભવમાં નિરાશ. ૧૪

લાવણ્યની અનિ હતી લલના સુશીલા;
તારી હતી અનુપમા ગુણરાશિલીલા;

૧ પતિસમરંગ=પતિના સ્નેહનો રંગ. ૨ અહેતુ=અકારણ. ૩ ઝસદસ=૧ નમ્રચક્ષુઃ, રસપૂર્ણ.

ક્રીધા નિરાશ્રિત શુદ્ધો, પતિને ય છોડયો;
દાંપત્યબંધ નિજ શાશ્વત દેમ તોડયો ? ૧૫

તે કાંચનોપમ વિશુદ્ધ મુખાબ્જલાને;
જાળે ત્વદીય, સહસા અનલપ્રભા તે;
તેથી જ તું કુચિત પાવકને પ્રજાળે;
એ ભાસ થાય, રમણી, તવ દાહકાળે ! ૧૬

કર્પૂરરત્ન^૧ સમ લોચન સૌખ્યદાત્રી;
પદ્માલયા^૨પ્રતિમ તું ભવદા^૩ હતી ત્રી;
એનોહરા મુરસ સત્કવિતા સમાના;
દેવી હતી મૃતજને^૪ અતિ દિવ્યમાના. ૧૭

સ્વપ્ને ય અન્ય નરમાં નહિ દ્રષ્ટિ નાખી;
વાણી શરીર કૃતિની દહ શુદ્ધિ રાખી;
એવી સતી મુગ્ધિણી મળશે નં દયાંચ,
રે, હાય હાય ! ઉર આ વિરહે કપાય ! ૧૮

લોકોત્તરા, મુખકરી, શુભ સૌકૃતિ તું;
સદ્વંદનીય. તપનીયસમાકૃતિ તું;
ખાણી નં દયાંચ જડતી, જનિ^૫, જોડ તારી;
તારા વિના થઈ દશા અતિ દીન મારી. ૧૯

આસીન છે થઈ ચિતાસનમાં મુનારી;
સ્વામી શુણ્દરમરણનું દેહ ધ્યાન ધારી;
ખોલે મુનિવ્રતવતી મુખથી ન શબ્દ;
આ છે મહાવિકટ શાશ્વત મૌન-અખંદ^૬. ૨૦

૧ કર્પૂર-રત્ન=કર્પૂરમાણી ૨ પદ્માલયા=પદ્મી ૩ ભવદા=વૈભવદાયિની
૪ મૃતજને=મૃત્યુચોમાં ૫ જનિ=ત્રી ૬ અખંદ=અવ્યય અથવા મે

પદ્મિની

હરિગીત

માને સદા જે પદ્મિની તે લાગ્યશીલા સુન્દરી;
 અવની ઉપર દેવાંગના અવતાર ધારી ઊતરી;
 જેનું વદન પૂર્ણેન્દુ^૧સમ સુન્દર, ધવલ ને ગોલ છે;
 જેનાં નયન મૃગનયનસમ સુવિશાળ તેમ જ લોલ^૨ છે; ૧
 મૃદુ અંગ જેનું ગર્વથી નવનીત^૩ના મદને હરે;
 જેનાં સ્તનોની પીનતા પોતે પ્રતિસ્પર્ધા કરે;
 જેનો શરીરસુગંધ પદ્મસુગંધને વિસરાવતો;
 જેનો સુવર્ણ સદૈવ અર્જુનરંગમદ મૂકાવતો; ૨
 જે અલ્પ લોબનથી તપસ્વી તુલ્ય સંતુષ્ટ થતી;
 જેના ગમનને જોઈ લક્ષ્મણ હંસને આવી જતી;
 શુરદેવપૂજનમાં રહે છે જે સદા શ્રદ્ધાવતી;
 લક્ષ્મણહુતાની છે સજીવન મૂર્તિ જે લલના સતી; ૩
 જે બુદ્ધિબળમાં ભારતી,^૪ રિપુસંહરણમાં પાર્વતી^૫;
 પતિદેવને પ્રભુતુલ્ય માની પ્રેમથી જે પૂજતી;
 કૃષ્ણરૂપ રમણી તે સદા સંસારનામઠ વૃક્ષની;
 છે 'પદ્મિની' અભિધાન તેનું, વિલા નર શુણ્ઢક્ષની. ૪
 જે શુણ્ઢી નરના નિકેતનને પદ્મિની શોભાવતી;
 તે પુરવના સફલાગ્યની સંસારમાં સીમા થતી;
 જે હોય પૂરી પ્રભુકૃપા તે પદ્મિની પ્રમદા મળે;
 નર પદ્મિનીપતિના જગતમાં સર્વ તાપ સદા ટળે. ૫

૧ પૂર્ણેન્દુ=પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર. ૨ લોલ=ચંચલ. ૩ નવનીત=માખણ.
 ૪ અર્જુન રંગ=વેલ રંગ. ૫ ભારતી=સારસ્વતી. ૬ પાર્વતી=અનુરસંધારિણી દેવી.

વારણી

હરિગીત

પ્રેમિકા:—

પાતી હૃદયના પ્રેમથી ના । પ્રેમિકા સ્ત્રી તારણી^૧;
 પ્રિયતમ, પિયો આ પ્રેમથી પીયૂષરૂપા^૨ વારણી^૩;
 નવનીતરૂપા^૪ થઇ જતી નરવૃત્તિ એથી દારણી^૫;
 તમને નિવારી હૃદયમાં લાવે પ્રણા એ આરણી^૬. ૧

પ્રેમિક:—

જેને કહે પીયૂષ જન તે વિષમ વિષ છે વારણી;
 નવનીત સમ નરવૃત્તિને કરતી સુરા એ દારણી;
 તમને પ્રસાદે હૃદયમાં હરવી પ્રણા એ આરણી;
 છે વર્જ્ય^૮ એથી વારણી, હે બુદ્ધિશીલા તારણી । ૨

સૂદી ભાવના *

સૌરઠા

હતો સમય તે ખાસ, હું નારી, તે વર હતો;
 થાતાં પ્રેમવિકાસ, હું ને તે બન્ને નહીં. ૧
 મંદા સ્મૃતિ થતો માત્ર, હતાં ઉલય તે સમયની;
 આંખો સ્નેહ સુપાત્ર, કરી ઉલયની એકતા. ૨

૧ તારણી=તરણી, યુવતી. ૨ પીયૂષરૂપા=અમૃતનુસ્વા. ૩ વારણી=મદિરા.
 ૪ નવનીતરૂપા=માખણ જેવી. ૫ દારણી=કઠોર, કઠિના. ૬ તમ=અધકાર
 ૭ આરણી=રૂપકાલિષ્ઠ. ૮ વર્જ્ય=ત્યાગ્ય, ત્યાગવા યોગ્ય.

● આ કાવ્યો શ્રીમત્સ્વામી વિવેકાનંદે દ્વારે સ્ત્રી સવિતાના કરવા
 આંગ્રેજી અનુવાદોના સુજ્ઞાતી અનુવાદ છે અને તે પ્રથમ 'શ્રી વિવે-
 કાનંદ પિયારભાણ' ના કિત્રીય પુસ્તકમાં પ્રકટ થયાં હતાં.

દોહરા

- રખિયા નિજ શય્યામહીં, પડી હતી બીમાર;
આવ્યા મળવા તેહને, બે ફરીર તે વાર. ૧
- પાકે મલિક, દાના હસન, હતાં તેમનાં નામ;
ગણુતા ઉત્તમ જેમને, ઇસ્લામિયો તમામ. ૨
- હરાને પૂછ્યું “પ્રાર્થના, કેની શુદ્ધ પ્રચંડ;
ખમી શકે જે શાંતિથી, જગદીશ્વરનો દંડ ?” ૩
- મલિકે ગહન વિચારથી, કયો સ્વાનુભવે વ્યક્ત:
“મોદ પામશે દંડમાં, પ્રભુ-ઇચ્છાનો ભક્ત !” ૪
- તે ખન્નેના કથનમાં, જોઈ સ્વાર્થનો અંશ;
રખિયા બોલી નમ્ર થઈ, “સાધુવંશ-અવતંસ !- ૫
- જે પ્રભુના મુખને જુએ, નિરંતરે પ્રત્યક્ષ;
કરે પ્રાર્થનામાં કદા, સ્મરણ તે ન એ દક્ષ;- ૬
- કે તે દંડિત છે કદા, કિંવા દંડિત થાય;
પવિત્ર ભક્તોમાં નથી, એ વિકારની છાંય !” ૭

ગુરુમહિમા

હરિગીત

નોકા વિના ન સમુદ્ર ઉલ્લંઘી શકાય મનુષ્યથી,
શસ્ત્રો વિના સંહાર રિપુદલનો કદા થાતો નથી;
નહિ સુક્ષ્મ સાધન વિના કોઈ મુક્ત ખલથી થાય છે;
ગુરુ વિના જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પણ એમ જ અશક્ય મનાય છે. ૧

સાધુ વિના જ્યમ વસ્ત્રમાંથી મલ કદાપિ નથી જતો;
 વૈરાગ્યશીલ થયા વિના નિર્ભય મનુષ્ય નથી થતો;
 મૃત્યુ વિના જ્યમ કોઈથી ચે. સ્વર્ગમાં ન જવાય છે;
 ગુરુ વિના શ્રદ્ધાજ્ઞાન પણ તેમ જ અશક્ય મનાય છે. ૨
 છૂટે ન કોઈ જ્ઞાનસાધન વિના આયાપાશથી;
 નહિ કીર્તિ પામે કોઈ દાન વિના કદાપિ વિકાસથી;
 નહિ કોઈથી વિદ્યા વિના સન્માન્ય જેમ થવાય છે;
 ગુરુ વિના, નર, અદ્વૈતસિદ્ધિ અશક્ય તેમ મનાય છે. ૩
 જલ વિના જ્વાલા અનલની નહિ શાંત જેમ જરા થતી;
 નહિ વિદ્યુ વિના જ્યમ શર્વણી તેજસ્વિતાથી વિલસતી;
 રવિ વિના નરયે^૧ ધ્વાંત^૨ જેમ ન લેશ પણ લોપાય છે;
 ગુરુ વિના ત્યમ અજ્ઞાનનો લય પણ અશક્ય મનાય છે. ૪
 આપધ વિના જ્યમ કેહમાંથી રોમ દૂર નથી થતો;
 નેતા વિના જનસંઘ જેમ ન સરલ માર્ગે વિચરતો;
 સંઘમ વિના ન વિકારથી જ્યમ મુરસિત રહેવાય છે;
 ગુરુ વિના મોહનિવૃત્તિ તેમ અશક્ય, બંધુ, મનાય છે. ૫
 યોગિત્વ પામ્યા વિના વૃત્તિ ન તદાકાર કદા થતી;
 ને નિર્વિકાર થયા વિના મનથી ન રમણીરતિ જતી;
 ચરણો વિના ગિરિ જેમ ઉદ્ભવાય નહિ એ ન્યાય છે;
 ગુરુ વિના ત્યમ આ ભવોદધિતારણ અશક્ય મનાય છે. ૬
 શ્રી પૂર્ણપાતિત્રત્પાલન વિના પૂજ્ય નથી થતી;
 ચિત્તશાંતિના પાલન વિના ચિન્તા ન આનવની જતી;

સંતોષસિદ્ધિ વિના ન લક્ષ્મીલોભનો લય થાય છે;
 ગુરુ વિના ત્યમ આત્માનુભૂતિ સદા અશક્ય મનાય છે; ૭
 જ્ઞાની તમો હો જનક સમ ગુરુ તો ચ શિર ધારણ કરો;
 મન વિમલ રાખી શક્તિથી ગુરુચરણમાં મસ્તક ધરો;
 અપરોક્ષની અનુભૂતિ સત્વર ગુરુકૃપાથી થઈ જશે;
 અદ્વૈતની જ્યોતિ પ્રકટતાં દ્વૈતતમનો લય થશે. ૮
 અદ્વૈત કરશે બ્યક્ત 'તત્ત્વમસિ' પ્રમાણે સત્ય એ;
 બોલાવશે તમને 'અહ બ્રહ્માસ્મિ' મુખથી નિત્ય એ,
 અદ્વૈતથી છે 'અય આત્મા બ્રહ્મ' એ અનુભવ થશે;
 છે 'બ્રહ્મ સત્ય જગન્મિથ્યા' તત્ત્વ એ દેહ થઈ જશે. ૯
 અદ્વૈતસિદ્ધિ થતાં થશે ગુરુશિષ્યની પણ એકતા;
 સર્વત્ર છે જ્યાં એકતા ત્યાં એ રહે ન અનેકતા;
 આત્મા તથા પરમાત્માની એકતા જ્યાં થાય છે;
 ગુરુશિષ્યની ત્યાં સિત્તતા ક્ષણમાત્ર નહિ દેખાય છે. ૧૦
 અદ્વૈતસિદ્ધિ મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ઠ અતિમ સાધ્ય છે;
 અદ્વૈતસિદ્ધિ સદૈવ દેવી વિશ્વમાં આરાધ્ય છે;
 સ્વાનંદનું સામ્રાજ્ય એથી પ્રાપ્ત નિશ્ચિત થાય છે,
 પણ ગુરુકૃપા એમાં પ્રથમ આવશ્યકીય જણાય છે. ૧૧

સતી સાધ્વી

હરિગીત

જે સ્ત્રી સહોદર જનક સમ પરપુષ્પને માને સદા;
 નિજ રમણમાં રતિ પૂર્ણ રાખે થાય વિસુખા નહિ કદા;

પતિદેવને પ્રભુ તુલ્ય માની રહે આરાધારિણી;
 સાધ્વી સતી તેં સુન્દરી છે ઉભય કુલની તારિણી, ૧
 પતિને જમાડી પ્રેમથી પોતે પછી લોજન કરે;
 પતિ થાય નિદ્રાધીન ત્યારે દેહ શય્યામાં ધરે;
 પતિથી પ્રથમ બચત યદ્ય પતિચરણ ચાંપે બાવથી;
 તે સુન્દરી છે સતી એમાં રંગ પણ સંશય નથી. ૨
 બોલે પ્રયોજન વિના એકે શબ્દ નહિ નિજ વદનથી
 જે અલપ બોલે તે ય અતિશય મધુરતા ને વિનયથી;
 લજ્જાભણ્ણતાને અલંકાર ગણી સદા જે ધારતી;
 નિર્લજ્જ થાતી નહિ કદા તે સુન્દરી સાધ્વી સતી. ૩
 સસરા તથા સાસુ ઉભયને દેવ દેવી બાણવી;
 નિજ સહોદર સ્વમ દીયરોને જે સદૈવ પ્રમાણવી;
 ડોપાય જો કેઈ વડિલ તો નમ્રતા દર્શાવવી;
 જે સ્વયં નહિ ડોપાય તે નારી સતી છે શુણ્ણવી. ૪
 સ્થિતિ હોય પતિની જે સદા સંતોષ તેમાં માનવી;
 મુખદુઃખમાં પતિની સદા સમભાગિની સ્નેહે થતી;
 મુખથી ધરે નહિ ગર્વ, ધારે દુઃખથી નહિ શોકને;
 એવી સતી નારી મળે નર ભાગ્યશાળી કેાકને. ૫
 સ્વપ્ને ય જે સ્વચ્છન્દતાને સ્થલ ન દેતી દૃઢયમાં;
 પૂછી વડિલને કાર્ય કરતી લક્ષ રાખી વિનયમાં
 પતિ મિત્રને નિજ મિત્ર, પતિના શત્રુને શિયુ લેખતી;
 જે સદા પતિહિતવાદિની તે છે રમા રામા સતી. ૬
 જે એવ બતાં - પણ ન પાતિમત્ય નારી ત્યાગવી;
 જે લોભ કિંવા મોહથી જ્યા કદાપિ નથી થવી;

- નિજ શુદ્ધતાને હિમાચલ સમ દૃઢ સદા જે રાખતી;
સીતામુકન્યાપ્રતિમ છે તે સુન્દરી સાધ્વી સતી. ૭
- શ્રદ્ધાહુતાથી ધર્મશાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરતી રહે;
સાધ્વી સતીની કથાઓને હૃદયમાં ભરતી રહે;
બીભત્સ વાતોલાપને શ્રવણે કદાપિ ન સાંભળે;
જો હોય બાળ્ય પ્રબળ તો નારી સતી એવી મળે. ૮
- જો હોય નિજ પતિ અધમ તો પણ દેવ માની પૂજતી;
પતિદુર્ગુણોને વિનયથી જે કાઢવાને પ્રયત્નતી;
પતિને કરે જે બદ્ધ રામા નીતિસફળુષ્પાશથી;
તે ધન્ય સાધ્વી મહાદેવી જીવરી આકાશથી. ૯
- જે સંગ કુલટા કામિનીનો કામિની કરતી નથી;
નિન્દા વદનથી કોઈની જે કદા ઉચ્ચરતી નથી;
અવકાશ વેળાને સદા વિબુલજનમાં જે ગાળતી;
તે સુન્દરી છે અસંશય સંસારમાં સાધ્વી સતી. ૧૦
- ધરતે નહિ સ્વાતંત્ર્ય, પતિતંત્રા અધને વર્તતી;
નિજ આયુના ભોગે થ જે દીર્ઘાયુ પતિનું ધરતી;
પત્યર્થ પુત્રી પુત્ર જનની જનકને જે ત્યાગતી;
પ્રાણો ય અર્પે પતિચરણમાં તે રમા સાધ્વી સતી. ૧૧
- દુર્ભાગ્યવશ પતિદેવ જો પરલોકવાસી થાય છે;
જે રમશાને પુલકિત વદનથી શીઘ્ર ચાલી જાય છે.
બાળી સજીવન દેહને સહગામિની પતિની થતી;
'કુલકામિની' જે નામને સાર્થક કરે છે તે સતી. ૧૨
- કિંવા યતાં વિધવા ત્યજી સંસારસુખની લાલસા;
જે પ્રદાયર્થ અખંડ પાળે થાય ભક્તિભજનવશા;

પતિલોકમાં એ તપસ્યાના બળે અતે જે જતી;
 તે પૂજ્યપાદ સદેવ છે સંસારમાં રચામા સતી, ૧૩
 છે વિશ્વામાં વિખ્યાત વનિતા સતી ભારતવર્ષની;
 બામશિષ્ય છે તેથી પ્રભા કે દેશના ઉત્કર્ષની;
 તે દેશની સતીતિ આ સંસારમાં શાશ્વત થતી;
 તે દેશમાં બાહુસામ્ય જન્મે સુન્દરી એવી સતી. ૧૪
 હું જન્મે માણુ' તે પ્રલો, એવી સતીના ઉદરથી;
 તે એ જ આકાંક્ષા સાગળ ને અન્ય ઇચ્છા કે નથી;
 ગિજ નામની મારી મતી તું વિનવ લક્ષ્મી શ્રીમતી;
 આવી મને તે જન્મ જન્મે જન્મદાત્રી મા સતી. ૧૫

સત્ય સાધુ

આચારી મીતિ

- લાક્ષ્મી લોભ ન મનમાં, જુએ વાસ્તવિક સુખ ન ત્રિભુવનમાં;
વિરાજીને આસનમાં, લીન રહે પરમાત્મારાધનમાં. ૫
- સ્તુતિપાઠક નિન્દકને, સમાન માને લેદલાવ છોડી;
ક્ષમાશીલતા ધારી, પાપીને પણ દે નહિ તરછોડી; ૬
- જનની જનક સહોદર, સહોદર, સુત, સુતા તથા જાયા;
ત્યજી સર્વની મમતા, ધરે હૃદયમાં ન કોઈની માયા. ૭
- મિત્ર શત્રુમાં માને, લેદ લેશ નહિ થઈ પક્ષપાતી.
પ્રભાતદિનાન્તરવિ સમ, રહે એકરંગી અપક્ષપાતી. ૮
- પિયે કદાપિ ન મહિશ, માંસ ગિરાપર ધારે નહિ ભૂલે;
કોપે નહિ નિન્દાથી, સ્તુતિશ્રવણથી તેમ જ નહિ કૂલે. ૯
- શાસ્ત્રપઠનપાઠનથી, વધારતો જે અહોરાત્ર જુદિ;
ધર્મે ધૈર્ય ત્યજે નહિ, દલ રાખે મનવચનકર્મશુદ્ધિ ૧૦
- કદાપિ પરનિન્દાથી, બ્રહ્મ વદનને નથી જ જે કરતો;
પ્રિયતર સત્ય વદે જે, અગ્રિય સત્ય ન કદાપિ ઉચ્ચરતો. ૧૧
- પ્રાતાઃકાળે જાગે, સ્નાન કરી ધ્યાનમાં ત્વરિત લાગે;
આત્મમોક્ષને માગે, બધનકર મોહરૂખલા ભાગે. ૧૨
- સર્વસંજનો ત્યાગી, નિરુપૃક નિષ્કામ કર્મ કરનારો;
સુકર્મફળની આશા, અંતઃકરણે કદા ન ધરનારો. ૧૩
- અદ્વૈતમાર્ગગામી, દ્વૈતવિદારક સત્ય સાધુ ખાનો.
સત્ય સાધુ એવાનાં, સદા સ્નેહથી ગાઓ સ્તુતિગાનો. ૧૪
- ચરણે શીર્ષ નમાવો, તથા મેળવો શુભ આશીર્વાદ;
એ નર નારાયણ છે, એ વાર્તા છે સદા નિર્વિવાદ. ૧૫

સિંગારાદિ સ્વરૂપે સાર્થોએ પાવક સદા બળતો;
 ન તેથી રોગ સાંસર્ગિક અમારા દેહને ગળતો. ૧૦
 રહે છે સ્વચ્છ દંતો ને રહો તંબાકૂને ધસતા,
 ટળે દુર્ગંધ મુખનો કંત ધરણીપર નથી ધસતા,
 ન પાહરિયા સમા રોગો કદા મુખમાં પ્રવેશે છે,
 ઉદરના રોગ આંસૂ સારતા બહુ દૂર બેમે છે. ૧૧
 ન હોયે ને કરી દેનાર કે તૈયાર હુકાનો,
 મિઠાદાનું કરો સેવન કરીને ત્યાગ શકાનો,
 ન પામો ને મિઠારો તો સિંગારેટો પિયો કાઈ,
 ન તે પત્તુ ને મળે તો ખીલિયો કૂંદી લિયો કાઈ. ૧૨
 ગરજ કે કોઈ પણ રૂપે કરો તંબાકૂની સેવા,
 મળે જેથી તમોને આ જગતમાં ગ્રીહકા મેવા,
 ન વારંવાર આ નરજન્મ દુર્લભ જીવને મળતો,
 ન તંબાકૂ વિના નરજન્મ એ, નર, કૂલતો ફળતો ૧૩
 કરો તંબાકૂ સેવન શિરે ઋણભાગને વેડી,
 ન તંબાકૂપ્રતિષ્ઠાને ગળો પીયૂષથી હેડી,
 મહાપીયૂષ તંબાકૂ વિકટ કલિમાં જનો બાળો;
 થઈ ઉન્મત્ત તેથી તંબાકૂના મુખને સદા માણો. ૧૪
 કયો તંવાર છે શરણુકનિનાદી આ લિયો દુઃખો;
 વિમલ બાગીચી જળ છે લયુ એમાં, લિયો દુઃખો;
 અજળ પુર્ણિભયો આનન્દથી એવો પિયો દુઃખો,
 દુઃખા એ છે અમાની કે જુગે જુગમાં નિયો દુઃખો ૧૫

હે દેવી વીરતે !

વિષમ વાડધી

માનવજીવન શક્તિ તું જ છે, શક્તિ, વિભૂતિ તું જ ગુણગણમાં; ૧
 સુખસરિતા, અનુરક્તિ તું જ છે, તું જ વિજયદાત્રી છે રણમાં. ૧
 ભવકાનનની કદપલતા તું, કનકકંભલિની માનસસરની; ૨
 ભૂરિ ભાગ્યની કંઠગતા તું, દીપશિખા તું તમમય ધરની. ૨
 દિવ્યા દેવી આર્યવંશની, પ્રણવપ્રણવની શ્રુતિસ્વરૂપા; ૩
 પ્રભા પ્રખર તું ધર્મહંસની, સદાચારની સ્મૃતિસ્વરૂપા. ૩
 ધરા ત્રિવેણીની ધારા તું, મૂલનાશિની સર્વ પાપની; ૪
 શુદ્ધબુદ્ધિગતિ દુર્વારા તું, કલેશકર્તરી ત્રિવિધ તાપની. ૪
 પ્રકૃતિ મૂલ તું સૃષ્ટિકર્મની, લગ્નદેહિકા પુરુષબંધનની; ૫
 તું નિવારણી હૃદયબ્રમની, સામગ્રી તું મનરંજનની. ૫
 નિરાશ જનની તું આશા છે, આશ્રિતને સંતુષ્ટ કરે છે; ૬
 મૃતપ્રાપ્તિ સુધાસા છે, ક્ષીણ હૃદયને પુષ્ટ કરે છે. ૬
 કલારસિક કવિજનની કવિતા; ભૂષણભૂષિત ભાવભરી તું; ૭
 જડતાતમોવિદારક સવિતા, ભવસાગરતારિણી તરી તું. ૭
 નહિ અખલા, દેવી ! તું પ્રખલા, મહિષમર્દિની કાલકલા છે; ૮
 કમલાસના સિન્ધુજા કમલા, દુર્જનમહનભની અપલા છે, ૮
 કંટકકુલનાશિની કાલિકા, —યતી અવસરે તું લય ભાગી; ૯
 અમુરનાશિની સાધુપાલિકા, ભગ, વીરતે ! નિદ્રા ત્યાગી. ૯
 આત્મશક્તિને ભૂલ ન દેવી !, સચેત આ વાંચી ઇતિહાસો; ૧૦
 વિલાસિતામાં ફૂલ ન દેવી !, આ ઉન્નયિની કરી પ્રયાસો. ૧૦

તંબાકુમહિમાપંચદશીક

(એક તંબાકુસેવકના ઉત્સાર)

હરિગીત

ખરેખર છે અજબ તાસીર પુરુષદાર હુંછાની;
 ખુમારી પુરુષમા ખાધા પછી છે, ચાર, હુંછાની;
 ભરે ખીમાર પણ બે કુંક બે કે ચાર હુંછાની;
 ટળે બાદી પલકમાં એ કરામત, ધાર, હુંછાની; ૧

શમાવી થાક તનનો મગ્ગને રાહત બતાવે છે;
 કહે છે સ્વર્ગને હુંછા ધરા પર ખેંચી લાવે છે.
 ધતુરો ભાંગ ગાંબે ખીલું પણ છે કેકની ચીલે;
 પરંતુ કેક તંબાકુ સગો જોયો નહીં ખીલે. ૨

ધતુરો મોત લાવે, ભાંગ ગાંબે ભાન ભૂલાવે;
 કસૂબો ઉઘનાં કોઈ દિવસ ને રાત ખવડાવે;
 કરે દારૂ દોવાના એકે પગમાં લોક દાનાને;
 શુભાકુ માત્ર હુંછાનો કરે દાના દોવાનાને. ૩

શુભાકુનો ન ચાખ્યો સ્વાદ ભવમાં અવતરી લેણે;
 વૃથા અવતાર ખોયો, ભાઈઓ, એ જાણ્યો તેણે;
 ન દેશી ખીલ્યો કૂંડી, સિગારેટો નથી પીધી;
 ખરે તે ચામડેએ ધૂળધાણી જન્મથી કીધી. ૪

આ કાવ્ય માથે રચેલા "સંસ્કરણાનિત" (પૂર્વનામ "કરાબા" "દુનિયા") નાટકમાંથી અહીં શ્રદ્ધિ તથા પરિવર્તન અદિવ દૃષ્ટ કરનામાં આગું છે. એ નાટક પુનઃકરણમાં પ્રચલિત થઈ ચુક્યું છે.

ન જોણે સ્થાન મુખમાં માનથી દીધું સિગારોને;
ચલમ જોણે નથી ફૂંકી કરી એકત્ર ચારોને;
મળ્યો તેને નથી માનો મુખદ સંસારનો લાવો;
પિયો તંબાફૂં, સૂઘો છીંકણી કે દાંતથી ચાવો. ૫

વઢે વેઢો પુરાણો ‘અગ્નિમુખ છે બ્રાહ્મણો માનો’;
યદા એ સત્ય છે તો ધૂમ્રપાની વિપ્ર છે બાણો;
‘સિગારેટાદિરૂપે અગ્નિને મુખમાં ધરે છે તે;
ચાંદને અગ્નિહોત્રી યજ્ઞ દિતરાત્રી કરે છે તે. ૬

કહે છે કોઈ ‘તંબાફૂં ઉરમાં છિદ્ર યાદે છે,
સદા નરહોહને તે રોગગર્તામાં પછાડે છે;
ન તેથી કોઈએ તંબાફૂંને વર વસ્તુ ધારી છે;
સદા તંબાફૂં નામક વસ્તુ મારક છે, નહારી છે !’. ૭

કથન એ ધૂમ્રપાનીની મહત્તાને બતાવે છે;
કરી તંબાફૂં ને તે ભસ્મ જનસેવા બબાવે છે;
ન ચિન્તા થાય છે નિજ હાનિની અણુમાત્ર પણ તેને;
સદા સંસારના કલ્યાણનું રહેતું સ્મરણ તેને. ૮

કહે વિજ્ઞાન ‘પાવક વાયુને છે શુદ્ધ કરનારો;
ભયંકર રોગવર્ધક જંતુઓના જીવ હરનારો;
સળગતો અગ્નિને અષ્ટોત્તર આગારમાં રાખો;
કરો આરોગ્યની રક્ષા અને રોગો હણી નાખો’. ૯

અમે વિજ્ઞાનના આદેશને આદર્શ માન્યો છે;
સદા આરોગ્યરક્ષક દુર્ગ પાવકને પ્રમાણ્યો છે;

૧ સિગારેટાદિરૂપે=સિગારેટ, તિગાર, બીડી તથા હુકા આદિ ૩૫થી.

સિંગારાદિ સ્વરૂપે સાર્થોએ પાવક સદા બળતો;
 ન તેથી રોગ સાંસર્ગિક અમારા દેહને બળતો. ૧૦
 રહે છે સ્વચ્છ દંતો બે રહે તંબાકૂને ઘસતા;
 ટળે દુર્ગંધ મુખનેા હંત ધરણીપર નથી ઘસતા;
 ન પાહરિયા^૧ સમા રોગો કદા મુખમાં પ્રવેશે છે;
 ઉદરના રોગ આંસૂ સારતા બહુ દૂર બેસે છે. ૧૧
 ન હોયે બે કરી દેનાર કે તૈયાર હુછાનેા;
 સિંગારોનું કરો સેવન કરીને ત્યાગ શકાનેા;
 ન પામે બે સિંગારો તો સિંગારેટો પિયો ભાઈ;
 ન તે પણ બે મળે તો બીડિયો કૂંકી લિયો ભાઈ. ૧૨
 ગરબ કે કોઈ પણ રૂપે રૂપે તંબાકૂની સેવા;
 મળે જેથી તમોને આ જગતમાં મીઠડા મેવા;
 ન વારંવાર આ નરજન્મ દુર્લભ જીવને મળતો;
 ન તંબાકૂ વિના નરજન્મ એ, નર, દૂરતો ફળતો. ૧૩
 કરો તંબાકૂનું સેવન શિરે ઋણસારને વેઠી;
 ન તંબાકૂપ્રતિષ્ઠાને બણા પીયૂષથી હેઠી;
 મહાપીયૂષ તંબાકૂ વિકટ કલિમાં જનો બાણે;
 થઈ ઉન્મત્ત તેથી તંબાકૂના મુખને સદા માણે. ૧૪
 કર્યો તૈયાર છે શ્રદ્ધાક્રિયાની આ લિયો હુકો;
 વિમલ લાગીરથી જળ છે લયું એમાં, પિયો હુકો;
 અજળ ખૂબીલયો આનન્દથી એવો પિયો હુકો;
 હુઆ એ ડે અમારી કે જુગે જુગમાં વિયો હુકો. ૧૫

૧ પાહરિયા—એક પ્રકારનો અસાધ્ય કિવા અદાહસાધ્ય દંતરોગ
 અથવા મુખરોગ.

હે દેવી વીરતે !

વિષમ વોડધી

માનવજીવન શક્તિ તું જ છે, લક્ષિત, વિભૂતિ તું જ ગુણગણમાં; ૧
 સુખસરિતા, અનુરક્તિ તું જ છે, તું જ વિજયદાત્રી છે રણમાં. ૧
 ભવકાનનની કલ્પલતા તું, કનકકમલિની માનસસરની;
 ભૂરિ ભાગ્યની કંઠગતા તું, દીપશિખા તું તમમય ધરની. ૨
 દિવ્યા દેવી આર્યવંશની, પ્રણયપ્રણવની શ્રુતિસ્વરૂપા;
 પ્રભા પ્રખર તું ધર્મહંસની, સદાચારની સ્મૃતિસ્વરૂપા. ૩
 ધરા ત્રિવેણીની ધારા તું, મૂલનાશિની સર્વ પાપની;
 શુદ્ધબુદ્ધિગતિ દુર્વારા તું, કલેશકર્તરી ત્રિવિધ તાપની. ૪
 પ્રકૃતિ મૂલ તું સૃષ્ટિકર્મની, ભ્રષ્ટેદિકા પુરુષબંધનની;
 તું નિવારિણી હૃદયબ્રમની, સામગ્રી તું મનરંજનની. ૫
 નિરાશ જનની તું આશા છે, આશ્રિતને સંતુષ્ટ કરે છે;
 મૃતપ્રાયની સુશ્વાસા છે, ક્ષીણ હૃદયને પુષ્ટ કરે છે. ૬
 કલારસિક ઠવિજનની કવિતા; ભૂષણભૂષિત ભાવભરી તું;
 જડતાતમોવિદારક સવિતા, ભવસાગરતારિણી તરી તું. ૭
 નહિ અળલા, દેવી ! તું પ્રબલા, મહિષમાર્દિની કાલકલા છે;
 કમલાસના સિન્ધુજા કમલા, દુર્જનમદનભની અપલા છે, ૮
 કંટકકુલનાશિની કલિકા, -યતી અવસરે તું ભય ભાગી;
 અસુરનાશિની સાધુપાલિકા, જાગ, વીરતે ! નિદ્રા ત્યાગી. ૯
 આત્મશક્તિને ભૂલ ન દેવી !, સચેત થા વાંચી ઇતિહાસો;
 વિલાસિતામાં ફૂલ ન દેવી !, થા ઉજ્જયિની કરી પ્રયાસો. ૧૦

બતિસ્વાધીનતા ખરી તું, પરાધીનતાવિનાશિકા છે;
 શાશ્વત નિન્દાધ્વાંતહરી તું, કીર્તિદીપની પ્રકાશિકા છે. ૧૧
 સ્વર્ગદિશાદ્યૈકે મુવતારા, તું ભવસાગરના નાવિકની;
 વીણા છે તું સુસ્વરવારા, ત્યાગરાગગાયક ભાવિકની. ૧૨
 કર્મભક્તિને જ્ઞાન તું જ છે, પ્રકૃતિ પુરુષ પણ તું છે, જનની !
 ધર્મ મુક્તિ ને ધ્યાન તું જ છે, નીતિ શંકરી તું સત્જનની ૧૩
 ન હોય યદિ તવ નિવાસ નરમાં, 'પંદ' નામથી જન બોલાવે;
 ન હોય યદિ તું સચરાચરમાં, પ્રલયકાળ અતિ સત્વર આવે. ૧૪
 અંસારી કે સંન્યાસીની, સદેવ તું આરાધ્યા દેવી !
 નર, દાનવ, સુર સ્વર્ણસીની, સદેવ છે તું સાધ્યા દેવી ! ૧૫
 કદ નમન તારાં શ્રીચરણે, ભક્તિ અનન્યા હૃદયે ધારી;
 ચળે સંગિની જીવન મરણે, હે દેવી વીરતે ! અમારી. ૧૬

હે જનની !

રુચિરા

હે જનની ! તવ દિવ્ય ભાલમાં આદિકલા અવિરામ હસે;
 તારાં કોમલ કરુણ નયનમાં અરુણરાગ અતુરાગ લસે;
 તારા મંજુલ અધરકુંજમાં રનેહસુમન સુંદર ફૂલે;
 તારા કલિત કંઠમાં શિશુની બાહુરત્નમાલા મૂલે. ૧
 તારા પુણ્યસ્તન્યશેલ્યથી નોકળે મધુર સુધાધારા;
 જાગને શશિ સમ સદેવ શોભે અંકગજનમાં શિશુ તારા;
 તારું શીતલ-શુદ્ધ-શાંતિમણિમંડિત હૃદયનિકેતન છે;
 તું જ વિશ્વની આદિશક્તિ છે, તું જ વિશ્વનું જીવન છે. ૨

સ્વર્ગ રહે છે સદૈવ, જનની, તારાં પવિત્ર ચરણતળે;
 જે પૂજે જનનીનાં ચરણો અવશ્ય તેને સ્વર્ગ મળે;
 પ્રભાતપાલિકા માતા ! શ્રદ્ધા તને જ હું તો બાણું છું;
 પ્રભાપાલિકા છે તું તેથી વિષ્ણુ તને જં પ્રમાણું છું. ૩
 તને જ મેં આરાધ્યા દેવીની સત્પદવી આપી છે,
 તારી પ્રતિમા વિશ્વમંદિરે લક્ષ્મીભાવથી સ્થાપી છે;
 તારી પ્રતિમાના પૂજનથી સાર્થક માનવજન્મ કરે;
 તારા અનંત ઉપકારોનું ધ્યાન આખંડ સદૈવ ધરે. ૪
 કર જોડીને જોલો છું તવ સમક્ષ, હે માતા ! મારી;
 આશીર્વાદ સહિત તું સ્થાપી દે મમ શિરે ભુજ તારી;
 તારા શુણ્ણગણની ગરિમાનાં ગાન સદા સુર પણુ ગાતા;
 જયજયકાર સદા હો તારો જયતીમાં હે પ્રિય માતા ! ૫

અર્ધાંગીનો અનુનય

રુચિરા

શૌવનવનના લલિત ફુંજમાં નવવસંતશેભા આવી;
 સરસ સુમનસંભાર આજ હું મધુર રુચિર ચૂંટી લાવી;
 રસવિલાસપ્રિય મધુપમંડળે નથી કર્યું ચુંબન એને;
 પ્રચંડ રવિના રશ્મિરાશિએ નથી કર્યું સ્પર્શન એને. ૧
 ભાવસૂત્રથી ગુર્યો એમને માતા લલિત બનાવી છે;
 પ્રેમપાત્રમાં રાણી માતા, નાથ, કિંઠરી લાવી છે;
 કંઠદેશના આલિંગનની, કરકમળોમાં મળવાની;
 સ્પર્ધા કેમ રખાય તમારા વિમલ હૃદયમાં ફળવાનીર !

છતાંય હે જે ઈચ્છા મારી નાથ. પૂર્ણ તે કરો દેશો;
ચરણસ્પર્શવડે માલામાં પવિત્રતાને ભરો દેશો;
પતિચરણોનો સ્પર્શ એ જ છે કૃતાર્થતા આ માલાની;
વિનંતિ, સ્વામિનું, સ્વીકારી લ્યો અર્ધાંગી આ ખાલાની. ૩
જો આ માલાને આ શ્રીચરણોનો આજે સ્પર્શ થશે;
તો આ માલાની સ્વર્ગે મુરખાલાઓ સ્પર્ધા કરશે;
ઉભય લોકમાં અદ્વિતીય થાશે ગૌરવ આ માલાનું;
નારીજન્મ થશે સાથેક આ દીન માનવી ખાલાનું. ૪
પ્રાણ, એટલી કૃપા કરો, આ ઉદારતાને કશાંવો;
દયાગગનથી અનુકંપાની અમૃતવૃષ્ટિને વર્ષાવો;
કર્ણ તુલ્ય દાતા છો, વલ્લભ, રતિ ધારી રતિદાન કરો;
થાય સફળ દાંપત્ય વિશ્વમાં તેણું દિવ્ય વિધાન કરો. ૫

પરનારી

હરિગાવ

સ્વાદિષ્ટ ફળ શું રાવણે સ્ત્રીતાહરણથી મેળવ્યું ?
કલ્યાણ પાંચાલી^૧ હરણથી જયદ્રથનું શું થયું ?
વ્યભિચારથી સુરનાથ^૨ ભૂડાં ચિહ્નથી અકિત થયો;
વ્યભિચારથી ક્ષયરાગભોગી નિશાવલલ^૩ ચે ગયો. ૧
પામ્યો પરાજય યુદ્ધમાં નૃપ હરણલેલો યવનથી
જો રાજ્યલક્ષ્મી તેમ પત્ની સુતા પણ જો સદનથી;

૧ પાંચાલી=પાંડવપત્ની દ્રૌપદી. ૨ સુરનાથ=ઈન્દ્ર ૩ નિશાવલલ=

અજ્ઞાતવાસ^૧ વિશે થયું તેનું મરણ એ ખ્યાત છે;
 વ્યભિચારનો આ વિશ્વમાં આવો વિકટ આઘાત છે. ૨
 અંધસ્થ વિદ્યા વ્યર્થ છે એ કથા જેમ વદાય છે;
 જ્યમ સદા પરગૃહવાસિની લક્ષ્મી વૃથા લેખાય છે;
 પરતાંત્ર માનવનો વૃથા અવતાર જેમ મનાય છે;
 પરદાર^૩લોગવિલાસમુખ પણ વૃથા તેમ ગણાય છે. ૩
 પરદાર છે દીપકશિખા, વ્યભિચારી પુરુષ પતંગ છે;
 પરદારદીપસ્પર્શથી બાળે પુરુષ નિજ અંગ છે;
 જ્યમ દીપને ચિન્તા પતંગવિનાશની હોતી નથી;
 પરદારે જ્યમ વ્યભિચારી નરના નિધનસ્થી શતી નથી. ૪
 પરદારનું સૌન્દર્ય જીવનહાર વિદ્યુત્પાત છે;
 પરદારમુખનો શ્વાસ સંકટકાર અંજાવાત છે;
 પરદારકાયા અનલની જ્વાલા સદૈવ ભયંકરી;
 બન્ને જુગ છે પરસ્ત્રીની નાગિની જે વિષભરી. ૫
 પરદાર હરતી પલકમાં દર્શનવડે નરચિત્તને;
 હરતી તથા તે સ્પર્શથી તત્કાળ નરના વિત્ત^૬ને;
 સંલોગથી હરતી સદા નરશુક^૭ને હૃદયે વસી;
 તેથી પરસ્ત્રાને કહી વિદ્વજ્જનોએ રાક્ષસી ૬
 વ્યભિચારિણી જે પતિદ્રોહ કરી થતી અભિસારિકા^૮
 તે શ્રેય^૯ કરશે શું તમારું, કહો, મહિલા મારિકા ૭
 ધન તથા બળનો કાય થતાં તે ત્વરિત તમને ત્યાગશે;
 વસુશક્તિમંડિત અન્ય નરના પ્રેમપથે લાગશે. ૭

૧ પરદાર=પરસી, પરનારી ૨ નિધન=મૃત્યુ; મરણ. ૩ વિત્ત=ધન.
 ૪ શુક=વીર. ૫ અભિસારિકા=સંખ્યાકાળ પછી ગુપ્ત રીતે પોતાના નર પાસે
 જનારી વ્યભિચારિણી સ્ત્રી. ૬ શ્રેય=કલ્યાણ. ૭ મારિકા=મૃત્યુ નિપલવનારી.

અતિકષ્ણદાયક સદા પરનારી નરકનું દ્વાર છે;
 રમણીયતામાં લયંકરવાનો લયો ભંડાર છે;
 ભવસાગરે શુભ^૧ લોહનોઝરૂપ જો પરદાર છે;
 નહિ કોઈ નરનો પરચીથી થયો બેડો પાર છે, ૮
 કુચરૂપ દુર્ગમ શૈલરનો જેમાં સદા વિસ્તાર છે;
 પરદારકાયારૂપ તે અતિ લયંકર કાન્તાર^૩ છે;
 જો વિકૃત માનસ^૪ પથિક^૫ જો વનમાં પ્રવેશી જાય છે;
 તો મહન તરકર હસ્તયા લૂટાય છે, રંસાય છે. ૯
 પરદારના વ્યામોહને, હે ભદ્ર પુરુષ પરીહરો;
 પરદાર છે વિષવદ્ધારી જો સત્યને હૃદયે ધરો;
 માની મુધા જો વિષલતાને જ્ઞાંતિથી આલિંગશો;
 તત્કાળ નદબ્રહ્મ વિષપરિણામથી વિશ્વે થશે, ૧૦

૯૨

મયંક

સવૈયા એકત્રીસા

પ્રકૃતિદેવિમુક્તામાલામણિ, ગગનબેહના સુરત્નદીપ;
 ભવ્ય તિલક દિવ્યપૂષ્પાલના, મંજુલતાના દિવ્ય દ્વીપ;
 નિશાસુન્દરીના પ્રિય વલ્લભ, કલિત કૌમુદીના આધાર;
 વિપુલલોકલોચનપુલકિતકર, નલિનીપ્રિયતમ શોભાસાર; ૧
 ચકોરના જીવન-અવલંબન, સુન્દરતાના ચિરપ્રભાવ;
 હે મહિલામુખમંડલમંડન, ભાવિક માનસના અનુભાવ;

૧ શુભ-શારી ૨ શૈલ-પર્વત. ૩ કાન્તાર-અરણ્ય ૪ માનસ-મન.

૫ પથિક-પ્રવાસી

નિઃશ્વકાલિક સુધાસોત ને શરતકાલના શુભ શૃંગાર;
 કેવિજનના ઉપમાન નિરંતર, સુખકર શીતલતાભંડાર. ૨
 સુવતીહૃદયમહનપરિચાયક, વસન્તના સુસહાયક મિત્ર;
 નાનાવિધ કમનીય કલાધર, કલાભિજ્ઞ-આનંદ પવિત્ર;
 ચન્દ્રકાન્તના^૧ દ્રાવક, ગિરિજાપતિના^૨ મસ્તકપર વસનાર^૩
 ઔષધિયોના ઇંશ જગતને નવીન જીવન સમર્પનાર. ૩
 દક્ષસુતા રૌહિણી કામિનીના રમણીય રમણ^૪ રસધાર;
 તારામંડળમધ્યવિહારી, વૃદ્ધિક્ષયના ચિર અવતાર;
 પ્રકાશનાયક અધિકારરિપુ, હે સૌમ્ય ગ્રહ ! અતિ વિખ્યાત;
 પ્રવાસમાં યદિ સન્મુખવર્તી, કદાપિ થાય ન જે ઉત્પાત. ૪
 ચન્દ્રવંશના આદિ પુરુષ, હે ગોલક સુંદર રજતશ્વેત;
 કયો કેમ અસ્તંગત થાવાનો અત્યારે તે સંકેત ?
 રેદન કરાવી અવનીતલને, કરી ચન્દ્ર રાકા^૫નો અંક;
 કાલજલધિમાં ડૂબી રહ્યો છે, કલાહીન ચૈ કલિત મયંક^૫ ! ૫

કવિ

સવેયા એકત્રોક્ષા

મુગ્ધકાન્ત કવિ જાતલોચન, રસિકશિરોમણિ વિશ્વવિલાસ;
 નન્દનકાનનપારિજાત કવિ, વિશ્વમુકુટ રમણીપરિકાસ;
 વશીકરણ, બંધન, અભિનંદન, કવિ આનંદરસ રંગ ઉમંગ;
 છે કેવિજન વિનોદનિશિદ્ધીપક, કવિતા સુંદર તાલતરંગ ૧

૧ ચન્દ્રકાન્ત=એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ મણિ કે જે ચન્દ્રકિરણના સ્પર્શથી
 દ્રવીભૂત થવા માટે છે. ૨ ગિરિજાપતિ=મહાદેવ. ૩ રમણ=પતિ. ૪
 રાકા=પૂણિમાની રાત્રિ. ૫ મયંક=ચન્દ્ર.

સ્વમગ્ન્યના ચતુર પથિક છે, બ્રાન્તદિશા-અવલોકનકાર;
 સંભવની સુધા, વધોવે, કેવિનું હૃદય શાન્તિલંકાર;
 દુઃખજન્યરિત, જન્મભૂમિનાં અશ્રુ લૂછતા કવિ રણવીર;
 બાથતે કરી રહ્યા છે ભૈરવ સ્વથી નિદ્રિત દેશશરીર. ૨
 પીડિત બાલક, યુવક, વૃદ્ધના સાંભળતા કવિ ચોરબકોર;
 લોભ વૃન્ત વિક્ષિપ્ત પત્ર સમ, ઉઠાવતા ઉર કષ્ટ કઠોર;
 ઉત્તેજિત કરતો પ્રતિપક્ષ કવિજનનો અતિશય મૃદુલ મૃદંગ;
 રુધિરલિપ્ત કવિ ઊભા રણમાં, નગદેહ ષઠવી મુખરંગ. ૩
 રાજસુક્રુટ ધારીને સૂતા, ભૂમિ-અંકમાં કવિ સાનન્દ;
 વીણાવાદનસ્રીન રહે છે ગાતા મુખથી સરસ મુછન્દ;
 કવિજન છે સૌન્દર્યબુદ્ધિત, ચિન્તામાં ગાળે દિન રાત;
 પ્રભાતરવિ સમ આવ્યા છે કવિ જોવાને અહીં જન્મપ્રપાત. ૪
 પ્રભાત કે મધ્યાહ્ન, સુસંધ્યા હોય ભયંકર નિશીથકાલ;
 હોય નિકેતન, ઉપવન કિંવા પર્વત કે જંગલ વિકરાલ;
 જ્યારે ને જ્યાં સંભોલકે છવિ નિજ સૌન્દર્ય પ્રસાદે છે;
 ઉન્માદી થે કવિ તે છવિને હૃદયપટલમાં ધારે છે. ૫
 પ્રવેશો ઉરમાં, મૃદુ અધરોમાં, નયનોમાં અવિરત મુકુમાર;
 ભરો લેતા વસુમતી પ્રાણમાં, હર્ષિત થે વિજ્ઞાન ઉઠાર;
 કવિજન કવિતા બાલા સંગે નિત્ય કરે વાણીકદસોલ;
 ન કોઇથી પણ દંભાય શાશ્વત વિદ્રોહી કવિ લોહિત લોલ; ૬
 કવિજન મહાનિરંકુશ ઉદ્ભટ છે સ્વતંત્ર જીવન-છતિહાસ;
 કવિચંદ્રા દીપાવલિ સમ છે જ્યોતિર્વિલાસ તથા પરિહાસ;
 રૂપે થતાં કવિ બ્રમણ કરે છે શીઘ્ર મુદર્શન ચક્ર સમાન;
 અગ્નિ પાથરે શત્રુમાર્ગમાં કરી કોપમદિશનું પાન. ૭

અતલ વિતલ પાતાલ તલાતલ, અનલ અનિલ અંબર શિવ શેષ;
 પર્ણ સમાન સદા કેપે છે કવિનો જોઈ કોપાવેશ;
 કવિ છે સમીરની મૃદુ લહરી, કવિતા છે કવિમાં તહીન;
 કવિ નવરંગભૂમિ, કવિતા છે એક રસીલી નટી નવીન. ૮
 તેનો રણક ઝણકે રવ મનમાં, નિત્ય નાચતો ઉપા સમાન;
 સિંધુ-અંકમાં જ્યમ નિર્ઝરિણી રમતી ને ગાતી મૃદુ ગાન;
 વારંવાર નમાવે મસ્તકે નવ રસ ઉભા રહી કવિ પાસ;
 સ્નિગ્ધસ્મિતવિદ્યુન્મંડિત છવિ ચમત્કાર છે, કવિ ન ઉદાસ. ૯
 કવિ યૌવનવનની સુકથા છે, મૃદુલ મલયલહરી ઉન્મત્ત,
 કવિ ભારતીલક્ષ્મી, ભાષા છે તનુમનથી કવિમાં આસક્ત;
 કુંજ નિકુ જે વિવિધ જાતિનાં હસતાં મધુર સુમન સુકુમાર,
 ઉડતાં પ્રમત્ત અલિકુલ, ઠરતો વસન્તનો મૃદુ વાયુ વિહાર. ૧૦
 કવિ કિશોરથી વૃદ્ધ થયા તો પણ નવીન છે રનેહોત્સાહ;
 સ્થલ તે શોધે જ્યાં વહાવતી રૂપગર્વિતા રતિપ્રવાહ;
 ઘનશ્યામ મેઘો સુનીલ નભ, તડિદામ રવિકર સંહાર;
 અંબાવાત અસહ્ય, અપલ મન, રેઝકુટી, રલ ધૂમિલ દાર; ૧૧
 હર્દયગીત, શૂન્ય પથ નિર્મલ, બીષણ ગર્જન, મૃદુ ખગતાન;
 વિશદ ઠંઠંબતળે કવિ લખતા વર્ષાકાન્ધ ધરીને ધ્યાન;
 ત્યજી ધૂંધટપટ પ્રીતિસુન્દરી વર્ણ વર્ણમાં કરતી નૃત્ય,
 વિશ્વવેબવો, વિગલવિષયસુખ કવિ લોગવતા ચે કૃતકૃત્ય. ૧૨
 જે પદાર્થને માની નહિવત્ વિસારતો સત્વર સંસાર;
 મંચન કરીને કવિ તેમાંથી કાઢી લેતા અમૃત્ય સાર,
 ઘોર નિદાએ લતાકુંજમાં છુપતાં ચે મૃતતુલ્ય વિહંગ;
 સૂતાં વિન્હલ ચે કુરંગદલ હરિણીદલનો ત્યાગી સંગ. ૧૩

નેત્ર બંધ અભિશપ્ત પથિકનાં, પૃથ્વી તપતી તવા સમાન;
 કવિ નિર્જન મંરુભૂમિમધ્યમાં સ્થિર થઈ આલાપે છે ગાન;
 મદોન્મત્ત વન ઉપવન સરિતા, કિશુક કેશર તાલ તમાલ;
 હસતાં સુંદર બકુલ માલતી, શિખર શેષ અલિ મત્ત મરાલ.૧૪
 મૌન ધરે ગોધૂલિ સમયમાં કોકિલ મયૂર કૂજનકાર;
 તે વેળા કલ્પના સુકવિની અસ્થિર થાતી વારંવાર;
 યુવતિવિરહિણીના અશ્રુથી સિંચિત કરતા કવિ ઉગ્રધામ;
 હરિણાક્ષીની અંચલતાને દે નિજ અક્ષુ વિષે વિશ્રામ.૧૫
 મૌન ધરી મૂર્ચ્છિત સમ પડતા વિરહરોગમાં શ્રે અશાન;
 કવિજનની છે મધુર રાગિણી મિલનં ક્ષુધાતુર મૃત્યુ સમાન
 ઉન્માદક કવિહાર્ય વિલોક્ષિ મત્ત થાય લોગી સંસાર;
 નવસાહિત્યલલાટકેન્દ્રમાં પ્રદીપ્ત કવિનો પ્રેમવિહાર.૧૬
 કવિ ખંધોત નથી; પણ કવિ છે ઉદોયમાન સદા શ્રીમાન;
 કવિપ્રભાતા પ્રખર તેજથી રવિવમંકછવિ થાતી મ્લાન;
 કવિ ઉત્પાદક કાવ્યસૃષ્ટિના વિશ્વોત્પાદક વિભુસ્વરૂપ;
 સર્વવ્યાપક, શાશ્વત ને સર્વજ્ઞ પ્રદા સમ ॥ કવિ જૂ.૧૭

પ્રિયતમની પ્રતિમા

સર્વથા એકત્રીસ

અમરલોકની હે ત્રિધુખાલે, મનુજ્ઞામની ન્યોતિ લલામ;
 કલિત કલ્પના કુંજવાસિની દૃઢયદીપ્તિ દેવી નિષ્કામ;
 દીપશિખા સુસ્મૃતિમંદિરની, ભાવભવનની લીલા લોલ;
 ભવ્ય છટા ભગવાનભક્તિની, પરમપ્રેમારાશિ અગ્રોલ. ૧

જીવન વિના પણ સજીવના સમ જીવનગાથાહોસ્યવિતાન;
 આશાની બહુમૂલ્ય વલ્લરી, અભિલાષની મણી દ્યુતિમાન;
 પ્રિયતમની પ્રતિકૃતિ હે પ્રતિમે ? હૃદયધનિકની તું સર્વસ્વ;
 આત્મદાનની દિવ્યલોગિની, મિલનમંત્રની માત્રા હસ્ત. ૨
 આરાધનની મધુર ધારણા, અભિનન્દનની નિર્મલ કાન્તિ;
 ધ્યાનગગનની કલાઅધૂર્મિલ, નિપટ નિરાશાની ચિરશાન્તિ;
 વિશ્વરાગની વર્ણમાલિકે, તત્ત્વજોધવિધિ તું અતુલ;
 હે વિરાટની ક્ષુદ્ર કન્યકે, મનોયોગની સાધન મૂલ. ૩
 મારા જીવનધનની પ્રતિમે ? કર તું નયનસદનમાં વાસ;
 પુનીત ભાવો પુલકાવી દે, ઇલકાવી દે હૃદયોદલાસ;
 ઘોષ તેમનાં ચરણોને હું, કરી લઉં ચરણામૃતપાન;
 તરી જાઉં જનતી સમક્ષ હું ગાઈ તારું ઔરવગાન. ૪

અશ્રુ

લડીમાં લટક્યા છે જે ચાર,
 અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં
 વિલોક્યો જીવનસૂત્રવિકાસ, તમોને જોયા ચારે પાસ;
 જગતની જલમયતાના અંધ, કહો, શું તમે જ છો ચિરકંપ ?
 રૂદિના સ્નેહસિન્ધુના સાર,
 અહો ! અશ્રુ, ઉર મુક્તાહાર-લડીમાં.
 કહો, શું કરુણાકણુ છે તમે ? લલિત લલ્લલક્ષણુ છે તમે ?
 કહો, છો વિપત્તિના મણુ તમે ? પતિતના ઈંવા પણ છે તમે ?
 અલૌકિક આશાના આધાર,
 અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં

તમે છો માતાની મમતા, તમે છો ગૌરવની કમતી;
તમારી લોખી લાવુકતા, થતી માનવની બન્ધલતા;
વિશ્વના વશીકરણે વ્યાપાર,
અહો ! અશ્રુ. ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં

પ્રણયના તમે જ પાવન ફૂલ; ધર્મના તમે જ પાવન પૂત;
લગ્નના લાલ તમે જ પ્રભૂત, રમરણના તમે જ છો હમ્ભૂત;
મૌનના અંદ મંડલાકાર,
અહો ! અશ્રુ. ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં.

ધરો બ્યારે શ્વદાંજલિક્ષેપ, રીઝતો હરિ ભૂપેનો ભૂપ;
પ્રેમજલથી છલકાતો ફૂપ, ઠરો છો પ્રેમાગરનો મૂપ;
ભક્તિના તબલ તરગિત તાર,
અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં

માનના મૃદુ આભરણ તમે, અર્ધ-અર્થન-ઉપકરણ તમે;
શાંતિના સુન્દર શરણ તમે, ઘોષ લ્યો પ્રિયતમ-ચરણ તમે;
અકિંચનના અમૂલ્ય ઉપહાર,
અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં.

તમે જો થયો સોત વિકરાલ પ્રલયનો નિકટ આવશે કાલ;
નિમનિજત વિશ્વ થશે તત્કાલ, તણાશે વૃદ્ધ યુવક ને બાલ;
સૃષ્ટિના છો બીવણ સંહાર,
અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં.

રહેજો મૃયાંત સૌમ્ય સદાય, કોઇને કાંઈ ન થાય અપાય;
દયા નહિ ફર રંચ પલુ બાય. કોપની છટા ન લેશ જણાય;
ક્ષમાના દિવ્ય ભવ્ય ભંડાર,
અહો ! અશ્રુ, ઉરમુક્તાહાર-લડીમાં

સર્વવ્યાપક ભાવ

રુચિશ તથા સર્વવ્યાપકત્રીસા

નલિનીના નયનોન્મીલનમાં છે ભાવોનો સદા વિકાસ;
 મૂક ગગનના ગુપ્તમંડળમાં છે ભાવોનો ચિર ઉદ્ભાસ;
 પ્રખલ અનલની જ્વાલાઓમાં છે ભાવોનો તસોચ્છવાસ;
 પંશુઓના સંકેત મૂક છે છતાંય તેમાં ભાવવિલાસ; ૧
 ઉદય અસ્ત તેજોમય રવિના, લબ્ય ભાવથી મંડિત છે;
 હિમકરની હિર્મસાવકતા અતિદિવ્ય ભાવથી મંડિત છે;
 પરિવર્તનશીલતા પ્રકૃતિની, નબ્ય ભાવથી મંડિત છે.
 સુધાવર્ષિતા મેઘરાજની, સબ્ય ભાવથી મંડિત છે. ૨
 ભાવરૂપ વિહુએ ઘટઘટમાં ભાવોનો સમુદાય લયો;
 વીચિવિકલસરિતાના તટમાં ભાવોનો સમુદાય લયો;
 સુવતીના અવગુંઠનપટમાં ભાવોનો સમુદાય લયો;
 પ્રમદાનાં જે નયન વિકટમાં ભાવોનો સમુદાય લયો. ૩
 જનનીના સુસ્નિગ્ધ શબ્દમાં, ઉત્સુકતાનો ભાવ વસે;
 શિશુના નિજતાહીન હાવમાં, વ્યાપકતાનો ભાવ વસે;
 આત્મજ્ઞાનીના લોચનમાં, માદકતાનો ભાવ વસે;
 ભક્ત જનોના વિમલ હૃદયમાં સાધકતાનો ભાવ વસે; ૪
 મંત્રમુગ્ધ કરતો મનુષ્યને હૃદયહાર વીણાજંકાર,
 કોઈ રાગથી દુઃખ, કોઈથી સુખ પામે છે આ સંસાર;
 કવચિત્કલાન્તિનો કવચિત્શાન્તિનો થતો હૃદયમાં જે સંચાર;
 એ સમસ્ત છે વીણાગત નાનાવિધ ભાવોનો અધિકાર. ૫
 કોઈ શબ્દથી હર્ષ કોઈથી વિસ્મય તથા વિપાદ થતો;
 કોઈ શબ્દથી તાપ, કોઈથી અચલ પ્રજલે પ્રમાદ થતો;

કોઈ શબ્દથી રોપ, કોઈથી મોહજન્ય ઉન્માદ થતો;
 શબ્દભાવનો પ્રભાવ એ જે હૃદયે નિર્મર્યાદ થતો. ૬
 સ્મરિતાઓ સાગરને પામી થઈ જાતી તત્કાલ વિલીન;
 પ્રજ્ઞ થતી અદ્વૈતવાદિની દ્વૈતવાદથી થઈ વિહીન;
 પ્રેમોપહાર માની ખાતા અંગારકને ચક્રો દીન;
 સકલ રાગ ને વિરાગ છે એ સદા વિશ્વમાં ભાવાધીન. ૭
 કવિતા ભાવોનો સંચય છે, કવિ છે ભાવોનો ભંડાર;
 કિન્તુ કહે છે ભાવહીન કવિ કવિતા દેવીનો સંહાર;
 ભાવાભાવ-કરોથી કરતા, કવિતાનો કૃત્રિમ શૃંગાર;
 ભાવહીન કવિથી ઉત્તમ છે, ભાવયુક્ત પદ્યનો વિસ્તાર. ૮

આત્મખલિદાન

ષોડશી

એકલો છું ચિન્તા કેં નથી, વિરોધી વિશ્વ બહે થે જાય;
 સિંહ એકાદી, તેનો માર્ગ, કોઈથી કદાપિ નહિ રોકાય. ૧
 વિદ્યુત ધન ઘોર ઘટા વિસ્તારે, રહે તેનો અવિચલ અનુરાગ;
 લગાડી દેશે થે તુષ્ટરૂપ, તમારી સર્વ શક્તિમાં આગ. ૨
 લેખિની ન્યારે કપાઈ જાય, લખાતું ત્યારે તેથી ચિત્ર;
 વૃક્ષ છંટાઈ જાતાં પુનઃ વિશ્વને અર્પે નવીન પત્ર. ૩
 અનેક સુખ્યોનું અલિદાન, બનાવે બિન્દુ એક બે ઇંદ્ર; ૪
 અમર યાવાને સત્વર કરો, વીરનર આત્મોત્સર્ગ પવિત્ર ૫
 મળે નહિ મૃત્યુ વિના રે સ્વર્ગ, ત્રિધાતાનું છે એ જ નિધાન;
 યશોભાગી યાવાને આર્ચ, કરો, એ અલય, આત્મખલિદાન. ૫

વન્દનીય વિશ્વપા

રુચિરા

આદિ સૃષ્ટિમાં સ્વર્ણગર્ભ પતિ હોતો સૃષ્ટ જૂતોનો જે;
 દેવલ એક જ વિશ્વસ્વામી, પિતા પ્રાણિ પૂતોનો જે;
 હિર્ણ્ય વ્યોમ નિમ્ન અવનીતલનો જે રચનાકારી છે;
 તે જ આપણા હૃવ્ય કૃવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૧

આત્મદ ને બલદાયક લવનો, જેનો લવ પૂજારી છે;
 ઉપાસ્ય દેવોનો, જેનાથી સૃષ્ટિ સુશાસિત સારી છે;
 છાયા મૃત્યુ સુધા છે જે ને જે અનાદિ અવિકારી છે;
 તે જ આપણા હૃવ્ય કૃવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૨

જડ જંગમ સચ્ચરાચરનો જે સ્વામી સખલ સુખદાય છે;
 ગુરુ, સ્વયંભૂ, સર્વોત્તમ, લવનાયક, વિશ્વવિધાયક છે;
 ભૂચર જલચર, નભચરનો જે સદૈવ યોગણુકારી છે;
 તે જ આપણા હૃવ્ય કૃવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૩

સરિતા સિન્ધુ સરોવર રૂપે પ્રકટી જેની રસધારા
 ઉપજાવ્યા જેના મહિમાએ ગગનવિહારી ગિરિ સારા;
 દિશા-ઉપદિશારૂપ બાહુ જેના અનન્તવિસ્તારી છે;
 તે જ આપણા હૃવ્ય કૃવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૪

નીલાંબર નભમંડળને જેણે સ્તબ્ધતા સમર્પી છે;
 ઉપરિ સ્વર્ગ રચી જેણે વસુધાને સ્થિરતા અર્પી છે;
 દીપ્ત વિમાન સમાન રચ્યું અંતરિક્ષ આ સુખકારી છે;
 તે જ આપણા હૃવ્ય કૃવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૫

જેની શરણપ્રાસિવડે કુંદસી હૃદયમાં હર્ષોતા
 ઈહ પરલોક સદા નિજ મનમાં જેના મહિમાને ગાતા;

લેની સુદીપ્તિથી જ દિવાકર તેજોમય તમહારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૬
 વિસ્તૃત વિશાલ વિશ્વવ્યાપી વરુણ રૂપ સુંદર લેનું;
 સ્વગર્ભથી પાવક નિપજાવ્યો મહત્ત્વ છે ગુરુતર લેનું;
 લેનાથી જીવન પામી મુરનો સમૂહ મુખધારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૭
 લેણે નિજ પાનીયરૂપથી યજ્ઞ-અગ્નિ ઉપજાવ્યો છે;
 લેણે નિજ કૃત ભવને અતિશય મહિમાપૂર્ણ બનાવ્યો છે;
 જે દેવાધિદેવ દેવોનો જ્ઞેય ધ્યેય જયકારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૮
 સ્વર્ગરચયિતા, પૃથ્વીનો જે માલક પિતા પુરાતન છે;
 સત્યધર્મ સર્વેશ્વર મુખકર જે સદેવ જનજીવન છે;
 લેણે ગગને સ્થિર થઈ શશિતારામંડળછવિ ધારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૯
 જે ચક્રીએ રચી વિશ્વની જડચેતનરૂપા કાયા;
 શાશ્વત નિયમિત રહે ચાલતી લેનાથી મહત્તી માયા;
 શુભા પ્રાર્થના લેણે નરની દેહા ન અસ્વીકારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૧૦
 નિરાકાર જે, નરાકાર જે તથૈવ નીરાકાર ધરે;
 સાધુ જનોની રક્ષામાટે દુષ્ટોનો સંહાર કરે;
 ધર્મસ્થાપક યુગયુગનો જે નાનાવિધ અવતારી છે;
 તે જ આપણા હવ્ય કવ્ય ને વંદનનો અધિકારી છે. ૧૧

“ વરવાથી મરવું લહું !”

સોરઠા

- થેને જે વંઠેલ, ફાટલ ભૂધી લાભિની;
કરવા માંડે ફેલ, વરવાથી મરવું લહું ! ૧
- વાંકે વિના વઠવાડ, કરતાં જે લાગે નહીં;
પાડે મોટી રાડ, વરવાથી મરવું લહું ! ૨
- હસવું ને વળોં હાણ, થાતાં લોકસમૂહમાં;
નિત્ય નથી મોકાણ, વરવાથી મરવું લહું ! ૩
- કરવા કાળો કેર, જાણે સવમાં અવતરી,
વેરણુ થઈ સે વેર, વરવાથી મરવું લહું ! ૪
- ભરી અનીતિ અમાપ, નહીં નિરખતી નીતિને;
ગણે ન પાપ અપાપ, વરવાથી મરવું લહું ! ૫
- રથે પ્રપંથ અનેક, લોખા પતિને સક્ષવા;
છટેલ નારી છેડ, વરવાથી મરવું લહું ! ૬
- પતિને માની દાસ, હુકમ કરે મન માનવા;
માતો નથી મિજાસ, વરવાથી મરવું લહું ! ૭
- બોલે કડવા બોલ, ધરે ન લજ્જા લોકની;
ધણોને મારે ધોલ, વરવાથી મરવું લહું ! ૮
- લંપટ ને વળોં લાંઠ, સમજાવી સમજે નહીં;
ફૂડી કાઠા કાંઠ, વરવાથી મરવું લહું ! ૯
- પૂજા ચઢાવે નેણ, નહિ કંટાળે કવેશથી;
વહતી વિષમય વેણ, વરવાથી મરવું લહું ! ૧૦

- સ્વાયં સાધવા નાર; મારે મોહનમંત્રથી;
 સ્નેહ નહીં તિલભાર, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૧
- નારી એ નાદાન, પર્તે સ્વેચ્છાચારથી;
 ધરે ન શિક્ષા કાન, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૨
- ગણે ન દિન કે રાત, કામવાસનાતૃપ્તિમાં;
 પિયાચિકા સાક્ષાત, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૩
- ભલો સદા વનવાસ, ભણી વિદુરતા ભામતી;
 નારી દે ભે ત્રાસ, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૪
- ઉત્તમ વનિતાક્ષેત્ર, દેનારે સંતાન રૂળ,
 પણ્ય ભે ચંચળ નેત્ર, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૫
- ભૂંગળ વિના ભવાઈ, કરતી ભે ભરથારની;
 ભૂંડી એવી, ભાઈ, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૬
- ખહુ સારી તત્ત્વાર, વાટે માથું તરત ભે;
 ભૂંડી બ્રહ્મા નાર, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૭
- બહાલા સાથે વેર, વેરીને બહાલાં કરે;
 કરે સુધાને એર, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૮
- લેતી સીધી વાટ, ભે મનધાર્યુ યાય નહિ;
 હરે ન ઘડતાં ઘાટ, વરવાથી મરવું ભણું ! ૧૯
- શૂરવીર વિદ્વાન, હાથો હોડે નારથી;
 કાઢયો ચાર નિદાન, વરવાથી મરવું ભણું ! ૨૦
- કરતી સદા વિરોધ, મદદી પતિના વચનનો;
 અચલ રાખતી ક્રોધ, વરવાથી મરવું ભણું ! ૨૧

- ત્રણના શબ્દો તેર, વાળે લાંબી છલથી;
રઝળે જે પરઘેર, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૨
- છટકેલી છીનાળ, છેક છકેલી છાકટી;
નારી હૈયાઝાળ, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૩
- તે ન માનિની ધાર, માન ન રાખે નાથનું;
કરે અક્ષળ અવતાર, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૪
- કુળનો કે ન વિચાર, ભયે પ્રતિધાનો નથી;
ઠાળી નાગણ નાર, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૫
- કૂવડ ડાચાકાટ, ગંદી મેલી ઘેલડી;
વાળે ઘરનો દાટ, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૬
- ડાકણ જેવી ડાંડ, ભૂત સમી લડકામણી;
ભૂંડી ભૂંડણ રાંડ, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૭
- કંઠે આવે પ્રાણ, જે નારીને કામથી;
ખાવામાં નહિ વાણ, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૮
- સુખમાં વસતી સંગ, સંકટમાં પતિને લયલે;
રાખે સ્વાર્થ અભંગ, વરવાથી મરવું ભલું ! ૨૯
- પતિને મારે લાત, સાત્તૂ પર સોટો ધરે;
એવી દાર કળત, વરવાથી મરવું ભલું ! ૩૦
- અંતે એ જ વિધાન, સ્ત્રી જો નહિ સદ્ગુણવતી;
તો, હે નર મતિમાન, વરવાથી મરવું ભલું ! ૩૧

કવિતા

રુચિરા

લાઝ્યશીલ કવિની કવિતા છ, મનોહરા રૂપાળી હું,
 વહન કરે છે સુગંધોત^૧ સમ, શોકભાવને બાળી હું,
 પ્રેમમયીના પીન રતન પર, મણિ સમ ગહું ઝળકતી હું,
 પનિહારીના જલઘટમા ત્યમ જલ સમ ગહું છલકતી હું. ૧

મધ્યનિશાકાલે સન્નિત થઈ, ઉપવન વિશે વિચરતી હું,
 તથા કલકી લઘુ મયકમા^૨ લીન થઈ સ્મિત કરતી હું.
 ચિતાધૂમ્રમાં પ્રમણુ કરીને પાવકને પ્રજ્જાલુ હું,
 હાન્યસ્થલમાં કરેણા, કરેણાસ્થલમાં હાસ્ય વસાવુ હું. ૨

કાલિદાસની અમરદયા છું, વમુધનની છાયા છું,
 ગંધ મલ્લિકાનો હું કોમલ, 'નેતિ નેતિ'ની માયા છું;
 રસિક પથિક રતિનાથ^૩ સમા તે મને સ્નેહથી બોલાવે,
 સ્વાનિગિન્દુ છું, મને ન પાગી, આતક નિજ મૃત્યુ લાવે. ૩

શિશુનુ મંજુલ સરલ હાસ્ય છું, નવયોવન રાત્રી ખામી,
 ગુંગન કળા મને મુંદરી માની ત્યાગી મંન્થાસી,
 મહાવીરરમ રણદેવમાં, હું શોણિતપિપાસુ કાઢી,
 દિગંબર^૪ ધી અદૃહાસ હું વિકટ કંઈ મદથી ફાડી. ૪

મહામધુર ગુંગાર નામ ગ્લ શયનમંદિરે હું થાલી,
 ધુંધટપટને જેવી સુખપર ચાલું મીની લજવાતી;
 કંજુની ઘટનાના સ્થળમાં વર્તું કરુણારસભાવે,
 રંદન કંઈ એવું કે કરુણાના દૃઢ્યે કરેણા આવે ૫

૧ સુખે તન્મહિસાનો પ્રવાહ. ૨ મયક=ચંદ્ર ૩ રતિનાથ=રામદેવ.

૪ દિગંબર=નગર

એક નયનસંકેતે નવ રસ નિજ નિજ કલા વિકાસે છે,
 નહિ આ માયાવિની કોઈને નીરસ કદાપિ લાસે છે;
 ભિન્ન ભિન્ન મારાં રૂપો તે ઝોળખાય નવ રસ નામે;
 નરનારી મારી માયાનો કદાપિ પાર નહીં પામે. ૬

સુવતિનયનનો તીવ્ર ણાણુ હું પુરુષહૃદયમાં ગૂંઠ કરતી,
 યશસ્વિની કવિમાનસદુહિતા હું સંસારે જય વરતી;
 સર્વવ્યાપિકા, નાદ મમ સાધુ મધુર ઉન્નતવલ્લે દ્રોહી,
 પ્રાણુપદ્મપર શયન કરે છું, ગૂંજ, મૂર્ખ અભિ! વિદ્રોહી! ૭

પુત્ર વંશરક્ષક મનાય ને પુત્રીને જન પિછારે,
 પણ કવિતા કન્યાને લોકો સદા વખાણે સંસારે;
 કવિતા દુહિતા જનક સદનમાં ધન ને કીર્તિ ભરી દેતી,
 રહે આપતી સર્વ સુખો, પણ પોતે કાંઈ નથી લેતી. ૮

પિતા કવીશ્વરની જે રાખે અમર નામના વિશ્વ વિશે,
 એવી કન્યા કેવળ કવિતા વિના ન અન્યા ક્યાંય દિશે;
 જરા મરણના ભયથી મુક્ત કવીશ્વર સદા મનાયા છે,
 મને જન્મ દેવાનું રૂળ એ મારી મધુરી છાયા છે. ૯

વિશ્વલોચ્ય હોવા છતાંય હું અક્ષતયૌવન કન્યા છું,
 બહુપતિકા હોવા છતાંય હું સતીશિરોમણી કન્યા છું;
 રમરણમંદિરે નિવાસ મારો, આમ્ય નાગરી વન્યા છું,
 સદા નિરુપમા અદ્વિતીય ને નારી એક અનન્યા છું. ૧૦

સ્વર્ગ મર્ત્ય ને નરક લોકમાં રહું નિરંતર હું જમતી,
 કારણ કે, સુર માનવ દાનવ સર્વ જનોને હું ગમતી;
 ત્રિલોકમાં નહિ શત્રુ કોઈ મમ, અજાતરિયુ હું છું સુવતી,
 મારી લીલા અગમ્ય છું હું શુણ્ણાતીત ને સુશુણ્ણવતી. ૧૧

ને હું ઇચ્છું તો સુરેન્દ્રના સિંહાસનને ડોલાવું,
ચોળીને લોળી ભોળીને ચોળીની સ્થિતિમાં લાવું;
ઈશ્વરની માયા ને અન્યા દુરત્યયા મમ માયા છે,
તેથી સર્વ જનોએ કવિતાદેવીના શુભ ગાયા છે. ૧૨

ૐ

‘ અહં બ્રહ્માસ્મિ ! ’

હરિગીત

ગૃહમનુજ્યમંદિત નગરમાં, નિર્જન વિકટ કાન્તારમાં,
મરુભૂમિ નિર્જલમા તથા, સાગરસલિલવિસ્તારમાં;
ઉત્તાલ ગિરિના શિખરમાં, પાતાલ અતિલયકારમાં,
સુખકાર શુભ્રજ્યોતિમાં, ને દુઃખકર અધારમાં. ૧

દુર્ગમ્ય ગિરિગન્ઢર વિશે, પાવક, પવન, આકાશમાં,
વજ્રાગ્નિજ્વલિત વિશાળ મેઘોના તરલ આભાસમાં;
બહુદરવર્તી સુમેરુ તેમ કુમેરુકેરા મંડલે,
ભૂલોકમાં રવલોકમાં તે બ્યાસ છે સર્વ સ્થલે. ૨

રક્તપ્રમા દેવી ઉપાના લલિત લાલ લલાટમાં,
સુસ્થિર નયન સંધ્યાસમયના મંદ આભાપાટમાં;
તરુ વહ્નિ ફલ પુષ્પમાં, શ્યામ પ્રશાખા પત્રમાં,
ચુંદર સુમનના સુરભિમાં ને ફલાસ્વાદ વિચિત્રમાં. ૩

પીયૂષમાં વિષમાં તથા નિર્મલ સલિલ કલ્પલમાં,
પાવકશિખામાં ને મુશીતલ પવનના કિલ્લોલમાં;
અત્યંત ઉજ્જવલતાવિલામ્બી સૂર્યના આલોકમાં,
શીતલ સુધાકરના કિરણમાં, રમ્ય તારકલોકમાં. ૪

સંહારની વિકરાલ મૂર્તિ પ્રખર સમરક્ષેત્રમાં,
 મધુકેલિલીલાભૂમિમાં, આગોદકાનનનેત્રમાં;
 અતિ સૂક્ષ્મ વાલૂકણુ વિશે, તેમ જ મનુજમાનસ વિશે,
 નરનાથના પ્રાસાદમાં ને કુટી વૈષ્ણાનસ વિશે. ૫
 મારા તમારામાં ધનિકમાં તેમ જન ધનહીનમાં,
 ને પતંગો ફીટાણુમાં પશુ પક્ષિ જલચર મીનમાં;
 સારાંશ કે, આ વિશ્વમાં ને વિશ્વવસ્તુ સર્વમાં,
 સંતત વસે પરમાત્મા, તે એકમાં ને ધર્મમાં. ૬
 છે ધંશ જગદાકાર ને આ જગદ્ ધંશાકાર છે,
 જે લિપ્ત માને ઉલયને તે બ્રાંતિ નામ વિકાર છે;
 હું ભિન્નતા જોતો નથી સર્વત્ર એકાકાર છે,
 તેથી 'અહં પ્રજ્ઞાસ્મિ' એ મમ સતત આત્મોચ્ચાર છે ! ૭

ૐ

સામાન્યનીતિશતક

શોકરા

દુષ્કર્મોનું ફળ કદા, નહિ એક મળનાર;
 ચોરીનું પરિણામ છે, સદૈવ કારાગાર. ૧
 સત્કર્મોનું યાચ નહિ, કદાપિ દુષ્પરિણામ;
 અમર યથા સત્કર્મથી, નહ, પાંડવ ને રામ. ૨
 પડી ટેવ જે પ્રથમથી, નહિ ટાળી ટળનાર;
 શ્વાનપુત્ર અતિ ચત્નથી, યાચ ન સરળ લગાર. ૩
 જોલે વાણી મીઠડી, તે જન કાઢે ધાણ;
 ખાંડ વધારે રોગને, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. ૪
 જોલે કડવા જોલ જે, તે સાધે ક્ષુબ્ધયોગ;
 અતિશય કડવો લીંબડો, હરતો અનેક રોગ. ૫

- મૈથુનથી સ્ત્રી પુષ્ટ ને, થાય પુરુષ બળહીન;
 ફલિતા પૃથ્વી કૃષિવડે, કૃષિબલ થાતા હીન. ૬
 કૃષણ જનોના હૃદયમાં, નહિ પરમાર્થ વિકાસ;
 અભાવસીની રાત્રિમાં, હોતો નથી પ્રકાશ. ૭
 નીચે ત્યજે ન નીચતા, ઉચ્ચ પથે નહિ જાય;
 સુધા ત્યજીને કાગડો, પ્રેમે વિષ્ણુ ખાય. ૮
 સંજ્ઞન સંજ્ઞનતા કદા. ત્યજે ન યાતાં કાર;
 ચંદન તરુ છેદાય પણ, વાસિત કરે કુકાર. ૯
 સદશુષ્ણ હૃદયે સર્વના, વિશ્વે સ્પષ્ટ જણાય;
 તૈલ નાખતાં તોય^૧માં, તરત જ તરતું થાય. ૧૦
 નરનારીના પ્રેમનો, અવશ્ય થાય પ્રકાશ,
 દળાયતી ન રહે કદા, કસ્તૂરીની વાસ. ૧૧
 વિદ્યાહીન મનુષ્યનું, ધવલ રૂપ છે સ્વામ;
 સુમન વિના શોભે નહીં, મુંઢરતમ આરામ.^૨ ૧૨
 વિરક્ત જન ધનને ત્યજી, પ્રભુના ગુણને ગાય;
 ધાનો ધન પર મૂતરી, અન્ન હેતથી ખાય. ૧૩
 શૂરવીર લડવા રથે, નિર્ભય થઈને જાય;
 અવલોકી ગજરાજને, મૃગપતિ નહિ ગભરાય. ૧૪
 કાલાધીન સમસ્ત છે, જડ ને ચેતન વંશ;
 એ જ કાલના દંડથી, ગયા કૃષ્ણ ને કંસ. ૧૫
 વારણને વશ રાખવા, અંકુશનો ઉપયોગ;
 સુવક્રોને વશ રાખવા, વૃદ્ધ પુરુષનો યોગ. ૧૬

- પોતાના કુશુલ સદા, સદ્ગુણ સમ દેખાય;
ગર્દભને નિજ ભૂંઠવું, વીણાનાદ જણાય. ૧૭
- સમર્થ નરને સેવતાં, થાય ઈષ્ટ પરિણામ;
થયો વિશીષણ લંકાપતિ, એવ્યા સમર્થ રામ. ૧૮
- નિર્જલ પણ નિજ ગેહમાં, હોય સદા બલવાન;
વને સિંહ બલવાન પણ, જળે મત્સ્ય બલવાન. ૧૯
- પંડિતના પરિચયવડે, મૂઢ થાય વિદ્વાન;
પારસમણિના સ્પર્શથી, લોહું કાંચન માન. ૨૦
- ત્યાજ્ય વસ્તુમાં પણ સદા, ઉત્તમ ગુણ પરખાય;
વિદ્યા ત્યાજ્ય મનાય પણ, તેનું ખાતર થાય. ૨૧
- કોઈ સૃષ્ટિમાં સત્યને, અસત્ય નહિ ફૂટેનાર;
કોણ સુધાકરને કહો, કહે તાપભંડાર ? ૨૨
- પૂર્વજન્મનાં કર્મ સમ, ફળ મળતાં નિઃશંક;
એ જ નિયમથી કોઈ છે, રાજા, કોઈ રંક. ૨૩
- સુધા એકની હોય તે, ગરલ અન્યનું માન;
કામીને સુવતી સુધા, યતિ ને ગરલ સમાન. ૨૪
- સુશીલતા નરની સદા, પરિચયથી પરખાય;
જયમ પુસ્તકની સરસતા, વાંચનથી સમજાય. ૨૫
- ટકી શકે નહિ કોઈ પણ, હોય ન જો આધાર;
સ્તંભ વિના ન ટકી શકે, કદાપિ કે આગાર. ૨૬
- સર્વ જનો સંસારમાં, કદા ન થાય સમાન;
પ્રભુએ પાંચે આંગળી, રાખી છે અસમાન. ૨૭

- ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી, થાય સર્વને હર્ષ;
 પુલકિત લોચી હૃદયને, કરતો ધનનો સ્પર્શ. ૨૮
- કૃપણક્રોધથી શ્વાનભગ, બન્ને સદા સમાન;
 મોદ થાય નાખતાં, કાઢે નિકળે જાન. ૨૯
- પ્રેમી થાવું હોય તો, યે જ પ્રેમિ પતંગ;
 દીપકને આલિંગીને, જે બાળે નિઝ અંગ. ૩૦
- નરનારીસંયોગથી, થાય વંશવિસ્તાર;
 બે હાથે તાળી પડે, એ જ નિયમ નિર્ધાર. ૩૧
- દુર્જનની સંગતિ વડે, સજ્જન દુર્જન થાય;
 સડેલ કૃષ્ણા સંગથી, સારાં કૃષ્ણ કુહોવાય. ૩૨
- દુર્જનના સમુદાયમાં, સજ્જન અટ પરભાય;
 તેલ તોય જિપર તરે, કદાપિ નહિ લેજાય. ૩૩
- વિશ્વ વિશે વિશ્વાસથી, ચાલે સૌ વ્યવહાર;
 સાગરમાં એ નિયમથી, તરતી નૌકા ધાર. ૩૪
- આ સંસારે ક્રોધમાં, ન રાખવો વિશ્વાસ.
 નૌકાનો વિશ્વાસથી, સાગર કરે વિનાશ. ૩૫
- પંડિત હૃદયે ધારતા, નહિ વિદ્યાનો ગર્વ;
 ભર્યું પાત્ર છલકાય નહિ, એ જાણે છે સર્વ. ૩૬
- મૂખ અલ્પ વિદ્યા ભણી, મદ ધારી મરણય;
 ઘટો અધૂરો છલકતો, નિરપવાદ એ ન્યાય. ૩૭
- કાળા વિના સંદેહનું, કાંઈ ન સરતું કામ;
 લખાય કાળી સ્વાહિથી, કાગળ સ્વેદ લખામ. ૩૮

- સતત કરે અભ્યાસ તો, જડમતિ થાય સુબલ; ૩૬
 સતત રજજુધર્મણુ વડે, લેદાતા પાપાણુ.
 જડથી ચેતનની નહીં, સમતા કરી શકાય;
 પુરુષમૂર્તિ પાપાણુની, ચલિત ન થાય જરાય. ૪૦
 કલંક કુલગાં લાગતાં, કદાપિ નહિ ધોવાય;
 દાઝે દાગ પડી ગયો, સાખૂથી નહિ જાય. ૪૧
 ભાગ્ય હોય પ્રતિકૂલ તો, અક્ષય થાય ઉલોગ;
 મૂષક નિશિ ઉદય કરી, ચાય સર્પનો લોગ. ૪૨
 રાણી પણ પાણી ભરે, કાળ ચતાં વિપરીત;
 દેવી તે દાસી થઈ, દમયંતી સુપુનીત. ૪૩
 પ્રાણ જતાં પણ થાય નહિ, સજ્જન વચનવિહાર;
 વચન કાજ વેચે જુઓ, હરિશ્ચંદ્ર સુત દાર. ૪૪
 પ્રમદામોહનપાશ છે, અલેદ અને વિચિત્ર;
 જકડાયા એ પાશમાં, ચોગી વિન્ધામિત્ર. ૪૭
 અદ્ય સદા ઉત્કૃષ્ટ છે, અતિશયમાં નહિ માલ;
 અતિ દાતા થેને પડ્યો, બલિરાજ પાતાલ. ૪૬
 તેનો વિજય થતો નથી, જે રાખે અભિમાન;
 દશાનને અભિમાનથી, જોયું જીવન માન. ૪૭
 કરી શકાતો હોય જો, ભાવીનો પ્રતિકાર;
 રામ યુધિષ્ઠિર લોગવે, શાને દુઃખ અપાર ? ૪૮
 શ્વેતવસ્ત્રપર શીઘ્રતર, ચઢતો જીને રંગ;
 ચઢતો નિર્મલ હૃદયમાં, સંગરંગ અવિભંગ. ૪૯

- નીચ પુરુષ સંગે વસી, સન્ન્યન નીચ ગણાય;
દારની દૂકાનમાં, દારૂ દૂધ મનાય. ૫૦
- સૂયોદયથી થાય છે, અંધકારનો નાશ;
જ્ઞાનોદયથી થાય છે, ત્યમ અજ્ઞાનવિનાશ. ૫૧
- ઉત્તમ શબ્દો જેમ છે, લાપાના શૂંગાર;
અલંકાર નરનારના, શુભ આચારવિચાર. ૫૨
- શકો સંગ કરવો સદા, શકતાનો વ્યવહાર;
દે મોચીના દેવને, ખાસલદાનો હાર. ૫૩
- સ્તંભાધાર વિના યથા, ટકે નહીં આગાર;
પંડિત વનિતા ને લતા, શોભે ન નિરાધાર. ૫૪
- ખિન્દુ ખિન્દુ જળ ટપકતાં, જેમ વળાવ ભરાય;
ખળખે ગાંધિ આલતાં, લાંબો માર્ગ કપાય. ૫૫
- ગૃહચિદ્ર ધન મંત્ર વય, ઔષધ મૈથુન દાન;
રાખ શુભ નવ વસ્તુ એ, માન તથા અપમાન. ૫૬
- વસે કાગડા જ્યાં ઘણા, ત્યાં ન હંસનું કામ;
મૂર્ખજનોના મંડળે, કવિનું મૂલ્ય બદામ. ૫૭
- સમય વિના શોભે નહીં, સારી વાત લગાર;
ત્યમ વર્ણવતાં વીરરસ, શોભે નહિ શૂંગાર. ૫૮
- અધમ શબ્દ પદ્ય શોભતા, જો સમયે બોલાય;
વિવાહમાં ગાળો સુણી, નરનારી હરખાય. ૫૯
- ધનની સ્થિતિ છે ત્રણ દહી, ભોગ, દાન ને નાશ;
જો ન ભોગવો, છા નહીં, તો ત્રીજી સ્થિતિ ખાસ. ૬૦

- બેસી બકરી દોઇએ, ઉઘાં દોઇએ જાડ;
 દેશવતા સહિયે સદા, પવન જોઇને પૂડ. ૬૧
 સુપુત્ર છે રસ સાતમે, ભારત પંચમ વેદ;
 બામાતા યમરાજ છે, સદૈવ આપે એદ. ૬૨
 માતા જે વ્યભિચારિણી, તથા પિતા ઋણકાર;
 ભૂંડી ભાયાં મૂર્ખાં સુત, શત્રુ સર્વે એ ધાર. ૬૩
 સ્ત્રીચરિત્ર, નરભાગ્યને, જાણી શકે ન ઇશ;
 તો, અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય! તું, શું તેને જાણીશ! ૬૪
 પંડિતને પંડિત મળે, રસની લૂટાલૂટ;
 પંડિતને પાગલ મળે, ઠાલી માથાકૂટ. ૬૫
 નર પુણ્યે પૂજાય ને, પાપોથી નિંદાય;
 રામચંદ્ર પૂજાય છે, રાવણુ ગાળો ખાય. ૬૬
 માણુસ તો છે સર્વ પણુ, છે તેમાં બહુ ફેર;
 લાખે એક મળે નહીં, બીજા પૈના તેર. ૬૭
 માણુસ તો છે સર્વ પણુ, જોલે બ્યારે જોલ;
 ત્યારે તેનો થાય છે, ખરેખરો બસ તોલ. ૬૮
 સારા પુત્ર ન મૂર્ખાં સો, શુણી પુત્ર વર એક;
 ચંદ્ર એક તમને હરે, નહિ નક્ષત્ર અનેક. ૭૦
 તે સરિતા શા કામની, નહિ જલદાતા હોય ?
 તે વનિતા શા કામની, જે નહિ માતા હોય ? ૭૧
 પરગૃહમાં લક્ષ્મી વૃથા, થયે વિદ્યા વ્યર્થ;
 પરનારીમાં સુખ વૃથા, માને પુરુષ સમર્થ. ૭૨

- ચિત્તકાર કવિ પારધી, ગાંધી ચારણ ભાટ;
વેશ્યા વેદ્ય વક્રીલ એ, અભય નરકની વાટ. ૭૩
- હજીય રણમાં વીર તે, જે મારે તત્વાર;
પાવેયાને કોઈ પણ, કદાપિ નહિ હજીનાર. ૭૪
- પુસ્તક લલના લેખિની, જે પરહસ્તે જાય;
આવે નહિ, જે આવતાં, ચૈને પ્રપ્ત સદાય. ૭૫
- કોઈક અંધો સંયમી, સાધુ કાણિયો કોક;
દાતા કોઈક માંજરો, બોલે સઘળા લોક. ૭૬
- સજી દોયલ આંખલે, પ્રસન્ન જળમાં મીન;
વનમાં યોગી, સદનમાં, ભોગી હર્ષાધીન. ૭૭
- ધર્મ તરે ને તારતો, ડુબે ડુબાવે પાપ;
ધર્મ કાઢ ને પાપ છે, લોહ જ આપોઆપ. ૭૮
- માન્યું તે જ મનાય છે, નહિ માન્યું તે ફોક;
એ જ આમનાં ખાસડાં, એ જ આમની બોક. ૭૯
- સારા દાના દુરમનો, ભોળા ભાઈ ન ભાળ;
સારી કાળી શ્રી સતી, નહિ ધોળી છીનાળ. ૮૦
- અપાય આધૂ વેદ્યથી, જોશ સત્ય જે થાય;
મરે ન માણસ વેદનાં, ન જોશનાં રંડાય. ૮૧
- વાત, તોલ ને મૂલ્યમાં, સરખો મારે માર;
એવો એક જ અવનિમાં, સદા વાણિયો ધાર. ૮૨
- ક્ષમા સર્વને વશ કરે, ન શું ક્ષમાથી થાય;
ક્ષમા ખડ્ગ ધરનારને, રિપુનો જાય ન જરાય. ૮૩

- જાયકે જમ બામાત એ, ત્રણનો એકે સ્વભાવ;
‘લાવ લાવ’ લવતા રહે, લેવાનો જાય ભાવ. ૮૪
- જંગલમાં જર લૂટતા, લૂટારા ને લીલ;
લૂટે નગર જામરમાં, ચેશ્યા વેધ વકીલ. ૮૫
- તમે ભલા તો હું ભલો, ભલા ભાઈની પ્રીત;
લેવું દેવું કે નહીં. ગાવાં મોઢે ગીત. ૮૬
- ‘આવ’ નહીં, આદર નહીં, નહિ નયનોમાં મ્નેહ;
સગમન, ત્યાં ન જશો, ભલે, કંચન વર્ષે મેહ. ૮૭
- ત્યાં આદર સત્કાર ને, છે નયનોમાં મ્નેહ;
જાઓ ત્યાં સગમન, ભલે, પત્થર વર્ષે મેહ. ૮૮
- મહાભયંકર સવંથી, વચનબાણુ ફૂટેવાય;
વચનબાણુનો ધા નહીં, જીવનમાં રૂઝાય. ૮૯
- રાતાં વસો હોય ને, મોઢાં કાળાં મેધ;
તે હળવદિયા બાણુવા, શંકા નહિ લવ લેશ. ૯૦
- ફટાં જટિયાં રાખતા, ફાટ્યો ફૂટ્યો વેશ;
બહીલાં મોં સંસ્કૃત વદે, એ પ્રમોશ બેશ. ૯૧
- નાગર નાગ ઉભય વિશે, નાગ જ ઉત્તમ ધાર;
નાગ ઉસે કોઈકે સમય, નાગર વારંવાર. ૯૨
- નકટીનો વર જોગટો, ગાંડીનો વર અંધ;
બહેરીનો ઢાંગી ધણી, મળે ધંધને ધંધ. ૯૩
- જોશી જે જાણે નહીં, ડોશી જાણે વાત;
ડોશી સો જોશી સમી, અનુભવથી વિખ્યાત. ૯૪

- નાર, ચાર ને ચાકરે, ઉત્તમ કાચાં માન; ૯૫
 ને આ ત્રણ પાકાં ભણાં, પાન, પટેલે, પ્રધાન. ૯૫
- આ ત્રણ તો આબ્યાં ભણાં, બહાણુ, લમ, વર્ષાદ; ૯૬
 તામસ, તાવ, તલાટીં એ, ચર્વા ભણાં જળાદ. ૯૬
- જાગમસ્ત પુણ્ણુ સદા, ખાલે મસ્ત અમીર; ૯૭
 હંશકમસ્ત આશક અને, હાલે મસ્ત ફકીર. ૯૭
- જન્મ્યા પ્રાણણુ જગત્માં, ખાવા ધી ને ખાંડ; ૯૮
 જન્મી રાવા ફટવા, હિન્દુ રાંડીરાંડ. ૯૮
- કાળનો કુતો મરે, આવે અસંખ્ય લોક; ૯૯
 જો કાળ પોતે મરે, કોઈ દરે નહિ શોક. ૯૯
- ખારાને મીઠું કહે, કહે અંધને સૂર, ૧૦૦
 ટાકા કહેતા હામને, લોકો ગાંડાતૂર. ૧૦૦
- છાશ મઢીં મીઠું ભજે, ભજે વ્રધમાં ખાંડ, ૧૦૧
 રામજણી તું જાતની, અમો જાતના ભાંડ. ૧૦૧
- નામો પ્રમાણે શુણુ નહીં, મનુષ્યમાં આ કાળ; ૧૦૨
 રામચંદ્ર હિ રાંડવા, સીતાઓ છીનાળ. ૧૦૨
- પ્રુદા ખુશામદ સાંભળી, જ્યાં ખુશ ખુશ થઈ જાય ૧૦૩
 કેમ ખુશામદથી નહીં, રાજ માણસ થાય ? ૧૦૩
- ગોળ નહીં જો હોય તો, છે ફીકો કંસાર; ૧૦૪
 માતા હોય ન મીઠડી, તો સૂનો સંસાર. ૧૦૪
- જેવાને તેણું મળે, વધે ઉભયનો મોદ; ૧૦૫
 જેવી ફના ફકીરડી, તેવા સાંધ નખોદ. ૧૦૫

હિન્દુ અને હિન્દુત્વ

હરિગીત

જયકાર હિન્દુ જાતિનો, જયકાર હિન્દુ ધર્મનો;
 પ્રાચીન તમ હિન્દુત્વનો જય, વિજય હિન્દુ કર્મનો;
 પ્રાદ્યલો, સુત્રિય વૈશ્ય, શૂદ્રો, અત્યંતેના મર્મનો;
 છે સદા બોધક શબ્દ, 'હિન્દુ' સદા દાતા શર્મનો. ૧

હે હિન્દુઓ, તનુ મન ધને હિન્દુત્વની રક્ષા કરો;
 રણભૂમિમાં શિર અર્પવાને વીરતાથી સંચરો;
 હિન્દુત્વની રક્ષા કરી જીવો અને નહિ તો મરો;
 હિન્દુત્વમાટે જે હુતાત્મા થાય તે હિન્દુ ખરો. ૨

ઈસ્લામની તલ્વારથી ભયભીત થીને જે નરો;
 થઈ જાય ધર્મબ્રહ્મ તે છે પંઢ પાપી પામરો;
 આ લોક ને પરલોકમાં ધિક્કારપાત્ર મનાય છે;
 રાખે અચલ હિન્દુત્વને ઉદ્ધાર તેનો થાય છે. ૩

બોલો નહીં, પણ કામ કંઈ કરી બતાવો, હિન્દુઓ;
 બગડી ગયેલાં ભાગ્ય હિન્દુનાં બનાવો હિન્દુઓ;
 સૂતા બધું, જાગો અને સૌને જગાવો હિન્દુઓ;
 નિજ જાતિમાં શુભ સંગઠનની શક્તિ લાવો, હિન્દુઓ. ૪

રાખો નિરંતર અંત્યજનોમાં આત્મભાવો, હિન્દુઓ;
 તે બંધુઓને પ્રેમથી હૃદયે લગાવો, હિન્દુઓ;
 વિકરાલ વિપદા હિન્દુ વિધવાની હટાવો, હિન્દુઓ;
 રોતી રમાઓને હવે સત્વર હસાવો, હિન્દુઓ. ૫

જે હિન્દુઓ મુસ્લિમ થયા ઈસ્લામની તલ્વારથી;
 ખ્રીસ્તી થયા જે હિન્દુઓ અજ્ઞાનના કુવિકારથી;
 રાખો ન પંચિત તેમને ક્ષણમાત્ર પણ ઉદ્ધારથી;
 હિન્દુત્વ અર્થે તેમને શુભ 'શુદ્ધિ'ના અધિકારથી. ૬

નિન્ન બાળકોને સહે અંગ્રેજી ભણાવો, હિન્દુઓ;
 પણ વેદના પાઠો પ્રથમ સુતને પઢાવો, હિન્દુઓ;
 નિન્ન સુતાઓને ધર્મના પંથે ચઢાવો, હિન્દુઓ;
 સર્વત્ર હિન્દુધર્મનો ડંઢો બજાવો, હિન્દુઓ. ૭

પરહારગામી નીચ ધર્મોચાર્યને છોડો હવે;
 બધો પુરાણ ટાંગ ને ચાખડના તોડો હવે;
 શીઘ્ર જ પરસ્પર વરના ઘટને તમે ફોડો હવે;
 કથાપી પરસ્પર મિત્રતાને ઐક્યરચ જોડો હવે. ૮

છો પુરુષ તો પુરુષત્વને પરિપૂર્ણ મારો, હિન્દુઓ;
 ઉત્સાહ નિર્ભયતા સુદૃઢતાને વધારો, હિન્દુઓ;
 જે શત્રુ આવે મારવા તેને વિદારો, હિન્દુઓ;
 ને સદા રાખો મિત્ર સાથે બાંધ્યાથે, હિન્દુઓ. ૯

ગાંધે તમારો બાંધ બીજો બાલ જે આગળ ધરે;
 તે હીનજા હિન્દુત્વની રક્ષા કહો ક્યાંથી કરે ?
 જે દુશ્મનોને જોઈ જેના પગે પાણી ઊતરે;
 તે મારશે શું શત્રુને, પોતે જ જે ભયથી મરે. ૧૦

મારે તમારો ઠોઈ તેને ઠીક ઠાંસો મારવો;
 જે એ જ સાચો ધર્મ રિપુને ચોરથી અંધારવો;
 નહિ આત્મરક્ષાના પ્રસંગે દયાલાવ વધારવો;
 એ દયા ખાતરી ઠાકિનીને, નિયમ એ ન વિચારવો. ૧૧

તે અહિંસાને ઘો ત્યજી જે પંઢતાને લાવતી;
 હિન્દુત્વના અસ્તિત્વને જે ઠોકરે ઊઘાવતી;
 હિન્દુત્વરક્ષક કાર્યમાં ઉપયુક્ત હિંસા જે થતી;
 હેતે ગ્રહો તે, હિન્દુઓ, હિંસા સદા રક્ષણવતી. ૧૨
 નિજ ધર્મ, જીવન રક્ષવાનો સર્વને અધિકાર છે;
 જાણે નહીં એ તત્ત્વને તે હિન્દુ વસુધાભાર છે;
 ‘આવો, લડો, મારો, મરો!’ જેનો ન એ પડકાર છે;
 તે હિન્દુજાતિકલંક છે ને પંઢ પુરુષાકાર છે. ૧૩
 રાજા અતાપ સુવીરના વીરત્વને હૃદયે લેરો;
 ગોવિન્દ ગુરુના અચલ સાહસને નયન સામે ધરો;
 વૈરાગ્યો બંદા બહાદુરના શીર્ષને, હિન્દુ, સ્મરો;
 શૂરા શિવાજીના પરાક્રમનું મનન સંતત કરો. ૧૪
 એ વીર પુરુષોએ સદા હિન્દુત્વની રક્ષા કરી;
 નહિ સાર્વભૌમ વિધર્મીને મસ્તક નમાવ્યાં ભય ધરી;
 ભૂખ્યા રહ્યા, દુઃખો ખમ્યાં, વનવાસથી ન ગયા ઠરી;
 અંતે જયશ્રી તેમને પુલકિત ગુણે આવી વરી. ૧૫
 એ ન્યાય છે આ વિશ્વનો કે સદા હણતોને હણો;
 એ ન્યાયપાલનમાં કદાપિ ન પાપ પુણ્ય જરા ગણો;
 સંશય ન રાખો હૃદયમાં એ વિશે થોડો કે ઘણો;
 છે સંશયાત્માનો વિનાશ અવશ્ય એ, હિન્દુ, લણો. ૧૬
 સંસારમાં નહિ સખજતા સમ પુણ્ય કોઈ અમાપ છે;
 તેમ જ ન નિર્જાળતા સમું કોઈ ભયંકર પાપ છે;
 સુંદર સખજતા સ્વર્ગસુખનો મધુરતમ આલાપ છે;
 વિકરાલ નિર્જલતા નરકનો તીવ્રતમ સંતાપ છે. ૧૭

નહિ સિંહને કે વ્યાગ્રને જન ક્રોધ મારી ખાય છે;
 ઘેટાં તથા જકરાં બિચારાં નિરંતર રેસાય છે;
 પરિણામ દુર્જનતા સખજતાનું અહીં દેખાય છે;
 છે દેવ પણ દુર્જલવિલાતકે રપટ એમ જણાય છે. ૧૮
 ને પ્રતિષ્ઠાથી છવ્વું છે, તો સખજતા ધારણે;
 ને હોય મશ્વું ફીનતાથી, તો અખજતા ધારણે;
 છવન સખજતા, મૃત્યુ નિર્જનતા સદા સંભારણે;
 બલહીન આત્માનો નથી ઉદાર, એ ન વિચારણે. ૧૯
 આને વિધર્મી લૂટતા લક્ષ્મી તમારી, હિન્દુઓ;
 દરતા મુતા, ભગિની, મુગૃહલક્ષ્મી તમારી, હિન્દુઓ;
 દરતા તમારા ઉપર અત્યાચાર ભારી, હિન્દુઓ;
 દરતા તમારા ધર્મની ચેષ્ટા નહારી, હિન્દુઓ. ૨૦
 નહિ કરો અત્યાચાર, અત્યાચાર આ રોકો બધા;
 એસો ન માથે હાથ રાખી મેલતા પોકો બધા;
 ઉત્સાહથી જીકો, લાલ ઘો એક ને ચોકો બધા;
 નહિ તો તમારા પર હવે તો ચૂકશે લોકો બધા. ૨૧
 નિશ્ચિન્ત ઘણે ઘોરશે તો મંદિરો મસ્જિદ થશે;
 જ્યાં ધાય ઘંટાનાદે ત્યાં બસ બાંગ મુક્તાની હશે;
 રે હિન્દુની ગૃહદેવિયો બીબી બનીને વિચરશે;
 મોટાં તમારાં હાથ કાળાં મેશ તેથી ચંપ જશે. ૨૨
 એ દુર્દશાને રોકવાની, હિન્દુ, તૈયારી કરો;
 યાઓ મુકાબિલે^૧ દુરમનોના, ખાદુ નિજ ભારી કરો;
 વિશ્વાસ રાખો આત્મબળમાં, નહીં લાચારી કરો;
 તેજે મુખાલિફ^૨ સમી નિજ તલ્વાર બેધારી કરો. ૨૩

રણવીર છો, રણધીર છો તો ધર્મયુદ્ધે સંચરો;
નિદોષના ઉદ્ધારમાટે દમન દુષ્ટોનું કરો;
નિજ ધૈર્યને નહિ અંત સૂધી લેશમાત્ર પરીહરો;
'તે પાપનો ક્ષય, ધર્મનો જય' એ જ મંત્ર લણો ખરો. ૨૪

થે બાથલા હિન્દુત્વનું પાણી નહીં દેખાડશો;
બહુ, હિન્દુ, નિંદાશો અહીં ને ત્યાં નરકભાગી થશો;
જો ધર્મના યુદ્ધે હણાશો, સ્વર્ગ અક્ષય પામશો;
જય પામતાં આ લોકમાં જીવન સુખે વીતાડશો.^૧ ૨૫

લોકમાન્ય બાલગંગાધર તિલક*

કાવ્યછંદ

કેમ અધ્યાનકે આજ સૂર્ય નિસ્તેજ જણાતો ?
મેઘપટલમાં આજ અધ્યાનકે કેમ લખાતો ?

૧ આ કાવ્યના પ્રથમ ત્રણ છંદો મારી લખેલી અને 'ગુજરાતી'ની ૪૩મી ભેટ વરીકે પ્રકટ કરાવેલી 'શુરીદે રાવલાન' નામક નવલકથાના છેલ્લા પૃષ્ઠમાં છપાવેલા છે અને ખીલ ૨૩ છંદો નવીન રચીને આ ૨૫ છંદોનું એક લઘુકાવ્ય કરવામાં આવ્યું છે.

* ઈ. સ ૧૯૨૦ ના આગસ્ટ માસની ૧ લી તારીખે લોકમાન્ય બાલ ગંગાધર તિલકના દેહાંતની અત્યંત શોકકારિણી ઘટના ધરી હતી. અને તેને ત્રીજે દિવસે એ સમાચાર પોરબંદરમાં મળતાં આ કાવ્ય લખવામાં આવ્યું હતું, કે જે આજે સાત વર્ષ પછી પ્રસ્તુત અંકમાં પ્રથમ વાર પ્રકાશિત થાય છે. લોકમાન્ય તિલક સમાન એક દેવી વિભૂતિના ગુણોને સમાર્પ સ્વરૂપમાં વર્ણવવાનું સામર્થ્ય મારી લેખિનીમાં ન દોવાધી નેટલા પરિભાષામાં દર્શાવી શકાય તેટલા પરિભાષામાં મેં મારા ભાવોને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

- સર્વ દિશાઓ શૂન્ય આજ શાથી દેખાતી ?;
 કેમ મંદતા આજ બધ સર્વે છવાતી ? ૧
- કેમ હૃદય સર્વનાં આજ હિસાહીન છે ?;
 નરનારીનાં વદન શોકથી કેમ દીન છે ?;
 વાયુ સ્તંભી ગયો અચાનક શા કારણથી ?;
 સર્વ ઠરે છે રૂઢન ભવાનક શા કારણથી ? ૨
- આખો હાહાકાર આજ સર્વત્ર કેમ છે ?;
 હાય હાય એ શબ્દ અત્ર ને તત્ર કેમ છે ?;
 દુઃખ ધમ્મિ કેમ જનો નિઃશ્વાસો નાખે ?;
 પિયે નહીં જલ કેમ, અન્નને કેમ ન ચાખે ? ૩
- ગંગાધગ્ન્યુત ખાલ કાળનો ગ્રાસ થયો છે;
 દેવપુત્ર્ય તે પંચતત્ત્વમાં મળી ગયો છે;
 ભારતનો તે સિંહ નથી આજે સંસારે;
 ભારતનાં સંતાન ધૈર્યને કેમ ન હારે ? ૪
- નિપુણ યુગતત્ત્વજ્ઞ, ચતુર્વેદોનો જ્ઞાતા;
 ગણિતશાસ્ત્રનિપુણ, સનાતનધર્મજ્ઞાતા;
 કર્મયોગનો એક મહાયતુરે વ્યાખ્યાતા;
 દુર્ભાગી ભારતનો નૂતનભાગ્યવિધાતા ૫
- પ્રથંક નિર્ભય વીર, નિરંતર આશાવાદી;
 ઘોર સંકટોમાં ય, નિરાશાનો પ્રતિવાદી;
 સ્વદેશસેવક સદા વિગ્લ ને દૃઢ હિન્માદી;
 સત્ય, સરલ, ગંભીર, ધીર, નહિ વૃથા વિવાદી ૬
- આ યુગનો આજુમ્મ્ય હતો જે નર અવતારી;
 રાજનીતિમાં દક્ષ, વિલક્ષણ શુદ્ધિવિહારી;

પવિત્રતાની મૂર્તિ, શુદ્ધ આચારવિચારી;
 પ્રતિપક્ષીએ પણ જેની ગુરુતા સ્વીકારી. ૭
 આજ કેસરી તિલક ગર્જતો ઝંધ થયો છે;
 તેથી જનસમુદાય રાઈને અધ થયો છે;
 શાશ્વત નિદ્રાધીન થયો જનતાનો નાયક;
 ભરતભૂમિનો હાથ, ગયો સ્વાતંત્ર્યવિધાયક ! ૮
 સર્વ જનોના એ જ સંભળાતા ઉદ્ગારો;
 “જે રાત્રીએ, તિલક ! ભોગ લીધો છે તારો;
 તે ભારતની ભયંકરી દુર્ભાગ્યનિશા છે !
 સ્વતંત્રતા દેવીની તે વૈરાગ્યનિશા છે ! ૯
 નથી થયો દેહાન્ત, લોકપતિ, આજે તારો;
 મરી ગયો છે આજે તો ઉત્સાહ અમારો !
 સ્વરાજ્યની આશાનું આજે મરણ થયું છે;
 સ્વતંત્રતાનું આજ અમિસંસ્કરણ થયું છે ! ૧૦
 કાયા તારી નહીં ભૂમિપર મરી પડી છે;
 ભારતની તલ્વાર હાથથી સરી પડી છે;
 આત્મદેહસંબંધ નથી આ તારો છૂટ્યો;
 આર્યદીર્ઘિનો સ્તંભ આજ આ તો છે દૂટ્યો ! ૧૧
 લૂટ્યો યમ હુંડાકે જીવનકોષ ન તારો;
 જીવનધનભંડાર આજ લૂટ્યો જ અમારો;
 તું મૃત હોવા છતાં વિશ્વમાં સદા અમૃત છે;
 ભારત તારા વિના સજીવન છતાં ચ મૃત છે. ૧૨
 કયો કેશને શ્વેત વસી તેં કારાગારે;
 છતાં ન તારો મંદ થયો ઉત્સાહ લગારે;

હિન્દુજાતિને એ જ તીવ્ર ઉપદેશો દીધા;
'પાછા હટશો નહીં, વધો ખસ આગળ સ્ત્રીધા !' ૧૩

પ્રેમ-અશ્રુનો અમત્કાર તે દિવ્ય બતાવ્યો;
એક બિન્દુથી અવસ્કંદ^૧ સ્ત્રીપણ સરખાવ્યો;
નિદ્રાધીન સ્વદેશને છે તે જ જગાવ્યો;
નવીન જીવનદાયક હુંદુલિનાદ સુણાવ્યો. ૧૪

તે જાગૃતિનો પુનરપિ આજે લોપ થયો છે;
હિન્દુજાતિપર ક્ષાય દેવનો કોપ થયો છે;
હિન્દુજાતિ ઉપવનરક્ષક, તું જાતાં માલી;
હિન્દુજાતિનો નથી કોઈ વારસ કે વાલી. ૧૫

વટે વિલપતી ભરતભૂમિ મલિના અતિદીના;
'વીરપુત્ર મમ ગયો, થઈ હું પુત્રવિહીના !
સંસ્કૃતિ ભારી કોણ પ્રચારશે પ્રાચીના;
તોડી બંધન કોણ મને કરશે સ્વાધીના !' ૧૬

સ્વર્ગમાં થ નહિ આત્મા તારો કદા જંપશે;
જન્મભૂમિરોદનથી તારું હૃદય કંપશે;
પુનર્જન્મ ધારીને સત્વર, તિલક આવજે;
ભરતભૂમિનો પુનરુદ્ધાર કરી બતાવજે. ૧૭

સ્ત્રીમ પિતા, શોભે ન વંશની^૨ ખાટી^૩ તારી;
ઘટે ન ચંદનચિતા તને વીરવતધારી !
ખાટી જોઈએ તને વીરનરના પ્રાણોની;
ચિતા જોઈએ તને ધનુર્ધરના બાણોની. ૧૮

૧ અવસ્કંદ=દુર્જાન, અથવા આક્રમણ. ૨ વંશ=વાંસ. ૩ ખાટી=સળ-
વાન અથવા કાંકરી.

ત્યાં છે તારી ચિતા તે જ અમ તીર્થસ્થલ છે;
 તારે સ્મરણુ અમંડે અમારે ગંગાજલ છે;
 તારી પ્રતિમા તે જ અમારી દેવમૂર્તિ છે;
 તેની પૂજા તે જ અમારી જાવપૂર્તિ છે. ૧૯
 'ભગવદ્ગીતારહસ્ય' ૧ પંચમ વેદ અમારો;
 કર્મયોગની સિદ્ધિ માર્ગ નિર્લેહ અમારો;
 પવિત્ર તારી ચિતાભસ્મનું જાલે લેપન;
 હિન્દુભતિભાગ્યોદયનું એકમાત્ર સાધન. ૨૦
 અમરપુરીમાં દેવ વિવિધ ઉત્સવો મનાવે;
 મૃત્યુલોકનો તિલકે સ્વર્ગમાં જાગે આવે;
 સુરાંગનાઓ પારિજાતમાલા ઝૂંધાવે;
 નૃત્યગાનથી હર્ષ અપ્સરાઓ ડશોવે. ૨૧
 વિચરે સ્વર્ગે તિલક વિરાજી ચિતાવિમાને;
 લોકમાન્યથી વધી અમર સુરમાન્ય થવાને;
 દેવહૃત તેથી જ અમરપુરથી છે આવ્યા;
 સુસ્વાગતસદૃશ શાશ્વીપતિનો^૨ તે લાવ્યા. ૨૨
 થાય વિરલ પુરુષોનું આવું દિવ્ય ભરણુ છે;
 લોકમાન્યનું અદ્ભુત આ સ્વર્ગારોહણુ છે;
 મૃત્યુ છતાં જીવનની એમાં દિવ્ય છટા છે;
 માનવ સુરના શોક હર્ષની મિશ્ર ઘટા છે. ૨૩
 તવ જીવન સમ યાય સર્વનાં ઉજ્જવલ જીવન;
 આવાં નિધનો યાય સર્વનાં સુકીર્તિભાજન;

૧ ભગવદ્ગીતારહસ્ય=લોકમાન્ય તિલકકૃત ભગવદ્ગીતારહસ્ય
 અપવા કર્મયોગસાસ. ૨ શાશ્વીપતિ=ઈન્દ્ર.

પદો જન્મી માત્ર માતૃયૌવન સંહારે;
 જન્મ્યો, હે નરવીર, લલે તું આ સંસારે. ૨૪
 જન્મીને તેં કરી દેશની અનંત સેવા;
 થશે કોઈ નર વિરલ વિશ્વમાં તારા જેવા;
 દિવ્યાત્મનૃ, છે તને અમારાં સદેવ વંદન,
 હે એ આશીર્વાદ થાય ભારતભયભંજન. ૨૫

શ્રી કૃષ્ણની વીરવાણી*

સુસદસ

“ નપુસકતા નહિ સ્વીકાર તું પુરુષને ત્યાગી,
 હૃદયની તુચ્છ દુર્બલતા ત્યજ દે, હે મહાભાગી;
 નથી કર્તવ્ય જે તે શોકની લગની તને લાગી;
 કરે છે પ્રોઠ ભાષણ પંડિતો સભ, વીર વૈરાગી;
 મૃતો કે જીવિતોનો શોક પંડિત કેં નથી કરતા;
 નથી અંતઃકરણમાં પંડિતો બ્યામોહ આ ધરતા. ૧

વિચરવું ધર્મચુદ્ધે ધર્મ તારો છે વિચારી લે;
 સદા કલ્યાણકર્તા ક્ષત્રિયોનો માર્ગ ધારી લે;
 ન કંપી જા ભયંકર ભૂલ પોતાની મુધારી લે;
 મળ્યો છે ધર્મપાલનનો સમય, મેદાન મારી લે;
 અકારણ જીરુતાને તેં હૃદયમાં આજ પાળી છે;
 મળે જેને સમય આવો મુશટ તે ભાગ્યશાળી છે. ૨

* શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના કેટલાક શ્લોકોના આધારે આ કાવ્યની સ્વતંત્ર રચના કરાયેલી છે.

નહીં જૂંઝીય જો તું આજ, અર્જુન, ધર્મસંશ્રામે;
 યદ્યપિ પાપી, જશે નિજ ધર્મ ને નહિ કીર્તિ તું પામે;
 જનો તારા નિરંતર અવગુણો ગાશે પુરે શ્રામે;
 તને બોલાવશે રણવીર નર 'રણુલીર'ના નામે;
 સદા સંભાવિતોની વિશ્વમાં એ સત્ય નિષ્ઠા છે;
 મરણુથી પણ વધારે દુઃખદાયક અપ્રતિષ્ઠા છે.

૩

ધનંજય, શત્રુ તારા સર્વ એ ઉચ્ચારશે વાણી;
 'નથી બાકી રહ્યું ગાંડીવધરમાં કે' હવે પાણી;
 વિજયનાદી મહારણુવીરને આવ્યા રણે બાણી;
 લપાયો એક ખૂણે વંદ અર્જુન ધૂંધટો તાણી;
 રહ્યો અજ્ઞાતવાસે જે બનીને તાણિબજવેયો;
 ધરે ધનુ હસ્તમાં ક્યાંથી કહો લયલીત પાવેયો.'

૪

રણે તું શત્રુઓને મારતો પોતે મરી જાશે;
 થશે તું સ્વર્ગસ્થુબલોગી, શુણે તારા જગત્ ગાશે;
 યદા ઇવીશ ને તારો વિજય સંશ્રામમાં થાશે,
 સકલ ઉપસોગ પૃથ્વીના સતત તારાલાણી ધાશે;
 કરીને સુદનો નિશ્ચય ધરી લે શત્રુને હાથે;
 અભય થૈ જૂંઝ રણમાં આજ, અર્જુન, શત્રુ સંગાયે.

૫

ગણી લે દુઃખ મુખને સમ તથા લાલો અલાલોને;
 સદા નીહાળ સમભાવે અજય જયના પ્રતાપોને;
 પછી જોડાઈ બા સુદે જપી કર્તવ્યજપોને;
 ન સાંભળ હર્ષનાદોને, ન સાંભળ તું વિલાપોને;
 હશે સમભાવ જો આવો તને કે' પાપ નહિ લાગે;
 ન પશ્ચાત્તાપનો પાવક કદાપિ પ્રાણમાં બાગે.

૬

સખા, નહિ જૂલ, કેવળ કર્મમાં અધિકાર તારો છે;
 નિરંતર ઇન્ધર જ એ કર્મનું ફળ આપનારો છે;
 ન ફળની રાખ અલિલાષા કદા, એ માર્ગ સારો છે;
 અકર્મે પ્રીતિ નહિ રાખીશ એ ઉપદેશ મારો છે;
 ત્યજ આસક્તિને સમજુદ્ધિથી તું કર્મકર લાવે;
 ખરો છે યોગ એ, નહિ પંડિતો સંશય જરા લાવે. ૭

વિરોધી સૈન્યમાં આત્મીયને સંબંધિ જન લાખી;
 ન તું નિર્વીર થા, ભારત, અકારણ મોહને પાળી;
 કેદા કર્તવ્યને સંબંધ એ શકતો નથી ગાળી;
 પ્રથમ કર્તવ્યપાલન છે, પછી સંબંધ જંગળી;
 હોતો માતુલ છતાં મેં કંસને નિજ હસ્તથી માર્યો;
 કર્યું કર્તવ્યનું પાલન અને સંબંધ સંહાર્યો. ૮

થયો તવ જન્મે ક્ષત્રિયવંશમાં ગત કર્મના યોગે;
 પ્રથમ કર્તવ્ય તારૂં ધર્મરક્ષા પ્રાણના ભોગે;
 અસાધ જો જશે તું આમ આ સંમોહના રોગે,
 થશે ખીળ ય કર્મજાટ આ સંમોહસંયોગે;
 સદા સામાન્ય જન એ ધર્મને સંસારમાં પાળે;
 જતા જ્યાં થોડ નર સામાન્ય જન તે માર્ગમાં ચાલે. ૯

થશે આત્મીય ને સંબંધિ જનનો પક્ષપાતી તું;
 યશે નિજ ધર્મને જૂલો ભયંકર આત્મઘાતી તું;
 કરી લેશે વિના કારણ રડીને આંખ રાતી તું;
 કરી દેશે સુવેળાને, ત્યજીને શસ્ત્ર, બતી તું;
 વચન એ મત્ય માની લે નરકમાં વાસ તારો છે;
 પતિત આત્મા ન તારો મોક્ષપદને પામનારો છે. ૧૦

યતી સંગ્રામમાં હિંસા, અહિંસા સ્થાપવામાટે;
અચિર છે એઅસુખ ચિરસુખજગતને આપવામાટે;
અદ્યતા એ ક્ષણિક છે દુષ્ટતાને કાપવામાટે;
સુલ રણભૂમિ પાણી વીર નરનાં માપવામાટે;
મપાશે આજ તારી વીરતાનું મુદ્દમાં પાણી;
ઉપાડી શક જિભે યા શિથિલ ઉચ્ચાર નહિ વાણી. ૧૧

કહે, એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળ્યો ઉપદેશ આ મારો ?
તથા અજ્ઞાનમૂલક તે' ત્યજ્યો સંભોલ તારો ?
હલ સદેહદર્શક કાઢવા છે કાંઈ ઉદ્દ્યોગો ?
હલ આત્મીયતાના શું નથી દૂટી ગયા તારો ?
હલ પણ શું નથી તારા હૃદયમાં ભ્રમતા આવી ?
હલ પણ શું નથી નિશ્ચિત કર્યું તે' દેશનું ભાવી ?". ૧૨

જિગીવાને ધરી જોલ્યો ધનંજય તે ધનુર્ધારી;
"ગયો સંભોલ મારો એ કૃપા, શ્રીકૃષ્ણ, છે તારી;
ગયો લેદાઈ મારો આજ સંશયદુર્ગ સુખહારી;
રણે રે'સું હવે રિપુને લડું કર્તવ્ય સંભારી;
હવે નિજ શત્રુનો સંહાર કેવળ ધર્મ મારો છે,
અમારા પક્ષમાં શ્રીકૃષ્ણ છે તો જય અમારો છે !" ૧૩

"તમારો જય, પરાજય આજ કૌરવનો થનારો છે,
તમો ધર્મિષ્ઠ, કૌરવ પક્ષના પાપી વિચારો છે;
'સદા જય ધર્મનો ક્ષય પાપનો' એ નિત્ય ધારો છે;
વિજય તેથી જ આજે ધર્મના પક્ષે જનારો છે;
શિરે તે' પ્રેમથી લીધો ધરી ઉપદેશને મારા,
થયો હું સારથી તારો મનોરથ સિદ્ધ છે તારા." ૧૪

વસે જે સ્થાનમાં યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ ગિરિધારી;
તથા જે સ્થાનમાં છે વીરનર અર્જુન ધનુર્ધારી;
'વિજયયુત નીતિ લક્ષ્મી'ને અચલ સંપત્તિ વસનારી;
ન જોમાં લેશ પણ શંકા, નિરંતર માન્યતા મારી;
હતા શ્રી કૃષ્ણ ને અર્જુન સમા નરવીર હિતકારી,
યથા તેથી જ પાંડવ યુદ્ધમાં અંતે વિજયધારી. ૧૫

વનિતાવિજયવૈજયન્તી*

દરિમીત

હરિહર પ્રદા^૧ પણ સદા ચે બદ્ધ જેના પાશથી^૨;
હરિણાશિના^૩ ગૃહકર્મદાસો^૪ ચે રદ્ધા ઉદ્ધાસથી;
જેનું ચરિત્ર વિચિત્ર છે જે ગમ્ય વાણીથી નથી;
ભગવાન તે રતિનાથને^૫ અસ્તક નમાવું માનથી. ૧
શુભ કર્મ નરનાં જ્યાં લગી અવશિષ્ટ છે સંસારમાં;
અવિચલ રહે છે ધવલ મંદિર ને વિલાસવતી રમા^૬;
લક્ષ્મી વસી ગૃહમાં રહે છે સ્થાયિ મુખને અર્પતી;
ક્ષણમાત્ર પણ આનંદમાં બાધા કદાપિ નથી થતી. ૨
પણ જે સમયમાં અંત એ શુભ કર્મ કેસે થાય છે;
પક્ષમાત્રમાં લાદે પરિસ્થિતિ સર્વ એ બદલાય છે;
રતિસમય ટૂટ્યાહારના જ્યમ મૌઙ્ગિકો વિખરાય છે;
ત્યમ એ મુખો પણ તીવ્રગતિથી વિસ્ફલિત ચર્ચાવય છે. ૩

* રાગવિં ભરૂંદરિત 'સુંગરસાવક'ના કેટલાક શ્લોકો તથા અન્યોન્ય કવિઓના સુંગરવિષય શ્લોકોના આધારે આ કાવ્યની સ્વતંત્ર રચના કરાવણી છે.

૧ હરિ પ્રદા પ્રદા=વિષ્ણુ, શિવ અને પ્રદા. ૨ પાશ=બંધ. ૩ હરિ-જ્ઞાસી=મૃગાસી. ૪ ગૃહકર્મદાસો=પત્નું કામ કરનારા આદર. ૫ રતિનાથ=કૃષ્ણદેવ. ૬ રમા=સ્ત્રી.

નર કુરંગાક્ષીનાર કટાક્ષે સ્ત્રીયાં લગી ન ધવાય છે;
 નિર્મલ વિવેક સુદીપ તાવત્ પ્રકાશિત દેખાય છે;
 લલનાસુલોચનખાલુથી જ્યારે હૃદય વીંધાય છે;
 સુવિચારસ્ત્રીયક પુરુષનો ત્યારે ત્વરિત ખૂઝાય છે. ૪

ચૌવનમદોન્મત્તા અપલનયના સુધનપીનસ્તની^૧;
 કૃશ ઉદર ઊમર શોભતી જેના ત્રિવદ્ધી તે જની^૨;
 નીહાળી જેના હૃદયમાં મન્મથવિકાર^૩ ન થાય છે;
 તે ધન્ય પુરુષો સંઘમી યોગી સમાન મનાય છે. ૫

શાસ્ત્રો પઢીને બોલતા વાચાલ યંડિત વડનથી,
 "હે ત્યાજ્ય નારીસંગ", નારીને સ્વયં ત્યાજતા નથી;
 જેના ઉપર શોભી રહી માણિક્યમય કટિમેખલા;
 તે ઠમલનયનાના જઘનને ત્યજી કોણ શકે ભલા ! ૬

'ઉન્મત્ત ગજના ગંડને હજનાર વીરો છે ઘણા;
 ત્યમ સિંહમારક વીરપુરુષોની નથી વિશ્વે મણા;
 પણ એ કયન માફે નિરંતર સત્ય ને ગંભીર છે;
 દન્ડર્પદર્પ^૪ ઉતારનારા કોઈ વિરલા વીર છે. ૭

ઝૂંઘ મંઠ હોર્ય સુહાવલાવો, મધુરવાણી સુખકરી;
 ભય, વહ-અર્ધ^૫ કટાક્ષવીક્ષણ^૬ લલિત લલ્લન નયભરી^૭;
 ઇંધો વિલાસ કલેશ નારીલાવ નિત્ય અનૂપ છે;
 તે પુરુષમાટે સદા માનો પ્રબલ જઘનરૂપ છે. ૮

* કુરંગાક્ષી=હરિણાક્ષી. + તાવત્=ત્યાં સહી.

૧ સુધનપીનસ્તની=ઠંદિલ તથા પુષ્ટસ્તનોવાળી. ૨ જની=હી. ૩ મન્મથ-
 વિકાર=કામવિકાર ૪ દન્ડર્પદર્પ=કામદેવનો ગર્વ. ૫ વહ-અર્ધ કટાક્ષ-
 વીક્ષણ=આંહું અને અડધી મીચેલી આંખથી જોવું ૬ નયભરી=ચિનયયુક્ત.

વસે જે સ્થાનમાં યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ ગિરિધારી;
તથા જે સ્થાનમાં છે વીરનર અર્જુન ધનુર્ધરી;
વિજયયુત નીતિ લક્ષ્મીને અચલ સંપત્તિ વસનારી;
ન એમાં લેશ પણ શંકા, નિરંતર માન્યતા મારી;
હતા શ્રી કૃષ્ણ ને અર્જુન સુમા નરવીર હિતકારી,
થયા તેથી જ પાંડવ યુદ્ધમાં અંતે વિજયધારી. ૧૫

વનિતાવિજયવૈજયન્તી*

દરિમીત

હરિહર પ્રણા^૧ પણ સદા થે બદ્ધ જેના પાશથીર;
હરિણાક્ષિના^૨ ગૃહકર્મદાસો^૪ થે રહ્યા ઉદાસથી;
જેનું ચરિત્ર વિચિત્ર છે જે ગમ્ય વાળીથી નથી;
ભગવાન તે રતિનાથને^૫ મસ્તક નમ્યાનું માનથી. ૧
શુભ કર્મ^૬ નરનાં બ્યાં લગી અવશિષ્ટ છે સંસારમાં;
અવિચલ રહે છે ધવલ મંદિર ને વિલાસવતી રમા^૬;
લક્ષ્મી વસી ગૃહમાં રહે છે સ્થાયિ મુખને અર્પતી;
ક્ષુમાત્ર પણ આનંદમાં ગાધા કદાપિ નથી થતી. ૨
પણ જે સમયમાં અંત એ શુભ કર્મ^૬ કેરો થાય છે;
પક્ષમાત્રમાં ત્યારે પરિસ્થિતિ સર્વ એ બદલાય છે;
રતિસમય ટૂટ્યાહારના લ્યમ મોહિતકો વિખરાય છે;
લ્યમ એ મુખો પણ તીવ્રગતિથી વિસ્ફલિત થઈ જાય છે. ૩

* રાજવિં ભટ્ટદરિદ્રા ' સુમારસવક 'ના કેટલાક શ્લોકો તથા અન્યાન્ય કવિયોના સુમારવિષય શ્લોકોના આધારે આ કાવ્યની રચના રચના કરાવેલી છે.

૧ દરિ દર પ્રણા=વિષ્ણુ, શિવ અને બ્રહ્મા. ૨ પાશ=બંધ ૩ દરિ-ણાક્ષી=મૃગાક્ષી. ૪ ગૃહકર્મદાસો=પત્નું કામ કરનાર આદર. ૫ રતિનાથ=કામદેવ. ૬ રમા=સ્રી.

નર કુરંગાક્ષીનાઃ કટાક્ષે જ્યાં લગી ન ઘવાય છે;
નિર્મલ વિવેક સુદીપ તાવત્ પ્રકાશિત દેખાય છે;
લલનાસુલોચનખાલુથી જ્યારે હૃદય વીંધાય છે;
સુવિચારદીપક પુરુષનો ત્યારે ત્વરિત જૂઝાય છે. ૪

ચૌવનમહોન્મત્તા ચપલનયના સુધનખીનસ્તની^૧;
કુશ ઉદર ઉપર શોભતી જેના ત્રિવદ્ધી તે જની^૨;
નીહાળી જેના હૃદયમાં મન્મથવિકાર^૩ ન ધાય છે;
તે ધન્ય પુરુષો સંયમી યોગી સમાન મનાય છે. ૫

શાસ્ત્રો પઢીને બોલતા વાચાલ પંડિત વદનધી;
'છે ત્યાજ્ય નારીસંગ', નારીને સ્વયં ત્યજતા નથી;
જેના ઉપર શોભી રહી માણિક્યમય કટિમેખલા;
તે કમલનયનાના જઘનને ત્યજી કોણ શકે ભણા ! ૬

'ઉન્મત્ત બળના ગંડને હળનાર વીરો છે ઘણા;
'ત્યમ સિંહમારક વીરપુરુષોની નથી વિશ્વે મણા;
પણ એ કથન માફ નિરંતર સત્ય ને ગંભીર છે;
કન્દર્પદર્પ^૪ ઉતારનારા કોઈ વિરલા વીર છે. ૭

મૃદુ મંદ હાસ્ય સુહાવભાવો, મધુરવાણી સુખકરી;
ભય, વક્ર-અર્ધ કટાક્ષવીક્ષણ^૫ લલિત લજ્જા નયભરી^૬;
ઇંધો વિલાસ કલેશ નારીભાવ નિત્ય અનૂપ છે;
તે પુરુષમાટે સદા માનો પ્રબલ બંધનરૂપ છે. ૮

* કુરંગાક્ષી=હરિલાક્ષી. + તાવત્=ત્યાં સધી.

૧ સુધનખીનસ્તની=કઠિન વથા પુષ્ટ સ્તનોવાળી. ૨ જની=સી. ૩ મન્મથ-
વિકાર=કામવિકાર ૪ કન્દર્પદર્પ=કામદેવનો ગર્વ. ૫ વક્ર-અર્ધ કટાક્ષ-
વીક્ષણ=આહુ અને અડધી મીચેલી આંખથી જોવું. ૬ નયભરી=ચિત્રપુષ્પા.

કટિમેખલા, કરવલય, નૃપુરના મધુર બંધારથી;
 વીણાવિનિન્દિત કંઠના સંગીતરસની ધારથી;
 ને ત્રસ્ત^૧ સુંદર કુરંગી^૨સમ થપલ નેત્રકટાક્ષથી;
 સ્ત્રીઓ, કહો, કેના હૃદયને શીઘ્ર વશ કરતી નથી ? ૯

જો નિકેતનમાં^૩ કામિનીકલ્લોલકેરી જોટ છે,
 ત્યાં પુરુષના આનંદસાગરમાં નિરંતર ઝોટ છે;
 સંસારનૌકાકર્ણુને^૪ સી જો કરે^૫ ધરતી નથી;
 સંસારનૌકા સ્નેહસાગરમાં ઠંઠા વરતી નથી. ૧૦

યોગી યદા છે આપ તો સ્વીકારજો ગિરિની હરી;
 લોગી યદા છે આપ તો સ્વીકારજો સી સુંદરી;
 વૈરાગ્ય છે જો હૃદયમાં તો વસો જૈને વનાવેશે;
 અનુરાગ છે તો લીન થાઓ સુંદરીયૌવનવિશે. ૧૧

પરમાર્થ જેવું પુણ્ય કૌર્ષ અન્ય ઉત્તમતર નથી;
 ને કમલનયના કામિની સમ વંસ્તુ કેા સુંદર નથી;
 સ્ત્રીસ્તને રાખી વક્ષ જે નર સુજો સીકરપિંજરે;
 સંસારમાં અવતારને છે ધન્ય કીધો તે નર. ૧૨

જેવું સ્વરૂપ મહામનોહર અનાઘાત કુસુમકલી;
 નખવડે નહિ છેઢાયલી નવ અંકુરોની આવંલી;
 મૌહિકા અવિદ્ય સમાન વા મધુ અનાસ્વાદિત સમ હિશે;
 છે .પુણ્યકૃણ શાશ્વત સમૃં સંસારના ઉપવનવિશે. ૧૩

વિધિ લખે જે લોકતા પુરુષના લાગ્યમાં તે સુંદરી,
 માનો સકલ સંસારની સંપત્તિ છે તેને વરી;

૧ ત્રસ્ત=મયખીત. ૨ કુરંગી=હરિણી. ૩ નિકેતન=આગર, ૪૬.

૪ કર્ણુ=સુગંધ. ૫ કરે=દાવમાં.

જે પુરુષને એવી રમાનો મુખદ યોગ ન થાય છે;
 તે પુરુષનો અવતાર મિથ્યા વિશ્વમાં લેખાય છે. ૧૪
 જો કોઈ જનથી રાજમુદ્રાનો અનાદર થઈ જતો;
 તો હંડ એ અપરાધનો ભૂખાલ તેને આપતો;
 લક્ષ્મી હરે, જીવન હરે કે દેશનિર્વાસિત કરે;
 કિંવા કરીને બંદિ કારાગારમાં લાવી બરે. ૧૫
 તેવી જ રીતે સ્વર્ગસુખ કે મોક્ષની ઇચ્છા કરી;
 જો મૂઢ પુરુષો સુંદરીનો દે અનાદર આદરી;
 તો તે મદન સમ્રાટના બટ કોપલાજન થાય છે;
 કારણ, મદનની રાજમુદ્રા સુંદરી જ મનાય છે. ૧૬
 નિજ રાજમુદ્રા સુંદરીના અનાદરને જોઈને;
 સંતપ્ત અતિશય પુષ્પધન્વા^૧ થાય સમતા બોઈને;
 વૈરાગિદલ^૨માંથી કરે તે ત્વરિત નાગાટ^૩ કોઈને;
 ને કોઈને મૂંઠા^૪ કરે જે બીખ માગે રોઈને; ૧૭
 તે કોઈને વર્જો પંચશિખ^૫ તેમ જ જટાધારી^૬ કરે;
 નારીવિરકતો ની મદન એ હુઈશા બારી કરે;
 થાઓ ન, માનવ ! મૂઢ, મિથ્યા મુમુક્ષાને^૭ પરિહરો
 રતિનાથ^૮ની શુભ રાજમુદ્રા સુંદરીને સંવરો^૯ ૧૮

૧ પુષ્પધન્વા=કામદેવ. ૨ વૈરાગિદલ=વિરાગી પુરુષોનો સમુદાય ૩ નાગા=એક પ્રકારના નર અવસ્થાગત રહેનારા નાગ બાવા. ૪ મૂંઠા=મુંઠિયા બાવા. ૫ પંચશિખ=પોતાના સિર પર પાંચ શિખા રાખનાર સાનુઓ ૬ જટાધારી=જટા રખાવનાર ખાણી બાવા ૭ નારીવિરકતો=સ્ત્રીથી વિરમ્ત રહેનારા ૮ મુમુક્ષા=મોક્ષની ઈચ્છા ૯ રતિનાથ=કામદેવ. ૧૦ આ છેલ્લા ચાર (૧૫, ૧૬, ૧૭ ને ૧૮ માં) છંદોનો સારાંગ એ છે કે જેવી રીતે રાજ

જે કવિજનો કીને કહે 'અળળા' ખરા તે મૂઠ છે;
 શક્તિસ્વરૂપા સુંદરીની સખળતા અતિ મૂઠ છે;
 સુરનાથ^૧ પણ જેના નયનશરણી ઘવાઈ બાય છે;
 તેને કહે જો કોઈ 'અળળા' જૂલ લારી યાય છે. ૧૯
 જે હોય મિથ્યાપંડિતો તે યુવતિની નિન્દા કરે:
 યઈ આત્મવચક^૨, અન્ય જનને પણ અકારણ છેતરે;
 જે સ્વર્ગ જો તો સ્વર્ગ ફળ છે તપશ્ચર્યાનું સદા;
 ને સ્વર્ગમાં ઉપભોગ્ય વસ્તુ અશ્વસ છે સર્વદા. ૨૦
 દીપક અનલ^૩ નક્ષત્ર રવિ વિદ્યુ વિદ્યમાન જણાય છે;
 નારી વિના તો પણ જગતમાં અંધકાર સદાય છે;
 છે દીપિકા તે દાર^૪ જે કુલદીપકો^૫ નિપજાપતી;
 જેના પ્રતાપે સૃષ્ટિ આ દેખાય છે ન્યોતિર્મતી. ૨૧
 સુખ ચંદ્રકાન્ત^૬ સમાન, કુંતલ^૭ મહાનીલ^૮ સમાન છે;
 ને પદ્મરાગ^૯ સમાન જેના ઉભય કર^{૧૦} શુભવાન છે;
 સ્વર્ગીય જો ત્રણ રત્નનો એકત્ર જેમાં યોગ છે.
 ફલજ સદા તે સુંદરીનો સૃષ્ટિમાં ઉપભોગ છે.^{૧૧} ૨૨

પોતાની રાજસુદાના અનાદર કરનારને ૧૯ આપે ॥ તેવી જ રીતે મદનરાજ
 નામક રાજ 'સ સારસુખનું પ્રધાન સાધન કેવળ નારી જ છે' એવા પ્રકારનો
 નિશ્ચય કરીને જે પુરોગે તેની જો સ્ત્રીપિણી રાજસુદાનો અનાદર કરી
 અન્ય પ્રકારે વર્તે છે તેમને મુરિયા સાડુ આદિક બનાવી દબને એક પ્રકારનો
 અવકર ૧૯ દેતો રહે છે.

૧ સુરનાથ=ઈન્દ્ર ૨ આત્મવચક=પોતે જ પોતાને છેતરનાર. ૩ અનલ=
 અગ્નિ ૪ વિદ્યુ=ચન્દ્ર. ૫ દાર=સ્ત્રી, અર્ધાંગી ૬ કુલદીપકો=પુત્રો ૭ ચંદ્ર-
 કાન્ત=ધોળો. તથા બહુમૂલ્ય મણિ ૮ કુંતલ=કેસ. ૯ મહાનીલ=કાળા રંગનો
 બહુમૂલ્ય મણિ. ૧૦ પદ્મરાગ=લાલ રંગનો બહુમૂલ્ય મણિ. ૧૧ કર=કરવ,
 હાય ૧૨ અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારીનું વદન ચંદ્રકાન્ત મણિ

જેણે ન ધારી કંઠમાં જો રત્નમાલા સુંદરી;
આયુષ્ય જોયું વ્યર્થ તે પુરુષે જગત્માં અવતરી;
જ્યાં સ્વર્ગશોભાનો ય નારીપર સકળ આધાર છે;
સંસાર આ નારી વિના નિઃસાર છે કાન્તાર^૧ છે. ૨૩

સ્તનભારથી 'શુક્ર' ને વદનથી સુંદરી છે ચન્દ્રમા;
નિજ મંદ ગતિથી છે શનિ શ્રદ્ધ માનને જો ગૃહસ્થમા;
તે પુરુષને જો શ્રદ્ધમયી નારી સદા અનુકૂલ છે;
તે જો શ્રદ્ધા અનુકૂલ છે ને દુઃખ વરનાં ફલ છે.^૨ ૨૪

જેની મહત્તાનો મહાસાગર સદૈવ અપાર છે;
સંસારના સર્વસ્વ સારોનો ય જોઈ જ સાર છે;
'વનિતા' મધુર છે નામ તેનું જૂલસો નહિ જો કદા;
વનિતાવિજયની વૈજયંતી ગગનચુગિત છે સદા. ૨૫

સમાન ધવલ, નારીના કેશ મહાનીલ મહિ સમાન કૃષ્ણવર્ણ તથા નારીના
કર પદ્મરાગ મહિ સમાન રક્તવર્ણ હોવાથી નારી બહુ રત્નમયી હોયની !
તેથી રીતે શોભી રહેલી જણાય છે, અને તેથી નારી જો ત્રણ રત્નોની માણ
સમાન છે એ સર્વથા નિર્વિવાદ છે.

૧ કાન્તાર=અરુણ જંગલ. ૨ આનો આશય એવો છે કે સીના સ્તનો
શુક્ર હોવાથી અને ગુરુ જૂહરપતિનું નામ હોવાથી તે સ્તનપત્રે શુક્ર છે;
સીના મુખને ચન્દ્રની ઢપમા અપાતી હોવાથી તે મુખપત્રે ચન્દ્ર છે અને
સીની ગતિ સ્વાભાવિક જ મદ હોવાથી અને સનૈશ્વર શબ્દનો અર્થ પણ
'મંદ' પતિની આજ્ઞાનાર" થતો હોવાથી મદ ગતિના થાને તે શનિ છે
અર્થાત્ જો ત્રણે શબ્દોની તેજશ્ચ એકવતા થયેલી હોવાથી જ પુરુષને આવા
પ્રકારના નારી - કૃષ્ણ હોય તે પુરુષને જો ત્રણે ધનવાન મરો અનુકૂળ છે
કેમ ન માનવાનું છે.

૨૫. લાલા લાજપતને સ્મરણાંજલિ*

ચમકતી ધારથી જેણે કરી 'તી જ્ઞાર હિન્દની;
સંદા લેતી રહી આપત્તિમાં જે સાર હિન્દની;
ખરી સાબિત કરી જેણે સદા તકરાર હિન્દની;
યવા દીધી ન જેણે આબરૂ ફરોર હિન્દની;
હતી હિંમત અડગ લાચાર ને સદોર હિન્દની;
પડી તે કાળસુખમ! લાજપત તક્વાર હિન્દની ! ૧

હમેશા, લાજપત ! નિજ દેશની તે' લાજ પત રાખી;
વિદેશીના મુખે નિજ દેશની નિન્દા નહીં સાંખી;
દિગંબર સત્યના ઉચ્ચારમાં નહિ ભીરતા દાખી;
યવા દીધી નહીં તેજસ્વિતાને તે' જશ ઝાંખી,
બધૂ વિઘ્નો નડયાં, શિર સંકટોના પર્વતો ટૂટયા;
છતાં તારા અચલ ઉત્સાહના ભંડાર નહિ ખૂટયા ! ૨

હતો વિશ્વાસ તારો પૃથ્વી પરમાત્મા ચિરંતનમાં;
સમર્થો દેહ છવન, દેશના કલ્યાણચિંતનમાં;
વિલાસો વૈભવોમાં કે ન ગમ્યો લોભ કે ધનમાં;
ખરો ત્યાગી થયો નર તું, રહી સંસારબંધનમાં;
હતો જનહૃદિમાં સંસારધારી તું મહાભાગી,
ખરી રીતે હતો તું દેશવારક વીર વેરાગી. ૩

હજી તો ઘા તિલકના મૃત્યુનો યજ્ઞ સાવ તાલો છે;
હજી શ્રદ્ધા—નિધનના ચોકનો દિલમાં તકાલો છે;
હજી મજધારમાં હિન્દુત્વરક્ષાના જહાજો છે,

* આ કવિતા 'હિન્દુત્વ' નામક ગ્રંથમાં પ્રકટ થતા આત્મકથના પ્રથમ વાગ પ્રકટ થઈ હતી.

અચાનક નીકળ્યો, આ, લાજપત ! તારો જનાલો છે;
ફિનારો ફર છે ઝાંઝો અને ફરિયો તુફાની છે;
અગોને છેતરીને આમ ચાલ્યો કયાં સુકાની છે ? ૪

અરે, ઓ લાજપત ! હિન્દુત્વના ઉદ્ધાનના માલી;
સિધાળ્યો સ્વર્ગમાં સંસારને આજે કરી ખાલી;
જેદન આજે કરે છે વૃક્ષ, શ્યામા, વલ્લરી, ડાળી;
કહે કોને ગયો સોંપી અમારી, લાલ, રખવાળી ?
પડ્યો તું, લાજપત, તેથી થયો દિનકર સિયાપોશી;
મૃતોના સ્થાન લેવી છે જગત્માં આજ ખામોશી. ૫

મરે છે કોઈ તો કેવળ રહે તેનાં પિતા માતા;
રડી લાઈ બહન થોડીક ચારે શાંત થઈ જતાં;
મરણ તાકે જ છે કે લોક પીતા કે નથી ખાતા;
ન આંસૂના પ્રવાહો તેમના ઓછા જરા ધાતા;
કહે છે સર્વ હિન્દુ કે ' ગયો બસ દેશનો નેતા;
ન એવો કોઈ છે હિન્દુત્વના આવેશનો નેતા ' ! ૬

ઘણા છે આજ નેતા કોઈ ઘોલી, કોઈ બલી છે;
વિલાસી કોઈ છે તો કોઈ લાખારી મવાલી છે;
તરંગી કોઈ છે તો કોઈ ખાલીના ખિયાલી છે;
સદા એ ખાલનાં ને લાલનાં તો સ્થાન ખાલી છે;
પ્રભો ! તું બાલ લેવા, લાલ લેવા દેશનેતા કે;
કરે હિન્દુત્વનો જયકાર તે અમને વિલેતા કે ! ૭

“ધર્મશુર એવી તો હજારો કલા જાણે છે !”*

મનોહર

મને એક વાર કહ્યું મારા એક બાલ મિત્ર,
 “ધર્મશુર જાજ કાલના ન કાંઈ જાણે છે”;
 નીતિ, ધર્મ, કર્મના છે મર્મમાં અજાણ તો ય,
 લોખા લોકો પ્રભુત્વ્ય તેમને પ્રમાણે છે.
 ચરણોમાં તેમનાં ધરાવે ધન મામ ધરા,
 રાજ નવી મોજ તેથી ધર્મશુર જાણે છે”;
 મેં કહ્યું કે: ‘ધર્મના અધ્યક્ષને ન અજા માનો,
 સ્વાર્થ સાધવાની કલા સર્વ તેઓ જાણે છે’ ૧

રાંઠાને રીઝાવી જાણે, લાંઠાને લસાવી જાણે,
 વેરધાને વસાવી જાણે, રંગરાગ જાણે છે;
 નાચિકાના લેહ જાણે, વિધવાના ખેદ જાણે,
 વિલાસોના વેદ જાણે, ગાર્હ ક્રમ જાણે છે;
 લાંબા ટીલા તાણી જાણે, બોલી મીઠી વાણી જાણે,
 માખી ઉઠાં પાણી જાણે, આપ્યો લાગ જાણે છે,
 શરીર યુગારી જાણે, નેણખાણ મારી જાણે,
 વેવલાં વધારી જાણે, પ્રેમદાગ જાણે છે. ૨

પેસાને કઢાવી જાણે, દમ્પતી વઢાવી જાણે,
 ચાકટે ચઢાવી જાણે, સામ દામ જાણે છે;
 કન્દમાં કસાવી જાણે, છન્દમાં છઢાવી જાણે,
 લોખાંને લમાવી જાણે, રામનામ જાણે છે,

* આ કવિના મુળભૂતા પ્રકટ થતા ‘પેશ’ નામક સાપ્તહિકા
 ના ૧૧-૧૧-૧૯૨૬ ના અકમા પ્રથમ વાર પ્રકટ થઈ હતી

ગાડીને જોડાવી જાણે, ઘોડાને દોડાવી જાણે,
લીજેરી ફેડાવી જાણે, પુરી શ્રામ જાણે છે;
નટવિદ્યા સારી જાણે, ગીત લલકારી જાણે,
દંભને વિસ્તારી જાણે, રાધેશ્યામ જાણે છે. ૩

કાળજાને ડેરી જાણે, ચિત્તડાને ચોરી જાણે,
પાપપથે દોરી જાણે, મોહરોગ જાણે છે;
ઠરી ખોટા ઠાઠ જાણે, પ્રપંચોના પાઠ જાણે,
ખેના ઠરી આઠ જાણે, ચોગાચોગ જાણે છે;
બંસરી ખજાણી જાણે, રાધ્યાને સજાવી જાણે,
લજાને ત્યજાવી જાણે, કામલોગ જાણે છે;
કોણ મીઠામેળાં ? જાણે, ઠરી કાળાં ધોળાં જાણે,
ગળી આખાં કાળાં જાણે, ચર્મચોગ જાણે છે. ૪

જારી ને વિજારી જાણે, પાખંડો પ્રસારી જાણે,
શીશામાં જિતારી જાણે, દેશ કાળ જાણે છે;
કોણ રાત્રુ મિત્ર જાણે, ચિત્રને વિચિત્ર જાણે,
સર્વનાં ચરિત્ર જાણે, વિશ્વતાલ જાણે છે;
ધરી બકધ્યાન જાણે, રહી સાવધાન જાણે,
હરી ધન માન જાણે, નાખી જાલ જાણે છે;
જડી તથા ખૂટી જાણે, શ્રદ્ધાલુને લૂટી જાણે,
ખરાઈ વણ્ટી જાણે, ગોલમાલ જાણે છે. ૫

કૃષ્ણરૂપ ધરી જાણે, વસલીલા ઠરી જાણે,
સાંઠ થઈ ચરી જાણે, ધાલ મેલ જાણે છે;
રામાને રમાડી જાણે, પ્રસાદો જમાડી જાણે,
લાડી તથા વાડી જાણે, રૂઢ-કેવ. જાણે છે.

રમણીનો' રસ જાણે, કમખાની કસ જાણે,
 ગુલાંટો સરસ જાણે, ખેલી ખેલ જાણે છે;
 પાન બીડી ચાવી જાણે, લાલ રંગ લાવી જાણે,
 પાપને પચાવી જાણે, પાણી તેલ જાણે છે. ૬

ચર્ધ કવિ ભાટ . જાણે, નરકની વાટ જાણે,
 ઘડી ઘણા ઘાટ જાણે, પનઘટ જાણે છે;
 ધર્મના ધતીંગ જાણે, મારી મોટી ઠીંગ જાણે,
 સસલાના સીંગ જાણે, લટપટ જાણે છે;
 ભાષણો રસીલાં જાણે, રાખી વચ્ચે લીલાં જાણે,
 છોકરાં છબીલાં જાણે, ઘરવટ જાણે છે;
 માયાનું મહત્ત્વ જાણે, પ્રેમલીલાતત્ત્વ જાણે,
 સંસારનું સત્ત્વ જાણે, ખટપટ જાણે છે. ૭

છોડી જેખી ગોળા જાણે, ખોલી મીચી ટોળા જાણે,
 કરી વરઝોળા જાણે, હાલ પેચ જાણે છે;
 પ્રહનો સંબંધ જાણે, ભાંધી બવળંધ જાણે,
 ઉપજાવી ધંધ જાણે, ખેંચાખેંચ જાણે છે;
 વાતો ગોળ કરી જાણે, રહારોળ કરી જાણે,
 હામાટોળ કરી જાણે, આપી રેચ જાણે છે;
 બળીયાથી ટળી જાણે, ગરીબોને ગળી જાણે,
 કાવે તેમ વળી જાણે, ધંધા હેચ જાણે છે. ૮

ધર્મની રીજન્સી જાણે, સ્વર્ગની ઝેજન્સી જાણે,
 બેન્કની કરન્સી જાણે, 'લાવ લાવ' જાણે છે;
 નાણાં બેગાં કરી જાણે, નિજ ઘર ભરી જાણે,
 સર્વત્ર સંચરી જાણે, હાલ ભાવ . જાણે છે,

બિયુને ધુલારી નાણે, લાતો સારી મારી નાણે,
ગાળોને ઉચ્ચારી નાણે, ‘નાવ નાવ’ નાણે છે;
‘દેહિ દેહિ’ નાવ નાણે, ‘લેહિ લેહિ’ પાપ નાણે;
આલાપ નિલાપ નાણે, છવી દાવ નાણે છે. ૯

પ્રશામદખોરી નાણે, ચોરી સરખોરી નાણે,
પ્રીતિ સાવ ઠોરી નાણે, લાખ લાખા નાણે છે;
ચોટલાં વધારી નાણે, કુંડલોને ધારી નાણે,
રૂપને મુધારી નાણે, ચેનચાળા નાણે છે;
તરછીને તારી નાણે, મારી પિચકારી નાણે,
હોળી ખેલી સારી નાણે, ચતિજવાળા નાણે છે;
પૂરી કામઠેલી નાણે, આદિરસ રેલી નાણે,
મેમતાલાવેલી નાણે, ગુમ ગાળા નાણે છે. ૧૦

કાચી કળી તોડી નાણે, પાકી ગાંઠ છોડી નાણે,
વખાણી વખોડી નાણે, ઠોર ખાઈ નાણે છે;
ચંગ ને મૃદંગ નાણે, સ્વર તાલ અંગ નાણે,
લેસવી સારંગ નાણે, મૃદુ ગાઈ નાણે છે;
લઠતામુખે થુંકી નાણે, કરડીને કુંકી નાણે,
વાડી લીલી સૂકી નાણે, આના પાઈ નાણે છે;
માંઠેલી રંડાવી નાણે, રાંઠેલી મંડાવી નાણે,
સતીને અંડાવી નાણે, સર્વ કાંઈ નાણે છે. ૧૧

પાવૈયાને પાળી નાણે, દઈ હાથતાળી નાણે,
નાખી તથા વાળી નાણે, તાણાતાણ નાણે છે;
મોઢે મીઠું બોલી નાણે, હૈયે ઝેર વોળી નાણે,
મર આણું ફેલી નાણે, માંડી કાપુ નાણે છે;

વસેલાં 'ઉજાડી જાણે, બનેલાં બગાડી જાણે,
વાવેલાં ઉખાડી જાણે, ઠાઠી ઘાણે જાણે છે;
બની ઈચ્છી ટાટ જાણે, સારા વાળી દાટ જાણે,
ઠરી તન્મનાટ જાણે, ધમસાણે જાણે છે. ૧૨

પાડી ખોટી રાડ જાણે, ધમ્મ ને પછાડ જાણે,
ખોટી ઉંડી ખાડ જાણે, ધામધૂમ જાણે છે;
ઠરી ગર્ભપાત જાણે, ઠરી બાલધાત જાણે,
મથાવી ઉત્પાત જાણે, ધૂમાધૂમ જાણે છે;
ગળે કંઠી બાંધી જાણે, છટા છેડાં સાંધી જાણે,
રાંધેલાને રાંધી જાણે, દાતા સુમ જાણે છે;
મંદિરો બજાર જાણે, ધર્મનો બ્યાપાર જાણે,
મૂઠ આ સંસાર જાણે, હૂમહૂમ જાણે છે. ૧૩

રામા બુંડી ફૂડી જાણે, બંગડી ને ચૂડી જાણે,
ટરી દષ્ટિ ફૂડી જાણે, ધન્યવાદ જાણે છે,
રાખી ઊંચી ગાદી જાણે, વેવલાંની યાદી જાણે,
ચલાવી ઉરવાદી જાણે, વિખવાદ જાણે છે;
ચાલ વાંકી ચાલી જાણે, લીધાં નાણાં ધાલી જાણે,
મારી ચેળી ઠાલી જાણે, ફૂદ ફાંદ જાણે છે;
માંડી ખોટી બાલ જાણે, મીઠું હસી લાલ જાણે,
ઠરી પતરાલ જાણે, હાથે ચાલ જાણે છે. ૧૪

પોથીના વન્તાક જાણે, લારૂ હાજ શાક જાણે,
ચાટી દ્રુધપાક જાણે, 'ખાઈ' ખાઈ' જાણે છે;
ખાઈ તથા ગોલી જાણે, ઠેકડી ઠોકોલી જાણે,
કુંડી કુંડી ફેલી જાણે, 'ચ્યાંઈ ચ્યાંઈ' જાણે છે;

આવી ગાથંગાથ બણે, ભરી ખૂણ ગાથ બણે,
ખંખેરી એ હાથ બણે, ‘મ્યાંઉં મ્યાંઉં’ બણે છે;
મધેડાનો નાદ બણે, હાથીનો ઉન્માદ બણે,
શૂગાલોના સાદ બણે, ‘કાઉં કાઉં’ બણે છે. ૧૫

ચંદન બગાડી બણે, માખણ લગાડી બણે,
તાળીઓ વગાડી બણે, સખીભાવ બણે છે;
તબલાના તાલ બણે, દાદરો ધમાલ બણે,
જવાનીનો ફાલ બણે, ગોસ્વભાવ બણે છે,
ચારુ આપદૂસી બણે, ભડતરકત ચૂસી બણે,
કરી કાનાકૂસી બણે, ધૂપ છાંવ બણે છે;
ફાંદ પસવારી બણે, ખાંસી ને ખોખારી બણે,
ભતાં વારી વારી બણે, મૂછતાવ બણે છે. ૧૬

ભોદાડી ચોકાણ બણે, ભરી લાંબી ફાળ બણે,
જગાડી જંગળ બણે, જૂંડી ગાળ બણે છે;
ભભૂત ચોળાવી બણે, ઝેરને ઘોળાવી બણે,
હાંપણ ટોળાવી બણે, ફૂવા ખાળ બણે છે;
કરી હામાડોળ બણે, વાતો ગોળ ગોળ બણે,
ખાઈ છાનો ગોળ બણે, ઝાઠ હાળ બણે છે;
સાંભેલા લિછાળી બણે, લિભાં ઘરો ખાળી બણે,
સોનું રૂપ ગાળી બણે, તણુ કાળ બણે છે. ૧૭

ધમને કપાવી બણે, પાપને હીપાવી બણે,
દમાને દખાવી બણે, દગાખાણ બણે છે;
ખાજઠ ને ખાટ બણે, પલંગ ને ખાટ બણે,
ખૂટ ને સપાટ બણે, જલસાણ બણે છે;

ફથ દહિ છાય જાણે, ખૂટેલાના ચાસ જાણે,
પુદિને પ્રકાશ જાણે, 'હા જી હા જી' જાણે છે;
ખદડાને ખાસ જાણે, ચારતારી ચાસ જાણે,
ખંતે ખાઈ ઘાસ જાણે, રાંઠો તાજી જાણે છે. ૧૮

ફલહાર ચૂંથી જાણે, ચામડાને ચૂંથી જાણે,
'કેણ મોટો હું થી?' જાણે, ચઢાચડી જાણે છે;
કરી ભડવાઈ જાણે, ભાવે ભાડ ખાઈ જાણે,
મોઢાની લઢાઈ જાણે, તડાતડી જાણે છે;
પેવાને પૂજાવી જાણે, પીળાને નિંદાવી જાણે,
મોઢાણ મંડાવી જાણે, પડાપડી જાણે છે, .
ભાટની ભાટાઈ જાણે, ભૂંગળ ભવાઈ જાણે,
રીસાઈ મનાઈ જાણે, ધડાધડી જાણે છે. ૧૯

છઠેલીના છંદ જાણે, ફાટેલીના ફંદ જાણે,
વઠેલીના વૃન્દ જાણે, જડાજડી જાણે છે,
ફૂતિના આવાસ જાણે, ફુદિનીનિવાસ જાણે,
ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસ જાણે, અડાઅડી જાણે છે;
મુદ્રા માંસ મઘ જાણે, મત્સ્ય ખાઈ સઘ જાણે,
માનિનીને અઘ જાણે, કડાકડી જાણે છે;
વાંદરાગુલાંટ જાણે, છાંટી રંગછાંટ જાણે,
પાતલ ને વાંટ જાણે, ફડાફડી જાણે છે. ૨૦

જુઠાણા જુગાર જાણે, પાસાના પોખાર જાણે,
ગણી અગીઆર જાણે, ફેદાફેદ જાણે છે;
ટપાલ જડાવી જાણે, રતન જડાવી જાણે,
ચીયલં ફડાવી જાણે, ખૂંદાખૂંદ જાણે છે,

અંબર ઊતારી બાણે, દિગંબર ધારી બાણે,
નંબર વધારી બાણે, છૂંદાછૂંદ બાણે છે;
પટ્ટાનો પરાગ બાણે, લટકાઓનો રાગ બાણે,
છુટકાઓના બામ બાણે, ગૂંદાગૂંદ બાણે છે. ૨૧

ચોરાસી આસન બાણે, ભવિષ્યકથન બાણે,
તન, મન, ધન બાણે, ફૂંકાડ બાણે છે;
બૂકટીકમાન બાણે, તબેલાતોફાન બાણે,
ખાન, પાન, જાન બાણે, લાઠીલાઠ બાણે છે;
કૃષ્ણ તથા ગૌપી બાણે, પ્રેમળીજ રોપી બાણે,
પહેરી જાધો ટોપી બાણે, શીત વાઠ બાણે છે;
કાલા થેલા થઈ બાણે, રસોડામાં જઈ બાણે,
ગાલાવેલા થઈ બાણે, ઘઈ કમાઈ બાણે છે. ૨૨

સળી માને તાકી બાણે, બેનને ન બાકી બાણે,
લોગ્યા માસી કાકી બાણે, એકાકાર બાણે છે;
ચોસઠ ચાલાકી બાણે, જોતેર બેબાકી બાણે,
બાલી બાદબાકી બાણે, ગુણાકાર બાણે છે;
બુદબુલો બોલાવી બાણે, કોકિલા ફૂંકાવી બાણે,
પોપટી પઢાવી બાણે, દુરાચાર બાણે છે;
વપુના વ્યાયામ બાણે, આરામ વિરામ બાણે,
ચેષ્ટાઓ તમામ બાણે, અનાચાર બાણે છે. ૨૩

કુંજના વિહાર બાણે, પુષ્ટિના પ્રકાર બાણે,
રતિ તથા માર બાણે, નારીવેશ બાણે છે;
કરી જલધીડા બાણે, હરી કામળીડા બાણે,
નરકના કીડા બાણે, મારી ઠેસ બાણે છે;

યમુનાના સ્નાન જાણે, ભની શયતાન જાણે,
 લોગના વિધાન જાણે, ચોળી મેશ જાણે છે;
 ઠરી આંખો ચાર જાણે, મેળવી બે તાર જાણે,
 ચઇ ભૂમિભાર જાણે, પૃથ પેશ જાણે છે. ૨૪
 ન પીધેલું દાળી જાણે, ભરી પાપઝોળી જાણે,
 રાખી ચોરટોળી જાણે, અલા બલા જાણે છે;
 ટાલને તોડાવી જાણે, માયાને બોડાવી જાણે,
 હાડકાં ફાડાવી જાણે, ખાઈ ખલા જાણે છે;
 જેવો વાતો હોય વાયુ, પીઠ ફેરવે છે તેવી,
 કેણુ નિજ પર, કેણુ બૂંડા બલા ? જાણે છે;
 ધર્મગુરુ કાંઈ નથી જાણતા, એ વાત ખોટી,
 ધર્મગુરુ એવી તો હજારો કલા જાણે છે! ૨૫

જીવન્મૃતા હિન્દુ ખાલવિધવા*

સરેયા એકત્રીયા (લાવણી)

સ્વયં કરીશ ન આ શરીરને, હે મુગંધમય મલયસમીર;
 તારા સ્પર્શે હૃદય વીંધશે, મધુર મદનનાં કોમલ તીર;
 હે વસંત, તું આ કાયામાં, કરીશ નહિ સૌન્દર્યવિકાસ,
 નહિ તો વૃથા બ્રમર રસભોગી, અભાગિનીને દેશે ત્રાસ. ૧
 હોસ્ય, હટી જા; શીઘ્ર ફર શા, મારા ખલા અનોવિનોહ;
 વેરો વિષાદે સદેવ માટે. હાય ભરી છે મારી જોડ,

* આ હાવ્ય પ્રથમ વાર 'વડોદરાની આર્યકુમારમહાસભા' દ્વારા પ્રકાશિત થતા 'પ્રચારક' માસિકપત્રના ૪ મ. ૧૯૨૨ના વૃન્ધુઆરી માસના (પ્રતિષ્ઠા ૪ થાના ૧૯૧) નંબરમાં પ્રકાશિત થયું હતું.

હે આશા સખિ ! તારાથી છે, હવે અપાશે નહિ સંતોષ;
 વિપુલ નિરાશાથી જ હવે તો, ગયો લગભગ માનસકોષ. ૨
 છે અનંત મારા વિયોગના અખિલ મરુસ્થલનો વિસ્તાર;
 બાળલગ્નની દુષ્ટ રૂઢિયે ઝેર ઠરી દીધો સંસાર;
 ક્યારે પરણી, કેને પરણી ? નહિ એનું છે રમણ લગાર,
 છતાં ચ ચોંટયો હાથ લલાટે, વિધવાનો દુઃખદ અવતાર. ૩
 અક્ષય ધનબંડાર નિરાશા, મૌન સદા મારો વ્યાપાર;
 સુધા અચ્ચુની ધારા મારી, ચિરચિન્તા મારો આહાર;
 કાપા આ પ્રજ્વલિત ચિતા છે, રમણન છે આ જીવન માન;
 મૃતરૂપી છે હૃદયવિકારો, વિરહવેદના અગ્નિ સમાન. ૪
 હું તે જીવનની સગિતા છું, સૂકાયાં જેનાં સુખનીર,
 હું તે શાંત મહાસાગર છું, જેની શાંતિ મરણગંભીર;
 અંદ્રવિભાનો અંશ ન જેમાં, હું છું તે અંધારી રાત,
 માફ આ દુર્ભાગ્ય જોઈ દુર્ભાગ્ય કરે છે અદ્યુપાત. ૫
 મહાવિશ્વની વ્યર્થ વસ્તુ હું, જેનો કંઈ નથી ઉપયોગ,
 પન્થ પુણ્ય હું તે છું જેનો ભ્રમર બ કંઈ કરે ઉપભોગ;
 હું છું અપશકુનોની પ્રતિમા, છે દુઃખદ મારો સંયોગ;
 ઝર રહ્યો મારાથી, લોકો, છું હારણ સાંસર્ગિક રોગ. ૬
 હું તે ઠરણ કથા છું જેના શ્રવણે પીગળતા પાપાણ્ય,
 હું તે વિધિપીડિત રમણી છું જેનું છે મરણે કલ્યાણ્ય;
 હું તે જીવનધારી શબ છું, જેનું જીવન મરણ સમાન;
 હું અભાગની તે વિધવા છું, છે જેનું ઠરણામય ગાન. ૭
 અવિત પત્ની છતાં ચ પુરુષો, પરણે બળે વણ વણ વાર,
 હિન્દુભતિન પદ્મપાત નાહ, તેમાં દેખાતો તિલભાર;

પરંતુ જો નવયુવતી વિધવા, પુનર્લગ્નનો કરે વિચાર,
 'ધર્મક્ષય'ના નામે હિન્દુ કરતા લીધણ હાહાકાર. ૮
 હિન્દુભતિમાં વધ્યાં ગર્ભપાતાદિક પાપો ને વ્યભિચાર,
 પક્ષપાતિની હિન્દુભતિના શિરપર જો પાતકનો ભાર,
 વિધવાવ્યથાવિદારણનો નહિ કરે હિન્દુ લ્લ્યાં લગી વિચાર;
 હિન્દુભતિના અધપાતનો અંત નથી ત્યાં લગી થનાર. ૯
 હિન્દુ વિધવાને થાવા દો હિન્દુભતિના પતિની દાર,
 વિધર્મિના ગૃહમાં જાતી અટકાવો ને રોકો વ્યભિચાર,
 હકવાદી જો થયો હવે, તો જો જ નિકળશે બીજે સાર,
 હિન્દુભતિનો ધ્વસ થવામા, નથી થવાની આજી વાર.† ૧૦

ધર્મ અને પાપ

સુવદન

તરે છે ધર્મની નોકા કુળે છે પાપની તરણી;
 મળે છે કુળ સદા તેણે જ નેવી હોય છે કરણી,
 વધે જો ભાર પાપોનો સહી શકતી નથી ધરણી,
 વિજય પામ્યો નથી સસારમાં કોઈ દુરાચરણી;
 કર્મ પુરમાત્માએ નહિ કદાપિ પાપમડન છે;
 જગતમાં કાર્ય ઇશ્વરનું નિરંતર પાપમડન છે. ૧
 અનાદિ વેદ યાકયા ધર્મનો ઉપદેશ આપીને,
 પુરાણોએ જતાળ્યો ધર્મનો સન્માર્ગ પાપીને;

†આ કાવ્ય 'વૈદ' માસિકપત્રમાં પ્રકટ થયેલા એક મહાદાત્મ્ય શુદ્ધ
 કાવ્યના આધારે સોધનપર્વન સદિત લખવામાં આવ્યું છે અને અંગી-
 વાવનાએ આ કાવ્યમાં તેનાથી સર્વથા મિત્ર તથા નવીન છે.

અહિંસાનો કયો વિસ્તારં શુદ્ધે ધર્મ રથાપીને;
 મુખ્યા લાખો મહાત્માઓ જગતમાં નીતિ છાપીને;
 છતાં સંસારમાં આવ્યો નથી આ પાપનો છેડો;
 વધે છે પાપ ને તોફાનમાં છે ધર્મનો બેડો. ૨
 ભયંકર પાપ જો કેં થાય છે તો દેવમંદિરમાં;
 ગણું જો ધર્મનું રેસાય છે તો દેવમંદિરમાં;
 સદા જો ભ્રષ્ટતા પોષાય છે તો દેવમંદિરમાં;
 મનુષ્યોનાં ખલિ લેવાય છે તો દેવમંદિરમાં;
 ધર્માં છે દેવમંદિર આજનાં, મંદિર પિશાચીનાં;
 નથી એ ખંડ હીરાના, નરા છે ખંડ કાચીના. ૩
 શું નિજ ચેલિયોને પ્રેમના પાઠો પઢાવે છે;
 ઘણી વિધવા દમાને પાપના પથે ચઢાવે છે;
 હરે શીલ વિપસ્થી વળી નાણાં ઠઢાવે છે;
 મલીહા માલ ખાધને સદા મોળે ઉડાવે છે;
 ખરેખર દેવમંદિર તે ઝાનીતિના અખાડા છે;
 મન્યતા ધર્મવાડા તે ખરા છીનાળવાડા છે. ૪

રાજસેતા*

(એક સંવાદ)

સુસદસ

રાજા-ન આંકુશ હોય તો રાજી શકાતો વશ નથી હસતી;
 ન રાજો દાણ સજા તો મળતે ચાય છે મસ્તી;

* આ કાવ્ય મારા લખેલા અને શ્રી અમલ નૈતિક નાટક સમાજ દ્વારા
 સુભરૂની રમણમિ પર લખવાઈને પ્રસંસાપાત્ર થયેલા 'અર્ધ' નાટક-
 કમાના કેટલાક છંદોને એકત્ર કરીને અને તેમા કેટલાક નવીન છંદો ઉમેરીને
 નિર્માયનું છે.

દયા સાથે હમેશા જોઈએ થોડી જખર્દતી;
 નહિ તો રાજ્યની પળવાર પણ ટકતી નથી હરતી;^૨
 ન દેખે જ્યાં સુધી લોકો ભયંકર રૂપ સત્તાનું;
 ન થાતું તેમને કે' લાન - સત્તાની મહત્તાનું. ૧

રાણી-અકારણ પુત્ર પુત્રી તુલ્ય રેયતને સતાવે છે;
 કરી અપરાધ પોતે બેશુનાહોને દબાવે છે;
 દયાને ન્યાયને દિનરાત ઠાકરથી ઉડાવે છે;
 છુરી બસ ધર્મની ગર્દન ઉપર વેગે ચલાવે છે;
 ન એમાં રંચ પણ આ રાજસત્તાની મહત્તા છે;
 પ્રજાને ન્યાયથી પાળે ખરી તે રાજસત્તા છે. ૨

રાજા-સદા કૌટિલ્યથી સંસારમાં પોષાય છે રાજા;
 ટકે છે શત્રુબળથી રાજ્ય ને રક્ષાય છે રાજા;
 પ્રપંથોના પરાક્રમથી સદા પૂજાય છે રાજા;
 રહે રેયત દબાતી તો જ રાજા જ થાય છે રાજા;
 મનાયો સૃષ્ટિના આરંભથી રાજા જ ઠાકર છે;
 અને રેયત હમેશા એક તાબેદાર ચાકર છે. ૩

રાણી-પ્રજાના અન્ન ને ધનથી સદા પોષાય છે રાજા;
 પ્રજાની રાજનિષ્ઠાથી સદા રક્ષાય છે રાજા;
 પ્રજા છે પૂજિકા તેથી સદા પૂજાય છે રાજા;
 પ્રજા પોતે બનાવે તો જ રાજા થાય છે રાજા;
 પ્રજા છે તો જ રાજા છે, પ્રજા તેથી જ ઠાકર છે;
 અને રાજા પ્રજાનો એક તાબેદાર ચાકર છે. ૪

રાજા-રહે ભયણીત તેથી અન્નને ધન આપતી રેયત;
 મરણને ટાળવા માથે ચરણમાં સ્થાપતી રેયત;

હરીને રાજગુણનાં ગીતકાં આલાપતી રેયત;
ચહીને આત્મરક્ષા રાજચરણે આંપતી રેયત;
પગોને શ્વાનવત આટે નિહાળી લાકડી રેયત;
સલામત તો જ રાજા છે, રહે ને રાંકડી રેયત. ૫

રાણી-જુઓ, અતિ દાનના યોગે બલિ પાતાલમાં પેઠા;
સુયોધન ગર્વ અતિશયથી મરણકાંઠે તરત બેઠા;
અતિવ્યભિચારના યોગે પડ્યો સવજુ રણે હેઠા;
ન અત્યાચાર કરવા નિત્ય તાણી બાંધ્યો ભેઠા;
બહુ ને તાણ્યો તો દ્રુટશે એ વાત નહીં છે;
નહીં ને ચેત્યો ટાણે, તમારો પાત નહીં છે. ૬

હજી પણ છે સમય ચેતો, સવેળા આંખ બિઘાડો;
હવે જાંઠો વધારે આ ન ખોડો પાપનો ખાડો;
પ્રભુનો કંઈ ભય રાખો, ન પાડો જુશ્મની રાડો;
નહીં તો એ દિવસમાં આપણો ઊઠી જશે ફાડો;
કરી ઘા બધ અત્યાચારના આ ભેસુરા રાગો;
બહુ જાંઘ્યા, હવે આ જાંઘમાંથી, રાજવી, બાગો. ૭

રામ-બહુ ભાલ્યાં, વધારે ભાલ્યો નહિ કાંઈ, કંકરાણી;
અમોએ વાટ લીધી તે જ જેને ચોખ્ય છે જાણી;
તમારે એ નથી કર્તવ્ય આ હ્રસ્વારવી વાણી;
સુખો માણો જનાનામાં વિરાજી ધુંધટો તાણી;
તમારે ધર્મ છે પતિપુત્રના કલ્યાણને ધર્યો;
ન આવા વેરલાવોના વિષ્ટ મંડાણને ધર્યો. ૮

રાણી-નહીં ભાલીય તે વાણી હશે જે સત્યથી છેટી;
પતિ કે પુત્રહિતમાટે ભરે નહિ પાપની પેટી;

નહીં છું ધર્મ ધારીને, મરે હું ધર્મને ભેટી;
 ન ખોદું જોલશે આ જીલ્લા રજપૂતની ભેટી;
 કહું છું એટલામાટે હજી પણ, નાથ, સંભાળો;
 હજી લીનું જ સંકેલો અને નિજ ધર્મને પાળો. ૯
 પ્રજાને, રાજવી, સંતાન માનીને સદા પાળો;
 નિરંતર ધર્મ ધારી પૂર્વજોનાં નામ અજવાળો;
 ક્ષત્રિય આ રાજસત્તા છે, અચલ એને નહીં ભાળો;
 સુધારો જન્મને, આયુષ્યને નહિ પાપમાં ગાળો;
 નથી પામ્યો વિજય ભૂપાલ અત્યાચારથી કોઈ;
 રહ્યા વિશ્વે નથી ખુશહાલ અત્યાચારથી કોઈ. ૧૦
 પ્રજાનાં જે સુખો છે તે સુખો સાચાં તમારાં છે;
 પ્રજાનાં જે દુઃખો છે તે દુઃખો સાચાં તમારાં છે;
 પ્રજાનાં જે સુખો છે તે સુખો સાચાં તમારાં છે;
 પ્રજાહિતપુસ્તકોનાં આસુખો સાચાં તમારાં છે;
 નહીં જો જૂલ્યો એ મંત્ર તો પડતી નહીં થાશે;
 પ્રભુ સમ નિત્ય પૂજાશે, સદા જયકાર જોલાશે. ૧૧
 પ્રજાની હાથ લેશે તો ખળીને લસમ થઈ જાશે;
 સુખે સૂઈ ન શકશે ને સુખે નહિ રોટલો ખાશે;
 સદા ચિંતા, નિરાશા, સંકટોમાં, ભૂપ, વેરાશે;
 નરકનો વાસ નહીં છે, જીલ્મનાં ગીત જો ગાશે;
 નહીં સાંધી શકાશે, મૃત્તિકાઘટ જો જશે કૂટી;
 ન પાછો આવશે કરમાં, જશે જો ખાણ આ છટી. ૧૨
 હૃદયમાં ભૂમિજોના ક્ષીરની જો વાસના રાખો;

પ્રજાને વત્સ પેઠે પોષવાના ધર્મને દાખો;
 પ્રજાને સંકટોળી અંધ ગતીમાં નહીં નાખો;
 પ્રજાને સૌખ્ય અર્પીને સુખોના સ્વાદને ચાખો;
 પ્રજા પોષાયત્રી જો હોય છે તો કદ કાપે છે;
 ધરા પણ કલ્પતરુ^૧ પેઠે મધુર કૃષ્ણ નિત્ય આપે છે. ૧૩
 અમરજીવનવિધાયક આ પ્રજા પીયૂષ છે માનો;
 હલાહલ તેમ છે, રાજન, અનાદર નિત્ય જનતાનો;
 ત્યજી પીયૂષને કાં આ હલાહલનાં ધરે ધ્યાનો ?
 નહીં જનતાજનાર્દનનાં કરો, હે નાથ, અપમાનો;
 કરે જો રાષ જનતા તો જનાર્દન માનજો રૂઠ્યો;
 પ્રજા જે ભૂપતી કહી દિવસ તે ભૂપનો જીક્યો. ૧૪
 યદા ભૂપાલ રથ છે તો પ્રજા છે અશ્વ લાણી થયો;
 યદા નૃપ છે નિકેતન તો પ્રજા પાયો પ્રમાણી થયો;
 યદા આધેય નૃપ, આધાર જનતાને વખાણી થયો,
 પ્રજાને સૌખ્ય અર્પીને તમો પણ સૌખ્ય માણી થયો;
 પ્રજાથી ભાવ વધતા દેવ સમ પાપાણુ રાજાના,
 સદા છે રૂઢ રાજા ને પ્રજા છે ગ્રાણુ રાજાના. ૧૫

એક વીર હિન્દુના વીરોદ્ધાર

સુસદસ

હજી બેસાં પ્રમાણે હાથમાં ચૂડી નથી પહેરી;
 નથી બેઠા અમારી વીરતાને સાવ ખંખેરી;
 હવું તેવું જ છું આ હિન્દુનું લોહી હજી ઝેરી;
 સલામત તે નથી જેણે કયો છે હિન્દુને ચેરી;

યયા 'જો મિત્ર' તો છે હિન્દુઓ દેનાર માથાના;
 યયા જો શત્રુ તો છે હિન્દુઓ લેનાર માથાના. ૧
 સદા ગોવિપ્રરક્ષામુદ્ધમાં આ આપિયે માથાં;
 પડે જ્યાં ધર્મનાં ચરણો અમારાં સ્થાપિયે ગાથાં;
 અમારા ધર્મરિપુનાં શસ્ત્રધારે ઠાપિયે માથાં;
 કદે અપમાન તેનાં ભૂમિતલમાં ચાંપિયે માથાં;
 નમે જે તેમને હિન્દૂ નમીને ચાલનારા છે;
 અને ગર્વિષ્ઠ જનના ગર્વને તે જાળનારા છે. ૨

ખરા હિન્દૂ ન નારીની પ્રતિષ્ઠાને જવા દેતા;
 નથી અપમાન નારીજાતિનું કે દિન થવા દેતા;
 વિધર્મી સુંદરીને પણ ન પીડા પામવા દેતા;
 ન ઊની આંચ અબળાજાતિને તે આવવા દેતા;
 ખરા હિન્દૂ સદા વ્યભિચારને વેરી પ્રમાણે છે;
 ખરા હિન્દૂ પરશ્રીને સ્વજનની ગુહ્ય જાણે છે. ૩

વચનને પાળવા હિન્દૂ ધરાધનદાન આપે છે,
 અબળના પીડકોને સુદનાં આબ્દાન આપે છે;
 નહીં નિજ લાભ દે હાનિપ્રતિ કેં ધ્યાન આપે છે;
 વિજેતા થાય છે વા પ્રાણનાં ભલિદાન આપે છે;
 મરીને શુવવાનો મંત્ર હિન્દૂજાતિ જાણે છે;
 સકલ સંસાર તેથી હિન્દૂજાતિને વખાણે છે. ૪

જગતને હિન્દુઓ જો ધર્મને વિજ્ઞાન દેનારા;
 કલાકૌશલ્ય સુંદર સમ્યતાનાં દાન દેનારા;
 સદા સમભાવ પાળી સર્વને સન્માન દેનારા;
 ભયંકર શિવતામાં એકતાને સ્થાન દેનારા,

ન રાજે દ્રેષ કોઈ તો ન હિન્દ દ્રેષ રાજે છે; ૫
 હૃદયમાં પ્રજ્વલિત મધુલનો આવેશ રાજે છે.
 મિસર^૧ યૂનાન^૨ બેબીલોન જે જે દેશ જૂના છે;
 વળી પ્રાચીનતાના ચીન આદિક જે નમૂના છે;
 અરબ^૩ દીગેટ દેશો કોઈ ઠંડા કોઈ ઊના છે;
 વસેલા કોઈ છે તો કોઈ દેશો સાવ સૂના છે;
 વસેલા હોય કે હજારો છતાં જે દેશ ખાકી છે;
 સકલ તે દેશમાં હિન્દુત્વના અવશેષ ખાકી છે. ૬
 મનાતાં ચોખ્ખાં આજે જે અહિન્દ ધર્મનાં તરવો;
 સુખદ જે ભાસતાં આજે અહિન્દ ધર્મનાં તરવો;
 ગણાતાં દુઃખનાં કારણ તથા જે શર્મ^૧નાં તરવો;
 સકલ તે તરવ છે સામાન્ય હિન્દ ધર્મનાં તરવો;
 છતાં સધળા અહિન્દધર્મ હનિયે દૈતવાદી છે;
 જગતમાં ધર્મ હિન્દનો સદા અદૈતવાદી છે. ૭
 જગતમાં હિન્દુ જન્મ્યો સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાને;
 હરી અજ્ઞાન વસ્તુજ્ઞાનના ભંડાર ભરવાને;
 મુમુક્ષુને ધરીને મોક્ષના પથે વિચરવાને;
 નિરાશામાં અમર આશાસુદર્શનચક્ર ધરવાને;
 છવાયા મેઘ આ ભારતગંગામાં ધન નિરાશાના,
 છતાં હિન્દુ લેખાસક છે અમર ને દિવ્ય આશાના. ૮
 પૈનાં જે હિન્દુ છે તેઓ નિરાશાને નથી ભજતા;
 શમે તેવી નિરાશામાં અમર આશા નથી ત્યજતા;
 ત્યજને ધર્મ પાતાને નથી પરધર્મને ચજતા;
 દેખાડી પુણ્યમદિર, પાપનાં ભવનો નથી સજતા;

થયા 'લે મિત્ર' તો છે હિન્દુઓ દેનાર માથાના;
 થયા 'લે શત્રુ' તો છે હિન્દુઓ દેનાર માથાના. ૧
 સદા ગોવિપ્રરક્ષાયુદ્ધમાં આ આપિયે માથાં;
 પડે જ્યાં ધર્મનાં ચરણો અમારાં સ્થાપિયે ગાથાં;
 અમારા ધર્મરિયુનાં શસ્ત્રધારે કાપિયે માથાં;
 કદે અપમાન તેનાં ભૂમિતલમાં ચાંપિયે માથાં;
 નમે જે તેમને હિન્દુ નમીને ચાલનારા છે;
 અને ગર્વિષ્ઠ જનના ગવને તે જાળનારા છે. ૨

ખરા હિન્દુ ન નારીની પ્રતિષ્ઠાને જવા દેતા,
 નથી અપમાન નારીજાતિનું કેા દિન થવા દેતા;
 વિધર્મી સુંદરીને પણ ન પીડા પામવા દેતા;
 ન બીની આંચ અજળાજાતિને તે આવવા દેતા;
 ખરા હિન્દુ સદા બ્યભિચારને વૈરી પ્રમાણે છે,
 ખરા હિન્દુ પરસ્ત્રીને સ્વજનની તુલ્ય જાણે છે. ૩

વચનને પાળવા હિન્દુ ધરાધનદાન આપે છે,
 અજળના પીઠકોને મુદ્દનાં આબ્દાન આપે છે;
 નહીં નિજ લાભ કે હાનિપ્રતિ કેં ધ્યાન આપે છે;
 વિલેતા ચાચ જે વા પ્રાણુનાં ભલિદાન આપે છે;
 મરીને જીવવાનો મંત્ર હિન્દુજાતિ જાણે છે,
 સકલ સંસાર તેથી હિન્દુજાતિને વખાણે છે. ૪

જગતને હિન્દુઓ જે ધર્મને વિજ્ઞાન દેનારા;
 કલાકૌશલ્ય સુંદર સભ્યતાનાં દાન દેનારા;
 સદા સમભાવ પાળી સર્વને સન્માન દેનારા;
 ભયંકર બિજ્ઞતામાં એકતાને સ્થાન દેનારા,

ન રાખે દેવ કોઈ તો ન હિન્દુ દેવ રાખે છે;
દૃઢ્યમાં પ્રજ્વલિત બાંધુત્વનો આવેશ રાખે છે. ૫
મિસર^૧ યૂનાન^૨ બેળીસોન જે જે દેશ જૂના છે;
વળી ગ્રાચીનતાના ચીન આફ્રિક જે નમૂના છે;
અરબ^૩ ટીબેટ દેશો કોઈ ઠંડા કોઈ જિના છે;
વસેલા કોઈ છે તો કોઈ દેશો સાવ સૂના છે;

વસેલા હોય કે ઉલ્લઝડ છતાં જે દેશ ખાકી છે;
સકલ તે દેશમાં હિન્દુત્વના અવશેષ ખાકી છે. ૬
મનાતાં યોગ્ય આજે જે અહિન્દુ ધર્મનાં તરવો;
સુંખડ જે ભાષતાં આજે અહિન્દુ ધર્મનાં તરવો;
ગણાતાં દુઃખનાં કારણ તથા જે શર્મ^૧નાં તરવો;
સકલ તે તરવ છે સામાન્ય હિન્દુ ધર્મનાં તરવો;
છતાં સઘળા અહિન્દુધર્મ હનિયે દૈતવાદી છે;

જગતમાં ધર્મ હિન્દુનો સદા અદ્વૈતવાદી છે. ૭
જગતમાં હિન્દુ જન્મ્યો સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાને;
હરી અજોત વસ્તુજ્ઞાનના ભંડાર ભરવાને;
સુસુણાને ધરીને મોક્ષના પથે વિચરવાને;
નિરાશામાં અમર આશાસુદર્શનઅંકે ધરવાને;
છવાયા મેઘ આ ભારતગજનમાં ધન નિરાશાના,
છતાં હિન્દુ ઉપાસક છે અમર ને દિવ્ય આશાના. ૮

પરિ^૧ જે હિન્દુ છે તેઓ નિરાશાને નથી ભજતા;
ગમે તેવી નિરાશામાં અમર આશા નથી ત્યજતા;
ત્યજીને ધર્મ પોતાનો નથી પરધર્મને યજતા;
દિવ્ય પુણ્યમંદિર, પાપનાં ભવનો નથી સુજતા;

અચલ તેથી જ છે વસતી જગત્માં આજ હિન્દુની;
 પ્રભૂએ આજ સૂધી જાળવી છે લાજ હિન્દુની. ૯
 ભયંકર દુણ્ણવન્દે ભુદમપાસા હિન્દુપર ઢાળ્યા;
 હજારો હિન્દુઓને મુસ્લિમોએ છવથી ટાળ્યા;
 સજીવન હિન્દુઓને પોર્ટુગીઝે અગ્નિમાં બાળ્યા;
 વિધર્મીએ હજી પણ ભુદમને પાછા નથી વાળ્યા;
 છતાં પણ હિન્દુઓ જેવા હતા તેવા જ આજે છે;
 પ્રથમ જેવો જ હિન્દુસ્થાનનો જયનાદ ગાળે છે. ૧૦

ગહન છે કૈંક કારણ, હિન્દુની હસ્તી નથી મટવી;
 વધે છે શુદ્ધિથી, પણ હિન્દુની વસ્તી નથી ઘટતી;
 ધસે છે ભુદમ સામે, હિન્દુની મસ્તી નથી હટતી;
 નિહાળી 'દીન' આગળ વીરતાને કોઈએ લટતી?;
 ન નમશે 'દીન'ને હિન્દુ સદા જે વીરકર્મા છે;
 યશે હાયર નહીં હિન્દુ સદા જે વીરકર્મા છે. ૧૧

અકારણ હિન્દુએ નહિ આજસૂધી: કોઈને માર્યો;
 વિધર્મી લોકને નિઃધર્મના નામે ન સંહાર્યો;
 અદા બ્રાતા ગણીને મર્વને નિઃ વક્ષપર ધાર્યો;
 લગાડી છાતિયે જરથોસ્તિયોને કદથી તાર્યો;
 નથી ઉપકરને ભૂલી ગયા એ પારમી બંધુ;
 મદદમાં હિન્દુની ઊમા રહ્યા એ પારમી બંધુ. ૧૨

હજોજો જેણે દશાનનને મુબટ તે રામ હિન્દુ છે;
 વિદારક કંસને શ્રીકૃષ્ણ મંગલધામ હિન્દુ છે;
 મહાવ્ર્ધો કણ્વે અર્જુન ભીમ વીરઆમ હિન્દુ છે;
 સદા તે ધન્ય કર્મે લીન જે નિષ્કામ હિન્દુ છે;

સદા એ વીરનો સમુદાય છે આદર્શ હિન્દુનો;
 રહ્યો તેથી અચલ સંસારમાં ઉત્કર્ષ હિન્દુનો. ૧૩

અચલ છે વિશ્વમાં એ જ્યાં લગી આદર્શ હિન્દુનો;
 ન યાશે ત્યાં લગી સંસારમાં અપકર્ષ હિન્દુનો;
 ઠરી શકશે ન વેરી વેરભાવે સ્પર્શ હિન્દુનો;
 હરી શકશે નહીં કોઈ કદાપિ હર્ષ હિન્દુનો;
 નથી સ્ત્રીએ ભણ્યો નર થે શકે ને કાળ હિન્દુનો;
 ન યાશે કોઈથી પલુ એક પાંકો વાળ હિન્દુનો. ૧૪

અચલ છે જ્યાં લગી વેદો વિશે વિશ્વાસ હિન્દુનો;
 'મર્દનનાસ્મિ' પદ છે જ્યાં લગી ઉત્તાસ હિન્દુનો;
 અચલ સદ્ગર્ભનીતિજનમાં છે વાસ હિન્દુનો;
 ભયો હિન્દુત્વથી છે શ્વાસ ને ઉચ્છવાસ હિન્દુનો;
 નથી એ શક્ય કે કોઈ કરી દે શ્વાસ હિન્દુનો;
 ન સંભવનીય કે કોઈ કરી દે શ્વાસ હિન્દુનો. ૧૫

હંમેશા તીવ્ર ભાવા હિન્દુઓને વૌધવા ધાશે;
 કૃપાણના પ્રહારે હિન્દુઓના કંઠે રેંસાશે;
 ભલકતા અગ્નિના ક્રુદે સજીવન હિન્દુ હોમાશે;
 પ્રળાળ ગજરાજચરણે હિન્દુઓના ડેહ હંદાશે;
 મળે છે હિન્દુને શૂળી, ગળામાં છે પડે કાંસી;
 થવા દેશે ન હિન્દુ, ધર્મ છોડી, હિન્દુની હાંસી. ૧૬

સદા છે શીત, પલુ છે ધર્મરક્ષામાં પ્રખર^૧ હિન્દુ;
 યતો વિષ્ણુ^૨ મટીને ધર્મભાટે શીઘ્ર હર^૩ હિન્દુ;

૧ પ્રખર=અત્યંત ઉચ્ચ, બહુ જ ગર્ભ. ૨ વિષ્ણુ=જતની સ્થિતિને
 અવિચલ રાખનાર, ૩ હર=જતનો લય કરનાર.

યદ્યં જ્યાં ધર્મની હાકલ કરે છે ત્યાં કમર હિન્દ;
 હથેળીમાં ધરી માથું કરે ભીષણ^૧ સમર^૨ હિન્દ;
 યશસ્વી મૃત્યુને જીવન ગણે છે વીરવર હિન્દ;
 નિરંતર વિશ્વમાં તેથી અજર છે ને અમર હિન્દ. ૧૭

અમર હિન્દ અમર સંસારમાં છે નિત્ય રહેવાનો;
 બધું રહેશે, ન હિન્દ ધર્મનું અપમાન રહેવાનો;
 કહે છે આજ ને હિન્દ હમેશા તે જ રહેવાનો;
 વિધર્મીઓ, ન જાણો હિન્દુઓને યાજ મેવાનો,
 પત્ની શકતા નથી તેવા ચણા છે દોહના હિન્દ;
 શિરોભંગ વિકટ પાપાણુ છે આ દોહના^૩ હિન્દ. ૧૮

ન હિન્દની મહાધર્મિષ્ઠતા વિશે અવાણી છે,
 વિદોષીએય હિન્દધર્મનિષ્ઠાને વખાણી છે;
 પ્રશંસા હિન્દુની ઇતિહાસમાં જ્યાં ત્યાં ગવાણી છે;
 મપાયું છે બરાબર હિન્દુમાં ને કાંઈ પાણી છે;
 રહ્યો ને શાંત હિન્દ તો મુધાનો છે સદા આલો;
 થયો વિભ્રુબ્ધ હિન્દ તો ભયંકર નાગ છે કાળો. ૧૯

ખરે હિન્દ ચતું નિજ ધર્મનું અપમાન દેખે છે;
 ચતું ને પાપનું દોષ સ્થળે ઉત્થાન દેખે છે;
 હડીલા આતતાયીનાં ચતાં તોદાન દેખે છે;
 ચતાં જ્યારે છરાથી હિન્દુનાં અવસાન^૪ દેખે છે;
 અનેરી શાંતિ હિન્દની ભયંકર કોપ ધારે છે;
 યદને કાળ હિન્દ આતતાયીને વિદારે છે. ૨૦

૧ બીણ=અધકર. ૨ સમર=યુદ્ધ. ૩ કોદ=પવિત્ર ('કોદ' શરણી
 બાપાનો શબ્દ છે.) ૪ અવસાન=મૃત્યુ, અગ્નિ.

નથી જાણ્યો જલાતો હાથ જો અન્નસ્ત હિન્દુનો;
 નથી માગ્યો જણ્યો કોઈ કરે જે અન્ન હિન્દુનો;
 જયંકર હોય છે આઘાત એ અન્નસ્ત^૧ હિન્દુનો;
 ઘડ્યો કૌલાદમાંથી^૨ ઇન્દ્ર છે હસ્ત^૩ હિન્દુનો;
 વિરોધીપર ધડ્યો જો હિન્દુની ઔલાદનો પંતો;
 ધડ્યો તે વળ જોવો માનજો કૌલાદનો પંતો. ૨૧

સદા દહ હિન્દુ છે સંકટસમયમાં ધૈર્ય ધરનારો,
 મરણ આવે છતાં નહિ ધર્મથી તિલમાત્ર ચળનારો;
 અચલ વીરવથી આપતિયોને દૂર કરનારો;
 કરીને ગર્વખંડન દુષ્ટ જનના પ્રાણ હરનારો;
 ખરો હિન્દુ કદા સુખથી ન કરતો કાંઈ કૌલાદલ;
 કરે છે કારણ ધા દુરમનોને તે કરી હાકલ. ૨૨

ન નિદ્રાધીન શિયુને થંદતાથી મારતો હિન્દુ;
 ન અગાળા કે અશકતોને કદા સંહારતો હિન્દુ;
 કરીને પીઠપર ધા ધર્મને નહિ હારતો હિન્દુ;
 હણાતાં ધર્મસંભામે ન આંસૂ સારતો હિન્દુ;
 ખરો હિન્દુ લડાઈમાં નથી કરતો દગાખાણ;
 વિધર્મીને અકારણ મારીને થાતો નથી 'ગાજ'.^૪ ૨૩

૧ અન્નસ્ત=નિર્જન. ૨ હસ્ત-હસ્ત, હાથ. કૌલાદ-લોહ. અથવા ગમવેલ.
 ૩ જે મુસ્લિમ વીર પુરુષ ઉરલામખાટે ગરમુસ્લિમ (વિધર્મી અથવા કાફિર) સામે લડે છે અને એક અથવા તેથી વધારે શરિરને ફેંસી નાખે ૪ તેને મુસલમાનો પોતાના મજલ્હનના ફર્માન મુજબ 'ગાજ' નામથી ઓળખે છે અને એ 'ગાજ' પદને મેળવવાની લાલચથી પાશ્વિક વાર કેટલાક હિન્દુની મુસ્લિમો હાથમા તલવાર લઈને બળરમા નીકળી પડી જે કોઈ પણ હિન્દુ ડિફેન્ડન્ટ કે કોઈ અન્ય ધર્મને માનનારા મનુષ્યો ગણી જાય તે સર્વને,

રહે ઉન્મત્ત હિન્દુ ધર્મની નિર્મલ સુરા પીને;
 કરીને સાધુરક્ષા હિન્દુ મારે દુષ્ટ પાપીને;
 હુતાત્મા^૧ થાય હિન્દુ પ્રાણનાં જલિદાન આપીને,
 અમર થઈ જાય હિન્દુ કીર્તિયશના સ્તંભ રથાપીને,
 અકીર્તિયુક્ત જીવનને મરણ સમ માનતો હિન્દુ;
 યશસ્વી મૃત્યુને વિદે અમરતા બાણતો હિન્દુ. ૨૪

અનાથો, પીડિતો ને નિર્ધનનો હિન્દુ છે ત્રાતા;
 અપાંગો, સાધુઓ ને લિક્ષુકોનો હિન્દુ છે દાતા;
 દિગંબર સત્યનો તેમ જ અસત્યનો હિન્દુ છે જ્ઞાતા;
 અમદુબ્યવહાર તેથી હિન્દુના હસ્તે નથી થાતા;
 અનિર્વચનીય વિદે સત્ય વિષયક રાગ^૨ હિન્દુનો;
 નિરંતર છે અલૌકિક કિંચ આત્મત્યાગ હિન્દુનો. ૨૫

ૐ

આદર્શ હિન્દુ હુતાત્મા સ્નામી શ્રદ્ધાનંદ

સવૈયા એકત્રીસા અને રચિરા

પુણ્યધામ પ્રતિભાના અર્ણવ, જાગૃત હિન્દુના આનંદ,
 આર્યસભ્યતાસરોજ સુંદર, વેદવંશ હિન્દુ સ્વચ્છંદ;
 નિર્ભય હિન્દુના અભિનેતા, ચિરયૌવન^૩ તું વૃદ્ધ અમંદ;
 શુદ્ધિગગનના પ્રખર દિવાકર, ધન્ય ધન્ય તું શ્રદ્ધાનંદ ! ૧

તેઓ સુસમાન ન દોવાથી કાફિર માનીને, તેમના અન્ય કોઈ પણ અપરાધ વિના તેમના ગયરમુસ્લિમપણને જ કાયકર અપરાધ માનીને તેમના પર અચાનક દલોડ કરી દેસી નાખે છે. આના બેઈને તેટલા દહાદહાણો હિન્દુ રથાનના દતિદાસના અળી સહે તેમ છે

૧ હુતાત્મા=આત્માની આદર્શ આપી દેનાર, સલીલ ૨ રાગ=પ્રેમ

૩ ચિર યૌવન=જેવું યૌવન નિરંતર જાળવે દોય તે.

નિરુત્સાહ હિન્દુના દુદયે, ભયો વિલક્ષણ તે ઉત્સાહ;
તેજ વહાળ્યો હિન્દુજાતિમાં, નિર્ભયતાનો દિવ્ય પ્રવાહ;
પતિત હિન્દુઓમાટે ખોલ્યાં, વેદવિહિત તે શુદ્ધિદ્વાર;
ભેદ બતાવ્યો તેજ 'સંગઠનમાં છે હિન્દુનો ઉદ્ધાર।' ૨

દિવ્ય હતો તું, ભવ્ય હતો તું, ત્યાગબોધમયકંઈ હતો;
દાતા ત્રાતા હતો હિન્દુનો ચરિત્રમાં અઠલંક હતો;
યર સનાતન, વીર પુરાતન, તું નિર્ભય નિઃશંક હતો;
હિન્દુપ્રાસક 'દીન' ધર્મનો સદેવ તું આતંક હતો. ૩

તને જીવતો જોઈ જોયો થયો મુસ્લિમોને આભાસ;
'કરવા ધાર્યો શ્રદ્ધાનંદે પારતમાં ઇસ્લામવિનાશ;
શ્રદ્ધાનંદ રહ્યો જો કાયમ નામશેષ થાશે ઇસ્લામ;
કરી નાખવું જોઈએ તેથી એ દુશ્મનનું કામ વમામ।' ૪

ઇસ્વીસનું તે ઓગણીસસેને છબ્બિસ^૧નો અંતિમ માસ;^૨
તેવિસમી તારીએ તારો દિલ્લીનગરે હતો નિવાસ;
અબ્દુલરશીદ નામક આગ્યો એક મુસલમા તારી પાસ;
રુઝુ છતાં પાસે બેસાડ્યો તેને તે રાખી વિશ્વાસ. ૪

પાણી પીને તારા ઘરનું પ્રથમ મટાઢી તેણે ખ્યાસ;
તારા રકતે પછી ખ્યાસને મટાડવાનો કર્યો પ્રયાસ;
જોઈ તને અસહાય રુઝુ તે મલકાયો મનમાં ખૂંખાર;
તરત તમચો કાઢી તેણે કર્યો બચકર ગોળીખાર. ૫
હતો સાંભળ્યો કુરાનમાં શયતાન લાનતી જોઈમાન;
અબ્દુલરશીદરૂપે જોયો આજ જીવતો તે શયતાન;

૧ ત્યાગબોધમયક=ત્યાગરૂપ ગમનનો ચક્ર. ૨ અત્યંત=પ્રશ્નદારક
રોગ. ૩ ઇ. સ. ૧૮૨૬. ૪ અંતિમ માસ=ડિસેમ્બર મહિનો.

માની લીધું 'અદ્વાનંદ મુખો, નિર્ભય છે હવે કુરાન !';
 જાણું નહિ, આ હત્યામાં છે હિન્દુજાતિનો વિજયમહાન. ૬
 નથી દિગ્ગતાં આવી રીતે મુંઢર હુતાત્મતા-ઉદ્યાન,
 કાળ કલમ ધર્ષને આપે છે સદા મનોહર કુસુમનિધાન;
 ગયા પ્રાણ તે તારા, સ્વામિન્ ! પડયા સંગઠન શુદ્ધિવિશે;
 તારી હુતાત્મતાથી આજે હુતાત્મવાદી હિન્દુ દિશે. ૭
 અશ્રુતપૂર્વ હતું હે, યોગિન્ ! વિશે તારું મૃત્યુવિધાન;
 તારી રમશાનયાત્રા સમયે નંદનવન ચે ગર્ભ રમશાન;
 ભારતમાં તું હિન્દુજાતિનો કેવળ નેતા હતો મહાન;
 સ્વર્ગધામમાં જઈ થયો તું દેવ કુરિસ્તાનો સુલ્તાન. ૮
 ભાગ્યવર્તિ, હે પરમહંસ ! તવ યુગયુગમાં ગુણમાનધાશે;
 વીર હિન્દુઓ નિર્ભયતાથી ધર્મયજ્ઞભલિદાન થશે;
 જીવન છે ભલિદાન વિશે જો રહસ્યનું કે જ્ઞાન થશે;
 હિન્દુજાતિનું તારા આ ભલિદાનવટે ઉત્થાન થશે. ૯
 આર ગોળિયો આર દિશામાં વિજયનાદ તારો કરશે;
 વિવિધ હિન્દુઓ આર વર્ણમાં પરિણત થઈને જાંચરશે;
 આર વેદની વિજયપતાકા ગમનગામિની શીઘ્ર થશે;
 ધર્માર્થકામમોક્ષ આર કૃષ્ણ હિન્દુજાતિવૃક્ષે ફળશે. ૧૦
 જગદ્ગુપ્તનમાં ધર્મવલ્લરી વધે રક્તાના સિંચનથી;
 વીર હિન્દુને મળે અમરતા વિશ્વે પ્રાણવિસર્જનથી;
 સૃષ્ટિ થશે તારા શોણિતથી શોણિતવાહક હિન્દુની;
 અમરભૂમિના અભય દેસરી અસિના ગ્રાહક હિન્દુની. ૧૧
 ચિતા સ્વાર્મોનો જો દેવી ઉપદેશ સાંભળો જન હિન્દુ;
 હિન્દુધર્મ મુરસિન રાખો, જોવારો તનધન હિન્દુ;

એ જ સદા કર્તવ્ય તમારે થાયો વૈદિમન હિન્દુ;
 શુદ્ધિસંગઠનમાટે બાંધો સિરપર આજ દેન હિન્દુ. ૧૨
 યાદ સર્વ હિન્દુને શ્રદ્ધાનંદનિધનક્રમાં રહે;
 શ્રીમુત્તધન સુખસાધન સધળાં અચલ રહે કિંવા ન રહે;
 ચિંતા નહિ જો આ શરીરમાં નહીં આપણી જાન રહે,
 હિન્દુધર્મનું જગતીતલમાં અચલ સદા સન્માન રહે. ૧૩
 ચિતાવિમાને ચડયો હંસ^૧ જ્યાં રમશાન છે તેતું અભિધાન;^૨
 પરંતુ, હિન્દુ, તે રમશાન છે યવિત્ર તારે તીરથયાન;
 તે રમશાનની ધૂલિ મસ્તકે ધરી માગ, હિન્દુ, વરદાન;
 જણે હિન્દુજનની ભારતમાં શ્રદ્ધાનંદ સમા મંતાન. ૧૪
 સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, અમારી હિન્દુલાલિના વીસધાર;
 સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, અમારા હિન્દુધર્મના દૃઢ આધાર;
 સરસ્વતી શ્રી દયાનંદ^૩ના વર્તમાનકાલિક અવતાર;
 અમે હિન્દુના તારાં ચણે નમસ્કાર છે વારંવાર. ૧૫

અસિધારા*

રુચિરા

નારીના કામળ કર કાંચનના કંકણથી શોભે છે;
 વીર પુરુષના કઠોર હસ્તે અસિધાગુણથી શોભે છે;

૧ હંસ = પરમ દેવ અથવા સેનારાજ, અર્થાત્ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, ૨ અભિધાન = નામ. ૩ સરસ્વતી શ્રી દયાનંદ = આર્યસમાજના સંસ્થાપક વેદોપદેશક સ્વામી શ્રી દયાનંદ સરસ્વતી.

* આ કાવ્ય ‘હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા’ના ‘વીર વૈસાલી અથવા બન્દા બહાદુર’ નામક દ્વિતીય કુપ્પ (અર્થ)માંથી અહીં લઈ લેવામાં આવ્યું છે અને તેમાં ત્રણ ૭૬ નીચે ઉમેરવામાં આવ્યા છે.

પુરુષ તે જ જે સદા વીરતાના કારણથી ચોલે છે;
 'રિપુશોષિતનો તિલક કરીને રિપુમારણથી ચોલે છે. ૧'
 વીર ખરો તે જે પ્રત કેવળ અસિધારાને જાણે છે;
 અસિધારાતવના પાલનમાં મોઢ અનેરો માણે છે;
 રણક્ષેત્રને તીર્થક્ષેત્ર સમાન સદૈવ વખાણે છે;
 વક્તનદીને પાપમોચની ગંગા નદી પ્રમાણે છે. ૨

કૃપાણુઆલન કર્મ તમારું, ધર્મ તમારો અસિધારા;
 વીરનરો, છે સદા મોક્ષનો મર્મ તમારો અસિધારા;
 શાંતિ તમારી અસિધારામાં, હર્ષ તમારો અસિધારા;
 વીર હિન્દુઓ, ભાવ્યોદય ઉત્કર્ષ તમારો અસિધારા. ૩

હિન્દુવિરોધીજનનું રણમાં કરે નિકંદન અસિધારા;
 સદા સુરક્ષિત રાખે હિન્દુનાં ઘન જીવન અસિધારા;
 પુણ્યલાભ છે અસિધારા ને પાપવિમોચન અસિધારા;
 વીર હિન્દુની એક જ વસ્તુ પૂજાસાજન અસિધારા. ૪
 જેની સેવાથી હિન્દુની પીડા ચૂર્ણ થવાની છે;
 જેના આદરથી હિન્દુની ઉન્નતિ પૂર્ણ થવાની છે;
 જેના બળથી શક્તિ શત્રુની શીઘ્ર જ આધમવાની છે;
 હિન્દુ વીરની દેવી તે કેવળ તદ્વાર ભવાની છે. ૫

ધનુષ્ય બાણ કૃપાણ કટારી, ગિછવા ભાલા ખંજર છે;
 ગદા ગુર્જા બન્દક તમંચા વ્યાધનખો જીવનહર છે;
 અસ્ત્રદેવીનાં એ માની દયો સઘળાં અનુજ સહોદર છે,
 એમાંની બસ એક જ વસ્તુ જેની પાસ નિરંતર છે. ૬
 તે નર કે નારી સંસારે સદા શત્રુથી નિર્ભય ને;
 ધરો શત્રુ કે અસ્ત્ર, હિન્દુઓ, એ જ કવનનો આશય છે;

અગ્રશસ્ત્ર એ ઉભય કલાનો ને હિન્દુમાં અંચલ છે;
તો જ માનજો હિન્દુજાતિ આ વિપત્તિ સમયમાં અદ્ય છે. ૭
કટિમાં અસિને ધારી હે નર; નારી, ધાર કટારીને;
રક્ષ મિત્રને, હિન્દુવિદ્યાતક ત્રિપુને શીઘ્ર વિદારીને;
શારીરિક જલધર્મનખાટે ધા તું સમય વિચારી ને
નિર્જાળતા છે પાપ, સખજ યા, નિર્જાળતાને મારીને. ૮

૨૪

હુહાણા દાનવીર નાનજી કાલિદાસ પ્રશસ્તિ*

લહે દીધું તમોને, નાનજી ભાઈ, પ્રભૂએ ધન;
નિવારો છો નિરંતર, જધુંજનદારિદ્ર્યનાં બંધન;
સમર્પો છો અકિંચન હિન્દુઓને જ્ઞાનનાં સાધન;
કશે છો નિત્ય હિન્દુજાતિના કલ્યાણનાં ચિંતન;
છતાં દીધેલ જમણાએ ન હાથે હાથ જાણે છે;
તમારા દિવ્ય એ ગુણને ગુણગ્રાહી વખાણે છે. ૧
તમારા દ્રવ્યથી અસ્તિત્વમાં વિદ્યાલયો આબ્યા;
તમારા વિત્તથી અસ્તિત્વમાં છાત્રાલયો આબ્યા,
તમારા દાનથી અસ્તિત્વમાં અંથાલયો આબ્યા;
તમારા અર્થથી અસ્તિત્વમાં શિક્ષાલયો આબ્યા;
સહાયક છો સદાના હિન્દુસેવક પત્રકારોના;
પુસ્તકતો પ્રબળ છો યોગ્ય હિન્દુ અંથકારોના. ૨
ગતિ તણ વિશ્વમાં ધનની નિરંતર જે મનાણી છે;
પ્રથમ છે 'દાન' બીજી 'લોગ' છેલી 'નાશ' જાણી છે;
ન જેણે વાપરી એ દાન ને લોગે કમાણી છે;

* આ કાવ્ય 'વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર' અથવા ઉત્સર્ગ
પરીક હખાવડ હોઈને તે અવમાથી ગદી લેવામાં આવ્યું છે. (ઈ. સ. ૧૮૨૯)

પુરુષ તેજ જે સદા વીરતાના કારણથી ચોભે છે;
 રિપુચોષિતનો તિલક ઠરીને રિપુમારણથી ચોભે છે. ૧
 વીર ખરો તે જે વ્રત કેવળ અસિધારાને બાણે છે;
 અસિધારાવ્રતના પાલનમાં મોઢ અનેરો માણે છે;
 રણક્ષેત્રને તીર્થક્ષેત્ર સમાન સદૈવ વખાણે છે;
 રક્તનદીને પાપમોચની ગંગા નદી પ્રમાણે છે. ૨

કૃપાણ્યાલન ઠમ તમારું, ધર્મ તમારો અસિધારા;
 વીરનરો, સદા મોક્ષનો મર્મ તમારો અસિધારા;
 શાંતિ તમારી અસિધારામાં, હર્ષ તમારો અસિધારા;
 વીર હિન્દુઓ, ભાગ્યોદય ઉત્કર્ષ તમારો અસિધારા. ૩
 હિન્દુવિરોધીજનનું રણમાં કરે નિકંદન અસિધારા;
 સદા સુરક્ષિત રાખે હિન્દુનાં ધન જીવન અસિધારા;
 પુણ્યલાભ છે અસિધારા ને પાપવિમોચન અસિધારા;
 વીર હિન્દુની એક જ વસ્તુ પૂજાભાગ્યન અસિધારા. ૪
 જેની સેવાથી હિન્દુની ખીડા ચૂર્ણ થવાતી છે;
 જેના આદરથી હિન્દુની ઉત્પતિ પૂર્ણ થવાતી છે;
 જેના બળથી શક્તિ શત્રુની શીઘ્ર જ આશમવાતી છે;
 હિન્દુ વીરની દેવી તે કેવળ તદ્વાર જવાતી છે. ૫

ધનુષ્ય બાણ કૃપાણ કટારી, ગિછવા ભાતા ખંજર છે;
 ગદા ગુર્જ બન્દક તમંચા વ્યાઘ્રનખો જીવનહર છે;
 અસિદેવીનાં એ માની લ્યો અધર્મો અનુજ મહોદર છે,
 એમાંની બચ એક જ વસ્તુ જેનો પાસ નિરંતર છે. ૬
 તે નર કે નારી સંસારે સદા શત્રુથી નિર્ભય રે;
 ધરો શત્રુ કે અશ્રુ, હિન્દુઓ, એ જ કવનનો આશય છે.

અસ્રશ્રવ એ ઉભય કલાનો નો હિન્દમાં સંચય છે;
તો જ માનજો હિન્દુજાતિ આ વિષમ સમયમાં અક્ષય છે. ૭
કટિમાં અસિને ધારી લે નર; નારી, ધાર કટારીને;
ન્દ્ર મિત્રને, હિન્દુવિધાતક રિપુને શીઘ્ર વિદારીને;
શારીરિક બલવર્ધનમાટે ધા તું સમય વિચારી ને
નિર્બળતા છે પાપ, સળળ થા, નિર્બળતાને મારીને. ૮

ૐ

લુહાણા દાનવીર નાનજી કાલિદાસ પ્રશસ્તિ*

બલે દીધું તમોને, નાનજી ભાઈ, પ્રભૂએ ધન;
નિવારો છો નિરંતર, બધુંજનહારિદ્રવના બંધન;
સમર્પો છો અકિંચન હિન્દુઓને જ્ઞાનનાં સાધન;
કરો છો નિત્ય હિન્દુજાતિના કલ્યાણનાં ચિંતન;
જતાં દીપેલ જમણાએ ન રામો હાથ જાણે છે;
તમારા દિવ્ય એ ગુણને ગુણગાહી વખાણે છે. ૧
તમારા દ્રવ્યથી અસ્તિત્વમાં વિદ્યાલયો આવ્યા;
તમારા વિત્તથી અસ્તિત્વમાં છાત્રાલયો આવ્યા.
તમારા દાનથી અસ્તિત્વમાં ગ્રંથાલયો આવ્યા;
તમારા અર્થથી અસ્તિત્વમાં શિક્ષાલયો આવ્યા;
સહાયક છો સદાના હિન્દુસેવક પત્રકારોના;
પુરસ્કર્તા પ્રબળ છો યોગ્ય હિન્દુ અંથકારોના. ૨
ગતિ ત્રણ વિશ્વમાં ધનની નિરંતર જે મનાણી છે;
પ્રથમ છે 'દાન' બીજી 'લોભ' છેલ્લી 'નાશ' જાણી છે;
ન જેણે વાપરી એ દાન ને લોભે કમાણી છે;

* આ કાવ્ય 'વીર પૈરાગી અથવા બન્દા બદાફુર' અથવા ઉત્તરગંગા તરીકે લખાયેલ છે. તે અયમાથી અહીં લેવામાં આવ્યું છે. (ઈ. સ. ૧૮૨૬)

ધતો ધનનાશ જાતે એ કથા શું કે અજાણી છે ?
તમે એ તત્ત્વને, હે નાનછ, સંપૂર્ણ તલો છો;
સફળતા દાનમાં ધનની સદા તેથી પ્રમાણો છો. ૩

તમારી નિર્મલા વિદ્યા ઇતર સન્માનમાટે છે;
તમારો દિવ્ય ધનભંડાર વિશે દાનમાટે છે;
તમારી શક્તિ નિર્ભળના સુરક્ષાધ્યાનમાટે છે;
નહીં વાહો, નહીં મદ કે નહીં તોફાનમાટે છે;
તમેને છે મળી તેથી જ લક્ષ્મી, શારદા, શક્તિ,
સુંભાગી છો. ભગી તેમાં વળી હિન્દુત્વની ભક્તિ. ૪

ધનિક હોવા છતાં કહેતા નથી કે: 'હું' પુરુષ મોટો';
તવગર છો છતાં રાખ્યો ન આડંબર કદા ખોટો;
નકાથી છો ન છલકાયા, રગ્યા નહિ જોઇને ટોટો;
હશે સમભાવમાં કેળું વિરલ નર આપનો જોટો;
યથા ઉદયારતકાલે વ્યોમમાં સ્થિત એકરંગી છે;
અતુ—પ્રતિકૂલકાળે આપની છવિ એકરંગી છે. ૫

નિરંતર આપ હિન્દુસંઘઠનના અથ નિર્માતા;
અદા વ્યાયામ ને શુદ્ધીકરણના ઉગ્ર દો ધાતા;
અનાથા નિઃસહાયા વ્યક્તિઓના ભદ્ર છો ત્રાતા;
મળે નહિ લાભમાં પલ્લુ કોઈ તેવા એક છો દાતા;
પ્રસાંસા આપની સર્વ સ્થળે તેથી જ આજે છે;
પ્રબળ જયનાદ વિશ્વે આપનો તેથી જ ગાજે છે.

સમગ્ર આપને સુપ્રેમ બન્દા વીરનું છવન;
ઠર્યા હિન્દુત્વમાટે ને નરે બલિદાન તન મન ધન;
પ્રજાવ્યાં ધર્મવૈરીના હૃદયમાં ત્રાસનાં ઇધન;

મિત્રમમર શાહનું કવિત કથું જેણે મયૂગસન ;
લખાતું નામ મંત્રે નાનજી હિન્દુત્વવાળાનું ;
મહાસોલાગ્ય છે એ ' હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળા ' નું. ૭

વૈદિક હિન્દુધર્મ હમારા !*

આત્મશક્તિ બરસાનેવાલા ;

મુક્તિસુધા સરસાનેવાલા ;

ન્યાય નીતિ દશાનેવાલા ;

હિન્દુજાતિકા જીવન સારા ;

વૈદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૧

સ્વતંત્રતાકે લીધણ રણમેં ;

ઉત્તેજન હેતા રાણે લલમેં ;

બરતા લય લીધણ રિપુમલમેં ;

સંકટકા કરતા નિપટાર ;

વૈદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૨

આજો, પ્યારે હિન્દુ, આજો ;

હિન્દુધર્મપર બેસિ બલિબોંઓ ;

હુતાત્મતાકી જ્યોતિ જગાઓ ;

અવિરત હે ! બેસકી જયધારા ;

વૈદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

હિન્દુ, સમ્યા જીવન ખંત હે ;

જીવન્મૃત હે જો નિર્જલ હે ;

* આ કાવ્ય પ્રથમ વાર અમરા ' હિન્દુજ્યોતિ ' સાપ્તાહિક
વ. ૧ લી માસ ૧૯૩૦ શનિવારના આકાશ પ્રકટ થયું હતું.

હુર્ખલતા ખાતક અવિચલ હૈ;
જિજ્ઞાસે સત્ય ચદૈવ પુકારા;
વેદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૪

‘ માનેા ઇશ્વર એક ન હ્રમ;
કરો શુદ્ધિ દેવીકી પૂજા;
ભગે સંગઠન જલસે કૃતા;

દેતા યહ ઉપદેશ હુલારા;
વેદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૫

અંતરમે અદૈત ખસાઓ;
દૈત ભાવકો દૂર હટાઓ;
યથાશક્ત્ય વૈષમ્ય ઘટાઓ;

સમતા-નગરી ઉજાગર તારા;
વેદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૬

પ્રાણુચ્ચેતિ ભલે યુગ ભવે,
ધર્મલયોતિ ન યુગને પાવે;

ભૈરવ હિન્દુભાતિ દિશાવે;
હિન્દુસ્થાનમે ટરે ન ટારા;

વેદિક હિન્દુધર્મ હમારા !

૭

વેદિક હિન્દુધર્મ પુરાતન;
વેદિક હિન્દુધર્મ સનાતન;

વેદિક હિન્દુધર્મ ચિરંતન;
નિર્ભયતાયોપક નહા

વેદિક હિન્દુધર્મ હમારા

૮

